STORIA HD classic 5

Doorstroomfinaliteit
domeinoverschrijdend

LEERBOEK

van in

iDiddit

VATICAN

STORIA HD classic 5

Doorstroomfinaliteit domeinoverschrijdend

Leerboek

Kristel Bekers
Katleen Dillen
Senne Hendrickx
Kris Merckx
Wim Moreau
Jacky Philips
Bert Struyve
Luc Van den Broeck
Jos van Dooren
o.l.v. Gorik Goris

van in

Via www.ididdit.be heb je toegang tot het onlineleerplatform bij *STORIA HD 5*.
Activeer je account aan de hand van de onderstaande code en accepteer de gebruiksvoorwaarden. Kies je ervoor om je aan te melden met je Smartschool-account, zorg er dan zeker voor dat je e-mailadres aan dat account gekoppeld is. Zo kunnen we je optimaal ondersteunen.

STORIA HD classic 5

Doorstroomfinaliteit domeinoverschrijdend

Let op: deze licentie is uniek, eenmalig te activeren en geldig voor een periode van 1 schooljaar. Indien je de licentie niet kunt activeren, neem dan contact op met onze klantendienst.

Fotokopieerapparaten zijn algemeen verspreid en vele mensen maken er haast onnadenkend gebruik van voor allerlei doeleinden. Jammer genoeg ontstaan boeken niet met hetzelfde gemak als kopieën.
Boeken samenstellen kost veel inzet, tijd en geld. De vergoeding van de auteurs en van iedereen die bij het maken en verhandelen van boeken betrokken is, komt voort uit de verkoop van die boeken.
In België beschermt de auteurswet de rechten van die mensen. Wanneer u van boeken of van gedeelten eruit zonder toestemming kopieën maakt, buiten de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen, ontneemt u hun dus een stuk van die vergoeding. Daarom vragen auteurs en uitgevers u beschermde teksten niet zonder schriftelijke toestemming te kopiëren buiten de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen.
Verdere informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot reproductie vindt u op www.reprobel.be.
Ook voor het onlinelesmateriaal gelden deze voorwaarden. De licentie die toegang verleent tot dat materiaal is persoonlijk. Bij vermoeden van misbruik kan die gedeactiveerd worden. Meer informatie over de gebruiksvoorwaarden leest u op www.ididdit.be.

© Uitgeverij VAN IN, Wommelgem, 2023

De uitgever heeft ernaar gestreefd de relevante auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen.
Wie desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Voor de volledige lijst met copyrights: zie achteraan op blz. 208.

Eerste druk 2023
ISBN 978-94-647-0091-6
D/2023/0078/70
Art. 603770/01
NUR 130

Cover- en lay-outconcept: Peer bvba
Coverbeeld: La Gare Saint-Lazare, door Claude Monet, 1877
Opmaak: bananas.net
Tekeningen: Katrien Davans, Dirk Vandamme
Cartografie: Van Dijk Vormgeving & Kartografie,
Van Oort redactie en kartografie, Almere,
Rerink kartografie & Vormgeving, Eindhoven

INHOUD

Inleiding 4

A Historisch denken 9

Ontdekplaat – Welkom in de moderne tijd

B Actie en reactie 16

B1 Napoleon Bonaparte 18
B2 De restauratie 26
B3 Liberalisme en nationalisme 30
Ontdekplaat – De vrijheid leidt het volk
B4 Het ontstaan van België 34
Ontdekplaat – Tafereel van de septemberdagen 1830
B5 De eenmaking van Duitsland 42
Onderzoek 1: de Italiaanse eenmaking 46
Overzicht B 53

C Veranderingen in de samenleving 54

C1 Industriële en economische (r)evoluties 56
Ontdekplaat – Stoom en snelheid
Onderzoek 2: sociale problemen 64
C2 De sociale strijd in Europa en België 69
Ontdekplaat – Kinderarbeid
C3 Conflicten in de Belgische staat 75
C4 Migratie en België, vroeger en nu 82
Onderzoek 3: Red Star Line 87
Overzicht C 93

D Botsende samenlevingen 94

D1 Het moderne imperialisme 96
Onderzoek 4: Leopold II 103
D2 Eurocentrisme en wereldbeeld 109
D3 China in de 19e eeuw 113

E De Grote Oorlog en zijn gevolgen 122

E1 De Eerste Wereldoorlog 124
Ontdekplaat – België tijdens de Eerste Wereldoorlog
E2 De Russische revoluties en Lenins bewind 134
E3 Een nieuwe wereld na de Grote Oorlog? 138

F Kunst in de moderne samenleving 144

F1 Schilderkunst van Napoleon tot de Tweede Wereldoorlog 146

G Crisis en oorlog 154

G1 De economische wereldcrisis 156
G2 Totalitarisme, een alternatief voor de democratie? 162
Ontdekplaat – Dossier verkiezingen
G3 Hitler en de Tweede Wereldoorlog 177
Onderzoek 5: nazipropaganda 183
Overzicht G 188

H Wetenschap en techniek van 1800 tot nu 189

I Synthese 198

Woordenlijst 200

De ontdekplaten vind je bij het onlinelesmateriaal.

INLEIDING

1 | Op verkenning in STORIA HD classic 5

Je vindt de inhoud van het leerboek op blz. 3. Kijk eens hoeveel lessen er gepland zijn. In hoeveel groepen of onderdelen kun je ze onderverdelen? Elk onderdeel heeft een titel. Als je die leest, weet je welke onderwerpen je dit schooljaar bestudeert.

Bijna elke les in STORIA HD heeft dezelfde structuur. De volgende verkleinde weergaven maken die duidelijk.

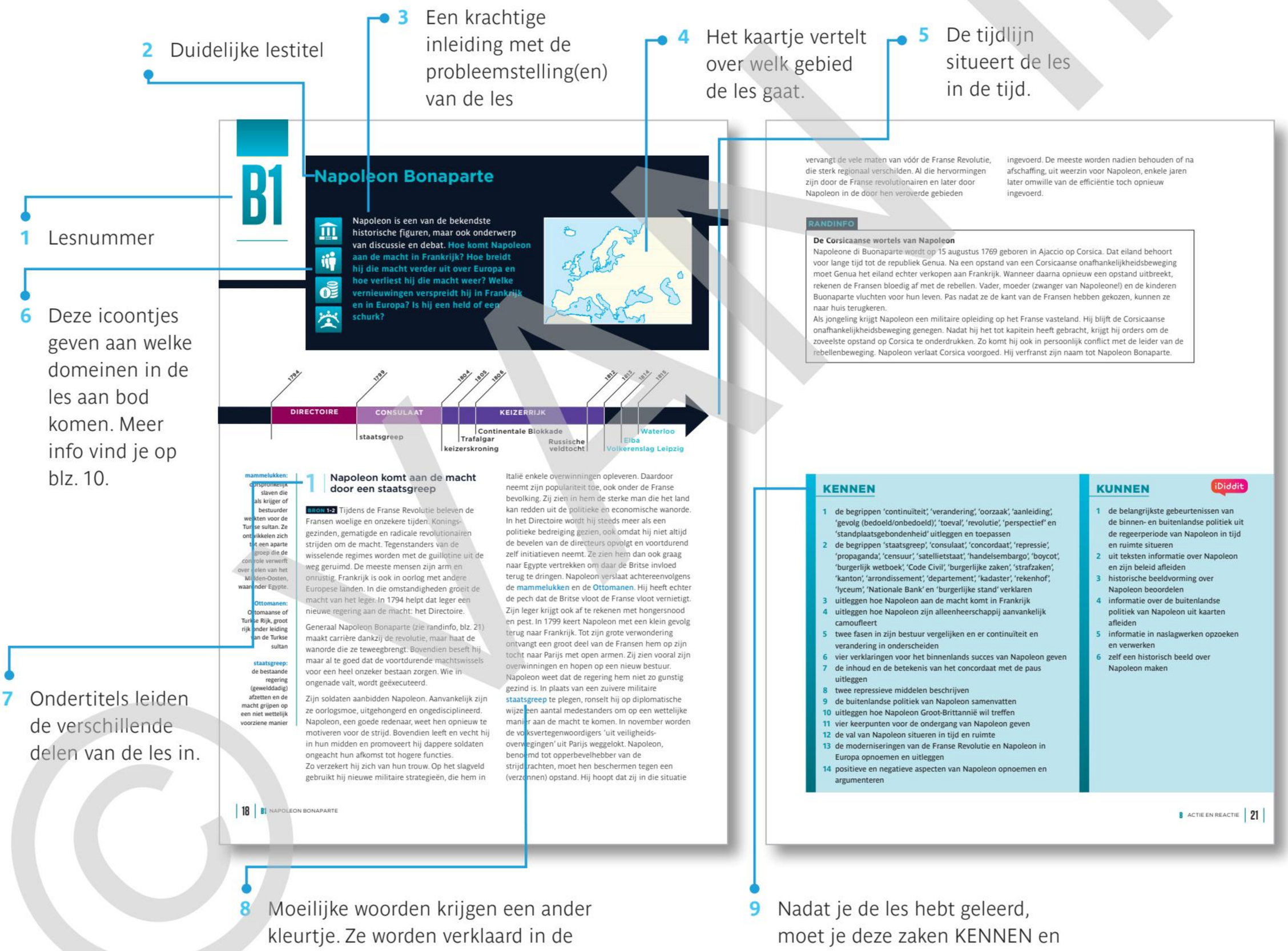

VAN IN Plus

Soms is het handig dat je extra lesinformatie of een video- of audiofragment zelf kunt bekijken of beluisteren op je smartphone. Als je dit icoon ziet, open dan de **VAN IN Plus**-app en scan de bladzijde.

Download in de App Store

Get it on Google Play

10 Bronnen helpen je een lesonderwerp te bestuderen.

11 Kaarten

12 Afbeeldingen

13 Bronteksten

BRON 1 Franse wraakgevoelens over de Elzas

Franse postkaart, uitgegeven in 1914. Het meisje staat symbool voor de Elzas. De soldaat bovenaan draagt een Duits uniform en de soldaat onderaan een Frans uniform. Bij het begin van WO I proberen Franse troepen de Elzas te heroveren.

Leg de boodschap van deze bron uit.

BRON 2 Militaire bondgenootschappen in 1914

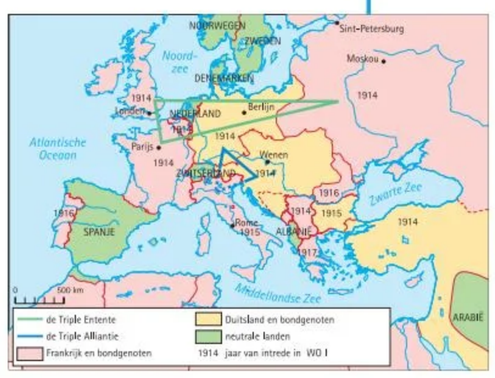

BRON 3 Leger- en marinepersoneel, 1880-1914

	1880	1900	1910	1914
Rusland	791 000	1 162 000	1 285 000	1 352 000
Frankrijk	543 000	715 000	769 000	910 000
Groot-Brittannië	367 000	624 000	571 000	532 000
Duitsland	426 000	524 000	694 000	891 000
Oostenrijk-Hongarije	246 000	385 000	425 000	444 000

BRON 4 Oorlogsschepen in tonnages, 1880-1914

	1880	1900	1910	1914
Groot-Brittannië	650 000	1 065 000	2 174 000	2 714 000
Duitsland	88 000	285 000	964 000	1 305 000
Frankrijk	271 000	499 000	725 000	900 000
Rusland	200 000	383 000	401 000	679 000

BRON 5 Het Britse standpunt over de Duitse bewapening

(...) de grootste militaire macht en de tweede grootste zeemacht ter wereld is zowel haar leger als haar vloot aan het uitbreiden. Ze breidt haar spoorwegen uit die naar de grensstaten leiden; niet alleen naar grensstaten die zelf over machtige legers beschikken, maar naar kleine staten die geen ander verlangen kunnen hebben dan om neutraal te blijven. (...)

Ongelukkig genoeg zal een analyse van de Duitse oorlogsvoorbereidingen niet kunnen aantonen voor welke doeleinden ze worden uitgevoerd.

Uit: Lord Balfour, Nord und Süd, 1912

De Britse politicus lord Balfour schrijft in 1912 een artikel in de Duitse krant Nord und Süd. Daarin wil hij het Britse standpunt over de toegenomen spanningen tussen Duitsland en Groot-Brittannië duidelijk maken.

a **Geef de leden van respectievelijk de Triple Entente en de Triple Alliantie.**
b **Waarom kunnen dergelijke militaire bondgenootschappen bijdragen tot een schaalvergroting van conflicten?**
c **Welke oorzaken van de Eerste Wereldoorlog kun je uit bron 3 en 4 afleiden?**
d **Wat is voor lord Balfour de grootste bedreiging voor Groot-Brittannië?**

14 Opdrachten helpen je om de bron te ontleden.

15 Cursieve tekst onder de tekstbron geeft informatie over de auteur of maker van de bron.

B OVERZICHT

Actie en reactie in Europa

FRANSE REVOLUTIE 1789-1799

NAPOLEON BONAPARTE

alleenheerser

Napoleon verslagen (1814/15)

veroveringen + moderniseringen

Congres van Wenen (1815)

RESTAURATIE

herstel oude machthebbers

hertekenen kaart van Europa

internationaal bondgenootschap Grote Alliantie (1818)

REACTIE TEGEN RESTAURATIE

LIBERALISME
- volkssoevereiniteit
- vrijheden
- vrijhandel

NATIONALISME
- voor eigen staat of volk
- romantisme

REVOLUTIES (1820-1848)

nieuwe staten en liberale regimes
BELGIË (1830)

ITALIAANSE EENMAKING (1870)
DUITSE EENMAKING (1871)

16 Bij enkele onderdelen vind je een handig overzicht van de geziene leerstof.

In STORIA HD staan naar goede gewoonte ook een reeks onderzoeken die je helpen bij het historisch denken.

18 De opdrachten los je met behulp van de bronnen op.

Onderzoek 3: Red Star Line

Antwerpen groeit in de moderne tijd uit tot een van de belangrijke transithavens naar Noord-Amerika. De schepen van de Antwerpse Red Star Line vervoeren duizenden mensen naar het nieuwe beloofde land aan de overkant van de Atlantische Oceaan. De geschiedenis van de rederij loopt dus samen met die van de migratie naar Amerika. In dit onderzoek ga je dieper in op enkele aspecten daarvan.
Wie zijn de passagiers van de Red Star Line? Hoe verloopt een reis aan boord van zo'n schip? Welke impact heeft de rederij op de stad Antwerpen? Welke rol speelt de overheid in de opkomst en ondergang van de Red Star Line?

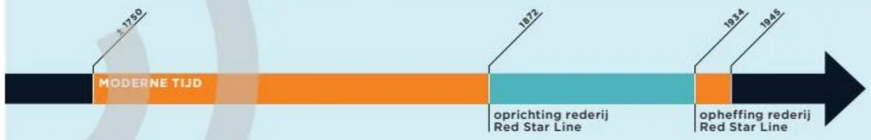

De lijn van Antwerpen naar New York

De VS kennen na de Burgeroorlog (1861-1865) tussen het Noorden en het Zuiden een grote economische groei. De industrie en de landbouw hebben arbeidskrachten nodig. De lonen zijn er relatief hoog en de overheid maakt het voor ingeweken Europeanen makkelijk om aan een stuk grond te komen. Wanneer Amerikaanse investeerders op zoek zijn naar een Europese locatie voor een nieuwe rederij, valt hun oog op Antwerpen. Sinds 1848 heeft die stad een directe treinverbinding met Keulen. De stad is na 1860 ook een belangrijke haven voor de invoer van Amerikaanse olie. Amerikaanse en Antwerpse investeerders richten in 1872 de rederij 'Société Anonyme de Navigation Belge Américaine' of SANBA op, beter bekend onder de naam Red Star Line. Dat is dus niet de naam van de rederij, maar wel een handelsmerk. De maatschappij krijgt vrij snel van de Belgische en lokale Antwerpse overheid een aantal voordelen zoals het monopolie op het posttransport naar de VS en de vrijstelling van kade- en loodsgelden op de Schelde.

Op 20 januari 1873 vertrekt het eerste schip van de Red Star Line naar Philadelphia. De rederij heeft al snel ook New York op het oog, de grootste havenstad aan de Amerikaanse Oostkust. De Belgische overheid geeft een subsidie voor de rederij, die voor een regelmatige verbinding om de twee weken tussen Antwerpen en New York zorgt. Op 12 maart 1874 vertrekt het eerste schip van de Red Star Line naar New York.

De rederij kent een grote bloei tot de Eerste Wereldoorlog. De Red Star Line maakt vanaf 1902 deel uit van een grote maatschappij. Belgische aandeelhouders zijn er dan niet meer. Op het hoogtepunt vertrekken elke week twee schepen naar Noord-Amerika. In 1914 breekt de Eerste Wereldoorlog uit. De schepen van de Red Star Line worden uit Antwerpen geëvacueerd. Het Europese hoofdkwartier verhuist naar Liverpool en de vloot vaart bijna volledig onder Britse vlag. De schepen worden ingezet als hospitaalschip of voor Amerikaans en Canadees troepentransport. Ze vervoeren ook hulp- en andere goederen van Amerika via Nederland naar België. De migrantentrafiek uit Antwerpen ligt volledig stil. Vanaf het najaar van 1919 herneemt de Red Star Line haar activiteiten vanuit Antwerpen.

17 Meestal krijg je eerst een tekst met duiding.

OPDRACHTEN

Je kiest zelf de bronnen die je helpen om een vraag te beantwoorden. Bij je antwoord zet je telkens de bronnen die je hebt gebruikt.

1 Welke bronnen zijn bruikbare bronnen om een historische vraag over de passagiers van de Red Star Line te beantwoorden?
2 In welke mate beïnvloedt een overheid de opkomst en ondergang van een bedrijf zoals de Red Star Line? Toon aan met elementen uit de inleidende tekst en de bronnen.
3 Hoe heeft de activiteit van de Red Star Line er mee voor gezorgd dat de samenstelling van de Antwerpse bevolking is veranderd?
4 Schets een beeld van de migranten vanuit een sociaal perspectief en vanuit een conservatief perspectief.
5 Schets een positief en een negatief beeld van een reis met de Red Star Line naar New York.
6 Waarom zou de Red Star Line in de jaren 1920 proberen de kaart van het toerisme te trekken?
7 Bedenk een historische vraag die je op basis van de bronnen en de tekst kunt beantwoorden.
8 In Antwerpen vind je het Red Star Line Museum. Zoek op de website welke twee vormen van collectieve herinnering het museum wil brengen, hoe en waarom het dat doet. Wat vind je zelf van die keuze?

BRON 1 Schepen van de Red Star Line

De Vaderland

De Vaderland, het eerste schip van de Red Star Line, biedt plaats aan 70 eersteklas- en 800 derdeklaspassagiers. Aanvankelijk logeren de derdeklasmigranten in grote slaapzalen met heel beperkte sanitaire voorzieningen. Het is een van de 23 schepen die de Red Star Line in totaal in dienst heeft gehad.

De Belgenland II

De Belgenland II is gebouwd in Belfast, komt in 1923 in gebruik en kan 2 300 passagiers vervoeren. De rederij gaat zich ook toeleggen op toerisme. De opkomende middenklasse vormt een mogelijke nieuwe afzetmarkt, maar met weinig resultaat. De Belgenland II doet dienst als cruiseschip en maakt zeven lange wereldreizen. Bovendien neemt het schip deel aan 'zuiptrips'. In de VS worden de consumptie en productie van alcohol van 1920 tot 1933 sterk aan banden gelegd (de drooglegging). Op een 'zuiptrip' bij Bermuda, buiten de territoriale Amerikaanse wateren, kunnen (rijkere) Amerikanen zich gedurende een week laveloos drinken.

drooglegging: tussen 1920 en 1933 is het in de Verenigde Staten verboden om alcohol te produceren, te transporteren en te verkopen. Die maatregel is er gekomen vanuit een combinatie van religieuze en sociale bekommernissen.

Het onlineleerplatform bij STORIA HD 5

Mijn lesmateriaal
Hier vind je alle inhouden uit het boek, maar ook meer, zoals ontdekplaten, filmpjes, audiofragmenten, extra oefeningen ...

Extra materiaal
Bij bepaalde stukken theorie of oefeningen kun je extra materiaal openen. Dat kan een bijkomend audio- of videofragment zijn, een woorden- of begrippenlijst, een extra bron of een leestekst. Kortom, dit is materiaal dat je helpt om de leerstof onder de knie te krijgen.

Adaptieve oefeningen
In dit gedeelte kun je de leerstof inoefenen op jouw niveau. Hier kun je vrij oefenen of de oefeningen maken die de leerkracht voor je heeft klaargezet.

Opdrachten
Hier vind je de opdrachten die de leerkracht voor jou heeft klaargezet.

Evalueren
Hier kan de leerkracht toetsen voor jou klaarzetten.

Resultaten
Wil je weten hoever je al staat met oefenen, opdrachten en toetsen? Hier vind je een helder overzicht van al je resultaten.

Notities
Heb je aantekeningen gemaakt bij een bepaalde inhoud? Via je notities kun je ze makkelijk terug oproepen.

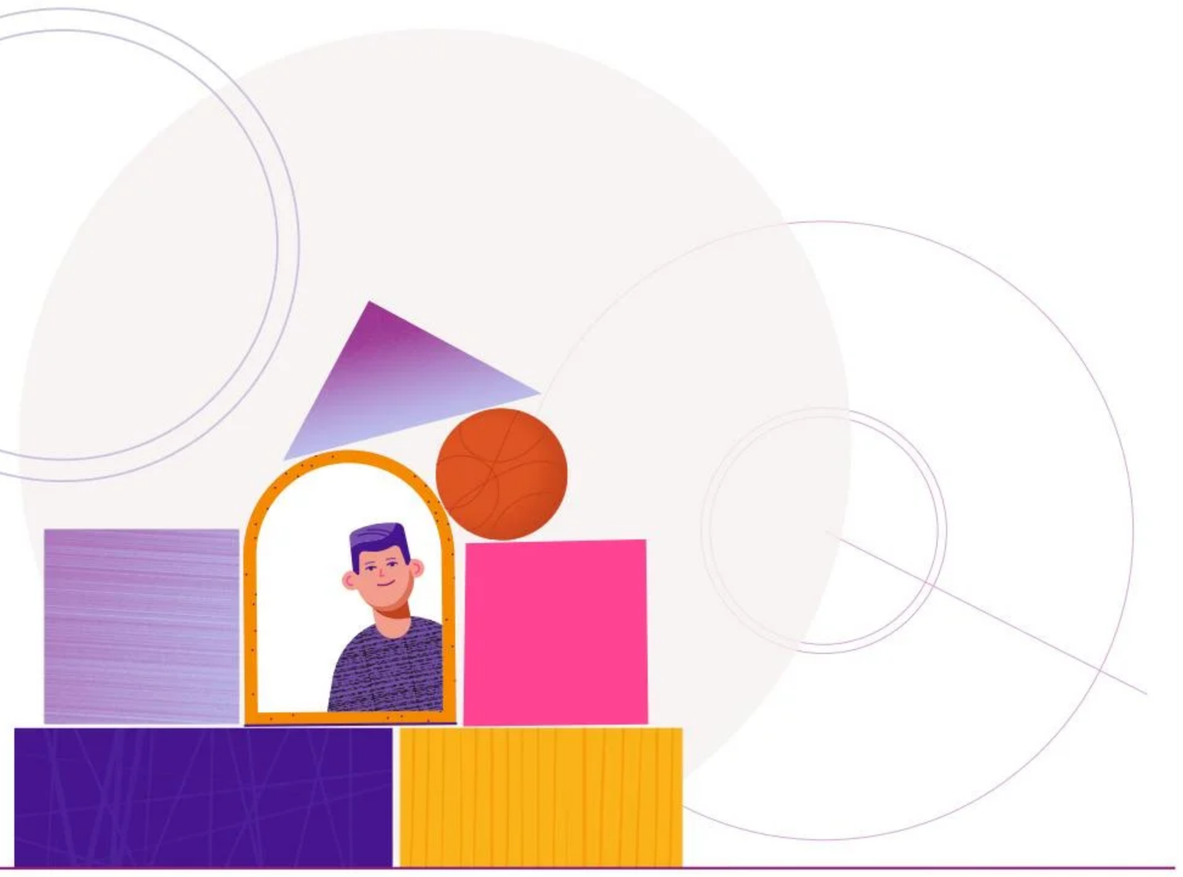

Meer weten?
Ga naar www.ididdit.be

2 Geschiedenis studeren: in de klas en thuis

‘In de klas luister je aandachtig en werk je actief mee.’ Die zin klinkt erg schoolmeesterachtig, maar bevat de essentie van elke leermethode. Als je in de klas volgt, heb je thuis minder problemen om de leerstof te verwerken. Je kunt ook onmiddellijk reageren wanneer je iets niet begrijpt of wanneer iets niet duidelijk is. Aarzel niet om vragen te stellen aan je leraar. Na elke les zou je ’s avonds de geziene leerstof even moeten overlopen. Dat hoeft niet lang te duren. Vijf of tien minuten aandachtig lezen per vak volstaat. Dat gaat uiteraard niet op als je moet studeren voor een test of voor een examen van dat vak!

Enkele richtlijnen om de leerstof te studeren

a Lees de leerstof aandachtig.

- Houd rekening met de bronnen die in de klas gebruikt zijn. Onder alle subtitels in de lesteksten vind je een verwijzing naar de bronnen. Overloop eventueel de opdrachten bij de bronnen.
- Begrijp je alles wat je leest? Als de leerstof geen betekenis voor je heeft, is het niet alleen moeilijk om ze in te studeren, maar zul je ze ook heel snel vergeten. Zoek de betekenis van woorden die je niet begrijpt op in de verklarende woordenlijst achteraan in dit boek of in een (online)woordenboek. Vraag eventueel je leraar om uitleg.
- Lees de titel en de subtitels van elke les aandachtig. Zij vatten meestal in een korte, krachtige zin samen wat volgt. Ga na of je vanuit de titel kunt vertellen wat er in de les staat. Stel vragen over de titel met behulp van de woorden ‘wat’, ‘waar’, ‘wanneer’, ‘waarom’, ‘wie, ‘hoe’ en ‘hoeveel’.
- Lees alles, ook informatie tussen haakjes.

b Zoek een samenhang in de lestekst.

- In de geschiedenis gebeurt er weinig zonder oorzaak, aanleiding en gevolg. Alles hangt dus als het ware aan elkaar vast.
- Een lestekst bestaat uit een reeks hoofd- en nevengedachten. Aan elke hoofdgedachte hangen vaak één of meer nevengedachten vast. Zij geven meer informatie over de hoofdgedachten. Zoek de hoofdgedachten in de lestekst. Zoek vervolgens de bijbehorende nevengedachten.
- Herlees de tekst, met aandacht voor de indeling.

c Maak een schema van de indeling.

- Zet de tekst om in een schema dat de volgorde van de hoofd- en nevengedachten logisch weergeeft. Je werkt met pijlen, begrippen en delen van zinnen.
- Je schema is dus een overzicht van de hoofd- en nevengedachten en de samenhang ertussen.

d Vertel aan de hand van het schema de info die in de tekst staat.

e Memoriseer het schema.

f Vertel aan de hand van het gememoriseerde schema de info die in de tekst staat.

g Raadpleeg de lijst KENNEN en KUNNEN.

Zo controleer je jezelf zonder hulp van buitenaf. KENNEN is de leerstof weergeven. KUNNEN is de leerstof toepassen.

Tips en opmerkingen

- Maak zelf een schema waarin alle onderdelen en lessen staan. Zo krijg je een inzicht in de grote lijnen.
- Vergelijk verschillende lessen met elkaar en ga op zoek naar overeenkomsten in de leerstof.
- Herhaal de gestudeerde stof regelmatig.

3 Tips om informatie te verstrekken en opdrachten te analyseren

Juiste informatie aan iemand verstrekken is niet zo eenvoudig als je denkt. Veel verhalen en mededelingen veranderen tijdens het voortvertellen. Mensen hebben nu eenmaal de neiging een eigen 'draai' aan een verhaal te geven. Hieronder vind je enkele raadgevingen om duidelijke en overzichtelijke informatie te verstrekken.

- Je moet zelf begrijpen wat je meedeelt. Hoe kun je een woord uitleggen dat je zelf niet begrijpt?
- Gebruik geen overtollige informatie. Beperk je tot de hoofdgedachten. Wanneer je boodschap begrepen is, kun je ze met extra informatie wat meer kleur geven. Je geeft dan wat nevengedachten.
- Draai niet rond de pot of tater er niet op los.

Opdrachten worden vaak verkeerd of niet nauwkeurig uitgevoerd (vooral bij testen en examens). Daarom volgen hier enkele tips die je daarbij moeten helpen.

Lees de opdracht nauwkeurig. Analyseer desnoods woord voor woord. Stel jezelf de volgende vragen.

- Wat wordt er van mij verwacht?
- Over welk gedeelte van de leerstof gaat de opdracht?
- Moeten er verschillende elementen (hoofdgedachten, lessen, onderdelen ...) met elkaar gecombineerd worden om de opdracht op te lossen? Zo ja, welke?
- Bij meer dan één opdracht los je eerst die opdracht op die je het beste meent te kunnen.
- Als je niet meteen een oplossing of antwoord ziet, laat de opdracht dan wat bezinken. De weg naar de oplossing of het antwoord duikt vaak pas na een tijdje op.

© VAN IN

A

Historisch denken

Geschiedenis is de wetenschap die het verleden bestudeert. Historisch denken is een manier om aan geschiedenis te doen en bestaat uit vijf onderdelen: vragen stellen, situeren in het referentiekader, werken met bronnen, een historisch beeld vormen en nadenken over de relatie tussen verleden, heden en toekomst. De schema's in dit hoofdstuk frissen je kennis daarover op. Je kunt ze als hulpmiddel raadplegen bij opdrachten in het boek.

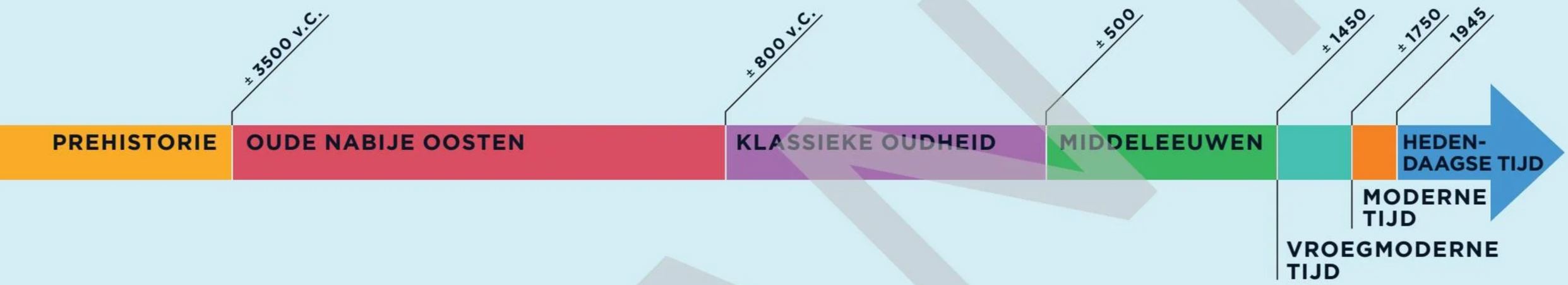

1 Vragen stellen over het verleden en het heden

Bij het bestuderen van het verleden, stel je vragen over gebeurtenissen, personen, gewoonten, samenlevingen …

SOORTEN HISTORISCHE VRAGEN

A Vragen over het verleden
Deze vragen kunnen meer of minder algemeen zijn: je kunt de grote lijnen van het verleden onderzoeken of inzoomen tot op het niveau van een individu.

B Vragen over de relatie tussen heden en verleden
Deze vragen onderzoeken de verbanden tussen het verleden en het heden. Je kunt verklaringen zoeken in het verleden voor hedendaagse situaties of nagaan hoe men in het heden omgaat met het verleden.

C Vragen over de geschiedenis
Dit soort vragen gaat over het historisch onderzoek zelf. Heel belangrijk hier zijn de vragen over de bruikbaarheid, de betrouwbaarheid en de representativiteit van de bronnen.

Je onderzoekt hiermee hoe het verleden in beeld wordt gebracht. Geschiedenis is immers een reconstructie van het verleden. De manier waarop die reconstructie gebeurt, is erg afhankelijk van de standplaatsgebondenheid van de auteur.

Niet elke historische vraag is een historische onderzoeksvraag. Een wie- of wanneer-vraag is bijvoorbeeld helemaal anders dan een waarom- of hoe-vraag. De eerste soort vragen leidt meestal gemakkelijk tot een kort antwoord, de laatste soort vragen meestal tot diepgaand onderzoek. Niet alle onderzoeksvragen zijn even goed onderzoekbaar. Een vraag kan bijvoorbeeld te algemeen of te vaag zijn of onbeantwoordbaar omdat er geen bronnen voor bestaan. Een goede onderzoeksvraag is duidelijk afgebakend in de tijd en in de ruimte. De beschikbare bronnen moeten toelaten om binnen een redelijke tijd een antwoord te geven op de vraag.

2 Situeren in het historisch referentiekader

Het referentiekader is een schema dat je helpt om je te oriënteren in het verleden. Het deelt zaken uit het verleden in volgens tijd, ruimte (plaats) en maatschappelijk domein.

Tijd (indeling van het verleden)

- **Begrippen:** jaar, decennium, eeuw, millennium …
- **Tijdrekening:** belangrijke gebeurtenis = jaar 1. Verschillende tijdrekeningen: christelijk (geboorte Christus = jaar 1), islamitisch, Chinees …
- **Zeven tijden voor indeling van het westerse verleden:** prehistorie, oude nabije oosten, klassieke oudheid, middeleeuwen, vroegmoderne tijd, moderne tijd en hedendaagse tijd

Elke tijdrekening en indeling is kunstmatig en het gevolg van een afspraak tussen geleerden.

Ruimte (plaats waar de gebeurtenissen zich afspelen)

- **Verschil in schaal of grootte:** mondiaal, nationaal, regionaal, lokaal …
- **Continentaal of maritiem:** een gebied waarbij de belangrijkste verbindingen over land of een gebied waarbij de belangrijkste verbindingen over zee lopen
- **Stedelijk of landelijk (ruraal):** een gebied waar de stad of een gebied waar het platteland domineert
- **Centrum of rand:** een gebied dat zich in het centrum of een gebied dat zich aan de rand van een historische gebeurtenis bevindt
- **Open of gesloten landschap:** een landschap dat weinig of een landschap dat veel fysieke hindernissen heeft, bijvoorbeeld een vlakte tegenover berglandschap, akkers tegenover bossen …
- **Open of gesloten samenlevingen:** een samenleving die openstaat voor nieuwe en vreemde zaken of een samenleving die ze afwijst
- **Westers of niet-westers:** West- en Midden-Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland vormen samen de westerse wereld. Ze hebben grotendeels dezelfde politieke en economische organisatie en delen een gelijkaardige culturele achtergrond en verleden.

Maatschappelijke domeinen (indeling voor menselijke activiteiten)

Politiek gaat over besturen, macht, oorlog en vrede …

Economie bekijkt hoe mensen overleven, inkomen verwerven, arbeid organiseren …

Sociaal gaat over het samenleven van groepen en individuen.

Cultuur bestaat uit tal van deeldomeinen zoals kunst, levensbeschouwing, godsdienst, wetenschap, techniek, onderwijs, sport, gewoonten …

3 Bronnen kritisch bestuderen en gebruiken

Antwoorden op een historische vraag zoek je in bronnen.

Bronnen en werken

- **Geschreven en ongeschreven bronnen** (mondeling en materieel)
- **Historisch werk:** gemaakt op basis van bronnen
- **Moderne media** (film, foto, internet …) zijn soms een aparte categorie.
- **Primaire en secundaire bronnen**
  - Primair: gemaakt door mensen die direct bij een kwestie betrokken zijn geweest (bijvoorbeeld ooggetuigen)
  - Secundair: gemaakt door mensen die niet direct bij de kwestie betrokken zijn geweest. Deze bronnen zijn vaak in een andere tijd gemaakt.

Bronnen gebruiken om een historische vraag te beantwoorden
(Deze vragen gelden ook voor werken.)

- Hoe wordt de bron gepresenteerd? Gaat het om een vertaling? Is ze herwerkt naar hedendaags Nederlands, ingekort of leesbaarder gemaakt? ...
- Wat is de contextinformatie: wie heeft ze gemaakt? Waar, wanneer, waarom en hoe is de bron gemaakt of ontstaan?
- Is de bron bruikbaar om de historische vraag te beantwoorden?
- Is de bron betrouwbaar om de historische vraag te beantwoorden?
  - Hoe standplaatsgebonden is de bron? In welke mate wordt de maker van een bron beïnvloed door zijn leeftijd, geslacht, woonplaats, afkomst, opvoeding, opleiding, overtuigingen, ideeën, godsdienst, omgeving, economische situatie ...
  - Voor wie of wat is de bron bedoeld?
  - Heeft de bron een bepaald effect gehad? Was dat bedoeld of onbedoeld?
  - Zitten er veralgemeningen of vooroordelen in de bron?
- Representativiteit: is de bron typisch voor haar tijd, omgeving, samenleving ... of wijkt ze ervan af?
- Om de historische vraag te beantwoorden vergelijk je best verschillende bronnen over hetzelfde onderwerp.
  - Welke gelijkenissen en verschillen zijn er tussen de bronnen over het onderwerp?
  - Welke verklaring vind je voor die verschillen?

4 Een historisch beeld over het verleden maken

Het stellen en beantwoorden van historische vragen gaan samen met het beeld dat je hebt over een gebeurtenis, persoon, gewoonte, een samenleving ... uit het verleden. We noemen dat een historisch beeld.

Bronnen kunnen elkaar tegenspreken, anders geïnterpreteerd worden, zeldzaam zijn ... Daardoor kunnen op basis van dezelfde bronnen verschillende historische beelden gevormd worden. Als er nieuwe bronnen gevonden of bestudeerd worden, kan het beeld ook veranderen.

In het dagelijks leven worden heel veel historische beelden gebruikt. Heel dikwijls kloppen die niet omdat ze de zaken uit het verleden simpel, stereotiep, verkeerd ... voorstellen. In veel historische films, boeken, strips en games bijvoorbeeld gedragen de figuren zich meer zoals hedendaagse mensen dan als mensen uit de tijd waarin het verhaal zich afspeelt.

stereotiep: vaststaand en dikwijls verkeerd beeld over een persoon of groep

Hoe een historisch beeld beoordelen?
(Niet alle vragen kunnen altijd beantwoord worden.)

- Over welke tijd, ruimte (plaats) en maatschappelijke domeinen gaat het beeld?
- Welke veranderingen schetst het beeld? Welke zaken die hetzelfde blijven (continuïteit), schetst het beeld?
- Welke oorzaken en gevolgen geeft het beeld weer?
- Bevat het beeld drogredenen (valse en bedrieglijke redeneringen)?
- Bevat het beeld anachronismen (iets wat niet in een tijd past)?
- Bevat het beeld veralgemeningen (één vaststelling uitbreiden tot iets wat algemeen verspreid is, grof vereenvoudigen)?
- Bevat het beeld stereotypen (een vaststaand en dikwijls verkeerd beeld over een persoon of groep)?
- Hoe standplaatsgebonden is de maker?
- Zijn er andere historische beelden over hetzelfde fenomeen die ervan verschillen?

5 Nadenken over het verband tussen verleden, heden en toekomst

Geschiedenis is niet hetzelfde als het verleden. Het verleden is voorbij. Geschiedenis gaat over wat wij denken dat er in het verleden gebeurd is. Als er geen bronnen zijn, kan een vraag niet beantwoord worden en kan er geen historisch beeld gevormd worden. En dan is er eigenlijk geen geschiedenis. Als er weinig bronnen voorhanden zijn, kan het beeld vaag of zelfs verkeerd zijn.

Het verleden wordt dikwijls vergeleken met de actuele situatie. We proberen te verklaren hoe hedendaagse situaties zijn ontstaan en zelfs in te schatten wat er in de toekomst zou kunnen gebeuren.

De vragen die je stelt en de historische beelden die je ontwikkelt, worden beïnvloed door je achtergrond (afkomst, studies, interesses, ideeën ...) en je omgeving. Je bent dus zelf ook standplaatsgebonden. Interessant is het om bij jezelf af te vragen hoe je eigen beeldvorming daardoor is beïnvloed.

KENNEN

1 de vier soorten historische vragen geven
2 de zeven tijden met hun begin- en eindjaar in chronologische volgorde opnoemen
3 de vier verschillende maatschappelijke domeinen geven
4 aantonen dat er verschillende soorten ruimten (plaatsen) zijn
5 het onderscheid tussen geschreven en ongeschreven bronnen, tussen bronnen en werken en tussen primaire en secundaire bronnen geven
6 aantonen dat we afhankelijk zijn van bronnen om een historische vraag te kunnen beantwoorden
7 uitleggen wat onder een historisch beeld verstaan wordt
8 de relatie tussen verleden en geschiedenis uitleggen

KUNNEN

iDiddit

1 soorten historische vragen herkennen en benoemen
2 een bron of een gebeurtenis in de juiste tijd, ruimte en maatschappelijk domein plaatsen
3 een reeks bronnen sorteren volgens soort
4 een kaart bestuderen en ontleden
5 de context van een bron onderzoeken
6 bronnen beoordelen op het gebied van presentatie, bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit
7 een historisch beeld analyseren en beoordelen

OPDRACHTEN

1 Geef voor elke bron de tijd en het maatschappelijk domein. Sommige bronnen behoren tot meer dan één domein.
2 Welke bronnen gaan niet over een gebied in West-Europa?
3 Welke bronnen zijn een historisch werk?
4 Formuleer bij bron 1 en bron 2 een historische vraag.

BRON 1 Spoorlijnen in Europa (19e eeuw)

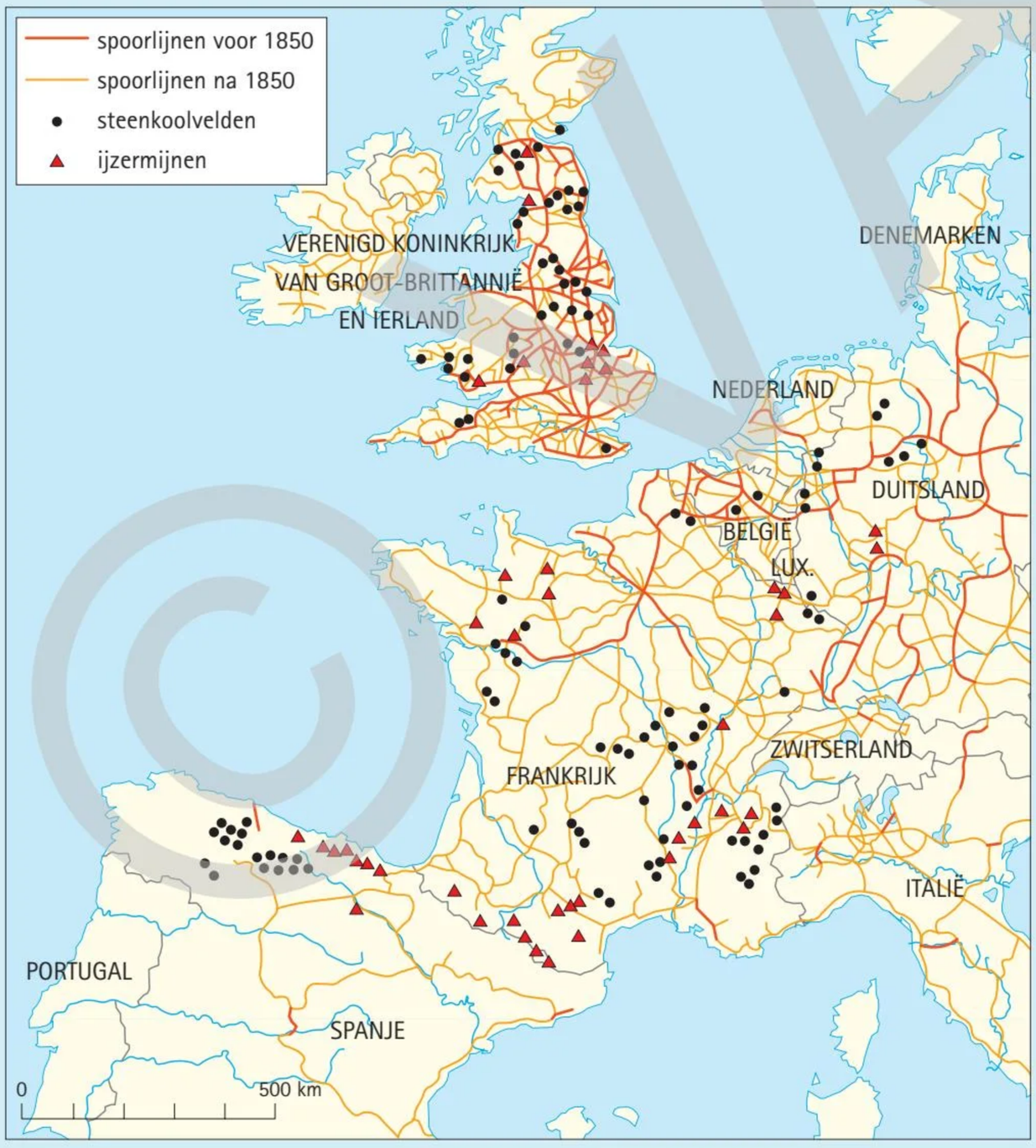

a Geef vier landen waar vóór 1850 spoorlijnen lagen.
b Bewijs dat Groot-Brittannië een belangrijke rol speelde in de industriële revolutie.

BRON 2 Plattegrond van Lier (1698)

BRON 3 Parthenon op de Akropolis in Athene (5e eeuw v.C.)

Deze tempel voor Pallas Athene werd uit marmer opgetrokken op een grondvlak van ca. 72 meter bij ca. 36 meter. Een zuil heeft een diameter van 1,80 meter en een hoogte van 9,5 meter. De hoekzuilen zijn iets breder.

BRON 4 De Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring

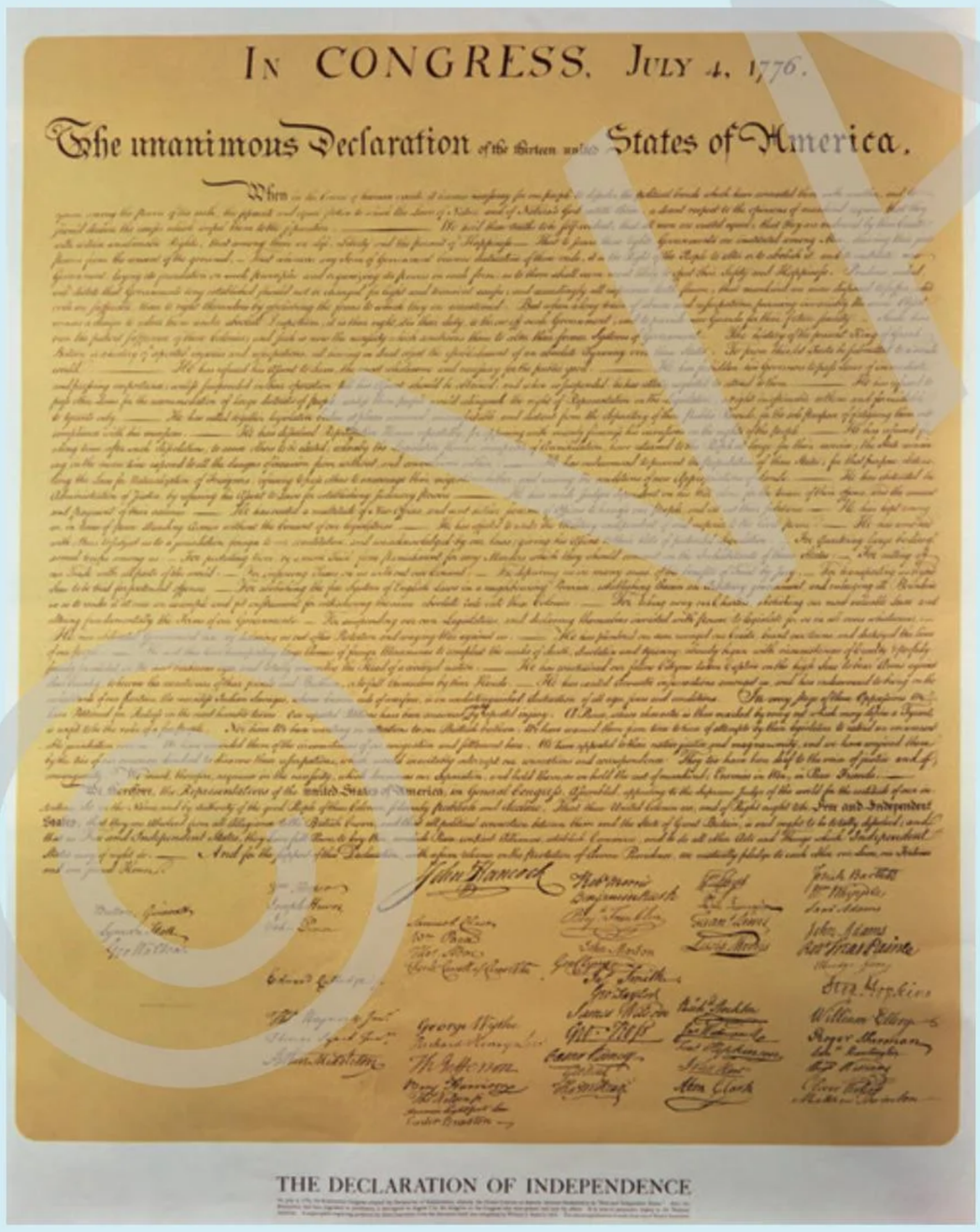
IN CONGRESS, JULY 4, 1776.

The unanimous Declaration of the thirteen united States of America.

THE DECLARATION OF INDEPENDENCE

Het originele document dat op 2 juli is ondertekend, ging verloren. Twee weken later geeft het Amerikaanse Congres de opdracht om een plechtige versie van het document op perkament te schrijven. Die versie wordt op 2 augustus opnieuw ondertekend. Dat document wordt tegenwoordig in de National Archives (Washington D.C.) bewaard. Omdat het document zich in slechte staat bevindt, wordt er in 1823 in beperkte oplage een afdruk van gemaakt. Dit is zo'n afdruk.

Wanneer in de loop der menselijke gebeurtenissen een volk zich genoodzaakt ziet de politieke banden die het met een ander verbindt, te verbreken en onder de machten der aarde de aparte en gelijkwaardige plaats in te nemen waartoe het gerechtigd is krachtens de wetten van de natuur en de God van de Natuur, vereist een gepast respect voor de meningen der mensen dat het de oorzaken bekendmaakt die het tot de scheiding hebben gedwongen.

Wij beschouwen deze waarheden als vanzelfsprekend: dat alle mensen gelijk geschapen zijn, dat zij door hun Schepper met zekere onvervreemdbare rechten zijn begiftigd, dat zich daaronder bevinden het leven, de vrijheid en het nastreven van geluk. Dat, teneinde deze rechten te garanderen, regeringen onder de mensen worden ingesteld, die hun rechtmatige bevoegdheden ontlenen aan de instemming van zij die geregeerd worden.

Dat, telkens wanneer enige regeringsvorm met deze doeleinden in strijd komt, het volk het recht heeft hem te veranderen of teniet te doen en een nieuwe regering in te stellen, haar grondslag vestigend op beginselen en haar bevoegdheden organiserend in een vorm die hen het meest geschikt lijken om hun veiligheid en hun geluk te bewerkstelligen. De wijsheid gebiedt weliswaar sinds lang gevestigde regeringen niet te wijzigen om onbeduidende en voorbijgaande redenen; de ervaring leert inderdaad dat mensen eerder bereid zijn te lijden zolang dat lijden draaglijk is dan zichzelf recht te doen door de vormen af te schaffen waaraan zij gewend zijn. Maar wanneer een lange reeks van misbruiken en machtsoverschrijdingen, onveranderlijk gericht op hetzelfde doel, duidelijk wijst op de intentie hen onder volstrekte dwingelandij te brengen, is het hun recht, ja zelfs hun plicht, zo'n regering omver te werpen en te zorgen voor nieuwe waarborgen voor hun toekomstige veiligheid. Dat is het pijnlijke lot geweest van deze koloniën en dat is de noodzaak die hen nu dwingt van regeringsstelsel te veranderen. De geschiedenis van de huidige koning van Groot-Brittannië is een geschiedenis van herhaalde onrechtvaardigheden en machtsoverschrijdingen, die alle als direct doel hebben een volstrekte tirannie in te stellen over onze staten. Om dat te bewijzen is het voldoende de feiten te onderwerpen aan het oordeel van een onpartijdige wereld. (...)

Wij zijn evenmin tekortgeschoten in aandacht voor onze Britse broeders. Wij hebben hen regelmatig gewaarschuwd voor pogingen van hun wetgevende macht om op onrechtmatige wijze haar jurisdictie op ons van toepassing te verklaren. Wij hebben hen herinnerd aan de omstandigheden waarin wij geëmigreerd zijn en hier koloniën hebben gesticht. Wij hebben een beroep gedaan op hun aangeboren rechtvaardigheidsgevoel en grootmoedigheid en wij hebben hun bezworen, in naam van de banden van verwantschap die ons verbinden, deze vormen van machtsmisbruik, die onvermijdelijk zouden leiden tot het verbreken van onze banden en betrekkingen, af te wijzen. Ook zij zijn doof gebleven voor de stem van de gerechtigheid en de bloedverwantschap. Wij moeten dus berusten in de noodzaak onze scheiding uit te roepen en wij moeten hen, zoals wij dat ook doen met de rest van de mensheid, beschouwen als vijanden in de oorlog en als vrienden in de vrede.

Derhalve verkondigen en verklaren wij, de vertegenwoordigers van de Verenigde Staten van Amerika, in algemeen congres bijeen, het getuigenis inroepend van de Opperrechter van de wereld voor de rechtschapenheid van onze bedoelingen, in de naam en op het gezag van het goede volk van deze koloniën, plechtig dat deze verenigde koloniën vrije en onafhankelijke staten zijn en van rechtswege behoren te zijn; dat zij vrijgesteld zijn van elke trouw aan de Britse kroon en dat elke politieke band tussen hen en de staat van Groot-Brittannië volledig verbroken is en behoort te zijn.

Uit: Thomas Jefferson e.a., Onafhankelijkheidsverklaring, 4 juli 1776

De advocaat, filosoof en plantagehouder Thomas Jefferson (1743-1826) schrijft in opdracht van het congres de Onafhankelijkheidsverklaring. Jefferson zetelt in de koloniale raad van Virginia. Hij behoort tot de elite van Noord-Amerika.

a **Waar en wanneer spelen de gebeurtenissen waarover deze bron gaat, zich af?**
b **Vormt het een onderdeel van de westerse geschiedenis? Motiveer je antwoord.**
c **Wat is het oorspronkelijke doel van de bron?**
d **Lees de commentaar bij de afbeelding van de bron. Waarom vinden sommigen het belangrijk om nieuwe kopieën te maken? Welke doelen zouden ze daarmee nastreven?**
e **Mag je de bron representatief noemen om de invloed van de verlichte filosofen aan te tonen? Motiveer je antwoord.**
f **Welk beeld schetst de bron van de Britse koning en regering?**
g **Uit andere bronnen weten we dat de macht in het Verenigd Koninkrijk verdeeld was tussen koning en parlement en dat er een vorm van vrije meningsuiting en persvrijheid heerste. Ook mochten de (rijke) burgers in de meeste Britse kolonies in Amerika zichzelf besturen. Wat vertelt dat over het gevaar om zich op te weinig bronnen te baseren?**

Verenigd Koninkrijk: benaming voor het vorstendom dat Groot-Brittannië en Ierland omvat

BRON 5 Brabantse Omwenteling (Zuidelijke Nederlanden, 1789)

Een Oostenrijkse prent uit de 18e eeuw toont een gevecht tussen het Oostenrijkse leger en de Belgische opstandelingen.

Onze gewesten komen in opstand tegen de Oostenrijkse keizer. Een deel van de opstandelingen is vooruitstrevend en wenst meer inspraak en vrijheid. Een ander, meer conservatief deel, wil het behoud van allerlei privileges en komt op voor de belangen van de katholieke Kerk. Samen slagen ze erin om de Oostenrijkers te verdrijven. Ze stichten de Verenigde Nederlandse Staten, naar het voorbeeld van de VS. De conservatieven grijpen alle macht en verjagen de vooruitstrevenden. Die vluchten naar Frankrijk, waar ze een belangrijke rol spelen in de Franse Revolutie. De Oostenrijkers slagen erin om onze gewesten opnieuw te veroveren.

a Hoe stelt de prent de opstandelingen voor? Welke boodschap wil ze daarmee brengen?

b Welk verschil is er tussen de vlag van de opstandelingen en de huidige Belgische vlag?

B Actie en reactie

Je hebt vorig jaar gezien dat de westerse samenleving verandert onder invloed van een bevolkingsexplosie, hogere landbouwopbrengsten, 'verlichte ideeën' en daarop gebaseerde revoluties. De Franse Revolutie brengt zowel vernieuwing als nieuw bloedvergieten. In dit onderdeel bestudeer je de impact van al die veranderingen op Europa en het ontstaan van wat de historici de moderne tijd noemen.

1799 — NAPOLEON

1815 — RESTAURATIE EN REACTIE

BRON 1 Franse spotprent uit 1789

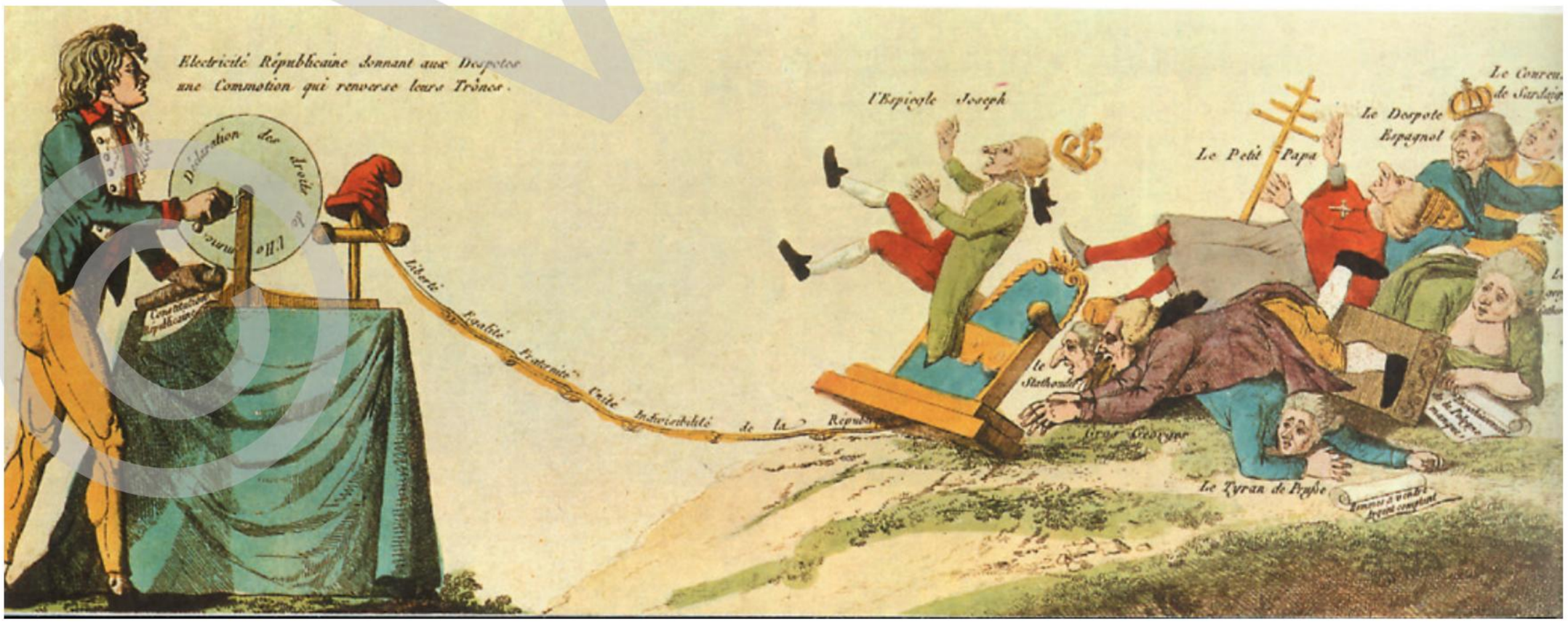

De 'Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger' wordt voorgesteld als een machine die elektriciteit opwekt. Vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid … schudden de Europese vorsten (onder wie de paus) door elkaar.

BRON 2 De terechtstelling

Schilderij van Théophile Lybaert, olieverf op doek, 1885, 132 x 180 cm, museum Kortrijk

Het schilderij toont de executie van twee Brigands ('Boerenkrijgers'). In 1798 komt immers een deel van onze gewesten tevergeefs in opstand tegen de Franse bezetter. Een harde repressie volgt.

Bron 1 en 2 illustreren perfect de tegengestelde emoties die de Franse Revolutie tot op vandaag oproept. Aan de ene kant looft men de vernieuwingen en de veranderingen die de Franse Revolutie bracht. Gedaan met het absolutisme en de privileges voor adel en clerus. Anderzijds kunnen we niet om de terreur, de onverdraagzaamheid tegen de (katholieke) Kerk, de hogere belastingen, de massale veldslagen ... heen.

B1

Napoleon Bonaparte

Napoleon is een van de bekendste historische figuren, maar ook onderwerp van discussie en debat. **Hoe komt Napoleon aan de macht in Frankrijk? Hoe breidt hij die macht verder uit over Europa en hoe verliest hij die macht weer? Welke vernieuwingen verspreidt hij in Frankrijk en in Europa? Is hij een held of een schurk?**

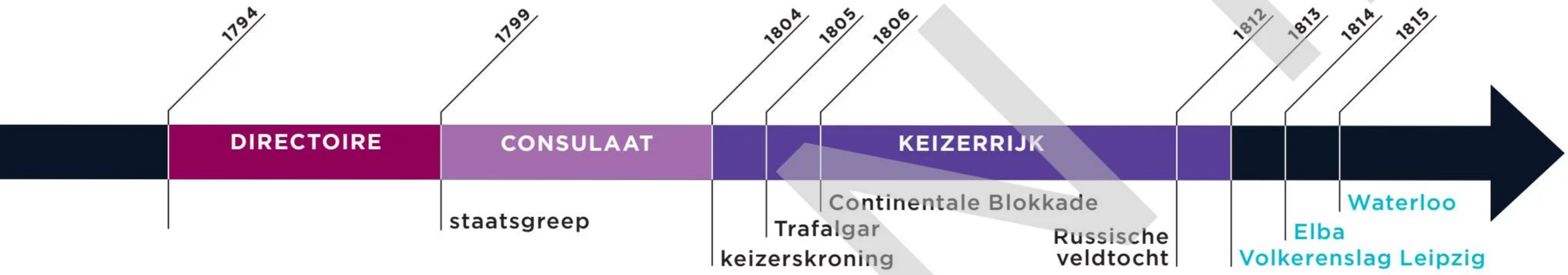

mammelukken: oorspronkelijk slaven die als krijger of bestuurder werkten voor de Turkse sultan. Ze ontwikkelen zich tot een aparte groep die de controle verwerft over delen van het Midden-Oosten, waaronder Egypte.

Ottomanen: Ottomaanse of Turkse Rijk, groot rijk onder leiding van de Turkse sultan

staatsgreep: de bestaande regering (gewelddadig) afzetten en de macht grijpen op een niet wettelijk voorziene manier

1 Napoleon komt aan de macht door een staatsgreep

BRON 1-2 Tijdens de Franse Revolutie beleven de Fransen woelige en onzekere tijden. Konings-gezinden, gematigde en radicale revolutionairen strijden om de macht. Tegenstanders van de wisselende regimes worden met de guillotine uit de weg geruimd. De meeste mensen zijn arm en onrustig. Frankrijk is ook in oorlog met andere Europese landen. In die omstandigheden groeit de macht van het leger. In 1794 helpt dat leger een nieuwe regering aan de macht: het Directoire.

Generaal Napoleon Bonaparte (zie randinfo, blz. 21) maakt carrière dankzij de revolutie, maar haat de wanorde die ze teweegbrengt. Bovendien beseft hij maar al te goed dat de voortdurende machtswissels voor een heel onzeker bestaan zorgen. Wie in ongenade valt, wordt geëxecuteerd.

Zijn soldaten aanbidden Napoleon. Aanvankelijk zijn ze oorlogsmoe, uitgehongerd en ongedisciplineerd. Napoleon, een goede redenaar, weet hen opnieuw te motiveren voor de strijd. Bovendien leeft en vecht hij in hun midden en promoveert hij dappere soldaten ongeacht hun afkomst tot hogere functies.
Zo verzekert hij zich van hun trouw. Op het slagveld gebruikt hij nieuwe militaire strategieën, die hem in Italië enkele overwinningen opleveren. Daardoor neemt zijn populariteit toe, ook onder de Franse bevolking. Zij zien in hem de sterke man die het land kan redden uit de politieke en economische wanorde. In het Directoire wordt hij steeds meer als een politieke bedreiging gezien, ook omdat hij niet altijd de bevelen van de directeurs opvolgt en voortdurend zelf initiatieven neemt. Ze zien hem dan ook graag naar Egypte vertrekken om daar de Britse invloed terug te dringen. Napoleon verslaat achtereenvolgens de mammelukken en de Ottomanen. Hij heeft echter de pech dat de Britse vloot de Franse vloot vernietigt. Zijn leger krijgt ook af te rekenen met hongersnood en pest. In 1799 keert Napoleon met een klein gevolg terug naar Frankrijk. Tot zijn grote verwondering ontvangt een groot deel van de Fransen hem op zijn tocht naar Parijs met open armen. Zij zien vooral zijn overwinningen en hopen op een nieuw bestuur.
Napoleon weet dat de regering hem niet zo gunstig gezind is. In plaats van een zuivere militaire staatsgreep te plegen, ronselt hij op diplomatische wijze een aantal medestanders om op een wettelijke manier aan de macht te komen. In november worden de volksvertegenwoordigers 'uit veiligheids-overwegingen' uit Parijs weggelokt. Napoleon, benoemd tot opperbevelhebber van de strijdkrachten, moet hen beschermen tegen een (verzonnen) opstand. Hij hoopt dat zij in die situatie

een nieuw bestuur onder zijn leiding zullen goedkeuren. Zij doorzien echter zijn plannen en stellen hem buiten de wet. Op het laatste nippertje kan Napoleons broer, Lucien, de aanwezige soldaten en hun aanvoerders overtuigen om het gebouw waarin de volksvertegenwoordigers vergaderen, te bestormen. Nog diezelfde dag wordt de nieuwe regering goedgekeurd. Napoleon vertelt de bevolking dat hij een staatsgreep heeft voorkomen.

2 Napoleon regeert als een alleenheerser

BRON 3 Voortaan wordt Frankrijk geregeerd door een consulaat. Napoleon is eerste consul. Om de indruk te wekken dat de macht verdeeld is, benoemt hij nog twee andere consuls en vier wetgevende instellingen. Die parlementen mogen geen wetsvoorstellen doen, maar enkel zijn wetsvoorstellen goed- of afkeuren. In feite is Napoleon een alleenheerser. Als schrandere politicus doet hij er alles aan om zijn populariteit bij de bevolking nog te vergroten. Hij sluit vrede met de buitenlandse vijanden van Frankrijk. Oostenrijk legt zich neer bij de aanhechting van de Nederlanden, een aantal Duitse gebieden en Noord-Italië bij Frankrijk. De onderhandelingen met Groot-Brittannië verlopen moeizaam. Om door dat land aanvaard te worden als staatshoofd van Noord-Italië maakt Napoleon de afschaffing van de slavernij in de Franse kolonies ongedaan. Zo gaat een van de verwezenlijkingen van de revolutie verloren.
De Franse bevolking is Napoleon dankbaar voor de vrede. De industrie en de handel leven op en zorgen voor veel tewerkstelling. Napoleon laat ook de edelen en geestelijken die Frankrijk ontvlucht zijn voor de revolutie, terugkeren. Hij geeft de adel, in de mate van het mogelijke, zijn bezittingen terug. Hij kiest ambtenaren uit alle lagen van de bevolking en bevordert zo de eensgezindheid onder de mensen. De Franse Revolutie heeft komaf gemaakt met de bevoorrechte positie van de katholieke Kerk. Velen hebben zich daarom afgekeerd van de atheïstische revolutionairen. Om die katholieken terug op zijn hand te krijgen, sluit de atheïst Napoleon een concordaat met de paus. In dat verdrag erkent Napoleon het katholicisme als godsdienst van de meerderheid der Fransen. De clerus krijgt zijn in de revolutie verloren bezittingen niet terug, maar wordt voortaan betaald door de Franse staat. De nieuwe eigenaars van die onroerende goederen kunnen dus op hun beide oren slapen. Verder wordt in het concordaat opgenomen dat alle bisschoppen vervangen worden door geestelijken die de Franse grondwet trouw hebben gezworen, zodat Napoleon zeker is van hun steun. Omdat Napoleon niet zo ver is gegaan om opnieuw de staatsgodsdienst in te voeren, jaagt hij de atheïsten en antiklerikalen niet tegen zich in het harnas.

Napoleon geeft kunstenaars opdrachten voor reusachtige, idealiserende schilderijen. Hij laat onder andere zijn heldhaftige krijgsverleden in de verf zetten. Die propaganda moet hem nog populairder maken.

In een referendum laat hij zich eerst tot consul voor tien jaar en later tot consul voor het leven verkiezen. Na een nieuwe volksraadpleging kroont hij zichzelf in 1804 tot Franse keizer. Een goed voorbereide ceremonie moet hem uitstraling geven bij de gekroonde hoofden in het buitenland, binnenlandse tegenstanders ontmoedigen, katholieken paaien en de paus duidelijk maken dat hij de machtigste is.

Om zijn macht veilig te stellen, voert Napoleon een politiek van repressie. Geheime politie spoort radicale revolutionairen en royalisten op en schakelt ze uit. Censuur maakt critici van zijn bewind monddood. Via een sterk gecentraliseerd bestuur berust alle macht bij Napoleon. Zijn weelderige hofhouding, zijn nepotisme en zijn keizerlijke uitstraling roepen het beeld van het vorstelijk absolutisme op.

3 Napoleon controleert Europa

BRON 4-5-6 De vrede in Europa is van korte duur. In 1803 begint Napoleon aan een reeks buitenlandse oorlogen. Hij krijgt bijna alle Europese grootmachten op de knieën. Rond 1810 beheerst hij rechtstreeks of onrechtstreeks het grootste deel van Europa. Het Franse Keizerrijk is veilig omgeven door satellietstaten. Enkele van zijn familieleden krijgen daar een vorstendom cadeau. Zo verzekert hij zich ervan dat ze bestuurd worden zoals hij dat wil. Groot-Brittannië blijft weerstand bieden. De Britse admiraal Nelson slaagt erin de Frans-Spaanse vloot te vernietigen bij Trafalgar (1805). Zonder die vloot kan Napoleon de Britse eilanden niet aanvallen. Daarom kondigt hij in 1806 de Continentale Blokkade af: de landen onder zijn controle mogen niet langer handeldrijven met Groot-Brittannië. Met dat handelsembargo wil hij die handelsnatie economisch op de knieën krijgen. Die boycot mislukt echter. Londen reageert namelijk met een tegenblokkade. Bovendien omzeilt een bloeiende smokkelhandel dat 'Continentaal Stelsel'.

Het uitgesproken dictatoriale karakter van zijn bewind, de verslechterde economische toestand (o.a. door de Continentale Blokkade) en de vele oorlogen doen Napoleon uiteindelijk de das om. De dienstplicht, die Napoleon had ingevoerd in de door hem gecontroleerde gebieden, wekt veel

atheïst: iemand die niet in een god/goden gelooft

concordaat: verdrag tussen een staat en de paus, met daarin de afspraken over hoe beide partijen elkaar zullen behandelen

antiklerikalen: tegenstanders van de invloed van de Kerk op politiek en maatschappij

propaganda: het beïnvloeden van mensen om hen te overtuigen van bepaalde (politieke) ideeën, standpunten en/of personen

referendum: volksraadpleging, de burgers krijgen een vraag voorgelegd over een (politieke) aangelegenheid waarop ze ja of nee moeten antwoorden.

repressie: onderdrukking, de staat gaat actief op zoek naar politieke tegenstanders en schakelt ze uit.

nepotisme: het begunstigen van eigen familie en/of vrienden door ze in hoge functies en ambten te benoemen

satellietstaat: vazalstaat, staat die in theorie onafhankelijk is, maar in de praktijk afhankelijk van een ander land

handelsembargo: geheel of gedeeltelijk verbod om handel te drijven met een land, bijvoorbeeld als onderdeel van een oorlog

boycott: hier: het verbreken van een handelsrelatie met een land

burgerlijk recht: rechtspraak over de verhouding tussen burgers of over kleine geschillen (bv. burenruzies)

strafrecht: rechtspraak over misdrijven (overtreding, diefstal, geweldpleging, moord). De straf kan een geldboete, werkstraf of gevangenisstraf zijn.

vredegerecht: rechtbank die het dichtst bij de burgers staat, bevoegd voor geschillen tussen burgers

politierechtbank: lagere rechtbank bevoegd voor misdrijven als openbare dronkenschap, zakkenrollen, diefstal ...

kadaster: dienst die per gemeente bijhoudt wie welke onroerende goederen (gronden/huizen ...) bezit. Op basis daarvan wordt een belasting geheven.

Rekenhof: centrale instelling die de financiële verrichtingen van de overheid controleert

weerstand op. In de bezette gebieden ontstaat protest tegen de vreemde overheersers. In Pruisen en Spanje bijvoorbeeld nemen opstandelingen (onder meer gesteund door de Britten) het op tegen de Fransen. Wanneer de Russische tsaar de Continentale Blokkade niet langer wil toepassen, start Napoleon een veldtocht tegen Rusland. Met die aanval wil de keizer aan Frankrijk en Europa tonen dat hij nog altijd de machtigste is. De hevige weerstand van de Russen, die ook de Franse bevoorradingslijnen afsluiten en hun eigen voedselvoorraden vernietigen, wordt het Franse leger fataal. Napoleon laat zijn troepen terugtrekken. Dan slaat de Russische winter toe. Slechts een kleine fractie van de manschappen keert levend terug. Momenteel schatten historici dat langs Franse zijde zo'n 200 000 soldaten gestorven zijn in gevechten, door uitputting, ontbering, de weersomstandigheden en ziekte. Daaronder bevinden zich ook de vele dienstplichtigen uit de veroverde gebieden.

De Europese grootmachten putten hoop uit Napoleons nederlaag in Rusland en sluiten onderling een bondgenootschap. Die alliantie van onder andere Oostenrijk, Pruisen en Rusland verslaat de Franse keizer in de 'Volkerenslag' bij Leipzig (1813). In 1814 valt dat bondgenootschap Frankrijk binnen en herstelt er de monarchie. Lodewijk XVIII, broer van de terechtgestelde Lodewijk XVI, wordt koning. Napoleon vertrekt in ballingschap naar het eiland Elba. Zijn overwinnaars organiseren in Wenen een congres om te beraadslagen over de toekomst van Europa (zie les B2). Hun vergaderingen en feesten worden opgeschrikt door het nieuws dat Napoleon van Elba is ontsnapt. Hij rukt met een leger op naar Parijs. Vele Fransen ontvangen hem met open armen omdat ze nog altijd geloven dat Frankrijk en Napoleon een leidende rol in Europa moeten spelen. Lodewijk XVIII vlucht naar Gent. Napoleon start een veldtocht tegen zijn vijanden. In 1815 komt het in de buurt van Waterloo tot een treffen met de geallieerde legers van Pruisen, de Nederlanden en Groot-Brittannië. Napoleon wordt verslagen en gevangengezet op het Britse eiland Sint-Helena in de Atlantische Oceaan. Daar overlijdt hij in 1821. Zijn oorlogen hebben in totaal miljoenen soldaten en burgers het leven gekost.

4 Napoleon moderniseert Frankrijk en Europa

BRON 7-8-9 Als alleenheerser schuift Napoleon de meeste democratische ideeën van de Franse Revolutie opzij. Andere principes en moderniseringen neemt hij wel over. Hij maakt ze ook concreter. Door zijn veroveringen worden ze verspreid over Europa. Zo wordt overal de oude bestuursindeling (heerlijkheden, vorstendommen ...) vervangen door de Franse indeling in departementen (provincies), arrondissementen, kantons en gemeenten. Ook de organisatie van de samenleving en de rechtspraak verandert grondig. De standenmaatschappij wordt afgeschaft en vervangen door de juridische gelijkheid. Voortaan vervallen de voorrechten van adel en clerus om bijvoorbeeld geen belastingen te moeten betalen of een voorkeursbehandeling te krijgen in de rechtbank. Iedereen is gelijk voor de wet. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd was de organisatie van de rechtspraak historisch gegroeid. Rechtsregels verschilden regionaal en plaatselijk. Dezelfde rechtbanken behandelden vaak zowel **burgerlijke** als **strafzaken**. De Franse revolutionairen voeren voor het hele grondgebied eenzelfde rechtspraak in. De gerechtelijke indeling is gebaseerd op de bestuurlijke indeling. Zo krijgt bijvoorbeeld elk kanton een **vredegerecht** en een **politierechtbank**. Een duidelijk systeem van lagere en hogere rechtbanken geeft de mogelijkheid om in hoger beroep te gaan. Napoleon maakt hun werk af en laat een strafrechtelijk en een burgerlijk wetboek (Code Civil, 1804) samenstellen. De geschreven rechtsregels gelden voortaan in het hele keizerrijk. Na Napoleon blijven die wetboeken behouden. In België vormt de Code Civil nog steeds de basis van de rechtspraak. Bepaalde ideeën van de Franse Revolutie, zoals de juridische gelijkheid, zijn erin uitgewerkt en vinden zo hun ingang in een groot deel van Europa. Vóór de Franse Revolutie houdt de pastoor van de parochie parochieregisters van doopsels, huwelijken en overlijdens bij. Tijdens de Franse Revolutie wordt de burgerlijke stand ingevoerd. Op die gemeentelijke dienst worden de registers van de burgerlijke stand bijgehouden: geboorten, huwelijken en overlijdens. Daardoor kunnen bijvoorbeeld het innen van belastingen en het oproepen van dienstplichtigen veel efficiënter gebeuren. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd wordt er alleen gehuwd voor de Kerk. Tijdens de Franse Revolutie wordt, in het kader van de scheiding tussen Kerk en staat, het burgerlijk huwelijk ingevoerd. Dat huwelijk, voltrokken door de gemeente, is voortaan het enige rechtsgeldige huwelijk. Napoleon richt ook een Nationale Bank op, die een eenheidsmunt uitgeeft. Hij voert het **kadaster** en het **Rekenhof** (definitief) in. Napoleon wil een nieuwe Franse elite vormen die ingezet kan worden in dienst van de staat en het leger. Daartoe richt hij een nieuw soort middelbare school in. Elke grote stad, ook Brussel, krijgt zo'n lyceum. Het onderwijs is een combinatie van de klassieke vakken (Latijn, Grieks, geschiedenis, Frans ...) met de moderne wetenschappen en wiskunde. Het metriek stelsel, een uniform decimaal systeem, met als basiseenheden de meter, de liter en het kilogram,

vervangt de vele maten van vóór de Franse Revolutie, die sterk regionaal verschilden. Al die hervormingen zijn door de Franse revolutionairen en later door Napoleon in de door hen veroverde gebieden ingevoerd. De meeste worden nadien behouden of na afschaffing, uit weerzin voor Napoleon, enkele jaren later omwille van de efficiëntie toch opnieuw ingevoerd.

RANDINFO

De Corsicaanse wortels van Napoleon

Napoleone di Buonaparte wordt op 15 augustus 1769 geboren in Ajaccio op Corsica. Dat eiland behoort voor lange tijd tot de republiek Genua. Na een opstand van een Corsicaanse onafhankelijkheidsbeweging moet Genua het eiland echter verkopen aan Frankrijk. Wanneer daarna opnieuw een opstand uitbreekt, rekenen de Fransen bloedig af met de rebellen. Vader, moeder (zwanger van Napoleone!) en de kinderen Buonaparte vluchten voor hun leven. Pas nadat ze de kant van de Fransen hebben gekozen, kunnen ze naar huis terugkeren.

Als jongeling krijgt Napoleon een militaire opleiding op het Franse vasteland. Hij blijft de Corsicaanse onafhankelijkheidsbeweging genegen. Nadat hij het tot kapitein heeft gebracht, krijgt hij orders om de zoveelste opstand op Corsica te onderdrukken. Zo komt hij ook in persoonlijk conflict met de leider van de rebellenbeweging. Napoleon verlaat Corsica voorgoed. Hij verfranst zijn naam tot Napoleon Bonaparte.

KENNEN

1 de begrippen ‘continuïteit’, ‘verandering’, ‘oorzaak’, ‘aanleiding’, ‘gevolg (bedoeld/onbedoeld)’, ‘toeval’, ‘revolutie’, ‘perspectief’ en ‘standplaatsgebondenheid’ uitleggen en toepassen
2 de begrippen ‘staatsgreep’, ‘consulaat’, ‘concordaat’, ‘repressie’, ‘propaganda’, ‘censuur’, ‘satellietstaat’, ‘handelsembargo’, ‘boycot’, ‘burgerlijk wetboek’, ‘Code Civil’, ‘burgerlijke zaken’, ‘strafzaken’, ‘kanton’, ‘arrondissement’, ‘departement’, ‘kadaster’, ‘rekenhof’, ‘lyceum’, ‘Nationale Bank’ en ‘burgerlijke stand’ verklaren
3 uitleggen hoe Napoleon aan de macht komt in Frankrijk
4 uitleggen hoe Napoleon zijn alleenheerschappij aanvankelijk camoufleert
5 twee fasen in zijn bestuur vergelijken en er continuïteit en verandering in onderscheiden
6 vier verklaringen voor het binnenlands succes van Napoleon geven
7 de inhoud en de betekenis van het concordaat met de paus uitleggen
8 twee repressieve middelen beschrijven
9 de buitenlandse politiek van Napoleon samenvatten
10 uitleggen hoe Napoleon Groot-Brittannië wil treffen
11 vier keerpunten voor de ondergang van Napoleon geven
12 de val van Napoleon situeren in tijd en ruimte
13 de moderniseringen van de Franse Revolutie en Napoleon in Europa opnoemen en uitleggen
14 positieve en negatieve aspecten van Napoleon opnoemen en argumenteren

KUNNEN

iDiddit

1 de belangrijkste gebeurtenissen van de binnen- en buitenlandse politiek uit de regeerperiode van Napoleon in tijd en ruimte situeren
2 uit teksten informatie over Napoleon en zijn beleid afleiden
3 historische beeldvorming over Napoleon beoordelen
4 informatie over de buitenlandse politiek van Napoleon uit kaarten afleiden
5 informatie in naslagwerken opzoeken en verwerken
6 zelf een historisch beeld over Napoleon maken

BRON 1 Napoleon steekt de Sint-Bernardspas over

Jacques-Louis David (1748-1825) maakt dit schilderij in 1800-1801 in opdracht van Karel IV, koning van Spanje. Napoleon vraagt David om hem af te beelden wanneer hij de Sint- Bernardspas oversteekt en geeft hem duidelijke instructies over de voorstelling. Napoleon trekt in 1800 via de Alpenpas naar Noord-Italië om de Oostenrijkse troepen te bevechten. Op de rotsen links op het schilderij staan de namen Bonaparte, Hannibal en Karolus (Karel de Grote). Nadien zal Napoleon nog drie versies bestellen voor verschillende kastelen in Frankrijk en Noord-Italië. Deze eerste versie (olieverf op doek, 271 x 232 cm) hangt nu in het Nationaal Museum Château de Malmaison (Frankrijk). Van het werk zijn talloze kleinere gravures gemaakt. Het wordt gereproduceerd op vazen en serviesgoed, behangpapier, stoffen … Op basis van het schilderij worden ook beeldjes en reliëfs gemaakt.

Paul Delaroche (1797-1856) schildert dit werk in opdracht van de Britse edelman graaf Arthur Onslow. Wanneer Onslow in 1848 het Louvremuseum bezoekt, ziet hij Davids ruiterportret van Napoleon. Hij vraagt Delaroche een waarheidsgetrouwe versie van de voorgestelde gebeurtenis te schilderen, met Napoleon op een muildier. Dat lastdier is uiterst geschikt als transportmiddel op de smalle en steile 'muildierpaden' in de Alpenpas. Van dit schilderij bestaan zeker twee versies. Deze oudste versie (olieverf op doek, 289 x 222 cm) bevindt zich nu in het Louvre-Lens (Lens, Frankrijk).

a Vergelijk hoe Napoleon voorgesteld wordt op beide schilderijen.

b Welk schilderij is idealiserend en bedoeld als propaganda? Motiveer je antwoord.

BRON 2 Napoleon schrijft aan paus Pius VII

Maar onze voorwaarden moeten zijn dat Uwe Heiligheid voor mij hetzelfde respect zal betonen in wereldlijke zaken als ik voor hem in geestelijke zaken. Hij moet ophouden nutteloze toenaderingspogingen te ondernemen tegenover ketterse vijanden van de Kerk en tegenover mogendheden die hem niets kunnen bijbrengen. Uwe Heiligheid is soeverein in Rome, maar ik ben er keizer. Al mijn vijanden moeten Uw vijanden zijn. Het kan dus niet dat een vertegenwoordiger van de koning van Sardinië, een Engelsman, een Rus of een Zweed in Rome verblijft of in Uw Staten. Het kan evenmin dat een schip dat toebehoort aan die landen, aanlegt in uw havens …

Uit: Brief van Napoleon aan de paus, 1 februari 1806

BRON 3 De keizerskroning van Napoleon op 2 december 1804

Jacques-Louis David (1748-1825) maakt dit schilderij in 1805-1808 in opdracht van Napoleon. Sinds 1804 is hij zijn hofschilder. Het reusachtige werk (621 x 979 cm) is een van de topstukken van het Louvre in Parijs. Napoleon wordt afgebeeld als keizer, al door zichzelf gekroond met een gouden laurierkrans. Hij staat op het punt om zijn vrouw tot keizerin te kronen. Napoleon is de eerste keizer van Frankrijk. Tot dan worden alle Franse koningen gekroond in de Franse stad Reims. Het tafereel speelt zich af in de Notre-Dame in Parijs. Achter Napoleon zit paus VII. Hij heeft enkel de zalving mogen uitvoeren. Napoleon heeft de paus wel betrokken bij de ceremonie om de vele katholieken gunstig te stemmen.

Om het schilderij te maken zet David geklede paspoppen op posities die ze innamen tijdens de ceremonie. Centraal achteraan schildert hij de moeder van Napoleon. Die was echter afwezig op de plechtigheid.

a Bestudeer bron 2 en 3. Hoe ziet Napoleon de machtsverhouding tussen paus en keizer? Motiveer je antwoord.
b Hoe betrouwbaar is bron 3 om vragen over de keizerskroning te beantwoorden?
c Wie beschouwt Napoleon in 1806 als zijn belangrijkste vijanden?

BRON 4 Europa in 1812

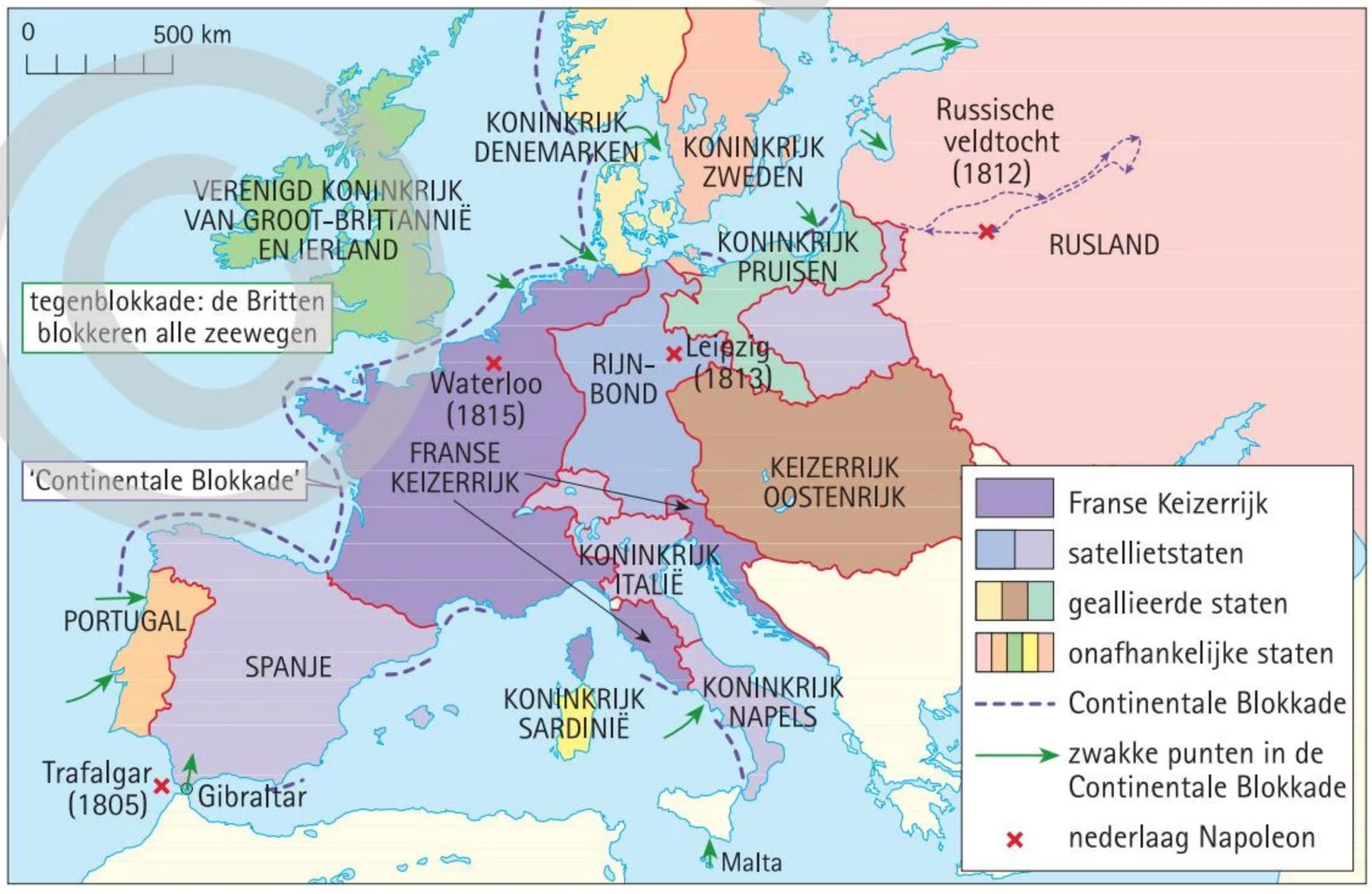

Satellietstaten zijn staten die in theorie onafhankelijk blijven, maar die in de praktijk afhankelijk zijn van het Franse Keizerrijk.

a Geef zes hedendaagse Europese staten die geheel of gedeeltelijk deel uitmaken van het Franse Keizerrijk.
b Geef zes hedendaagse Europese staten die geheel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van het Franse Keizerrijk.
c Vergelijk ook met de stamboom bij bron 5. Welke familieleden regeren over een satellietstaat?
d Wat is het voordeel daarvan voor Napoleon?

BRON 5 De familie Bonaparte

Charles BONAPARTE x Letizia Ramolino

- **JOSEPH**
  koning van Napels (1806-1808)
  koning van Spanje (1808-1813)
- **NAPOLEON**
  x Joséphine de Bauharnais (tot 1809)
  x Marie-Louise, dochter van keizer Oostenrijk (van 1810 tot 1815)
- **LUCIEN**
  minister en ambassadeur
- **ELISA**
  prinses van Lucca en Piombino
  groothertogin van Toscane
- **LOUIS**
  koning van Holland (1806-1810)
  x Hortense de Beauharnais (dochter van Joséphine)
- **PAULINE**
  hertogin van Guastalla (Koninkrijk Italië)
- **CAROLINE**
  x Joachim Murat, koning van Napels (1808-1815)
- **JÉRÔME**
  koning van Westfalen (Rijnbond) (1807-1813)

Napoleon komt uit een Corsicaanse familie. Hij deinst er niet voor terug zijn familieleden op Europese tronen te plaatsen. De clan wordt bijeengehouden door zijn dominante moeder, Letizia Ramolino. Zij relativeert de spectaculaire carrière van haar zoon met de wijze woorden: 'Pourvu que ça dure (zolang het duurt)'.

a Duid op bron 4 de vier vorstendommen aan waar Napoleon zijn familieleden op de troon plaatst.
b Zoek in de verklarende woordenlijst de betekenis van het woord 'nepotisme' op. In hoeverre maakt Napoleon zich daaraan schuldig?

BRON 6 Napoleon over zichzelf

Men zal ongetwijfeld fouten ontdekken in mijn loopbaan. Maar Arcole, Rivoli, de piramiden, Marengo, Austerlitz, Jena, Friedland, dat is graniet. Afgunst kan daar niets aan veranderen … Wat betekent de naam van keizer? Het is een woord als een ander. Als ik geen andere titels had om me voor te stellen aan het nageslacht dan zou dit nageslacht mij in het gezicht uitlachen. Mijn instellingen, mijn weldaden, mijn overwinningen, dat zijn mijn werkelijke eretitels. Dat men mij Corsicaan, korporaal, usurpator noemt, dat is onbelangrijk.

Uiteindelijk zouden ze veel werk hebben om alles te minimaliseren, te doen verdwijnen en te verminken. Het zal hen moeilijk vallen om mij helemaal te doen verdwijnen. Een Frans historicus zal wel over het keizerrijk moeten schrijven. En als hij het lef heeft, zal hij mij mijn plaats in de geschiedenis moeten geven, en zijn taak zal eenvoudig zijn, want de feiten spreken voor zichzelf; zij stralen als de zon. En op welk punt kan men mij zo aanvallen dat een historicus mij niet zou kunnen verdedigen? Zouden het mijn bedoelingen zijn? Hij is er toch om mij te verdedigen?
Mijn despotisme? Hij zal aantonen dat de dictatuur noodzakelijk was. Zal men zeggen dat ik de vrijheid verhinderd heb? Hij zal bewijzen dat de losbandigheid, de anarchie en de grote onlusten nog voor de deur stonden.
Zal men mij beschuldigen dat ik te veel van de oorlog gehouden heb? Hij zal aantonen dat ik altijd aangevallen ben.

Dat ik de universele monarchie gewild heb? Hij zal moeten zien dat dat niets anders was dan het toevallig gevolg van de omstandigheden, dat het mijn vijanden zelf waren die mij stap voor stap in die richting geleid hebben.

Zal het dan ten slotte mijn ambitie zijn? Ah, zonder twijfel, dat zal men wel vinden, en veel. Maar het is de meest hoogstaande ambitie die er misschien ooit geweest is, de ambitie om eindelijk het Rijk van de Rede op te richten, de ambitie om ten volle gebruik te maken en te genieten van alle menselijke vermogens. En hier zal de historicus zich misschien genoodzaakt voelen te betreuren dat een dergelijke ambitie niet vervuld werd.

Dat was mijn geschiedenis in weinig woorden. (…) Duizenden eeuwen zullen verstrijken voordat de omstandigheden, 'opeengestapeld op mijn hoofd', een andere uit de massa zouden kunnen nemen, om hetzelfde spektakel voort te brengen.

Uit: Napoleon, Mémoires

Napoleon schrijft zijn memoires in 1821 in ballingschap op het eiland Sint-Helena.

a Formuleer een historische vraag die met deze bron kan worden beantwoord.
b Welke andere dictator uit de moderne tijd heeft geprobeerd Europa te controleren?

BRON 7 Kaart van de departementen in onze gewesten (1792-1815)

a Toon met de namen van de departementen aan dat de Franse revolutionairen komaf willen maken met het verleden.

b Bewijs dat die bestuurlijke indeling belangrijk is tot op vandaag.

BRON 8 Enkele artikels uit de Code Civil

Art. 213 De vrouw is haar man gehoorzaamheid verschuldigd.

Art. 215 De vrouw kan zonder toestemming van haar man niet voor het gerecht komen.

Art. 217 De echtgenote kan niets schenken, verkopen, noch verwerven zonder toestemming van de echtgenoot.

Art. 229 De man kan echtscheiding aanvragen wegens een door de echtgenote begane echtbreuk (overspel).

Art. 230 De vrouw kan alleen echtscheiding aanvragen als de man zijn bijzit in het echtelijk huis heeft gehouden.

De 'Code Civil' of het burgerlijk wetboek bevat enkele 'eigenaardige artikels' zoals deze voorbeelden. België herziet de Code Civil (1804) pas grondig in 1976.

a Hoe denkt men in het begin van de 19e eeuw over de plaats van de vrouw in de maatschappij?

b Met welk principe van de Franse Revolutie is dat eigenlijk in strijd?

BRON 9 Lucien Bonaparte over zijn broer Napoleon

Ik heb altijd in Napoleon een ambitie gezien die niet helemaal egoïstisch was, maar die toch zijn liefde voor het algemeen welzijn oversteeg. Ik geloof dat hij een gevaarlijk man is in een vrije staat. Hij lijkt mij een tiran te willen zijn, en ik geloof dat hij in die hoedanigheid koning zou worden, en dat zijn naam voor het nageslacht een naam van verschrikking zal zijn.

Uit: Lucien Bonaparte, brief aan Joseph Bonaparte, 1792

Lucien en Joseph zijn broers van Napoleon. Dankzij de hulp van Lucien slaagt Napoleon erin om in 1799 de macht te grijpen.

Ga je akkoord met het oordeel van Lucien over zijn broer Napoleon? Motiveer je antwoord met informatie uit de overige bronnen en uit de lestekst.

OPDRACHT

Zoek in de lestekst voorbeelden van volgende historische redeneerwijzen: continuïteit en verandering – aanleiding – oorzaak en gevolg: bedoeld en onbedoeld – toeval.

B2

De restauratie

Veel vorsten voelen zich bedreigd door de Franse Revolutie en Napoleon. Na zijn nederlaag willen ze een nieuwe toekomst voor Europa uitstippelen. Daarom komen ze in congres samen in de Oostenrijkse hoofdstad Wenen. **Wie is daar vertegenwoordigd? Welke toekomst voor Europa hebben ze voor ogen? Wat wordt er concreet beslist? Wat zijn de gevolgen van het congres?**

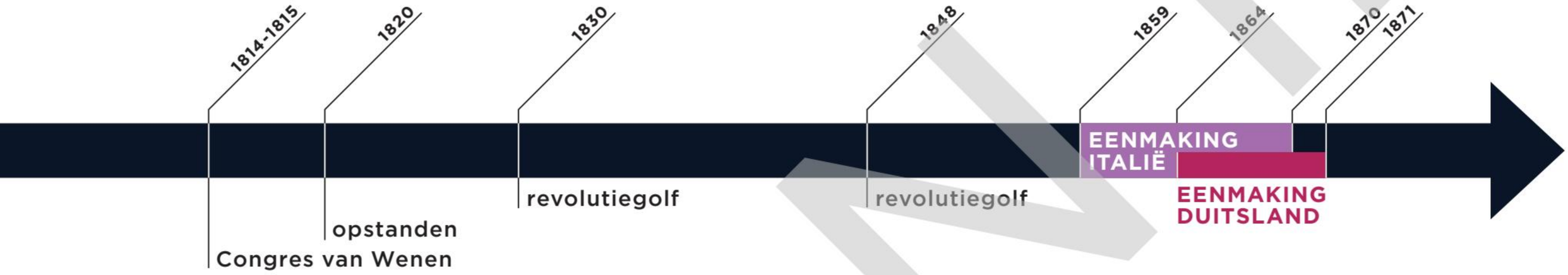

expansionisme: wil om het eigen grondgebied en/of de eigen invloedssfeer uit te breiden

bufferstaat: kleinere staat tussen twee grotere staten die als bescherming of buffer dient voor de ene grote staat als de andere grote staat zou willen aanvallen

legitimiteits-principe: beginsel dat uitgaat van het feit dat een land of troon toebehoort aan de vorst die ook vóór de Franse Revolutie over dat land heerste (of aan een afstammeling van die vorst), zelfs al was hij tijdens de revolutieperiode van zijn macht verdreven

volkssoevereiniteit: principe waarbij de macht van de vorst en de overheid afkomstig is van het volk, dat dus het hoogste gezag heeft

1 Het Congres van Wenen beoogt een herstel van de oude orde

BRON 1-2-3-4 Na de val van Napoleon en zijn verbanning naar Elba (zie les B1) organiseren de overwinnaars een bijeenkomst die moet zorgen voor een nieuwe Europese orde. Die bijeenkomst gaat door in Wenen. Prins Metternich, de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken, zit het congres voor. Tot de genodigden behoren vertegenwoordigers van de belangrijkste Europese vorsten en staten, talloze afgevaardigden van kleinere of verdwenen staatjes en ook een Franse delegatie die in naam van de nieuwe machthebbers in Parijs optreedt. Ze komen bijna allemaal uit adellijke kringen.

Het congres wil het door Frankrijk verstoorde machtsevenwicht herstellen en in de meeste landen de vorstelijke macht restaureren.

Om het eerste doel te bereiken worden vrijwel alle Franse veroveringen sinds 1789 ongedaan gemaakt. Verder wordt een aantal verdwenen staten opnieuw opgericht (bijvoorbeeld de Pauselijke Staten) en wordt ingestemd met een gebiedsuitbreiding voor de belangrijkste mogendheden. Daarbij wordt er wel op toegezien dat niemand 'te veel' zou krijgen en dat ieder verlies van vroegere bezittingen gecompenseerd wordt. De onderhandelingen daarover leiden geregeld tot spanningen en soms wordt er zelfs met oorlog gedreigd.

Om een nieuw Frans **expansionisme** te verhinderen, wordt een aantal kleinere maar relatief sterke **bufferstaten** opgericht aan de (oost)grenzen van Frankrijk. Zo worden de vroegere Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden samengevoegd tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (zie les B4).

De meeste machthebbers van vóór 1789 krijgen op basis van het **legitimiteitsprincipe** hun troon terug. Daardoor wordt Lodewijk XVIII (een broer van de terechtgestelde Lodewijk XVI) in Frankrijk de nieuwe koning. Bijna iedereen in Wenen is het er ook over eens dat de macht van de vorsten zo groot mogelijk moet zijn. Dat botst regelrecht met het principe van de **volkssoevereiniteit** uit de Verlichting en de Franse Revolutie. In feite hebben de machthebbers in Wenen een herstel of een 'restauratie' van het **ancien régime** voor ogen. Toch worden niet alle hervormingen van de revolutie ongedaan gemaakt. Zaken die ondertussen hun praktisch nut bewezen hebben, worden in de meeste landen behouden: **kadaster**, burgerlijk wetboek, nieuwe administratieve en juridische structuren …

De tijdelijke terugkeer van Napoleon in 1815 verandert niets aan de uitkomst van het congres. Na de Slag bij Waterloo start de uitvoering van de congresbesluiten. De 'restauratie' is begonnen.

2 Verzet tegen de restauratie dwingt de Europese vorsten tot samenwerking

BRON 5 Metternich en de andere Europese leiders, die getuige zijn geweest van meer dan twintig jaar oorlog, willen dat de beslissingen van het congres gehandhaafd blijven. In hun ogen is alle ellende van de voorbije jaren het gevolg van de Franse Revolutie en het optreden van Napoleon. Geen enkel land mag daarom een agressieve buitenlandse politiek voeren of zware politieke veranderingen op binnenlands vlak doorvoeren. De angst voor nieuwe revoluties is op dat moment trouwens niet uit de lucht gegrepen. Bij de hertekening van de Europese kaart in Wenen is namelijk geen rekening gehouden met religieuze, economische, taalkundige of **etnische** grenzen. Het congres heeft zich ook weinig aangetrokken van verlichte principes als volkssoevereiniteit, **scheiding der machten**, mensenrechten …

In de meeste vorstendommen willen de burgers inspraak of willen onderdrukte volkeren een eigen staat. Dat streven naar politieke en/of nationale vrijheid doet 'nieuwe' revolutionaire stromingen ontstaan: het liberalisme en het nationalisme (zie les B3). Al die dreigingen dwingen de Europese machthebbers tot verdere afspraken en samenwerking. Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Groot-Brittannië beloven elkaar daarbij te steunen om een nieuw Frans expansionisme te voorkomen. Bovendien beslissen ze om in de toekomst geregeld te vergaderen over de vrede en de stabiliteit in Europa. In 1818 sluit Frankrijk zich aan bij het verbond dat vanaf dan de 'Grote Alliantie' genoemd wordt. Het accent verschuift naar het bedwingen van eventuele opstanden. De beslissing om in dat geval zelfs militair tussenbeide te komen, botst wel op Brits verzet.

ancien régime: term die de Franse revolutionairen gebruiken om de samenleving te benoemen van vóór de revolutie, de samenleving die in hun ogen onrechtvaardig en voorbijgestreefd is

etnisch: wat een volk betreft

scheiding der machten: de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht zijn verdeeld over verschillende personen of politieke instellingen.

KENNEN

1. de begrippen 'bufferstaat', 'legitimiteitsprincipe', 'restauratie' en 'Grote Alliantie' uitleggen
2. de voornaamste reden voor de bijeenroeping van het Congres van Wenen geven
3. de twee belangrijkste doelstellingen van het congres opnoemen
4. drie beslissingen van het congres opnoemen
5. de reden voor de samenwerking van de Europese vorsten na 1815 uitleggen

KUNNEN

iDiddit

1. bronnen analyseren
2. de territoriale veranderingen in Europa na het Congres van Wenen uit kaarten afleiden
3. eerdere kennis gebruiken om antwoorden te formuleren
4. verschillende visies op eenzelfde gebeurtenis herkennen
5. beslissingen en daden genomen of gesteld in het verleden in hun context begrijpen

BRON 1 Het Congres van Wenen

Jean Baptiste Isabey, Het Congres van Wenen, 1815, pen en inkt, gewassen, 84,5 x 107 cm, Britse Koninklijke Collectie

De tekening is gemaakt in opdracht van de Franse afgevaardigde Talleyrand. Eigenlijk moest het een schilderij worden, maar daar is de artiest nooit toe gekomen. Deze afbeelding, een tweede ontwerp, is later verkocht aan de Engelse koning. Op de prent staan de belangrijkste deelnemers aan het Congres van Wenen afgebeeld. In werkelijkheid hebben zij nooit allemaal in één ruimte samen vergaderd. Onder de afgebeelde figuren zijn onder andere de hertog van Wellington (helemaal links), prins Metternich (staand links, met witte broek), prins August von Hardenberg (de Pruisische vertegenwoordiger), graaf Nesselrode (Rusland), Markies van Labrador (Spanje) en Talleyrand (rechts, zittend aan de tafel) te herkennen. Ongeveer centraal op de afbeelding is een groot portret te zien van de Oostenrijkse keizer, Frans I, en door de deur is in de achterkamer ook nog een portret zichtbaar van de 18e-eeuwse Oostenrijkse keizerin Maria Theresia. De keuze om deze vorsten af te beelden is waarschijnlijk mee ingegeven door de ambitie van de artiest om Oostenrijks hofschilder te kunnen worden. Afbeeldingen van de belangrijkste vorsten, hun wapenschilden en allegorische voorstellingen van de Waarheid, de Voorzichtigheid, de Wijsheid en de Rechtvaardigheid zijn te zien in de rand van de afbeelding.

a Denk je dat de vertegenwoordigers in Wenen er vooral progressieve of conservatieve ideeën op nahielden? Argumenteer.

b Welke boodschap over het congres wilde de maker (en waarschijnlijk ook zijn opdrachtgever) meegeven met deze afbeelding? Lees aandachtig de contextinformatie.

c Speelden er voor de maker nog andere motieven mee in de manier waarop hij het onderwerp presenteerde? Motiveer je antwoord.

BRON 2 Europa in 1789

a Vergelijk bron 4 met bron 2. Wat zal het belangrijkste doel van de deelnemers aan het Congres van Wenen zijn? Waarom?

b Wat gebeurt er met het grondgebied van Frankrijk? Verliest Frankrijk grondgebied in vergelijking met de situatie in 1789?

c Welk land heeft in 1815 in Europa op territoriaal vlak het meeste winst geboekt in vergelijking met de situatie van 1789? Motiveer je antwoord.

d Welke gebieden verliest Oostenrijk ten opzichte van de situatie in 1789? Wat is er met die gebieden gebeurd?

e Die wijziging gebeurde onder andere om strategische redenen. Hoe kun je dat verklaren?

f Dat Oostenrijkse verlies wordt evenwel gecompenseerd met nieuwe gebieden. Welke nieuwe gebieden verwerft Oostenrijk in ruil?

g In welke richting breidt Pruisen uit?

h Hoe profiteert het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Ierland van wat er in Wenen beslist is?

BRON 3 Europa na 1815

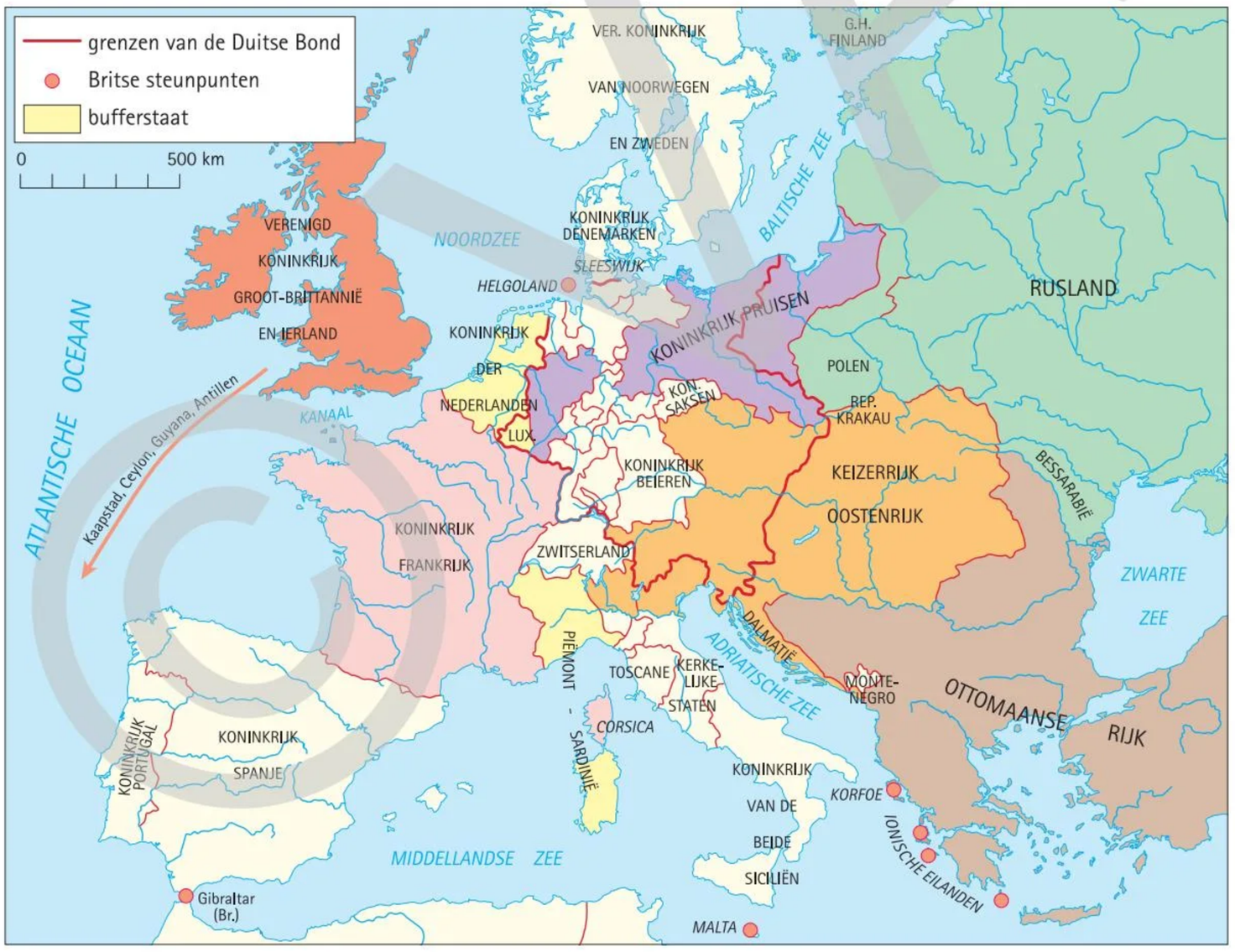

BRON 4 Slotakte van het Congres van Wenen

Art. 108 De mogendheden waarvan de staten worden gescheiden of doorkruist door dezelfde bevaarbare rivier, verbinden zich ertoe om, met algemene instemming, alles wat met betrekking tot de navigatie ervan betreft, te reguleren. (...)

Art. 109 De scheepvaart op deze rivieren, over hun gehele loop, zoals bedoeld in het vorige artikel, vanaf het punt waar elk van hen bevaarbaar wordt, tot aan de monding, is volledig vrij en mag, wat de handel betreft, voor niemand verboden zijn. (...)

Art. 118 De Verdragen, Overeenkomsten, Verklaringen, Verordeningen en andere bijzondere Akten die aan deze Akte zijn gehecht, te weten,
(...)
de Verklaring van de Machten inzake de afschaffing van de slavenhandel, van 8 februari 1815;
(...)
zullen worden beschouwd als een integrerend deel van de regelingen van het Congres en zullen overal dezelfde kracht en geldigheid hebben als waren zij woord voor woord in het Algemeen Verdrag opgenomen.

Uit: Slotakte van het Congres van Wenen, 9 juni 1815

Aanvankelijk vorderen de onderhandelingen op het congres maar erg moeizaam en wordt er weinig bereikt. De ontsnapping van Napoleon van het eiland Elba in februari 1815 brengt daar verandering in. Heel wat zaken worden nu snel afgehandeld en tegen begin juni kan een slotakte worden opgesteld met daarin alle belangrijke beslissingen. De akte telt 121 artikelen. De akte wordt voorgesteld op 9 juni. Negen dagen later wordt Napoleon definitief verslagen bij Waterloo.

De beslissing om de slavenhandel af te schaffen, waar in de slottekst naar wordt verwezen, blijkt in de praktijk niet zo gemakkelijk af te dwingen, maar tegen het midden van de 19e eeuw hebben de Europese landen slavenhandel en slavernij toch grotendeels uitgebannen.

De Europese leiders, getekend door vele jaren van oorlog en revolutie, spreken kort daarna ook af om geregeld samen te komen, zeker in het geval van dreigende conflicten, en zo door onderhandelingen te proberen de lont uit het kruitvat te halen.

Het Congres van Wenen heeft later een slechte reputatie gekregen omdat het de belangen van de vorsten diende en geen oog had voor de verzuchtingen van de bevolking. Meer recent zijn er toch ook stemmen die het congres en de deelnemers wat krediet willen geven. Welke argumenten zouden ze daarvoor kunnen gebruiken?

BRON 5 Een conservatieve politieagent

Staten die een regeringswisseling hebben ondergaan als gevolg van een revolutie, waarvan het resultaat andere staten bedreigt, houden ipso facto op lid te zijn van het Europees Bondgenootschap en blijven ervan uitgesloten totdat hun situatie garanties biedt voor een herstel van de rechtsorde en de stabiliteit. Wanneer als gevolg van dergelijke veranderingen er een onmiddellijk gevaar voor andere staten dreigt, verbinden de mogendheden zich ertoe om met vreedzame middelen, of zo nodig met wapens, de schuldige staat terug te brengen in de boezem van de Grote Alliantie.

Uit: Het Troppau Protocol, 19 november 1820

Na het Congres van Wenen komen de belangrijkste Europese leiders, verenigd in een bondgenootschap, de Grote Alliantie, geregeld samen om zo te waken over het systeem van Wenen. Zij willen boven alles een nieuwe oorlog vermijden. De beste garantie daarvoor is in hun ogen vasthouden aan alles wat er in Wenen is afgesproken. Naar aanleiding van een opstand in het koninkrijk Napels komt een aantal vorsten of hun vertegenwoordigers samen in het Oostenrijkse Troppau (het huidige Opava in Tsjechië). Niet alle landen van het bondgenootschap zijn het eens met de genomen beslissingen.

a Welk recht kennen sommige vorsten zich toe in het geval van een revolutie in een land?
b Ken je een voorbeeld uit de recente geschiedenis waarbij een land of een bondgenootschap heeft ingegrepen in de binnenlandse aangelegenheden van een ander land?

B3

Liberalisme en nationalisme

Het Congres van Wenen vreest voor verzet en krijgt dat ook. Aanhangers van het liberalisme en het nationalisme willen het project van de Verlichting verderzetten. Die **ideologieën** wortelen in het verleden, maar krijgen vorm als reactie op het Congres van Wenen. **Waarnaar streven liberalen en nationalisten? Hoe komt hun verzet tot uiting? Wat zijn de gevolgen van hun acties?**

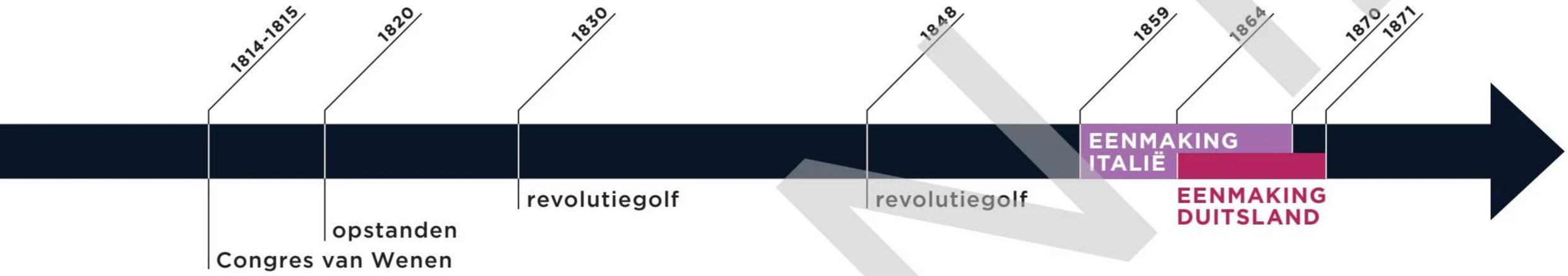

ideologie: samenhangend geheel van ideeën over mens en samenleving, ideeënleer

vrijheidsbeginsel: vrijheid als uitgangspunt

levensbeschouwing: geheel van opvattingen die men heeft over het leven, de maatschappij, het wereldbeeld. Hier: katholieke of vrijzinnige levensbeschouwing

grondrechten: rechten die door de grondwet aan de burgers worden gewaarborgd; fundamentele rechten

cijnskiesrecht: stemrecht is enkel voor wie vermogend genoeg is en voldoende (vaak erg hoge) belastingen betaalt.

1 Het liberalisme komt op voor de vrijheden

BRON 1 De liberalen wijzen de restauratiepolitiek van het Congres van Wenen af. Zij hebben kritiek op de herinvoering van het absolutisme of gelijkaardige regeringsvormen met veel macht voor de vorsten. Hun visie is geïnspireerd op de ideeën van de verlichte filosofen. Centraal staat het **vrijheidsbeginsel**. Voor liberalen is de vrijheid van het individu het hoogste goed. Zij ijveren voor vrije meningsuiting en persvrijheid, **levensbeschouwelijke** vrijheid en scheiding tussen Kerk en staat. De rol van die staat moet zo klein mogelijk zijn. De overheid moet de burger beschermen tegen andere burgers en tegen machtswillekeur en **repressie** van de overheid zelf. Om die persoonlijke vrijheid te garanderen eisen zij de invoering van een **democratische rechtsstaat**. Die regeringsvorm is gebaseerd op de **volkssoevereiniteit** (democratie): het volk heeft het hoogste gezag en regeert het land. Via verkiezingen duiden de burgers aan wie hen mag vertegenwoordigen in een parlement. De rechtsstaat houdt in dat een grondwet de **grondrechten** en de vrijheden van de burgers beschrijft en garandeert. Die constitutie garandeert ook het principe van de **scheiding der machten** en omschrijft de bevoegdheden van de instellingen. De meeste 19e-eeuwse liberalen willen geen algemeen stemrecht, maar **cijnskiesrecht**. Zij zijn voor het cijnskiesrecht. In dat stelsel wordt stemrecht verbonden met rijkdom: alleen mensen die genoeg belastingen betalen, mogen stemmen. In liberaal opzicht is rijkdom een teken dat iemand verantwoordelijkheid kan dragen en onafhankelijk is. Mensen die moeten gaan werken voor een loon zijn 'loonslaven': ze hebben geen tijd om zich te informeren over politiek en kunnen door hun werkgever onder druk gezet worden.

Ook op economisch vlak vinden de liberalen dat de rol van de overheid minimaal moet zijn. Zij zijn voorstander van vrij ondernemerschap, zonder wettelijke beperkingen, en **vrijhandel**.

Op cultureel vlak zijn liberalen optimistisch. Ze vertrouwen erop dat de mens en de wetenschap voor vooruitgang zullen blijven zorgen.

2 Het nationalisme ijvert voor zelfbestuur voor de volkeren

BRON 2-3 Gelijktijdig met het liberalisme ontstaat het nationalisme. Veel 19e-eeuwse liberalen zijn overtuigde nationalisten. Ook het nationalisme gaat uit van de volkssoevereiniteit: het volk heeft recht op een eigen staat. Met een volk bedoelen ze een groep mensen met een aantal gemeenschappelijke

kenmerken, zoals bijvoorbeeld taal, leefgewoonten en godsdienst. Ook een gedeelde geschiedenis op een bepaald grondgebied kan een rol spelen in het samenhorigheidsgevoel. De Franse bezetting wakkert nationalistische gevoelens aan. Als reactie tegen de Franse overheerser groeit de volksverbondenheid.

Het Congres van Wenen houdt geen rekening met nationalistische gevoeligheden. De Polen krijgen geen eigen staat. Duitsland en Italië zijn opnieuw meer verdeeld dan voor de napoleontische periode. De Italiaanse nationalisten zijn bovendien verontwaardigd over de expansie van Oostenrijk in het noorden van het Italiaanse schiereiland. Volkeren die deel uitmaken van grote **multinationale staten** (het Habsburgse, het **Ottomaanse** of het Russische Rijk) streven steeds meer naar een eigen onafhankelijke staat. Emotionele schilderijen en literatuur die de eigen geschiedenis ophemelen en standbeelden van grootse 'voorouders' stimuleren de trots op volk of staat.

3 Revoluties veranderen het uitzicht van Europa

BRON 4-5-6 Het liberale en nationalistische verzet mondt uit in een hele reeks revoluties die in drie golven door Europa razen. In 1820 onderdrukt de Grote Alliantie met veel bloedvergieten onder andere opstanden in Spanje en op het Italiaanse schiereiland. Een **interventie** tegen opstandige Spaanse kolonies in Latijns-Amerika stuit op een veto van Groot-Brittannië en de (jonge) Verenigde Staten. De opstand van de christelijke Grieken tegen de overheersing van de islamitische Ottomanen kan op heel wat sympathie rekenen bij de westerse publieke opinie. Intellectuelen en kunstenaars gaan de 'wieg van de westerse beschaving' helpen bevrijden. De Europese grootmachten komen maar moeilijk tot een eensgezinde visie. In zijn streven naar zuidwaartse expansie heeft Rusland er belang bij dat het Ottomaanse Rijk verzwakt. Maar dat zou het machtsevenwicht in Europa dan weer verstoren. Uiteindelijk schiet een alliantie van Britse, Franse en Russische legers de Griekse nationalisten toch militair te hulp en wordt Griekenland een onafhankelijke staat. Andere volkeren putten inspiratie uit het Griekse voorbeeld om zich vrij te vechten. De al wankele eensgezindheid binnen de Grote Alliantie is definitief verstoord.

Begin jaren 1830 breken er in Europa opnieuw heel wat opstanden uit. Ondanks bloedige repressie zijn sommige revoluties toch succesvol. Zo kan België zich bijvoorbeeld afscheuren van 'Holland'. In 1848 doet een nieuwe revolutiegolf het Europese continent op zijn grondvesten daveren. Het wordt duidelijk dat de poging van het Congres van Wenen om de klok terug te draaien heeft gefaald. Bijna overal in Europa zijn er constitutionele parlementaire democratieën met scheiding der machten ingevoerd. Maar niet in alle Europese staten is die breuk er. In Rusland blijft de tsaar regeren als een absoluut vorst. Ook de standenmaatschappij blijft er bestaan.

RANDINFO

Afhankelijk van de beginsituatie van een volk, kan nationalisme tot een verschillend resultaat leiden. Wanneer een volk leeft in een multinationale staat en streeft naar een eigen staat, dan wordt die oorspronkelijke staat kleiner. Hier is sprake van ontbindend (centrifugaal) nationalisme. Bij verbindend (centripetaal) nationalisme streeft een volk dat verspreid leeft over verschillende staten, naar een eigen, eengemaakte staat.

vrijhandel: systeem om handel te drijven, zonder handelsbelemmeringen zoals tollen en invoerrechten

multinationale staat: staat waarin verschillende volkeren leven. Vaak is één volk dominant.

interventie: tussenkomst

KENNEN

iDiddit

1 de begrippen 'democratische rechtsstaat', 'democratie', 'rechtsstaat', 'scheiding der machten', 'scheiding tussen Kerk en staat', 'grondrecht', 'grondwet', 'vrijheidsbeginsel', 'levensbeschouwelijk', 'politieke revolutie', 'breuk', 'gelijktijdheid' en 'regeringsvorm' definiëren en toepassen
2 het liberalisme en het nationalisme definiëren en in de tijd situeren
3 de opkomst van het liberalisme verklaren
4 de politiek-bestuurlijke standpunten van het liberalisme uitleggen
5 het vooruitgangsoptimisme van de liberalen uitleggen
6 de economische standpunten van het liberalisme uitleggen
7 de opkomst en het succes van het nationalisme verklaren
8 actuele voorbeelden geven van nationalisme
9 de drie revolutiegolven met telkens een voorbeeld van een revolutie geven
10 het niet behalen van de doelstellingen van het Congres van Wenen verklaren

KUNNEN

1 de standpunten van het liberalisme uit een tekst halen
2 informatie over volkeren uit een kaart afleiden
3 uit een tekst een nationalistische visie afleiden

BRON 1 Het vrijheidsbeginsel

Om werkelijk de vrijheid in de staat te verzekeren, moet worden voldaan aan vijf voorwaarden. Vooreerst moet de veiligheid van iedere burger verzekerd worden: in zijn huis moet hij zich veilig kunnen voelen en hij moet het land kunnen doorkruisen zonder een willekeurig ingrijpen tegen zijn persoon te moeten vrezen. De burger moet zowel beschermd worden tegen elk gewelddadig ingrijpen van een individu als tegen elk willekeurig optreden van de staatsmacht. Op deze individuele vrijheid ga ik niet verder in; ze is te evident en te onontbeerlijk in de maatschappij.

De tweede noodzakelijke vrijheid is de open uitwisseling van gedachten, die aan de basis ligt van de publieke opinie. Maar als deze opinie zich vormt, dan mag ze geen zinloos gepraat blijven, dan moet ze resultaat opleveren. Daarom is het nodig dat de verkozenen van het volk deze opinie in Parijs komen verkondigen en dat veronderstelt vrije verkiezingen.

Eens die verkozenen de publieke opinie vertegenwoordigen, moeten zij ook over een totale vrijheid kunnen beschikken. Zij moeten op tijd een efficiënte controle op alle regeringsdecreten kunnen uitoefenen. Die controle moet tijdig kunnen gebeuren, zodat er achteraf geen onherstelbare fouten te betreuren zijn. Dit is de vrijheid van onze nationale vertegenwoordiging.

Dan komen wij ten slotte aan de laatste – ik zal niet zeggen de belangrijkste, ze zijn alle even belangrijk – maar de laatste, die de volgende bedoeling heeft: men moet ervoor opkomen dat de publieke opinie die hier (in het parlement) vertegenwoordigd wordt door de meerderheid, de leiding krijgt van de activiteit binnen de regering.

Uit: Adolphe Louis Thiers, Discours sur les libertés nécessaires, 12 januari 1864

Adolphe Louis Thiers (1797-1877) is een liberale Franse politicus, staatsman en geschiedschrijver.

a Geef de vijf vrijheden die Thiers noodzakelijk vindt en probeer ze met het juiste begrip te benoemen.
b Vergelijk de liberale ideeën met de Verlichting en met de doelstellingen van het Congres van Wenen. Gebruik in je antwoord de begrippen continuïteit, breuk en verandering.

BRON 2 De 'etnische' kaart van Europa ca. 1815

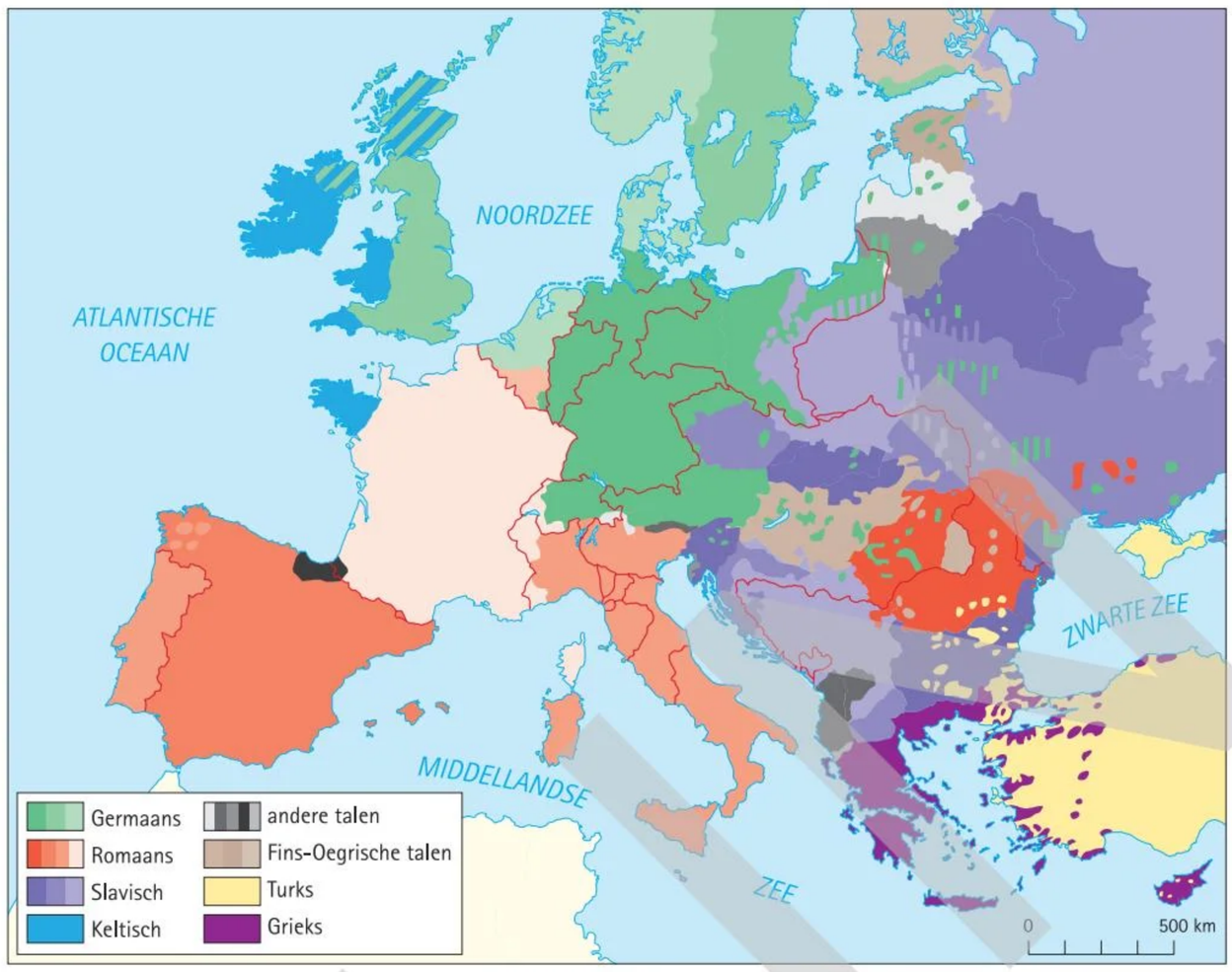

a Wat wordt op deze kaart als grondslag genomen om de volkeren te onderscheiden?
b Toon aan dat men op het Congres van Wenen geen rekening heeft gehouden met de volkeren. Vergelijk daarvoor deze kaart met de kaart in bron 3 op blz. 28.
c Geef drie grote multinationale staten uit de tijd van het Congres van Wenen.
d Als nationalisten zich baseren op deze kaart, heeft elk volk vandaag dan een eigen staat? Motiveer je antwoord.

BRON 3 Natie

De natie is (...) een geestelijk principe. Dit geestelijk principe is gebaseerd op twee elementen. (...) Het ene ligt in het verleden, het andere in het heden. Het ene is de aanwezigheid van een rijke gemeenschappelijke erfenis aan herinneringen, het andere is het huidige gevoel, de wens om samen te leven, de wil om die erfenis te gebruiken en te waarderen. (...) Een natie is dus een sterke solidariteit, gebaseerd op de offers die men samen gebracht heeft en de offers die men nog bereid is te brengen. Een natie veronderstelt een verleden, maar vertaalt zich naar het heden in de vorm van een tastbaar feit: de wil, de uitgesproken wens om samen te blijven.

Uit: Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation?, 11 maart 1882

De Franse filosoof en geschiedschrijver Ernest Renan (1823-1892) houdt op 11 maart 1882 een toespraak aan de Sorbonne.

a Welke twee grondslagen ziet Renan als de basis van de natie?
b Ziet Renan een volk als iets dat cultureel bepaald is of als iets maakbaars? (Zie bron 2.)
c Pas de theorie van Renan toe op actuele kwesties zoals immigratie en een eventuele splitsing van België.

BRON 4 Standbeeld van Godfried van Bouillon

De Belgische regering en koning Leopold I ondertekenen in 1835 een besluit om op kosten van de overheid standbeelden op te richten voor 'nationale beroemdheden'. Op 15 augustus 1848 wordt op het Koningsplein in Brussel het standbeeld van Godfried van Bouillon onthuld in aanwezigheid van koning Leopold I. Eugène Simonis (1810-1882) beeldt Godfried van Bouillon af wanneer hij vertrekt naar het Heilig Land. Hij zwaait met zijn vlag en roept 'God wil het'.

Godfried van Bouillon is een van de leiders van de eerste kruistocht. Met zijn leger trekt hij van Lotharingen naar Constantinopel. Daar aangekomen worden vooral Raymond van Toulouse en Bohemund van Tancrede de belangrijkere leiders. Godfried blijft wel de aanvoerder van zijn eigen leger, maar verder is hij minder belangrijk en heeft hij minder gezag dan Raymond en Bohemund.

Er ontstaat grote onenigheid onder de aanvoerders over de te volgen koers na de verovering van Antiochië. Godfried maakt van de gelegenheid gebruik om zijn broer te bezoeken. Raymond van Toulouse stelt ondere andere aan Godfried van Bouillon voor dat hij zijn leenman zou worden in ruil voor veel geld, wat Godfried weigert.

Wanneer Jeruzalem veroverd is, wordt de koningskroon aan Raymond van Toulouse aangeboden. Die weigert en zo komt Godfried aan de beurt. Hij wil echter geen koning genoemd worden, maar wel 'beschermer van het Heilig Graf'.

De sokkel van het beeld vermeldt dat Godfried geboren is in Baisy-Thy (Brabant). In werkelijkheid is zijn geboorteplaats Boulogne (Frankrijk).

BRON 5 Fragment uit de redevoering van Rogier

Open het nationale Pantheon om er een nieuwe gast te ontvangen. Maak plaats voor Godfried van Bouillon! Toon de held! (...) De man wiens standbeeld we zopas hebben ingehuldigd, bekleedt zo'n belangrijke plaats in de geschiedenis van de christelijke beschaving dat hij alleen al zijn vaderland eeuwige roem brengt. Heerlijk is de opdracht van de kunstenaar die met zijn verbeelding en talent deze grote populaire beelden doet herleven! Dit is echter niet alleen een lust voor het verrukte oog, maar eveneens een prachtige en nooit aflatende bron van trotse herinnering en grootse gevoelens in het hart van de natie. Dat is de kracht van de kunst, dat is het nuttige en verheven doel dat de kunst voor ogen moet hebben.

Uit: Charles Rogier, redevoering bij de onthulling van het beeld van Godfried van Bouillon, 15 augustus 1848

Charles Rogier (1800-1885) is een van de leidende figuren in de Belgische revolutie die leidt tot de Belgische onafhankelijkheid in 1830. In 1848 is hij eerste minister.

BRON 6 Fragment uit de toespraak van de Merode

Laten we dus voor het volk en buitenland een band smeden tussen onze beroemdheden en onze onafhankelijkheid. Om deze onafhankelijkheid diep te verankeren moet ons heden verbonden worden met het verleden en daarmee zijn glorievolle stem vinden.

Uit: Graaf Felix de Merode, toespraak bij de onthulling van het beeld van Godfried van Bouillon, 15 augustus 1848

Felix de Merode is betrokken bij de Belgische revolutie van 1830 en lid van de allereerste regering van het onafhankelijke België.

a Welke bedoeling heeft de regering-Rogier met dit beeld? Verklaar je antwoord met gegevens uit de contextinformatie en de bronnen.
b Waarom kun je hier spreken van een anachronisme? Waarvoor wordt geschiedenis hier gebruikt?
c Hoe omschrijft Charles Rogier Godfried van Bouillon? Zou dat vandaag nog kunnen? Verklaar je antwoord.

B4

Het ontstaan van België

Het Congres van Wenen probeert overal de vorstelijke macht te restaureren. Die politiek stoot op verzet van liberalen en nationalisten en leidt tot een hele reeks revoluties. België, ons eigen land, ontstaat uit zo'n revolutie. **Hoe en waarom ontstaat België? Welke rol speelt het in het Europa van de 19e eeuw?**

1 De Nederlanden herenigd

BRON 1-2-3-4 Koning Willem I van Oranje-Nassau regeert over het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (VKN), dat op internationaal vlak als **bufferstaat** tegen Frankrijk dient. Op economisch gebied vullen de gebieden van het nieuwe vorstendom elkaar aan: de moderne industrie in het Zuiden (Borinage, Gent en Luik) vervaardigt producten. Het Noorden bezit met een vloot en kolonies de nodige middelen om die producten te verhandelen. Willem I stimuleert de industriële ontwikkeling met infrastructuurwerken (wegen en kanalen) en de oprichting van een **investeringsmaatschappij**. Hij zet de onder Napoleon begonnen modernisering van de Antwerpse haven verder.

Op politiek vlak ontstaat er vooral in het Zuiden oppositie tegen het **verlichte despotisme** van Willem I: de koning oefent zowel de wetgevende als de uitvoerende macht uit en benoemt ministers en rechters. Het parlement is gedeeltelijk verkozen (via **cijnskiesrecht**) en gedeeltelijk aangeduid door de koning en heeft geen controlerecht. De pers ligt aan banden. De koning bevoordeelt bovendien het Noorden. In het Zuiden eist de liberale burgerij inspraak en persvrijheid. De katholieke geestelijkheid verzet er zich tegen de godsdienstvrijheid die de protestantse Willem I nastreeft. De katholieke Kerk vreest gelovigen te verliezen aan het protestantisme. De koning bedreigt ook de dominante positie van het katholieke onderwijs. Om het analfabetisme en de intellectuele achterstand in Vlaanderen te bestrijden, richt hij immers staatsscholen op. Willem vervangt het Frans door het Nederlands als officiële taal in de Vlaamse provincies en arrondissementen. Daar wordt heel vlug het Nederlands als schrijf- en vergadertaal gebruikt. Ook de Franstalige elite leert Nederlands. Een deel van hen (adel, burgerij, hoge geestelijken, legerofficieren, rechters …) gaat echter in het verzet. De **bourgeoisie** beschouwt het Nederlands als een minderwaardige taal en eist taalvrijheid. Zij verstaat daaronder het recht om overal (administratie, gerecht, leger, onderwijs …) het Frans te mogen gebruiken. Franstalige Luikenaars hebben dan weer heimwee naar de 'Franse tijd' en willen weer bij Frankrijk horen. Het feit dat de Franstaligen een vrij kleine minderheid vormen in het VKN werkt dat verlangen nog meer in de hand.

Liberale en katholieke leiders sluiten een verbond tegen de koninklijke politiek en eisen toegevingen van de vorst. Hun bondgenootschap wordt het 'unionisme' genoemd. Willem geeft vooral op taalvlak toe. Vanaf 4 juni 1830 geldt in de Vlaamse provincies en arrondissementen opnieuw 'taalvrijheid.'

investeringsmaatschappij: vennootschap of instelling die investeert in de economie. Men kan daarbij kiezen om nieuwe economische sectoren financieel te steunen.

verlicht despotisme: regeringsvorm waarbij de vorst beweert in het belang van het volk te regeren, maar een groot deel van de macht behoudt. Hij/zij baseert zich op ideeën van de Verlichting.

bourgeoisie: burgerij, middenklasse, welgestelde laag van de bevolking die meestal haar inkomen haalt uit commerciële of industriële activiteiten

2 Het Zuiden komt in opstand

BRON 4-5-6-7-8-9 De weigerachtige houding van Willem I tegenover de unionistische eisen zorgt voor een groeiende invloed van radicalen binnen de oppositie. Een geslaagde liberale revolutie in Frankrijk verhit verder de gemoederen. Franse bannelingen, gevlucht voor het vorige regime, vieren in Brussel uitgebreid de nieuwe Franse Revolutie. Er komen ook Franse liberalen naar Brussel. Zij leggen contacten met radicale leden van de oppositie. Moeten ze het opbreken van de bufferstaat en de annexatie van onze gewesten voorbereiden?

Er heerst bovendien een enorme ontevredenheid onder de volksklassen: de toenemende mechanisatie veroorzaakt werkloosheid en mislukte oogsten zorgen voor een dreigende hongersnood. Al die zaken leiden in Brussel tot relletjes en uiteindelijk tot een opstand in augustus 1830. De relschoppers plunderen regeringsgebouwen en huizen van orangisten. Op het stadhuis van Brussel wordt de Franse vlag gehesen. Ook elders in het Zuiden breken rellen los. In Brussel dreigen de rellen verder uit de hand te lopen. De politie en het kleine stadsgarnizoen staan machteloos. De Brusselse burgerij wordt ongerust en richt daarom met toestemming van de gouverneur een bewapende burgerwacht op. Als kleuren voor de militie kiest men de Brabantse kleuren (zwart, geel en rood). De burgerwacht herstelt de orde en krijgt zo de controle over Brussel. De unionisten eisen opnieuw toegevingen van de koning als beloning voor het herstel van de orde. Willem I staat open voor onderhandelingen, maar stuurt toch een leger onder leiding van zijn zonen Willem en Frederik naar Brussel. Kroonprins Willem onderhandelt met de oppositie en doet toegevingen (zoals een administratieve scheiding tussen Noord en Zuid). De koning vraagt echter advies aan het parlement en rekt zo nodeloos de onderhandelingen. De Brusselse burgerwacht komt steeds meer onder invloed van de radicalen en krijgt versterking van driehonderd Luikenaars onder leiding van Charles Rogier. Gematigde burgerwachters worden ontwapend. Op aansporen van radicalen gooien leden van de volksklassen barricaden op in de Brusselse binnenstad. Fransen treden op als militaire adviseurs. Uiteindelijk trekt een deel van het leger Brussel binnen. Er vindt een bescheiden veldslag plaats bij het stadspark en de troepen trekken zich terug. Prins Willem trekt zijn leger terug omdat hij teleurgesteld is in het mislukken van de onderhandelingen. Het leger verlaat niet alleen Brussel, maar bijna de volledige Zuidelijke Nederlanden. Verschillende zuidelijke soldaten deserteren uit het leger.

klasse: groepering van mensen met ongeveer dezelfde economische positie. Een 'stand' deelt mensen meestal in op basis van hun afkomst, geboorte. Een 'klasse' deelt mensen in op basis van hun rijkdom, hun bezit.

orangisten: aanhangers van koning Willem I, die tot de familie Oranje-Nassau behoort

stadsgarnizoen: eenheid van soldaten die in een stad gelegerd zijn

gouverneur: vertegenwoordiger van de koning, bestuurder

annexeren: aanhechten

3 Het Zuiden als onafhankelijke staat

BRON 10-11-12-13-14 Op 4 oktober 1830 vormen de leiders van de opstand (Rogier, Gendebien, De Merode, Van de Weyer …) een regering (het Voorlopig Bewind) en roepen de onafhankelijkheid uit. In november komt het hoofdzakelijk met cijnskiesrecht verkozen Nationaal Congres samen. De congresleden moeten een staatshoofd kiezen en een grondwet opstellen.

Bij de Europese mogendheden steunen vooral Frankrijk en Groot-Brittannië de jonge staat. Frankrijk ziet een bufferstaat uiteenvallen en hoopt België ooit te annexeren. De Britten zijn met het VKN een

RANDINFO

Leopold I (1790-1865)

Het Nationaal Congres kiest Louis-Charles d'Orléans, de tweede zoon van de nieuwe Franse koning, tot Koning der Belgen. Die keuze stoot op een Brits veto. De Britten vrezen dat het jonge België na verloop van tijd door de Fransen aangehecht wordt (een doel dat een deel van de congresleden nastreeft). Men kiest dan maar voor de Duitse protestantse edelman Leopold van Saksen-Coburg-Gotha. Die heeft onder andere in Russische dienst tegen Napoleon gevochten en is oorspronkelijk getrouwd met de Britse kroonprinses Charlotte. Zij overlijdt echter in het kraambed. Leopold blijft in Groot-Brittannië op staatskosten wonen en bemoeit zich met de opvoeding van zijn nicht Victoria, de nieuwe kroonprinses en latere koningin van het Britse Rijk. De Britse politici zijn de bemoeizuchtige 'uncle' meer dan beu en hebben hem waarschijnlijk aangespoord om nieuwe bezigheden te zoeken. Leopold weigert de Griekse troon, maar aanvaardt de Belgische kroon. Om de Fransen te paaien huwt hij Louise-Marie, de dochter van de Franse koning. Leopold I legt op 21 juli 1831 de eed van trouw aan de Belgische grondwet af. Tijdens de nationale feestdag herdenkt men dat feit. De grondwet geeft de 'Koning der Belgen' slechts een beperkte macht. Leopold I en zijn opvolgers hebben met wisselend succes geprobeerd meer macht en invloed uit te oefenen.

economische concurrent kwijt. Pruisen, Rusland en Oostenrijk worden geconfronteerd met andere opstanden en kunnen niet ingrijpen. De Europese mogendheden eisen als voorwaarde voor de erkenning een strikte neutraliteit van België op internationaal vlak.

De Belgische leiders willen met de keuze van het staatshoofd vooral het buitenland niet irriteren. Het Nationaal Congres kiest voor een monarchie omdat de meeste Europese landen een vorst als staatshoofd hebben. In het Congres doen parlementsleden allerlei voorstellen over wie de eerste Koning der Belgen moet worden. In de tussentijd wordt de edelman Surlet de Chokier aangeduid als tijdelijk staatshoofd.
Na veel discussie en tal van afgewezen kandidaten kiest men voor de Duitse Leopold van Saksen-Coburg-Gotha. Hij legt op 21 juli 1831 als Leopold I de eed van trouw aan de Belgische grondwet af. Die grondwet geldt als heel liberaal en garandeert allerlei vrijheden (pers, persoon, vrije meningsuiting, godsdienst …). Het parlement vormt de voornaamste macht en wordt tot in 1893 verkozen via cijnskiesrecht. De grondwet bevat ook toegevingen aan de katholieken: de vrijheid van onderwijs is verzekerd. Het katholicisme wordt erkend als de godsdienst van de meerderheid van de Belgen.

In augustus 1831 valt het Nederlandse leger België binnen en vernietigt het Belgische leger. Leopold I roept met de Britse toestemming de Fransen te hulp. Een Frans leger verjaagt de Nederlanders.
De Europese mogendheden besluiten daarna de 'moedige' Willem I te belonen en het militair zwakke België af te straffen: Willem verwerft het Duitstalige gedeelte van Luxemburg, Limburg over de Maas en Maastricht. België krijgt mits de betaling van tol vrije vaart over de Schelde. België en Nederland aanvaarden het akkoord pas in 1839.

In de 19e eeuw geldt België op internationaal vlak dankzij zijn liberale grondwet en zijn neutrale statuut als een oord van rust en kalmte. Politieke bannelingen vestigen zich bij voorkeur in Brussel.
Op binnenlands vlak heeft de Franstalige bourgeoisie de politieke en socio-economische macht.
De Nederlandstaligen worden gediscrimineerd.
De volksklassen krijgen geen stemrecht en velen worden economisch uitgebuit.

monarchie: staatsvorm met een erfelijk aangeduid staatshoofd, koning, keizer, tsaar, sultan …

Schelde: in 1863 kopen België en een hele reeks andere landen de Scheldetol af. Die afkoop is heel belangrijk voor de groei van de Antwerpse haven.

KENNEN

1 de begrippen 'unionisme', 'Nationaal Congres' en 'Voorlopig Bewind' verklaren
2 de samenwerking tussen Noord en Zuid op economisch gebied uitleggen
3 met drie concrete voorbeelden het verlichte despotisme van Willem I aantonen
4 de liberale en katholieke oppositie tegen Willem I verklaren
5 de taalpolitiek en het verzet daartegen uitleggen
6 de invloed van Frankrijk en de Fransen op de Belgische Revolutie aantonen
7 het verloop van de opstand schetsen
8 het verschil in houding ten opzichte van België van de Europese mogendheden verklaren
9 de moeilijke keuze van het staatshoofd uitleggen
10 de datum van de eedaflegging van Leopold I geven
11 de grondwet als compromis tussen liberalen en katholieken uitleggen
12 het gebiedsverlies van België aan Nederland uitleggen

KUNNEN

iDiddit

1 het ontstaan van België in de tijd situeren
2 teksten, prenten en diagrammen ontleden
3 historische bronnen en werken van elkaar onderscheiden
4 met behulp van een kaart de evolutie van het Belgische grondgebied uitleggen
5 bronnen met elkaar vergelijken
6 presentatie, bruikbaarheid, betrouwbaarheid, standplaatsgebondenheid en doel van een bron bepalen in functie van een historische vraag

BRON 1 De Oostenrijkse Nederlanden (18e eeuw)

Geef twee verschillen met het hedendaagse België.

BRON 2 De prins van Oranje tot de Belgen

Willem by de gratie Gods, Prins van Oranje-Nassau, Souverein vorst der Vereenigde Nederlanden. Aan de ingezetenen van België. Salut!

Europa is zijne bevrijding aan de grootmoedigheid der Verbondene Mogendheden verschuldigd; eerlang zal het aan derzelver wijsheid een staatkundig stelsel te danken hebben, dat aan de lang geslingerde volkeren vele jaren rust en welvaart verzekere. Geroepen om, in afwachting dier lang gewenschte toekomst, Uw land te besturen, kom ik tot U met den vasten wil van U nuttig te zijn, en met alle de gevoelens van een vriend en vader. Van de meest verlichten, van de aanzienlijksten uit uw midden wil ik omringd zijn in de eervolle taak die mij het vertrouwen der Verbondene Souvereinen oplegt, en van welke ik mij beijvere om mij in Persoon te komen kwijten! (...)

Gelukkig indien ik (...) slagen mag in het voorbereiden en bevorderen van de vereeniging die Uw lot bevestigen moet, en die mij veroorloven zal, U eene gelijke mate van liefde toe te wijden als aan die volken, welke de natuur zelve schijnt bestemd te hebben, om met de volken van Belgien eenen sterken en bloeijenden Staat uitmaken.

Willem VI, Proclamatie gericht aan de inwoners van België, augustus 1814

Prins en stadhouder Willem VI (1772-1843) van Oranje-Nassau is een tegenstander van de Franse revolutionairen en Napoleon. Hij staat aan de zijde van de Pruisische koning, met wie hij verwant is. Wanneer Napoleon in 1812 aan macht inboet, breidt hij zijn invloed uit. Eind 1813 erkennen de Noord-Nederlanders Willem als hun vorst. Zijn troepen bezetten wat later de Zuidelijke Nederlanden. Het Congres van Wenen erkent hem in 1815 daar ook als vorst wanneer Napoleon oprukt naar Waterloo. Willem wordt Willem I, Koning der Nederlanden.

a **Gaat het hier om een historische bron of een historisch werk? Hoe wordt de bron gepresenteerd?**
b **Naar welke bevrijding verwijst prins Willem, denk je?**
c **Toon met twee fragmenten aan dat de hereniging tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden volgens hem onafwendbaar is.**
d **Hoe wil hij het land besturen?**

BRON 3 De taalpolitiek van Willem I

1819

Alle ingezetenen der Provinciën Limburg, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Antwerpen zijn bevoegd zich van de landstaal te bedienen voor alle zodanige akten, verzoeken of andere stukken van welke aard ook, welke door hen aan de administratieve, financiële en militaire autoriteiten, colleges of ambtenaren, in die provincie gevestigd worden geleverd, zonder dat die autoriteiten, colleges of ambtenaren, onder welk voorwendsel ook, de bijvoeging van de Franse vertalingen [van de aanvraag] door of ten koste van deze ingezetenen zullen vorderen.

Uit: Koning Willem I, Taalbesluit van 29 september 1819

1820

De Franstalige volksvertegenwoordiger voor Maastricht Jean-François Hennequin neemt ontslag omdat hij 'op zijn leeftijd geen taal kan leren die hem volslagen onbekend is'.

1822

Op 26 oktober 1822 wordt het taalbesluit uitgebreid tot de arrondissementen Leuven en Brussel.

1830

Willem laat op 4 juni 1830 opnieuw de taalvrijheid toe in de Vlaamse provincies en arrondissementen. Hij trekt de vorige besluiten weer in.

a Welke taal is volgens het taalbesluit van 1819 de landstaal?
b Van welke taal moeten de inwoners van de Vlaamse provincies zich voor het taalbesluit bedienen om akten te verkrijgen?
c Wat leert het feit uit 1820 over de houding van de Franstaligen?
d Wat moet je in 1830 verstaan onder taalvrijheid?
e Wat leert dat feit over de machtsverhoudingen tussen de taalgroepen in België?

BRON 4 Problemen met de geestelijkheid

Ik zeg en ik herhaal het zo vaak: ik zou liever Holland alleen gehad hebben. Ik heb de minister van Justitie naar Luik moeten zenden op verzoek van de plaatselijke autoriteiten om er het dwaze gedrag van de jezuïeten en de broeders te onderzoeken die te allen prijzen het monopolie van het openbaar onderwijs in handen willen krijgen. Zij zeggen aan de Luikenaars dat zij in alle opzichten het voorbeeld van Frankrijk willen volgen.

Willem I in een gesprek met graaf van Bylandt, 1823

a Welk verschil in de houding van Willem I tussen bron 2 en bron 4 bemerk je?
b Tot welke Kerk behoren de jezuïeten en de broeders? Wat willen zij in handen krijgen?
c Naar welk land kijken de Luikenaars op?

BRON 5 Louis de Potter in de gevangenis

Gravure gemaakt door D. Vincent in 1829 of 1830. Onderdeel van een groep portretten van personen die aan de Belgische Revolutie hebben deelgenomen of daardoor beroemd zijn geworden

De liberale journalist Louis de Potter, oorspronkelijk een aanhanger van Willem I, bekritiseert in de 'Courrier des Pays-Bas' het verlichte despotisme van de koning. De journalist is ook een overtuigde republikein. Hij wordt in 1828 gearresteerd en uiteindelijk veroordeeld tot 18 maanden cel en 1 000 gulden boete. De Potter wordt een held in de ogen van de publieke opinie in het Zuiden. Vanuit zijn cel blijft hij via geschriften oppositie voeren. In 1830 verbant men hem daarom uit de Nederlanden.

a Welke houding neemt Willem I aan tegenover de vrije meningsuiting?
b Welk doel streeft de maker van de prent na?

BRON 6 Van plundering naar opstand

Ik heb de burgers laten bewapenen die door hun krachtdadigheid en hun goed gedrag het plunderen hebben doen stoppen. De leiders van die burgers, die niet degenen zijn die ik eerst had aangeduid, geven nu echter aan heel die zaak een politieke wending.
(...)
Na de plundering is de politiek gekomen, en na de politiek de opstand. De raad van de burgerwacht, die d'Hoogvorst [een politicus die onderhandelde tussen alle betrokken partijen] in al zijn zwakheid heeft laten ontstaan, vormt een autoriteit in de feiten, in de mate dat hij over de agitatoren en het gemene volk beschikt, en zich van die kracht bedient om paniek te wekken, de geesten in angst te houden en de positie van Zijne Koninklijke Hoogheid te bemoeilijken. De vrees verklaart, zo meen ik, veel in de opwinding van die partijleiders.

Uit: Notities van gouverneur Van der Fosse, eind augustus 1830

Hyacinthe Charles Guillaume Ghislain van der Fosse (Mechelen 1770-Aken 1834) bekleedt verschillende ambten en functies in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Zo is hij burgemeester van Brussel en vanaf 1828 gouverneur van Zuid-Brabant.

a Wat verwijt de gouverneur de leiding van de burgerwacht?
b Voor welke strekking in de gebeurtenissen is deze bron representatief?

BRON 7 Artikel uit katholieke Noord-Brabantse krant

Noord-Brabant wordt als een soort kolonie vanuit Holland bestuurd. Katholieken zijn er tweederangsburgers. Hoe zouden zij reageren op het voorstel om het land in tweeën te splitsen? Ontdek het op iDiddit!

iDiddit

BRON 8 Een revolutie?

Voor zover ik begrijp, heeft er in Brussel een revolutie plaatsgevonden, hoewel van redelijk vreedzame aard, en zonder verandering van dynastie. Het doel schijnt het herstel van lokale grieven te zijn, en een grote uitbreiding van de rechten en voorrechten van de bevolking.

Lord Aberdeen aan de hertog van Wellington, 30 augustus 1830

Lord Aberdeen is de Britse minister van Buitenlandse Zaken. Wellington is op dat moment eerste minister.

dynastie: opeenvolgende vorsten die tot dezelfde familie behoren

BRON 9 Aanpassing van het Belgisch volkslied

1 Augustus 1830 (begin van de opstand)

Fleurir l'orange sur l'arbre de la liberté, (...)
2 September 1830 (na de aftocht van het Nederlandse leger)

C'en est fait ! Oui, Belges, tout change,
avec Nassau plus d'indignes traités !
La mitraille a brisé l'Orange
Sur l'arbre de la liberté (...)

Het Belgische volkslied, teksten van de dichter Jenneval
Regel (1) uit het Belgische volkslied, de Brabançonne, wordt vervangen door een nieuwe strofe (2)

Jenneval (schuilnaam van Louis Alexandre Dechet) schrijft de tekst van het lied in een Brusselse herberg samen met Constantin Rodenbach. Zij willen de grieven van het volk weergeven. Jenneval sneuvelt tijdens de onafhankelijkheidsstrijd. Het volkslied kent later nog andere wijzigingen. In 1938 keurt men pas een officiële Nederlandstalige tekst goed.

Bewijs dat men in het begin van de opstand geen volledige breuk met Willem I wil.

BRON 10 De Belgische grondwet

Art. 6 Er is geen onderscheid van standen in de staat. De Belgen zijn gelijk voor de wet.
Art. 7 De vrijheid van persoon is gewaarborgd. Niemand kan worden vervolgd dan alleen in de gevallen voorzien bij de wet (...)
Art. 14 De vrijheid van eredienst, de vrije openbare uitoefening ervan en de vrijheid van zijn mening op elk gebied te uiten, zijn gewaarborgd.
Art. 17 Het onderwijs is vrij (...)
Art. 18 De drukpers is vrij, de censuur kan nooit ingesteld worden (...)
Art. 23 Het gebruik van de gesproken talen in België is vrij, het kan slechts bij wet geregeld worden en alleen voor de handelingen der openbare overheid en voor gerechtszaken.
Art. 25 Alle machten gaan uit van de natie.
Art. 117 De wedden en de pensioenen van de bedienaren der erediensten komen ten laste van de staat.

Uit: De Belgische grondwet van 1831

a **Geef vier artikelen die tegemoetkomen aan de liberalen.**
b **Geef drie artikelen die tegemoetkomen aan de katholieken.**
c **Welk artikel verwijst naar de volkssoevereiniteit?**

BRON 11 Schilderij over de Belgische opstand

Schilderij van Gustaaf Wappers over de Belgische opstand, olieverf op doek, 444 x 660 cm, 1834, Koninklijk Museum van Schone Kunsten, Brussel

De schilder staat zelf ook op het schilderij. Hij heeft een lans vast en wijst naar zijn initialen.

a **Zoek de volgende gegevens over het schilderij en de schilder op:**
- **Wat is de officiële titel van het schilderij?**
- **Wie is de opdrachtgever?**
- **Wanneer wordt het gemaakt?**
- **Wat voor soort van schilder is Wappers?**

b **Welk historisch beeld wil dit schilderij geven?**

BRON 12 Prent over de keuze van het staatshoofd, ca. 1830

Charlier, bijgenaamd 'Jambe de bois', toont enkele kandidaten voor de Belgische troon: Le Charlot (Charles de Bourbon, de vroegere Franse koning), Le Dérouté (Ben Houssein van Algiers), Le Bronzé (Frederik, hertog van Brunswijk) en Le lion du Nord (Willem I van Oranje).

BRON 13 De Kerk over de situatie in België

De monarchisten zijn het niet eens over de persoon die ze willen kiezen. De enen willen de tweede zoon van de koning van Frankrijk, anderen de prins van Saksen-Coburg, nog anderen de prins van Oranje. De hemel geve dat deze meningsverschillen niet uitdraaien op anarchie.

monarchisten: voorstanders van een monarchie

Uit: Schrijven van Antonucci aan Rome, 6 oktober 1830

Antonio Antonucci (1798-1879) vertegenwoordigt de paus in de Nederlanden van 1829 tot 1841. Hij volgt de gebeurtenissen in België nauwgezet op. Hij wordt in Italië bisschop en later kardinaal.

a De koningskeuze is een moeilijke klus. Juist of fout? Motiveer je antwoord.
b Waaruit blijkt dat Oranje nog niet is afgeschreven?
c Beoordeel de standplaatsgebondenheid van bron 13.

BRON 14 De 'verloren gegane' gebieden

Uit: Henri Pirenne, Histoire de la Belgique, 1931

Henri Pirenne (1862-1935), een Franstalige hoogleraar geschiedenis in Gent, probeert met zijn werk te bewijzen dat er al een soort België vanaf de middeleeuwen bestond. Hij wil zijn land wortels geven in een ver verleden. De tekening komt uit een geïllustreerde uitgave van zijn werk (bijeengezocht door Franz Schauwers en Jaques Paquet).

a Welke twee gebieden verliest België in 1839 aan Willem I?
b In welk land ligt de monding van de Schelde?
c Welke titel zouden de Nederlanders aan de kaart geven?
d Gaat het hier om een historische bron of een historisch werk? Motiveer je antwoord.

B5

De eenmaking van Duitsland

Het Congres van Wenen maakt geen einde aan het bestaan van verschillende Duitse staatjes. Het opkomend nationalisme in Europa beïnvloedt ook Duitsland. Veel Duitsers wensen één Duits Rijk.
Welke ideeën bestaan er over de Duitse eenmaking? Welke rol speelt Bismarck bij de Duitse eenmaking? Welke gevolgen heeft dat voor de staatsvorming? Welke gevolgen heeft de Duitse eenmaking voor Europa?

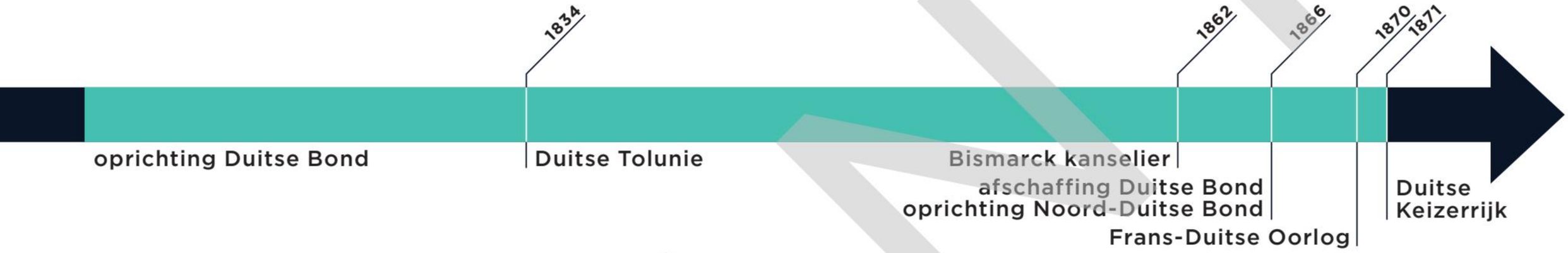

Duitse Tolunie: economische en financiële samenwerking tussen verschillende Duitse staten. Ze handelen als één economische markt.

kanselier: hoofd van de regering, eerste minister (Duitsland)

aartsconservatief: heel behoudsgezind

1 De Duitse verdeeldheid

BRON 1-2 In 1789 omvat het Duitse Rijk ongeveer 300 staten. Aan het hoofd staat een keizer uit de familie van de Oostenrijkse Habsburgers. Onder druk van Napoleon wordt dat rijk in 1806 afgeschaft. Twee jaar vroeger hebben de Habsburgers hun titel al veranderd in 'keizer van Oostenrijk'. Het verzet tegen de Franse bezetting verenigt Duitse nationalisten. Velen van hen zijn liberalen. Tijdens het Congres van Wenen verzetten de Duitse vorsten zich tegen die liberale ideeën. Zij willen hun macht behouden. Zij behouden 39 onafhankelijke Duitse staten en vorstendommen, die zich verenigen in een Duitse Bond. De Bond houdt slechts een losse samenwerking tussen de lidstaten in. De Oostenrijkse keizer is er voorzitter van. In Frankfurt komt er een 'Bondsdag': een vergadering waarin alle staten zetelen. Het noordelijke koninkrijk Pruisen is ondertussen zo sterk geworden dat de leidende rol van Oostenrijk in het gedrang komt.

De Duitse staten proberen op economisch vlak meer samen te werken. Er komen verschillende pogingen om tolgrenzen af te schaffen. Dat leidt in 1834 tot de **Duitse Tolunie**. De meeste Duitse staten worden lid van de Tolunie. Daarbij is Pruisen het belangrijkste land, terwijl Oostenrijk afzijdig blijft. De economische samenwerking gaat de politieke eenmaking vooraf. De liberale opstanden van 1848 veroorzaken paniek bij veel vorsten, die dikwijls hervormingen toelaten. Ze staan toe dat er een parlement bijeenkomt in Frankfurt, dat moet beslissen over een Duitse eenmaking. Er heerst onenigheid of de eenmaking moet gebeuren met of zonder Oostenrijk. Uiteindelijk bieden ze de kroon van een eengemaakt Duitsland aan de Pruisische koning aan. Die weigert echter een aanbod van een parlement te aanvaarden. Hij wil geen keizer worden van een rijk waar de macht vooral bij een parlement ligt. De meeste opstanden worden vervolgens onderdrukt.

2 Bismarck verenigt Duitsland door ijzer en bloed

BRON 1-2 In 1862 wordt Otto von Bismarck **kanselier** van het koninkrijk Pruisen. Als **aartsconservatief** maakt hij tijdens zijn regering vijanden bij liberalen, katholieken en socialisten. Als pragmatisch politicus is hij realistisch genoeg om met zijn vijanden samen te werken als hem dat uitkomt. Bismarck voert een politiek die streeft naar concrete resultaten zonder zich te bekommeren om de vraag of die politiek moreel toelaatbaar is. Je zou hem ook een opportunist kunnen noemen. Hij omschrijft het als

een politiek van wat mogelijk is. Je moet jezelf realistische doelen stellen. Men noemt de politiek van Bismarck **'Realpolitik'**.

Bismarck wil Duitsland verenigen onder leiding van Pruisen. In een oorlog tegen Denemarken over de hertogdommen Sleeswijk en Holstein versterkt hij de reputatie van Pruisen als voorvechter van de Duitse zaak. Daarna lokt Bismarck een oorlog met Oostenrijk uit. Voor hij dat doet, verzekert hij zich van de steun van Italië en van de neutraliteit van de Franse keizer Napoleon III. Oostenrijk wordt verslagen. Om de toekomstige relaties met het land niet te bemoeilijken, verhindert Bismarck echter een vernedering van het land. De Italianen krijgen in ruil voor hun hulp Venetië, maar verder moet Oostenrijk geen gebieden afstaan. In plaats van de Duitse Bond komt er een Noord-Duitse Bond onder leiding van Pruisen en een Zuid-Duitse Bond met onder andere Beieren. Oostenrijk wordt uitgesloten en vormt zich om tot de **dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije**. Bismarck zoekt vervolgens een aanleiding om de beide Duitse Bonden te verenigen. Hij laat ze bijstandsverdragen afsluiten waarin ze elkaar beloven te helpen als ze aangevallen worden door een buitenlandse vijand. Bismarck streeft niet doelbewust naar een oorlog, maar als de gelegenheid zich voordoet, grijpt hij wel de kans. In 1870 laat hij in de pers een discussie met de Franse regering over de Spaanse troonsopvolging **escaleren**. Frankrijk verklaart daarop verontwaardigd de oorlog. Bismarck kan zich opstellen als slachtoffer. Samen met de Zuid-Duitse legers valt het goed voorbereide Pruisische leger Frankrijk binnen. Het Franse leger wordt verslagen en de Franse keizer Napoleon III geeft zich over. De Fransen roepen de republiek uit en zetten de strijd verder. De Duitse legers omsingelen daarop Parijs.

Bismarck overtuigt de Duitse vorsten om de Duitse eenmaking te accepteren. Op 18 januari 1871 roepen zij in de Spiegelzaal van Versailles het Duitse Keizerrijk uit. De Duitse vorsten erkennen de Pruisische koning Wilhelm I als keizer.

3 Het Tweede Duitse Keizerrijk

BRON 3 Duitsland wordt een bondsstaat: de deelstaten (Beieren, Saksen …) behouden hun eigen parlementen en regeringen. Zij blijven bevoegd voor onder andere rechtspraak, onderwijs en directe belastingen. Een aantal deelstaten behoudt een eigen leger. De federale regering krijgt de controle over leger, marine, buitenlands beleid … Al in 1871 wordt een eenheidsmunt, de Duitse mark, ingevoerd. De nieuwe Franse regering moet vrede sluiten. Zij stemt in met herstelbetalingen en het verlies van het gebied Elzas-Lotharingen aan Duitsland.

Duitsland is militair het sterkste land in Europa met een enorm economisch **potentieel**. Het Duitse Rijk is echter verre van democratisch. De andere Europese grootmachten kijken met argwaan naar de Duitse politiek. Bismarck probeert niemand voor het hoofd te stoten. Tot zijn aftreden in 1890 voert hij een beleid dat erop gericht is Frankrijk internationaal te isoleren. Hij beseft dat de Fransen revanche willen om de nederlaag en de verliezen ongedaan te maken.

Realpolitik: politiek die realistische en haalbare doelen nastreeft

dubbelmonarchie: twee afzonderlijke vorstendommen met dezelfde vorst en hetzelfde (buitenlandse) beleid

Oostenrijk-Hongarije: binnen dit vorstendom krijgen de Hongaren een grote mate van zelfbestuur. Buitenlandse zaken, defensie en financiën blijven in handen van de Oostenrijkse regering in Wenen.

escaleren: steeds erger worden (bv. bij conflicten)

potentieel: vermogen om iets te bereiken

iDiddit Bron 1 tot en met 4 met bijbehorende vragen vind je op iDiddit.

KENNEN

1. de begrippen 'Realpolitik' en 'revanchisme' uitleggen
2. de politieke toestand van Duitsland vóór de eenmaking schetsen
3. de drie belangrijkste fasen van de Duitse eenmaking door toedoen van Bismarck uitleggen
4. de politieke situatie van Duitsland na de eenmaking uitleggen
5. de gevolgen van de Frans-Duitse Oorlog uitleggen
6. de situatie van Duitsland en Europa na de eenmaking van Duitsland beoordelen

KUNNEN

iDiddit

1. teksten analyseren
2. informatie uit kaarten afleiden
3. historische vragen beantwoorden
4. bronnen kritisch analyseren
5. afbeeldingen analyseren

BRON 5 Het Emser Telegram en de uitbraak van de Frans-Duitse Oorlog in 1870

Tijdens het gesprek werd mij meegedeeld dat een gecodeerd cijfertelegram, ondertekend door de koninklijke raadgever Abeken, onderweg was. Nadat mij de ontcijfering was overhandigd, waaruit bleek dat Abeken het telegram in opdracht van Zijne Majesteit had geredigeerd en ondertekend, las ik het voor aan mijn gasten. Hun verslagenheid was zo diep dat zij eten en drinken afwezen.

Het telegram uit Bad Ems

Zijne Majesteit de koning schrijft mij [Abeken]: Graaf Benedetti [de Franse ambassadeur] spreekt mij [de Pruisische koning] aan op de promenade en eist met zeer grote aandrang dat ik hem de toestemming geef om onmiddellijk een telegram te sturen, waarin ik mij engageer voor de toekomst om in geen enkel geval mijn akkoord te geven indien de Hohenzollern hun kandidatuur opnieuw zouden indienen. Ik wees hem uiteindelijk enigszins ernstig af, omdat dergelijke verbintenissen à tout jamais niet mochten of konden worden aangegaan. Natuurlijk zei ik hem dat ik nog niets had ontvangen en dat hij, aangezien hij eerder dan ik op de hoogte was gebracht vanuit Parijs en Madrid, zou zien dat mijn regering hier weer niet bij betrokken was.

Zijne Majesteit heeft ondertussen een brief ontvangen van de prins [Leopold von Hohenzollern]. Aangezien Zijne Majesteit aan graaf Benedetti gezegd heeft dat hij op nieuws van de prins wachtte, heeft hij, gezien de eerder vermelde eis [van Benedetti] en op advies van graaf Eulenburg [adviseur van de koning] en mezelf, de beslissing genomen om graaf Benedetti niet meer te ontvangen, maar alleen een adjudant te laten zeggen dat Zijne Majesteit nu van de prins de bevestiging heeft ontvangen van het nieuws dat Benedetti al uit Parijs heeft gekregen, en dat hij daar niets aan toe te voegen heeft aan de ambassadeur. Zijne Majesteit vraagt Uwe Excellentie [Bismarck] of de nieuwe eis van Benedetti en zijn afwijzing niet onmiddellijk aan onze gezanten en in de pers moeten worden meegedeeld.

Bij herhaalde lezing van het document stond ik stil bij de toestemming van Zijne Majesteit, die eigenlijk een bevel inhield, om Benedetti's nieuwe eis en de afwijzing ervan onmiddellijk mee te delen, zowel aan onze gezanten als aan de pers. Ik stelde Moltke een paar vragen over de mate van zijn vertrouwen in de staat van onze bewapening, en over de tijd die ze [de militairen] nog nodig zouden hebben gezien het onverwachte oorlogsgevaar. Hij antwoordde dat, als er oorlog zou uitbreken, hij geen voordeel voor ons verwachtte van een uitstel. (...)

In deze overtuiging heb ik gebruikgemaakt van de door Abeken aan mij verleende koninklijke toelating om de inhoud van het telegram te publiceren en heb ik, in aanwezigheid van mijn twee tafelgasten, het telegram door doorhalingen teruggebracht tot de volgende vorm, zonder een woord toe te voegen of te wijzigen:

'Nadat het bericht dat de erfprins van Hohenzollern afstand doet van zijn aanspraken officieel meegedeeld was aan de keizerlijke Franse regering door de Spanjaarden, heeft de ambassadeur van Frankrijk nog gevraagd aan Zijne Majesteit de koning te Ems om hem toe te staan naar Parijs te telegraferen dat Zijne Majesteit de koning zich engageerde voor de toekomst om zijn akkoord te weigeren indien de Hohenzollern hun kandidatuur opnieuw zouden indienen. Daarna heeft de koning geweigerd om de Franse ambassadeur nog een keer te ontvangen en heeft hem door de adjudant van dienst laten zeggen dat Zijne Majesteit niets meer heeft mee te delen aan de ambassadeur.'

Het verschil in effect van de verkorte tekst van het Emser Telegram in vergelijking met dat wat het origineel zou hebben opgeleverd, was niet het gevolg van sterkere woorden, maar van de vorm, waardoor de bijeenkomst [van Benedetti en de Pruisische koning] een afsluiting leek, terwijl de versie van Abeken slechts een onderdeel leek van een lopende onderhandeling die in Berlijn zou worden voortgezet. Nadat ik de ingekorte toespraak aan mijn twee gasten had voorgelegd, merkte Moltke op: 'Het heeft een ander geluid, aanvankelijk klonk het als een chamade [geroffel, een signaal tot overgave], nu klinkt het als een fanfare als antwoord op een uitdaging.' Ik [Bismarck] heb het uitgelegd: 'Als ik, ter uitvoering van het bevel van de koning, de tekst, die geen wijzigingen en geen toevoegingen aan het telegram bevat, onmiddellijk niet alleen naar de kranten maar ook per telegraaf naar al onze ambassades stuur, zal hij vóór middernacht in Parijs bekend zijn en daar de indruk geven van een rode lap op de Gallische [Franse] stier, niet alleen door zijn inhoud maar ook door de manier waarop hij wordt verspreid. We moeten toeslaan als we niet de rol van de zonder slag of stoot verslagen partij willen aannemen. Het succes hangt echter sterk af van de indruk die het uitbreken van de oorlog op ons en op anderen maakt. Het is belangrijk dat wij degenen zijn die aangevallen worden, en de Gallische arrogantie en prikkelbaarheid zullen ons in die rol plaatsen, als wij met de Europese publieke opinie, voor zover wij daartoe in staat zijn zonder de spreekbuis van de Rijksdag, verkondigen dat wij ons onverschrokken verzetten tegen de openlijke bedreigingen van Frankrijk.'

Uit: Otto von Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, 1898

In 1868 vindt een militaire **staatsgreep** *plaats in Spanje. De nieuwe machthebbers zoeken een nieuwe koning en hun keuze valt op Leopold von Hohenzollern, een familielid van de Pruisische koning. De Franse regering komt dat toevallig te weten en wil dat verhinderen. De regering van de Franse keizer Napoleon III vreest namelijk ingesloten te geraken tussen Pruisen in het noorden en Spanje in het zuiden. De Franse minister van Buitenlandse Zaken Gramont laat uitschijnen dat Frankrijk bereid zou zijn om oorlog te voeren om dat te verhinderen. De Franse ambassadeur Benedetti spreekt de Pruisische koning in het kuuroord Bad Ems in juli 1870. De Pruisische koning informeert zijn kanselier, Bismarck, over dat gesprek. Bismarck ontvangt het bericht in Berlijn, waar hij net wil dineren met de Pruisische minister van Oorlog Albrecht von Roon en de bevelhebber van het leger, Helmut von Moltke. Ondertussen heeft Leopold von Hohenzollern zijn kandidatuur voor de Spaanse troon ingetrokken. In feite is er dus geen probleem.*

Bismarcks doel blijft de eenmaking van Duitsland onder leiding van Pruisen. Hij hoopt de situatie naar zijn hand te zetten. Hij schrijft later wat er die dag,13 juli 1870, is gebeurd in zijn memoires.

a Welke contextinformatie krijg je? Vat de belangrijkste punten samen.
b Aan wie is het telegram van de koning gericht en wat is het doel van het telegram?
c Hoe bewerkt Bismarck dat telegram?
d Wat is het doelpubliek van het telegram dat Bismarck 's avonds verspreidt?
e Wat wil hij met dat telegram uitlokken en waarom? Maak daarbij gebruik van de contextinformatie en van de tekst van Bismarck.
f Hoe manipuleert Bismarck de publieke opinie?
g Toon aan dat dit een voorbeeld van Realpolitik is.
h Bespreek de informatie vanuit de volgende historische vragen:
- **Wie is verantwoordelijk voor de Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871?**
- **Welke rol speelt Bismarck in dit conflict? Wat is zijn strategie?**

BRON 6 De Duitse eenmaking

a Leg uit waarom Bismarck Oostenrijk geen lid wil laten worden van een van beide Bonden.
b Vergelijk de situatie van 1871 met een hedendaagse kaart van Duitsland. Geef twee belangrijke verschillen.

Onderzoek 1: de Italiaanse eenmaking

Onder Napoleon maken de inwoners van Italië kennis met de ideeën van de Franse Revolutie. Napoleon voegt een aantal Italiaanse staatjes samen tot een groter geheel. Na zijn nederlaag valt Italië weer uiteen in een aantal kleinere staten met absolute heersers. Die komen uit grote Europese koningshuizen zoals Habsburg, Bourbon en Savoie. Het idee van een eengemaakte Italiaanse staat blijft echter bestaan en Italiaanse nationalisten blijven het nastreven. In Italië wordt dat het 'risorgimento' of 'herrijzenis' genoemd.

Waardoor laten de Italiaanse nationalisten zich inspireren? Hoe verenigd zijn de 'Italianen'? Hoe kijken tijdgenoten binnen en buiten Italië naar de Italiaanse eenmaking? Hoe verloopt die eenmaking en wie speelt een belangrijke rol in dat proces?

OPDRACHTEN

Je kiest zelf de bronnen die je helpen om een vraag te beantwoorden. Lees ook telkens aandachtig de contextinformatie. Zet bij je antwoord telkens de bronnen die je hebt gebruikt.

1 Wat zijn de belangrijkste Italiaanse staten na het Congres van Wenen?

2 Welk land heeft een belangrijke invloed in Italië in 1815?

3 Welke Italiaanse staat ligt aan de basis van de eenmaking van Italië?

4 Je leerde in les B3 over het nationalisme. Wanneer en hoe komt het Italiaanse nationalisme tot uiting?

5 Wat betekent 'risorgimento'?

6 Welke invloed heeft de standplaatsgebondenheid van Metternich op zijn opvattingen over het Italiaanse nationalisme?

7 Vergelijk bron 9 en 10. Verklaar het verschil tussen de twee versies van de uitspraak.

8 Welke staatsvorm heeft Italië nu? Verklaar de mogelijke staatsvormen die verschillende groepen Carbonari aanhingen.

9 Hoe is de Italiaanse staat gevormd? Welke invloed hadden Cavour, Garibaldi, Mazzini op de eenmaking?

10 Hoe worden retorische technieken als symboliek, slachtofferrol, hyperbool, zondebok, stereotypen en het creëren van een gemeenschappelijke vijand gebruikt in het nationalisme?

BRON 1 Italië van 1815 tot 1870

Italië in 1815

Italië in 1860

Italië in 1870

BRON 2 Kiemen van nationalisme

O, slaafs Italië, huis van lijden, een schip zonder loods in een grote storm, niet de heerseres van de provincies maar van een hoerenhuis.

Uit: Dante Alighieri, Il Purgatorio, Canto VI vers 76, 1315-1316

'Het vagevuur' is het tweede deel van de 'Divina Commedia', waarin Dante zijn tocht van de hel naar de hemel via het vagevuur in verzen beschrijft. Het is geschreven in het Toscaans en vormt zo mee de basis voor het latere standaard-Italiaans.

Om het, evenzeer te vereren als huis van wapens en heilige wetten als van de muzen, rijk aan goud en daadkracht tot de uitzonderlijke begunstiging van het land waar kunst en natuur zich tegelijkertijd hebben ingespannen en Italië hebben gemaakt tot meesteres van de wereld.

Uit: Francesco Petrarca, Aan Italië, 14e eeuw

Alle deugd is in rook opgegaan, elke vorm van deugd is op de vlucht. Is dan elke moed uitgeblust, die ooit Italië tot heerseres van de wereld maakte?

Uit: Giovanni Boccaccio, Rime, 14e eeuw, heruitgebracht in 1802

Boccaccio (1313-1375) en Petrarca (1304-1374) waren dichters en schrijver uit Toscane. Ze waren de grondleggers van het Italiaanse humanisme.

Evenmin is het verwonderlijk dat het bij alle omwentelingen die er in Italië plaatsvinden, steeds lijkt alsof de kracht om te strijden er volkomen verdwenen is. (...) En het ontbreekt in Italië zeker niet aan kansen om alle mogelijke dingen tot stand te brengen. Er is hier een grote kracht in de ledematen, maar helaas niet in de hoofden.

Uit: Niccolò Machiavelli, Il principe, 1513

Machiavelli (1469-1527) was een Florentijns, Toscaans diplomaat, politiek filosoof, strateeg, historicus, dichter en toneelschrijver, humanist en ligt aan de basis van de moderne politieke wetenschappen.

In de periode na 1815 en het Congres van Wenen wordt in literaire salons in Genua, Milaan, Bologna, Turijn, Florence en Napels literatuur uit het Italiaanse verleden gelezen. Dante, Petrarca en Boccaccio spraken over één Italië. Machiavelli sprak zelfs over een bevrijding van Italië onder leiding van de De Medici, van buitenlandse heersers. Die periode van nationalistische sentimenten wordt het 'risorgimento' of 'herrijzenis' genoemd.

BRON 3 Aansporing om Italië te bevrijden

Bovendien lijkt het mij dat Italië vanuit zijn huidige politieke staat meer dan enige andere regio van Europa in de gunst kan komen. Verdeeld in vele vorstendommen, en allemaal erg zwak, met één in zijn prachtige centrum, dat op het punt staat te eindigen en dat het grootste deel ervan in beslag neemt, zal het zeker niet lang kunnen duren zonder zich te herenigen onder slechts twee prinsen, van wie ze, hetzij door later huwelijk, hetzij door verovering, tot één zullen worden teruggebracht. Dan diegene, als machtigste, buiten alle grenzen misbruik makend van zijn buitensporige macht, zelfs thuis, door de Italianen (die dan verenigd en verlicht zullen hebben geleerd een lichaam te vormen en te geloven dat ze één enkel volk zijn) worden verworpen, evenals zijn fatale eenheid, en voor vele generaties gehaat en verbannen worden. Bovendien heeft Italië altijd enkele republieken binnen zichzelf opgenomen (meer om de naam niet helemaal te vergeten dan om ervan te profiteren), die hoewel volledig verstoken van echte vrijheid, de Italianen toch altijd hebben geleerd dat ze kunnen bestaan zonder een koning.

Uit: Vittorio Alfieri, Aansporing om Italië te bevrijden van de barbaren, Del principe e delle lettere, 1778

Alfieri (1749-1803) is een dichter en toneelschrijver uit Piëmont. Hij heeft een belangrijke invloed op de ontwikkeling van een Italiaans nationaal bewustzijn. In elk van zijn tragedies vecht een tragische held voor de vrijheid tegen onderdrukking. In het essay 'Del principe e delle lettere' beschouwt hij dichters als voorvechters van de vrijheid en de natuurlijke vijanden van tirannen.

BRON 4 Van allen naar één

Italianen van alle leeftijden, van alle omstandigheden! De natuur roept je naar de marine, de landbouw, de kunsten, de handel en de wetenschappen. Ze heeft haar schatten aan je uitgedeeld, ze wil dat je een briljante figuur wordt onder andere naties. Vergelijk dan met de eigenschappen die voor jullie als mensen nodig zijn, vrijheid; als sociaal, gelijkheid; als Italianen, eenheid: zoek kracht in goede zeden en deugden; het enthousiasme, in de liefde voor glorie; geluk in een ondeelbare republiek of bereid je voor om in het graf van despotisme of in de draaikolken van anarchie te vallen.

Uit: Melchiorre Gioia, Omnia ad unum, 1796-1798

Dit zijn de laatste zinnen van het essay 'Omnia ad unum' ('Van allen naar één'). Het is de winnende inzending voor een essaywedstrijd die door het bestuur in Milaan, de voorloper van de cis-Alpijnse republiek, eind 18e eeuw wordt uitgeschreven met als opdracht: 'Welke van de vrije regeringen past het beste bij het geluk van Italië?' Gioia's antwoord, 'Omnia ad unum', wordt onder andere door Mazzini bestudeerd. Het wordt vaak herdrukt in het revolutiejaar 1848, maar ook na de Tweede Wereldoorlog, wanneer wordt nagedacht over de politieke structuur van Italië na de dictatuur van Mussolini.

BRON 5 Observaties over Italië

[Over politieke en burgerlijke vrijheden] hadden de Italianen alleen maar hoop ervaren. Alleen het recht om erover te praten was tot nu toe gegarandeerd, dus toen de Oostenrijkse en Bourbonse heersers [Noord-Italiaanse gebieden en van het koninkrijk der Beide Siciliën] magische woorden verboden en zich openbaarden als die ongeneeslijke tirannen die ze zijn, waren en altijd zullen zijn, voelden de Italianen, misschien voor het eerst in lange tijd, het ondraaglijke gewicht van de kettingen, ze vervloekten ze en bereidden zich voor op de edelste offers om ze te breken.

Uit: Cristina Trivulzio di Belgiojoso, Observaties over de huidige staat van Italië en zijn toekomst, 1868

Cristina Trivulzio (1808-1871) is een dame van adel, schrijfster en journaliste. Vanwege haar betrokkenheid bij de revolutionairen moet ze uit Milaan vluchten voor de Oostenrijkse autoriteiten. In de revoluties van 1848 ronselt en financiert ze troepen en vecht ze zelf mee tegen de Oostenrijkers.

BRON 6 Opera Nabucco van Verdi

VIDEO

O mijn land, zo lieflijk en verloren!
O herinnering zo zoet maar triest!
Waarom hangt de Gouden harp
van wijze profeten zo stil aan de wilgen?
Koester de herinnering in onze harten,
vertel ons over vervlogen tijden!

Uit: Giuseppe Verdi, Nabucco, eerste opvoering in Milaan, 1842

In een klimaat van censuur in Lombardije, dat onder Oostenrijkse controle staat, is er toch een nationalistisch sentiment bij de bevolking. Bij de opvoering van de opera Nabucco van Verdi heeft het publiek snel begrepen dat het Heilige Land waarover de Joden in ballingschap spreken, eigenlijk Italië is. Het slavenkoor, waar dit fragment uit komt, is meermaals voorgesteld als Italiaans volkslied en wordt tegenwoordig twee keer gespeeld.

BRON 7 Brief van Mazzini aan de koning

Er is een kroon die meer schittert en verhevener is dan die van Piëmont; een kroon die klaarstaat voor degene die hem ambieert en die zijn leven ervoor geeft om die kroon te verdienen. (...) Leid de natie, schrijf op uw vlag: Eenheid, Vrijheid en Onafhankelijkheid. Bevrijd Italië van de barbaren. (...) Uw veiligheid ligt op de punt van uw zwaard. Trek het en gooi de schede weg. U wordt óf de eerste vrije burger van uw land, óf de laatste van de Italiaanse tirannen.

Domenico Lama, foto van Mazzini met handtekening uit de jaren 1870

Uit: Giuseppe Mazzini, open brief aan koning Carlo Alberto van Piëmont-Sardinië, 1831, vertaling uit het Italiaans

Mazzini (1805-1872) richt Giovine Italia op, een nationalistische beweging die streeft naar een Italiaanse democratische republiek, bevrijd van buitenlandse overheersing. Hij of zijn aanhangers zijn bij zowat elke poging tot revolutie betrokken. Mazzini spendeert 39 jaar in ballingschap. Zijn artikels worden in heel Italië verspreid en hij schrijft tienduizenden brieven. Zo heeft hij toch een grote ideologische invloed.

BRON 8 Essay van Mazzini voor de arbeiders

(...) O mijn broeders, bemin jullie Land! Ons land is ons huis, een huis dat God ons heeft gegeven, en waarin hij een talrijke familie heeft geplaatst die van ons houdt, en waarvan wij houden; een familie voor wie we meer sympathie hebben en die we makkelijker begrijpen dan andere.
(...) In naam van de liefde die je hebt voor je land moet je vreedzaam, maar onvermoeibaar het bestaan van privileges en ongelijkheid bevechten in het land dat jou het leven gaf.
(...) Zolang als iemand onder jullie broeders geen stem heeft om hem te vertegenwoordigen in de ontwikkeling van het nationale leven, zolang als er nog iemand overblijft die vegeteert in onwetendheid, terwijl anderen geschoold zijn, zolang als er een man (...) wegkwijnt in armoede door gebrek aan werk, zolang heb jij geen land in de betekenis dat Land zou moeten bestaan: het land van allen en voor allen. Onderwijs, werk en bevrijding zijn de drie belangrijke zuilen van de Natie. Rust niet totdat je ze stevig hebt opgebouwd met je arbeid en inspanningen.
(...) En zolang jij bereid bent om te sterven voor de mensheid zal het leven van jouw land onsterfelijk zijn.

Uit: Giuseppe Mazzini, Een essay over de plichten van de man, gericht tot de arbeiders, 1844

BRON 9 Metternich over Italië

Hugo Bürkner, portret van Metternich, 1859

Het woord 'Italië' is een geografische uitdrukking, een kwalificatie die de taal betreft, maar die niet de politieke waarde heeft die de revolutionaire ideologen er vaak op leggen.

Uit: Metternich, minister van Buitenlandse Zaken van Oostenrijk, in een brief aan graaf Dietrichstein, 1847

Metternich (1773-1859) is lange tijd minister van Buitenlandse Zaken van Oostenrijk. In die functie is hij voorzitter van het Congres van Wenen (1815) en heeft hij een grote invloed op de toekomst van Europa. Zijn politiek bestaat erin het machtsevenwicht en de vastgelegde grenzen volgens dat Congres van Wenen te bewaken.

BRON 10 Metternich in een Napolitaanse krant

'Italië' is niets meer dan een geografische uitdrukking.

Uit: Il Nazionale, 1848

De Napolitaanse krant Il Nazionale citeert Metternich in 1848.

BRON 11 Metternich over de Carbonari

Al een tijdlang ben ik me bewust van het bestaan van een aantal geheime genootschappen in Italië, dat onder verschillende namen een stemming van opwinding, ontevredenheid en tegenstand kweekt. Wat zij precies uitvoeren, wie hen financiert, wie hun leiders zijn, hoe zij zich tot elkaar verhouden en tot buitenlandse mogendheden, dat alles moeten wij te weten komen om de gevaren van hun activiteiten voor de vrede in Italië beter te wegen. (...)

In hun opzet en doelstellingen onderling verdeeld kunnen deze sekten van de ene op de andere dag van koers veranderen en klaarstaan elkaar te bevechten. (...) Ook al zijn deze bevindingen op dit moment geen reden tot ongerustheid, toch mogen we niet onverschillig staan tegenover zo'n grote massa, die tegen de huidige orde in wil gaan en willig is om de bestaande openbare vrede te verstoren, met name als zij verleid wordt onder het voorwendsel van Italiaanse onafhankelijkheid.

Uit: Willebrord Nieuwenhuis, De vuist van Piemonte, 2004

Al eind 18e eeuw zijn verschillende geheime genootschappen actief in Italië. Van genootschappen als de Adelfi of de Verheven Volmaakte Meesters, de Federati en anderen zijn de Carbonari het grootste genootschap met naar schatting zo'n 300 000 leden. Hun belangrijkste streefdoel is de bezetters verdrijven: eerst de Fransen en na 1814 en het Congres van Wenen de Oostenrijkers. Er zou een onafhankelijk Italië moeten komen. Over de staatsvorm zijn de meningen verdeeld: een monarchie, een republiek of zelfs een federatie van de verschillende staten onder leiding van de paus of de koning van Piëmont. Verder ijveren ze voor een grondwet.

In dit tekstfragment richt Metternich zich na het Congres van Wenen tot de Oostenrijkse keizer Franz I.

BRON 12 Cartoon over Italië met Cavour

Uit: The Whistle, 1856

Camillo Benso di Cavour (1810-1861) is eerste minister onder koning Victor Emanuel II van Piëmont-Sardinië. Hij speelt een belangrijke rol in de uitbreiding van Piëmont-Sardinië. Tot zijn verbazing wordt uiteindelijk zowel Noord- als Zuid-Italië verenigd onder Victor Emanuel II. Die wordt de eerste koning van Italië, Cavour de eerste premier. Hij sterft kort na de eenmaking, voor de aanhechting van Venetië en Rome.

De vrouw op de cartoon stelt Italië voor en ze draagt de verpersoonlijking van de Oostenrijkse onderdrukking als een kruis op haar schouders. Camillo Benso di Cavour, eerste minister van Piëmont-Sardinië, trekt aan de arm van Oostenrijk. Italië zegt tegen Cavour: 'Kom op, als je me niet wilt zien bezwijken onder het gewicht van het kruis!'

BRON 13 Garibaldi, held van het 'risorgimento'

Garibaldi wordt in Italië als een grote held van de revoluties en het 'risorgimento' gezien. Hij sluit zich aan bij het Giovane Italia van Mazzini, deserteert in Piëmont om deel te nemen aan een opstand in Genua en wordt ter dood veroordeeld. Hij moet vluchten. Na zijn terugkeer in 1848 maakt hij internationale faam als revolutionaire leider en generaal. In 1860 vertrekt hij richting Sicilië met iets meer dan duizend vrijwilligers in een herkenbaar rood hemd. Hij brengt het koninkrijk der Beide Siciliën in enkele maanden ten val. Deze foto van hem werd genomen in Napels.

BRON 14 Intrede in Napels in 1860

Detail uit: Franz Wenzel Schwarz, Intrede van Garibaldi in Napels, gemaakt tussen 1860 en 1875

Garibaldi is herkenbaar in het rode hemd.

BRON 15 Cartoon over de Franse steun tegen Oostenrijk

Melchiorre Filippis Delfico, spotprent, 1860

Links staat Napoleon III van Frankrijk, met op de rechterarm Victor Emanuel II van Piëmont-Sardinië met een blauw geboortelint met 'Nice' op en Cavour met een roze geboortelint met 'Savoie' op. Op zijn rechterarm leunt Italië als vrouw. Hij zegt: 'Bella figlia dell'amor, schiavo son dei vesi moi.' ('Mooie dochter van de liefde, ik ben de slaaf van mijn eigen verlangens.')

Franz-Jozef van Oostenrijk kijkt van achter een muur toe. Garibaldi zit op de rug van Franz-Jozef, klaar om met een stok te slaan, en zegt: 'E non ti basta oneor?!!!' ('En is eer niet genoeg voor jou?!!!')

Cavour en Victor Emanuel II krijgen kritiek omdat ze Nice en Savoie afstaan aan Frankrijk in ruil voor steun in een komende oorlog tegen Oostenrijk om Lombardije.

BRON 16 Nationalisme na de eenmaking

Fatta l'Italia Dobbiamo fare gli Italiani.
(Italië is gemaakt. Nu moeten we nog Italianen maken.)

Uit: De memoires van d'Azeglio, Italiaans schrijver, schilder en politicus, 1867

KENNEN

1 de begrippen 'republiek', 'monarchie' en 'federale staat' uitleggen

KUNNEN

iDiddit

1 gevraagde informatie uit geschreven en niet-geschreven bronnen halen om zo een historische vraag te beantwoorden
2 geschreven en niet-geschreven bronnen analyseren
3 de belangrijkste historische gebeurtenissen uit de les op een tijdlijn aanduiden
4 met een historische kaart de Italiaanse staatsvorming analyseren
5 met een historische kaart een veranderende territoriale invulling analyseren
6 bronnen selecteren, bestuderen en vergelijken om een historische vraag te beantwoorden
7 de eigen standplaatsgebondenheid of die van anderen toelichten in functie van een historische vraag
8 de retoriek toelichten die in bronnen gebruikt wordt
9 de betrouwbaarheid en representativiteit van een bron inschatten in functie van een historische vraag
10 historische bronnen vergelijken

B
OVERZICHT

Actie en reactie in Europa

FRANSE REVOLUTIE 1789-1799

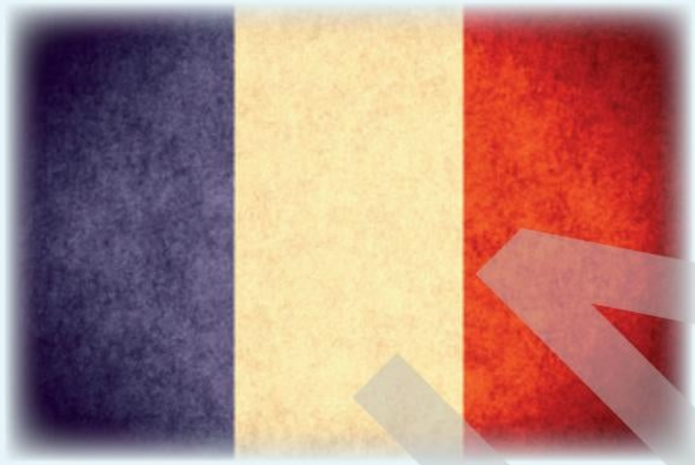

NAPOLEON BONAPARTE

alleenheerser

Napoleon verslagen (1814/15)

veroveringen + moderniseringen

Congres van Wenen (1815)

RESTAURATIE

herstel oude machthebbers

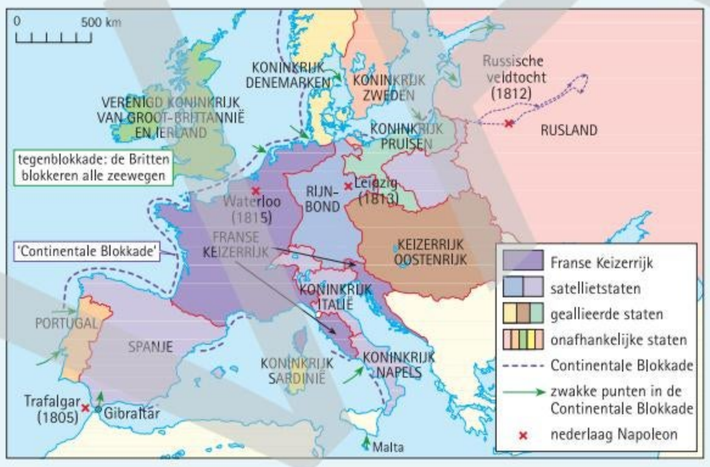

hertekenen kaart van Europa

internationaal bondgenootschap Grote Alliantie (1818)

REACTIE TEGEN RESTAURATIE

LIBERALISME
- volkssoevereiniteit
- vrijheden
- vrijhandel

NATIONALISME
- voor eigen staat of volk
- romantisme

REVOLUTIES (1820-1848)

nieuwe staten en liberale regimes
BELGIË (1830)

ITALIAANSE EENMAKING (1870)
DUITSE EENMAKING (1871)

C

Veranderingen in de samenleving

Europa blijft gedurende de vroegmoderne tijd en het begin van de moderne tijd een landbouwsamenleving: de meeste mensen werken in de landbouwsector en wonen op het platteland of in kleine steden. Hout, houtskool, spierkracht, wind en water zijn de belangrijkste energiebronnen. Kleding, gebruiksvoorwerpen, wapens … worden grotendeels op ambachtelijke wijze vervaardigd: met handenarbeid en eenvoudige werktuigen. De snel aangroeiende bevolking doet echter de vraag naar producten toenemen. In de 18e eeuw worden vooral in Groot-Brittannië nieuwe productiemethoden gebruikt en zijn er ook experimenten met stoommachines. Die technische revolutie leidt mee tot het ontstaan van de industriële samenleving. In dit onderdeel maak je daarmee kennis.

± 1850

PRE-INDUSTRIËLE SAMENLEVING | INDUSTRIËLE SAMENLEVING

DE PRE-INDUSTRIËLE SAMENLEVING

BRON 1 Huisnijverheid in 1791

1945

POSTINDUSTRIËLE SAMENLEVING

BRON 2 Standaardmolen en stadszicht

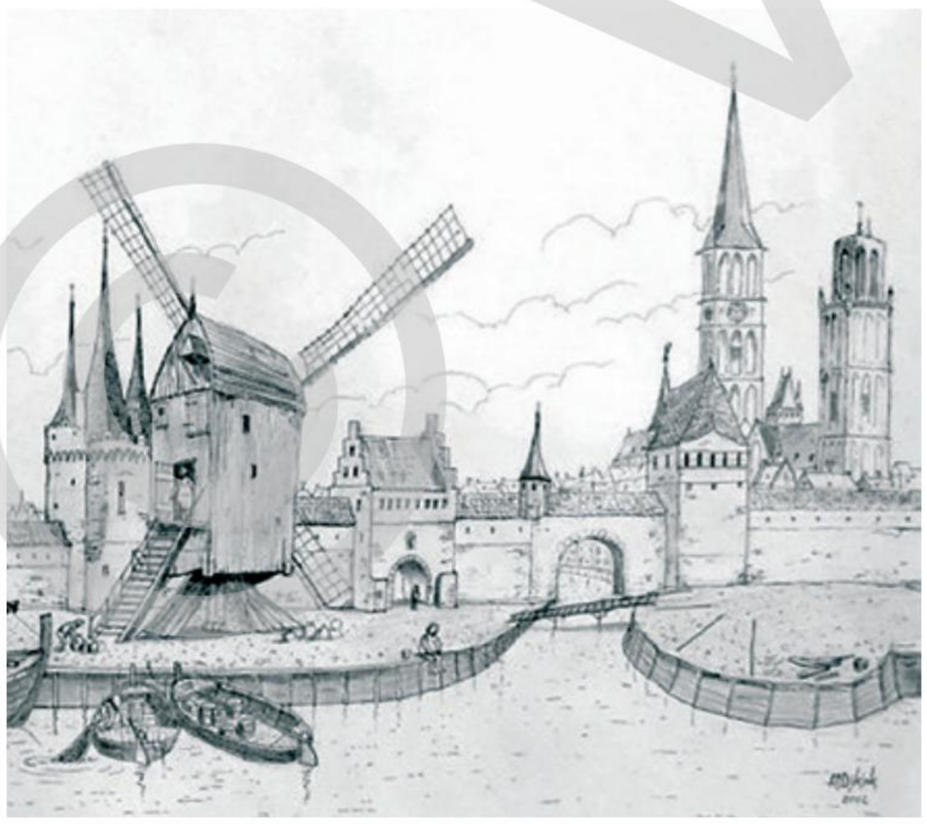

BRON 3 Eggende boeren uit Breviarium Grimani (16e eeuw)

eggen:
na het ploegen de grond zaairijp maken door die grond nog verder te verkruimelen met een eg

C1

Industriële en economische (r)evoluties

COVID-19 en de oorlog in Oekraïne veroorzaken crises in de economie. Vóór de industriële revolutie groeide de economie traag, soms daalde de productie jarenlang. Sinds het begin van de industriële revolutie blijft de economie ondanks terugvallen toch groeien. **Zal de economie ook na de huidige crises blijven groeien? Wat brengt in de industriële revolutie de verandering op gang? Waar begint die verandering? Waarom blijft de economie ondanks terugvallen groeien? Wordt iedereen daar beter van?**

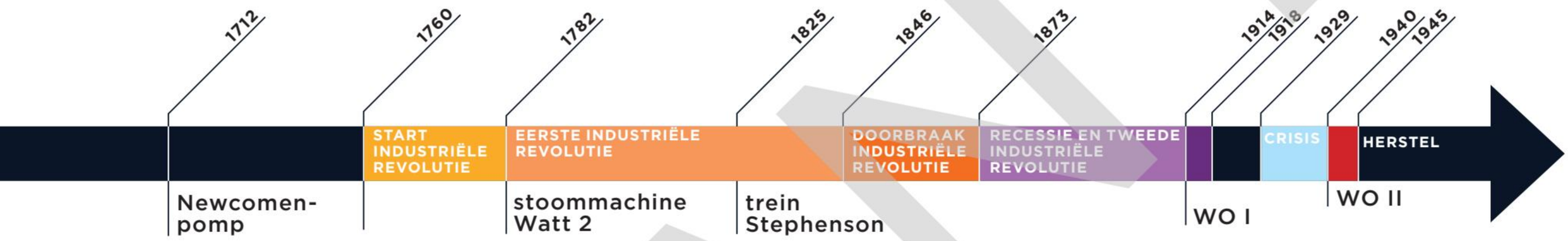

schaalvergroting: op grotere schaal; bedrijven, ook landbouwbedrijven, nemen toe in omvang en/of productie.

pre-industriële samenleving: samenleving vóór de industriële revolutie, dus vóór de tweede helft van de 18e eeuw

1 De industriële revolutie begint met stijgende landbouwopbrengsten

BRON 1-2-3 Eeuwenlang blijven de opbrengsten in de landbouw laag: gemiddeld brengt 1 kg zaaizaad 3 tot 4 kg op. Daarom werken negen op tien mensen in de landbouw. Door een gebrek aan meststoffen blijft veel landbouwgrond braak liggen. Zo krijgt de uitgeputte grond tijd om te herstellen. Veranderingen in het ploegen en het drieslagstelsel doen de landbouwopbrengst in het begin van de 16e eeuw een beetje stijgen. Vanaf 1650 stijgen de landbouwopbrengsten in Engeland en de Nederlanden terwijl de rest van Europa achterblijft. Men teelt klaver en rapen en voedert de dieren daarmee op stal. Klaver en peulvruchten binden de stikstof in de grond en zorgen zo voor groenbemesting. Daardoor moet er minder grond braak liggen en verhoogt de opbrengst. Ook de vlees- en mestproductie stijgen.

In Engeland kent men ook een schaalvergroting binnen de landbouw. Vanaf de 15e en de 16e eeuw verdrijven de Engelse landheren de kleine pachters van hun gronden. Ook de gemene gronden worden hun eigendom. In de 17e en 18e eeuw verhuren de landheren grote percelen van hun grootgrondbezit aan kapitaalkrachtige pachters. Omstreeks 1750 begint in Engeland de 'agrarische revolutie', waarbij de schaalvergroting nog toeneemt en de productiviteit verder stijgt.

In de pre-industriële samenleving bepaalt de voedselproductie de omvang van de bevolking. Na misoogsten stijgt de graanprijs. De levensduurte zorgt ervoor dat men op iets latere leeftijd trouwt en dus ook later kinderen krijgt. Het geboortecijfer daalt en de bevolkingsgroei vertraagt.

Als de bevolking blijft groeien zonder verhoging van de voedselproductie, volgen honger en ondervoeding. Die monden uit in ziektes en epidemies die een groot deel van de bevolking wegmaaien. Daarna is er opnieuw voldoende graan en kan de bevolking weer aangroeien.

De verbeterde voedselproductie tussen 1500 en 1700 zorgt voor een verdubbeling van de Engelse bevolking. De daaropvolgende honderd jaar verdubbelt ze opnieuw. Daarbij speelt ook de verspreiding van de aardappel als volksvoedsel (tweede helft van de 18e eeuw) een grote rol. De voedingswaarde van de vitamine C-rijke aardappel is per bebouwde oppervlakte 2 tot 3 keer groter dan bij granen. Op haar beurt stimuleert een gestaag groeiende bevolking de vraag naar steeds meer en steeds betere landbouwproducten.

2 De industriële revolutie wordt mogelijk in het Verenigd Koninkrijk

BRON 4 Vóór de industriële revolutie verwerkt de nijverheid eeuwenlang landbouwproducten, hout en delfstoffen. Naast mens en dier leveren vanaf de 12e eeuw wind- en watermolens de nodige drijfkracht. De textielnijverheid is de belangrijkste sector. Zij beantwoordt aan de eerste levensbehoefte na voedsel: kleding. Kooplieden-ondernemers organiseren het grootste deel van de nijverheids-productie met het 'putting-out'-systeem: zij leveren tientallen gezinnen op het platteland thuis grondstof (wol, vlas of katoen). Het gezin spint of weeft, en de **koopman-ondernemer** koopt en verhandelt vervolgens ook het eindproduct. Als de vraag naar textiel daalt, vermindert de koopman-ondernemer het aantal thuiswerkers of laat hij ze minder werken. Om te overleven vallen die thuiswerkers terug op het lapje grond dat ze bewerken, naast het spinnen en het weven. De koopman-ondernemer ontsnapt op het platteland aan de reglementering van de ambachten.

In sommige nijverheidstakken wordt vóór de industriële revolutie soms al grootschalig gewerkt: in de mijn- en de scheepsbouw of in **manufacturen** (de voorlopers van de fabrieken). Het bouwen van werkplaatsen en mechanische werktuigen vraagt enorme investeringen. Als de vraag naar textiel daalt, loopt de ondernemer het risico failliet te gaan. Het systeem met thuiswerkers is goedkoper en veiliger. Daarom verkiest de koopman-ondernemer het putting-out-systeem boven de manufactuur.

In de 17e en 18e eeuw ontstaat in Engeland en Holland dankzij het hoge rendement in de landbouw en de lage voedselprijzen een markt voor eenvoudige massaproducten zoals huisraad (serviesgoed), werktuigen, papier en boeken. Naast een groeiende binnenlandse handel groeit ook de internationale handel. Ook de diversiteit van de verhandelde producten neemt toe. Zo vormen omstreeks 1600 wollen stoffen nog zo'n 90 % van de totale Engelse export, een eeuw later nog slechts 50 %. Toch moet men voorzichtig blijven en de omvang van de verhandelde producten niet overschatten. De totale omvang van de Europese handelsvloot wordt in 1786 op drie miljoen ton geschat. Vandaag maken mammoettankers van een half miljoen ton de wereldzeeën onveilig. Omdat men vooral met de handel kapitalen verdient, spreekt men tot de 18e eeuw van handelskapitalisme. Engeland spant in de 18e eeuw duidelijk de kroon. De exportnijverheid vervijfvoudigt. Groot-Brittannië groeit uit tot de meester der zeeën en verdedigt met geweld zijn handels**monopolie** in zijn kolonies in Noord-Amerika en Azië (Indië). Een groeiende bevolking, een stijgende vraag naar massaproducten en een bloeiende internationale handel maken de industriële revolutie in Groot-Brittannië mogelijk.

3 De industriële revolutie begint met technische veranderingen

BRON 5-6-7-8-9-10-11-12 De groeiende bevolking doet de vraag naar kleding in de 18e eeuw nog stijgen. Maar wol wordt duurder door de grondschaarste. Intussen veroveren goedkopere Indische katoenen stoffen sinds de 17e eeuw de Britse markt. Goedkoper produceren dan de Indische handwerkman kan alleen met een machine! Vooral het spinnen moet sneller. Acht spinsters bevoorraden één wever. De uitvinding van de vliegende schietspoel versnelt verder het weven.

Kort na elkaar doen drie uitvindingen de productie van gesponnen draad toenemen. De timmerman-wever James Hargreaves maakt in 1764 zijn 'Spinning Jenny' (een verbastering van 'engine'). Dat toestel spint acht of meer draden tegelijk. Het toestel wordt nog aangedreven met spierkracht. Vier jaar later drijft de barbier Richard Arkwright een spinmolen aan met waterkracht of paarden: het waterframe. In 1774 vervaardigt Samuel Crompton de 'spinning mule', een kruising van de 'Spinning Jenny' en het 'waterframe'. Verdere ontwikkelingen met steeds grotere machines die met steeds meer spoelen draad produceren, zorgen ervoor dat weven nu de flessenhals van de textielindustrie wordt. Zeker wanneer de stoommachine man-, water- en paardenkracht vervangt in de fabrieken. Edmund Cartwright, een geestelijke, ontwikkelt met hulp van een smid en een timmerman omstreeks 1779 een eerste mechanisch weefgetouw. In het begin van de 19e eeuw verbetert de textielfabrikant William Radcliffe de machine en geraakt ze alom verspreid.

In de 17e en de 18e eeuw blijft de vraag naar steenkool stijgen, waardoor men steeds dieper moet delven. Om het water uit de mijngangen te pompen, wordt in 1698 de eerste vuurpomp gebouwd. Stoom doet de pomp op en neer bewegen. In 1712 ontwerpt de hoefsmid Thomas Newcomen een betere stoompomp. In 1763 merkt James Watt, een instrumentenmaker uit Glasgow, bij de reparatie van een schaalmodel van de Newcomenpomp op dat er bij de Newcomenpomp heel wat energie verloren gaat. Twaalf jaar later kan hij zijn ideeën om energie bij stoompompen uit te sparen, uitwerken. Hij doet dat samen met de zakenman Boulton en de ijzer- en kanonnengieter Wilkinson. Die laatste boort precisiecilinders voor de stoompomp (de Watt 1) die een pompende op-en-neerbeweging maakt. In 1782 maakt Watt een nieuwe pomp die een draaiende

koopman-ondernemer: hij is tegelijk koopman en ondernemer. Hij koopt de grondstoffen, verdeelt die over de gezinnen die voor hem werken, en verkoopt het eindproduct.

manufactuur: groot bedrijf waar met spierkracht en handenarbeid producten worden gemaakt

monopolie: recht om iets alleen te verhandelen of te produceren

bros: broos, makkelijk breekbaar

industrieel kapitalisme: na de industriële revolutie wordt het kapitaal meer en meer geïnvesteerd in de industrie.

landbouwareaal: totale hoeveelheid landbouwgrond in een gebied

beweging maakt: de 'stoommachine' (Watt 2) is geboren. Voortaan drijven stoommachines via een reeks drijfriemen, kabels en stangen één of meer machines aan. In 1785 drijft een eerste Wattmachine al een spinmachine aan, weefmachines volgen later. De industriële revolutie begint dus in de textielindustrie, maar de andere sectoren volgen.

Zonder voldoende ijzer van goede kwaliteit is het zo goed als onmogelijk om stoommachines te bouwen. Vanaf 1700 raakt de ijzerproductie in het slop omdat houtskool door de houtschaarste steeds duurder wordt. Hout vervangen door steenkool zoals de steenbakkerijen, de brouwerijen of de kopergieterijen met succes deden in de 17e eeuw, lukt niet. IJzererts wordt immers samen met houtskool in hoogovens verhit om te smelten. Steenkool kan de houtskool niet vervangen omdat ze zwavel en fosfor bevat. Die stoffen maken het ijzer te bros. Pas wanneer Darby omstreeks 1710 cokes (steenkool gezuiverd van schadelijke stoffen) gebruikt, is het probleem opgelost. De kosten voor het overschakelen op cokes zijn echter zo groot dat het pas in 1770 algemeen wordt toegepast. Zonder de cokes van Darby is de ijzerproductie voor de stoommachines ondenkbaar.

Het succes van de pre-industriële Britse en internationale handel was zonder goed transport onmogelijk. Van groot belang was de Britse kustvaart. Engeland is immers een eiland en kustvaart-verbindingen zijn dan veel goedkoper dan die over land. Daarnaast wordt gebruikgemaakt van de rivier- en kanaalvaart. Men bouwt al eeuwenlang kanalen, maar omstreeks 1770 wordt het graven van kanalen een echte rage. De grondschaarste zorgt immers voor stijgende prijzen van het paardenvoer. Ook de vraag naar steenkool stijgt. Toch kan het goederenvervoer niet zonder landwegen. Maar het vervoer over die wegen blijft traag en duur. De uitvinding van de trein maakt het vervoer over land goedkoper. Al in de 18e eeuw trekken paarden wagentjes over houten rails. Zo kunnen ze tot drie keer meer vracht verplaatsen. Gietijzeren rails vervangen de houten rails; in 1814 zijn er al honderden kilometers 'ijzeren wegen' in gebruik. Vanaf 1800 onderzoekt men hoe een stoommachine trekkracht kan leveren. In 1813-1814 verschijnt de eerste locomotief. De Britten openen in 1825 de eerste openbare spoorlijn.

4 De industriële revolutie beïnvloedt de economische groei

BRON 13 Vóór de industriële revolutie kent de economie een trage groei met periodes van stilstand en achteruitgang. De industrialisatie zorgt voor een continue economische groei.

De Britse handelsnatie neemt na 1760 het voortouw in een trage industriële revolutie. Dat gebeurt eerst in de katoensector, later ook in de steenkool- en de ijzerindustrie. België volgt vanaf 1830, Frankrijk en Duitsland na 1850. De 'motor' van die eerste industrialisatie is de 'stoommachine.' Zodra die op het spoor gezet wordt, versnelt de industrialisering na 1846. Groot-Brittannië wordt een industriële natie. In de daaropvolgende jaren groeit in Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland en België de economie jaarlijks met 5 à 10 %. Steenkool en ijzer hebben daarbij katoen als leidende sector verdrongen. Vooral de aanleg van de spoorweg stimuleert de mijnbouw en de ijzerindustrie en maakt massale verplaatsingen van arbeiders, grondstoffen en goederen mogelijk. Spoorwegen worden de locomotief van de industriële doorbraak op nationaal en internationaal vlak. Stoomschepen die vanaf 1870 de zeilvaart overvleugelen, zorgen voor een intercontinentale doorbraak. Door die transportrevolutie nemen de nationale en internationale handel massaal toe. Een wereldeconomie ontstaat, eerst onder Britse, later onder Europese leiding. Kapitaal en arbeid (migranten) worden over de wereld verspreid. Zonder enorme kapitaalsinvesteringen is die economische groei onmogelijk. Naamloze vennootschappen, uitgifte van aandelen en de overgang naar de gouden standaard zwengelen de groei verder aan.
Het industriële kapitalisme en het geloof in de vrijhandel krijgen staatssteun, zij zijn medeoorzaak van dat elan.

5 De tweede industriële revolutie creëert de consumptie-maatschappij

BRON 14 Tijdens de economische bloei van 1846-1873 breidt het Europese landbouwareaal nog aanzienlijk uit. De vraag naar landbouwproducten blijft immers toenemen omdat de bevolking continu groeit door de daling van het sterftecijfer. Die daling is het gevolg van betere voeding, verbeterde hygiëne en massale pokkeninenting. De Europese landbouw kan de vraag niet aan. Amerikaans graan brengt redding. Al snel wordt de Europese landbouw uit de markt geprijsd door datzelfde goedkope, machinaal verwerkte Amerikaanse graan. Een landbouwcrisis is het gevolg. De misoogsten van de jaren tachtig verergeren de crisis nog. Ook de industrie raakt in het slop door de toegenomen concurrentie (onder meer vanuit de later geïndustrialiseerde landen) en een verzadiging van de markt. De economie verzeilt in een depressie. Velen zoeken hun heil in de migratie (zie les C4).

Een nieuwe golf van technologische vernieuwingen (met als leidende sectoren staal, olie, elektriciteit en

chemie) ontketent omstreeks 1870 een tweede industriële revolutie. Die leidt in de 20e eeuw tot een algemene verhoging van de levensstandaard en tot het ontstaan van de consumptiemaatschappij. Voortaan richt de economie zich op de productie van massaconsumptiegoederen.

De arbeidersklasse dwingt de verbetering van haar levensstandaard af (zie les C2). Bijtende concurrentie verplicht tot besparen op de arbeidskosten. Omdat de arbeidersbeweging zich verzet tegen loonsvermindering, zoekt men naar kostenbesparende maatregelen in het productieproces zoals automatisering en gestandaardiseerde massaproductie. In 1913 wordt bij Ford 'de lopende band' ingevoerd.

De bedrijven worden steeds groter: via fusies en overnames komt men tot een gigantische samenwerking van bedrijven en financiële groepen. Op die manier probeert men de daling van de winsten tegen te gaan, maar komt men tot monopolisering van de markt. **Trusts** en **kartels** hebben nog nationale wortels. Giganten met klinkende namen zoals het Duitse AEG en Siemens monopoliseren de Europese elektriciteitsindustrie. Dynamite Trust van Alfred Nobel is een echte multinational, actief in Zweden, de Verenigde Staten, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. In naam van de vrije markt probeert men in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten de monopolievorming tegen te gaan. In Duitsland echter denkt men dat kartels de prijsschommelingen en de onrust van de markt bedwingen.

Rond de eeuwwisseling is de economie van de Verenigde Staten de belangrijkste ter wereld geworden. Op dat ogenblik groeit de Duitse economie veel sneller dan de Britse (vooral in de nieuwe sectoren). Duitsland is niet alleen een belangrijke concurrent van Groot-Brittannië, maar het heeft naast de Verenigde Staten de leiding in de tweede industriële revolutie. De concurrentie tussen de Europese landen neemt toe, ook op politiek vlak. De Verenigde Staten en de meeste Europese landen (behalve Groot-Brittannië en België) verlaten het vrijhandelssysteem en proberen vooral hun eigen afzetmarkt te beveiligen. **Protectionisme**, kolonialisme en imperialisme overwinnen de vrijhandelsgedachte.

6 België wordt een middelgrote industriële natie

Ook in België is de textielsector de motor van een trage industriële revolutie. Tussen 1789 en 1839 ontwikkelt de industrie zich rond drie groeipolen: Verviers-Luik, Bergen-Charleroi en Gent. Verviers produceert wol. Luik maakt metaal, steenkool en spoorwegmateriaal. De banken en **investeringsmaatschappijen** investeren vooral in de steenkoolmijnen van Bergen en Charleroi. Ze financieren er de mechanisatie. Daarmee leggen zij de basis voor hun beslissende invloed in de industrie. In Gent, een centrum van de textielnijverheid, start na 1800 de vernieuwing in de katoensector. De textiel wordt echter nooit de leidende sector: de Vlaamse huisnijverheid, hoofdzakelijk vlaslinnen, blijft zich tegen mechanisatie verzetten.

Zoals elders zorgen de spoorwegen na 1835 voor de doorbraak die, dankzij de kettingreactie in de steenkool- en metaalsector, Wallonië welvarend maakt. Naast steenkool en staal veroveren de Waalse zink- en glasindustrie een leidende plaats op de internationale markt. Intussen kwijnt de Vlaamse linnenindustrie vanaf 1840 weg. Officieel is een kwart tot een derde van de Vlaamse bevolking behoeftig. Een reeks misoogsten in 1846-1847 maakt het alleen maar erger. Ook in Vlaanderen slaat de landbouwcrisis toe vanaf 1870. In de 19e eeuw loopt 'arm Vlaanderen' achter op Wallonië. Vanaf 1896 breekt ook in Vlaanderen een meer voorspoedige periode aan. De groei van de Antwerpse haven met havengebonden industrie en de ontdekking van de Limburgse steenkoolmijnen (1901) zorgen voor een krachtige impuls in Vlaanderen.

De effecten van de tweede industriële revolutie zijn met Solvay (soda en ammoniak), Gevaert (fotografiemateriaal) en Empain (elektrotechnische industrie, metro's en krachtcentrales) ook in België voelbaar. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog is België een middelgrote economische macht geworden (internationaal het vijfde exportland).

trust:
groep zelfstandige ondernemingen die met elkaar verbonden zijn doordat een bedrijf de aandelen in handen heeft

kartel:
overeenkomst tussen bedrijven om de concurrentie te verminderen

protectionisme:
het beschermen van de productie en de handel van het eigen land tegen de concurrentie uit het buitenland

KENNEN

1 de begrippen ‘continue economische groei’, ‘manufactuur’, ‘bbp’, ‘gouden standaard’, ‘tweede industriële revolutie’, ‘trust’, ‘kartel’, ‘industrieel kapitalisme’ en ‘massaconsumptie’ uitleggen en in ruimte en tijd situeren
2 de algemene en de Belgische economische evolutie schetsen vanaf het begin van de industriële revolutie tot 1914
3 het verband tussen de industriële revolutie en economische groei aantonen
4 aantonen dat België na het Verenigd Koninkrijk met de industrialisatie begonnen is
5 de opeenvolgende leidende economische sectoren opnoemen
6 het belang van stoommachines voor de doorbraak van de industriële revolutie op nationaal en internationaal vlak aantonen
7 het verband tussen looneisen, automatisering en kostprijs verklaren
8 de uitdrukking ‘arm Vlaanderen’ voor de 19e eeuw verklaren

KUNNEN

iDiddit

1 tabellen en grafieken analyseren
2 van een tabel een grafische voorstelling maken en je werk kritisch evalueren
3 tussen een historische bron en een historisch statistisch werk een onderscheid maken

BRON 1 **Gemiddelde opbrengstfactoren van tarwe, rogge en gerst, 1500-1820**

	Zone 1 Engeland Nederlanden	Zone 2 Frankrijk Spanje Italië	Zone 3 Duitsland Zwitserland Scandinavië	Zone 4 Rusland Polen Tsjecho-slovakije Hongarije
1500-1549	7,4	6,7	4,0	3,9
1550-1599	7,3	-	4,4	4,3
1600-1649	6,7	-	4,5	4,0
1650-1699	9,3	6,2	4,1	3,8
1700-1749	-	6,3	4,1	3,5
1750-1799	10,1	7,0	5,1	4,7
1800-1820	11,1	6,2	5,4	-

Uit: Bernard Slicher van Bath, Bijdragen tot de agrarische geschiedenis, 1978

a Beschrijf en vergelijk de evolutie van de opbrengstfactoren in de verschillende ‘zones’.
b Kun je de afnemende opbrengsten verklaren? Probeer het in elk geval.

BRON 2 **Graanproductie en bevolkingsgroei in Engeland, 1700-1820**

	Indexcijfer bevolking	Indexcijfer graanproductie
1700	100	100
1760	114	115
1800	155	143
1820	208	189

Uit: H.A. Diederiks, e.a., Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat, 1987

a Zet de tabel om in een lijngrafiek of staafdiagram.
b Vergelijk de evolutie van de graanproductie met de bevolkingsgroei.

BRON 3 Geboorte- en sterftecijfers in Engeland 1721-1871

Uit: Herman Diederiks, e.a., Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat, 1987

a **Beschrijf en vergelijk de evolutie van geboorte- en sterftecijfers.**
b **Leg aan de hand van deze grafiek uit wat 'bevolkingsgroei' is.**
c **Vanaf welk jaar is er een aanhoudende bevolkingsgroei?**

BRON 4 Wat is weven?

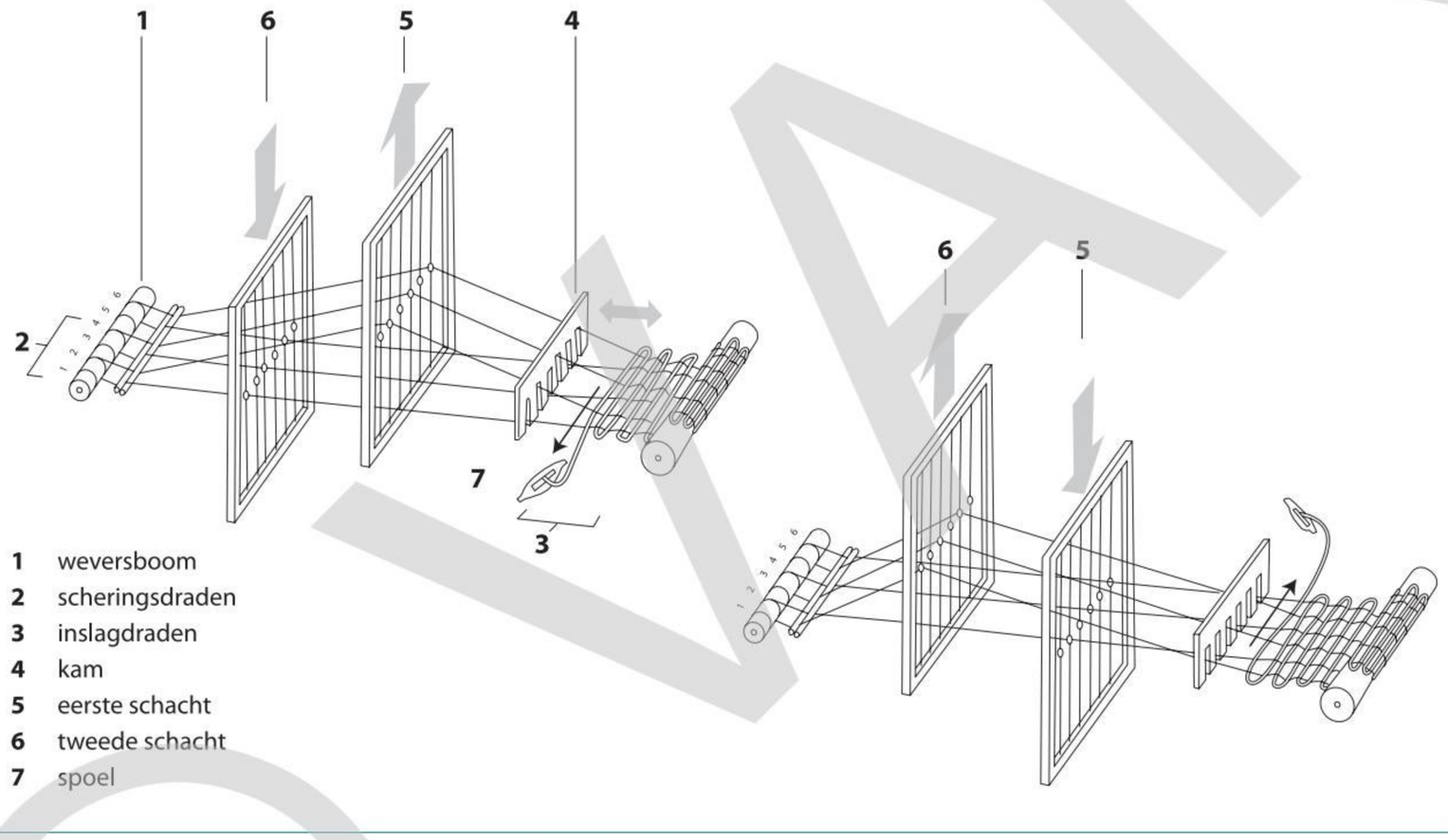

1 weversboom
2 scheringsdraden
3 inslagdraden
4 kam
5 eerste schacht
6 tweede schacht
7 spoel

a **Leg aan de hand van de tekening uit wat weven is.**
b **Leg de functie van een schietspoel uit.**
c **Leg de functie van de schachten uit.**

BRON 5 Spinnewiel

BRON 6 'Spinning Jenny'

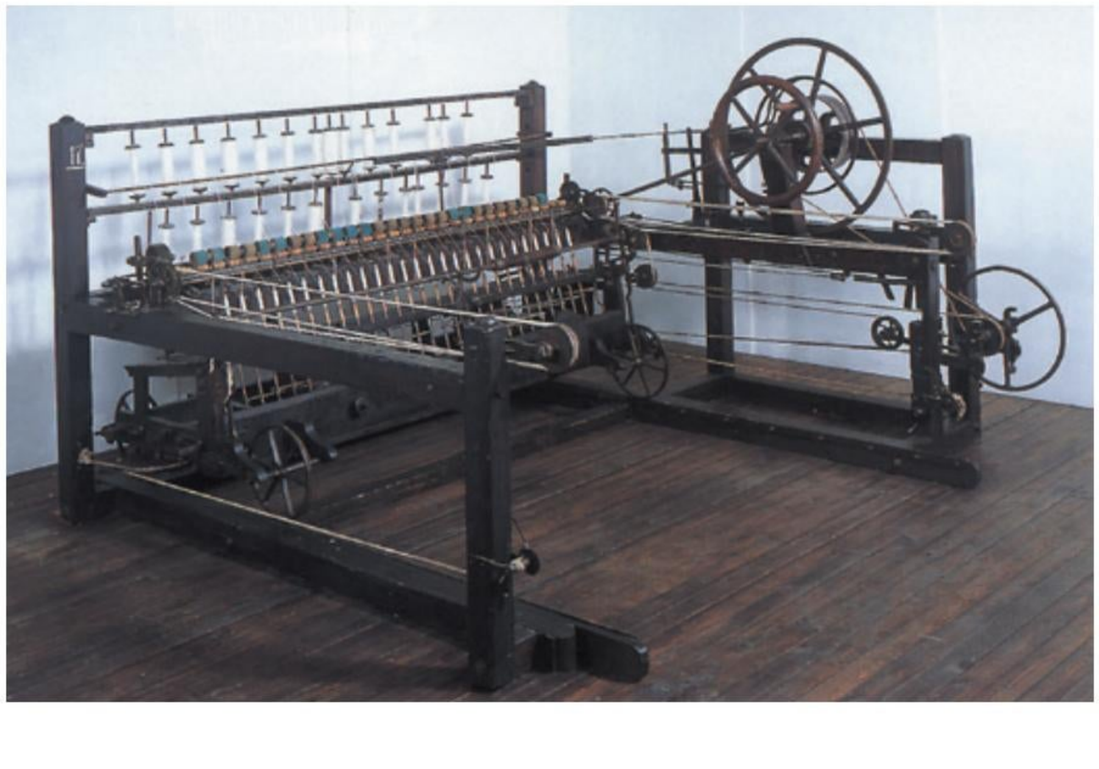

BRON 7 Spinning Jenny's in een atelier

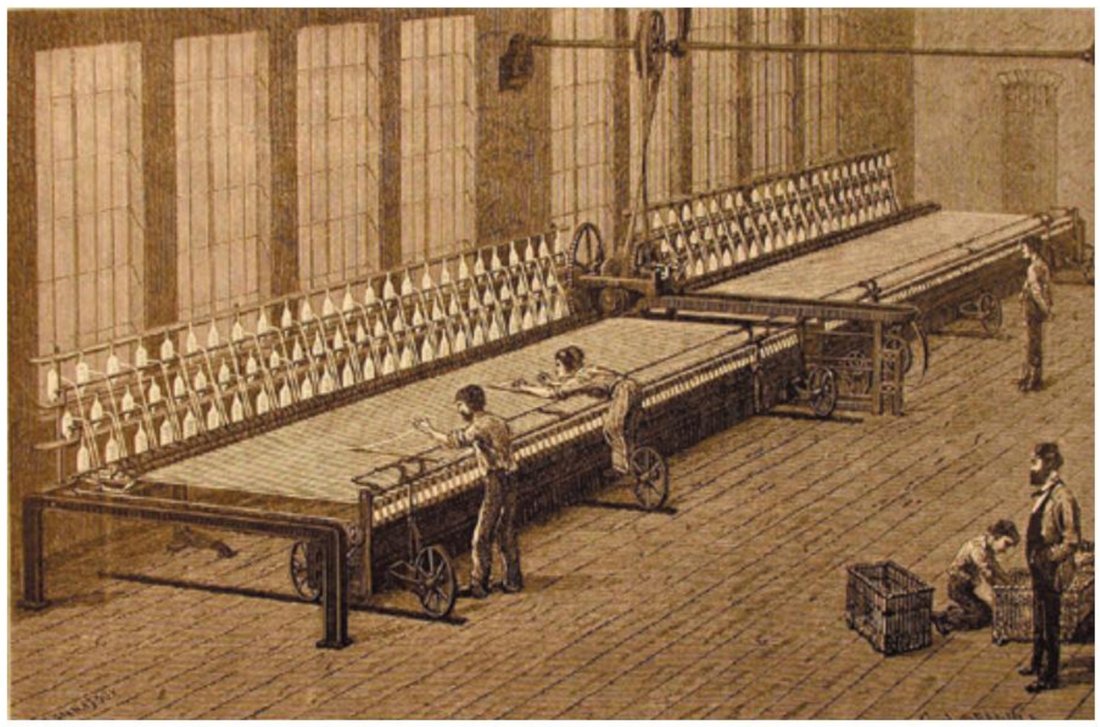

a **Leg uit hoe de machines in bronnen 5, 6 en 7 werken.**
b **Welke evolutie zie je? Wat zijn de voordelen van de 'Spinning Jenny' ten opzichte van het spinnewiel?**
c **Hebben de spinmachines invloed op de prijs en de hoeveelheid goederen in omloop? Welke? Verklaar.**

BRON 8 Waterrad drijft pomp aan

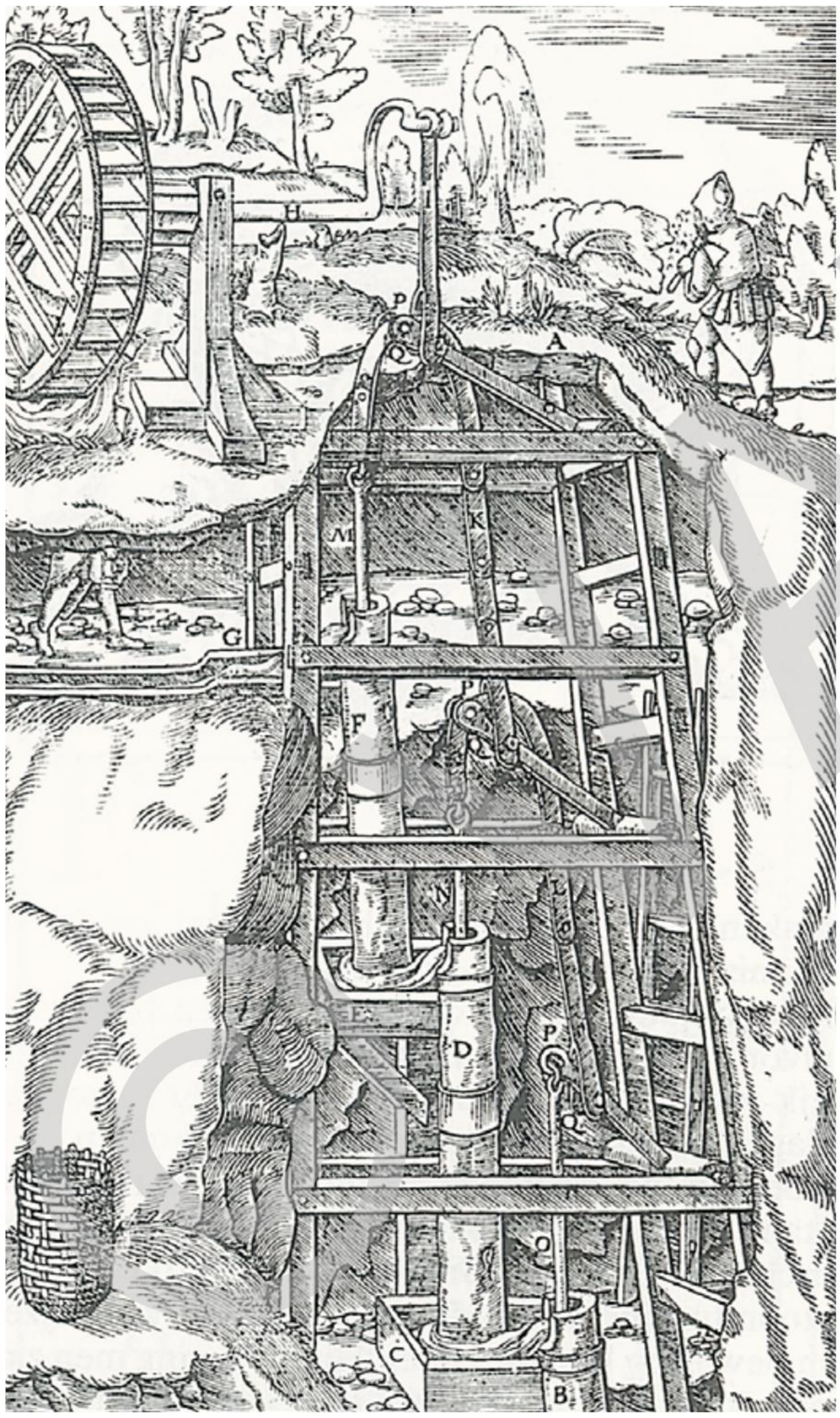

BRON 9 Newcomenpomp

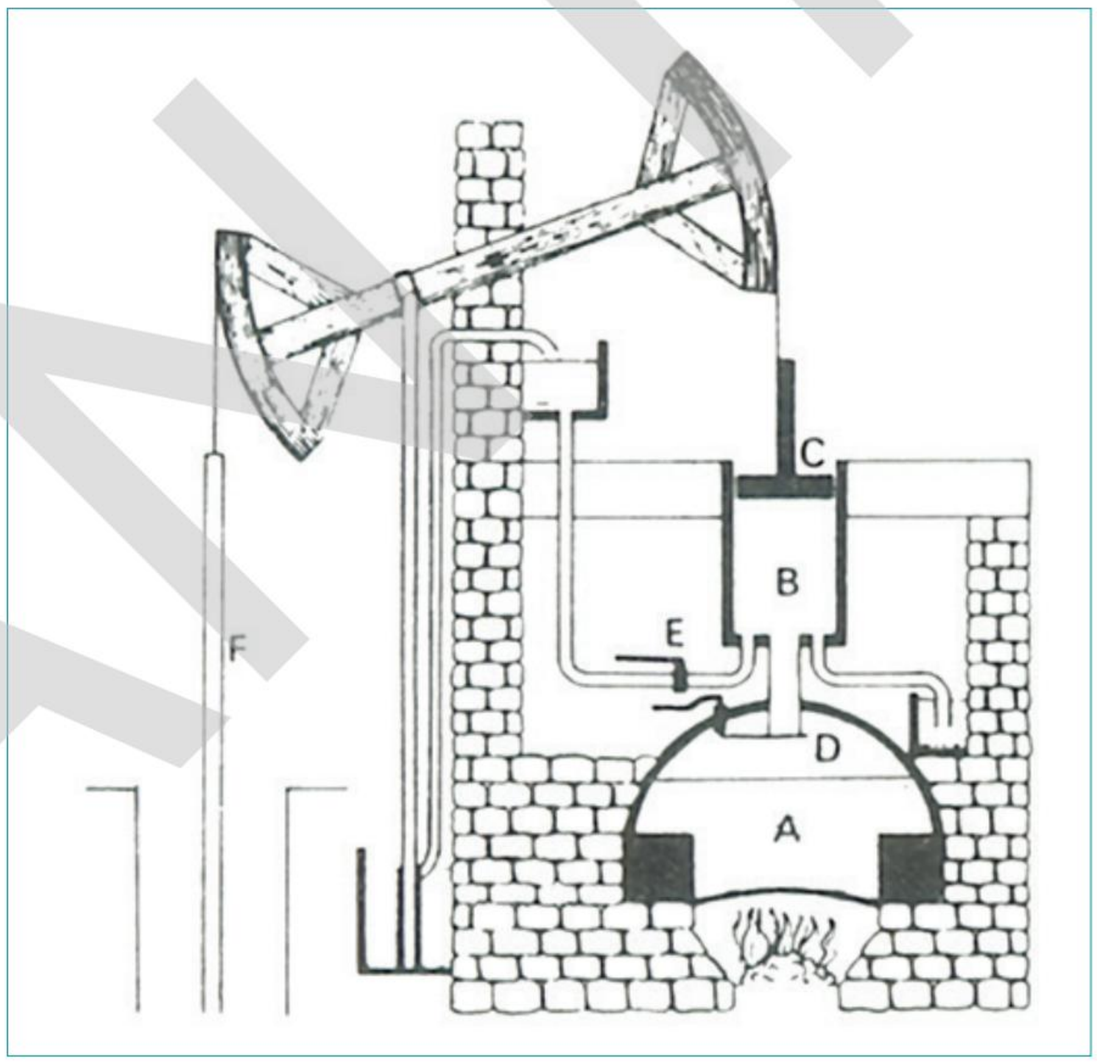

BRON 10 De Watt 2-stoommachine

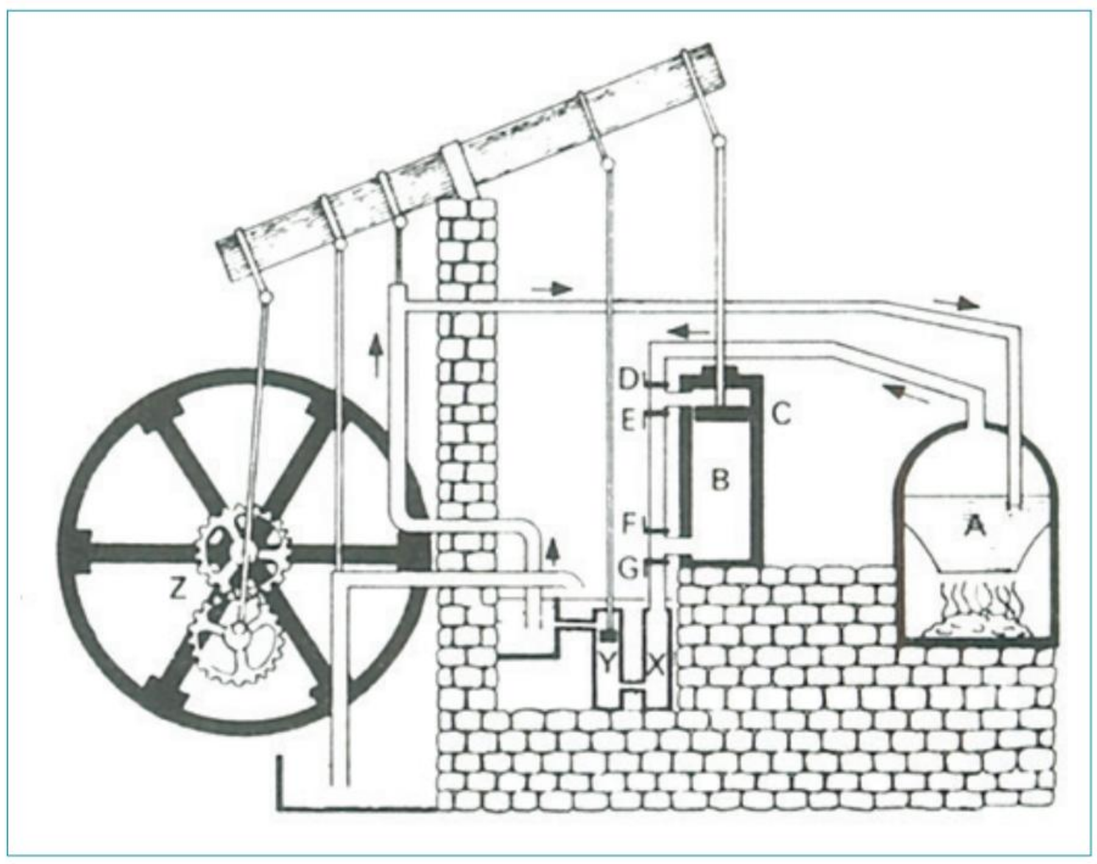

a **Leg uit hoe de Watt 2-stoommachine werkt.**
b **Vergelijk de Watt 2-stoommachine met de Newcomenpomp (bron 9). Zie je 'vooruitgang'? Welke?**
c **Waarom is de Watt 2 een revolutionaire vooruitgang? Verklaar.**

BRON 11 Door stoom aangedreven

a Rechtsonder staat een spinmachine. Hoe drijft de stoommachine, achteraan op de foto, de spinmachine aan?
b Hoe wordt de stoommachine verbonden met de spinmachine?

BRON 12 Efficiënt, efficiënter ...

Het vervoer via een kanaal is drie keer duurder dan over zee. Vervoer per kar is negen keer duurder. Een paard langs een kanaal kan 50 ton vervoeren, langs een rivier 30 ton, langs een verharde weg 2 ton.

a Verklaar de verschillen.
b Verklaar de volgende uitspraak: 'Een kanaal bespaart veel paardenvoer en land.'

BRON 13 Economische groei in België, West-Europa, Azië, Afrika en de wereld

Jaar	België	West-Europa	Azië*	Afrika	Wereld
1500	1 225	44 162	153 601	19 283	248 308
1600	1 561	65 640	206 975	23 349	330 982
1700	2 288	81 302	214 117	25 692	371 269
1820	4 529	160 145	392 194	31 161	695 346
1870	13 716	367 591	401 616	45 234	1 112 655
1913	32 347	902 341	608 695	79 486	2 732 131
1950	47 190	1 396 188	822 771	203 131	5 329 719
1973	118 516	4 096 456	2 623 004	549 993	16 023 529
2001	214 655	7 550 272	11 481 201	1 222 577	37 193 868

Naar: Angus Maddison, The World Economy, 2003

Het bbp is omgerekend in miljoenen dollars van 1990.
** zonder Japan*

a Hoeveel keer groter is het bbp in 1870 dan in 1820? Gebruik afgeronde getallen.
b Hoeveel keer groter is het bbp in 2001 dan in 1820? Gebruik afgeronde getallen.
c Probeer conclusies te trekken uit de verschillen in economische groei.

BRON 14 Bbp per inwoner van 1915 tot 1956

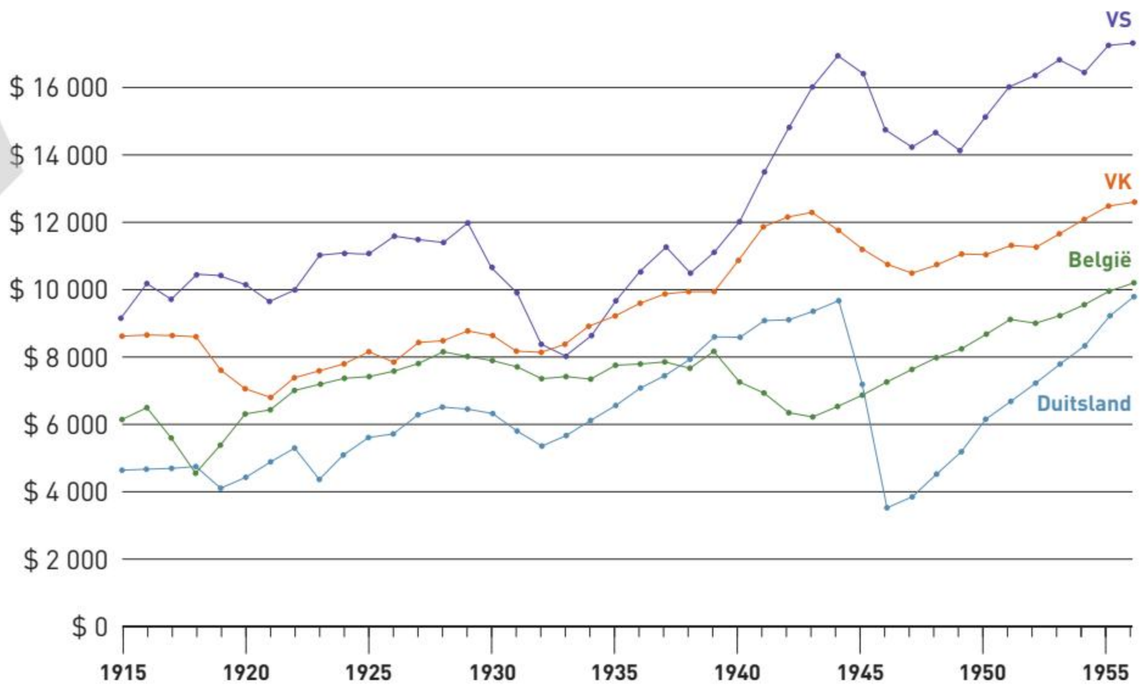

Naar: Angus Maddison, Phases of Capitalist Growth, 2020

Bij de berekening van het bpp per inwoner werd rekening gehouden met de inflatie en de prijsverschillen tussen de landen. Er werd omgerekend naar dollars van 2011.

a Zoek op wat bbp betekent.
b Waarom vertonen de curven van de vier landen dezelfde trend?
c Probeer de verschillen en de gelijkenissen te verklaren, onder andere rond 1933 en tussen 1940 en 1945.

Onderzoek 2: sociale problemen

De industriële revolutie verandert de samenleving grondig. Op het platteland zorgen de bevolkingstoename en de mechanisering voor meer werkloosheid. Steeds meer gezinnen trekken naar de fabrieken in de steden. Die laatste groeien dan ook heel snel. Dat betekent dat de woon- en werkomstandigheden van de gewone mensen enorm veranderen.

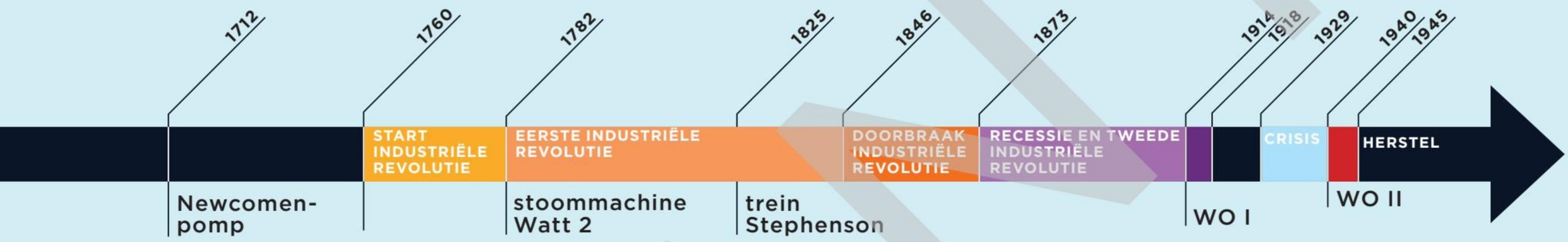

OPDRACHTEN

1 Bekijk bron 1. Wat zie je? Leg uit en situeer in het referentiekader.

2 Welke historische vragen kun je stellen bij deze bron? Noteer er vier.

3 Evalueer die historische vragen op basis van hun onderzoekbaarheid. Rangschik ze van meest naar minst onderzoekbaar en noteer drie criteria waarmee je rekening houdt.

4 Selecteer twee goede onderzoeksvragen. Welke bronnen uit dit onderzoek zijn bruikbaar om die vragen te beantwoorden?

5 Evalueer de betrouwbaarheid van een secundaire bron naar keuze. Geef daarbij twee argumenten.

6 Bron 2 geeft een algemeen beeld van de invloed van de industrialisatie op het leven van de gewone mensen. Beschrijf de ontwikkelingen die je ziet per sector.

7 Formuleer een antwoord op je twee onderzoeksvragen. Verwijs telkens naar de bronnen die je gebruikt.

BRON 1 Een beluik in de 19e eeuw

Edmond Sacré, Een Gents beluik in de Korte Krevelstege, eind 19e eeuw

BRON 2 De tewerkstelling per sector doorheen de geschiedenis (%)

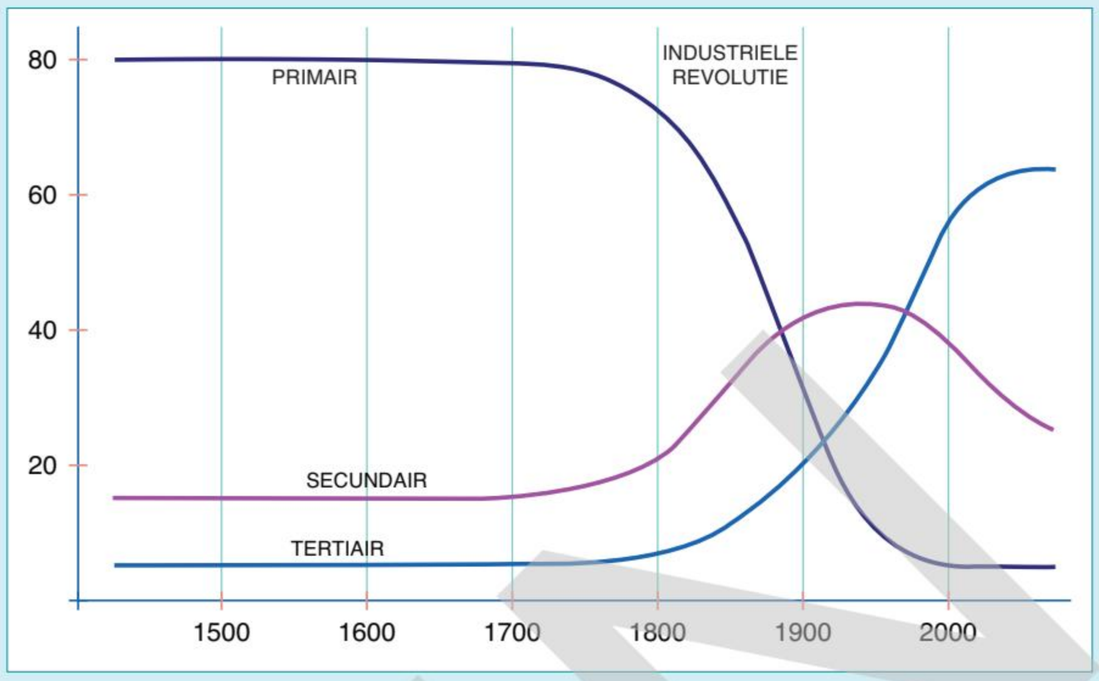

BRON 3 Het beluik 'luizengevecht', Gent eind 19e eeuw

Een beluik is een groep kleine arbeidershuizen gebouwd rond een koertje of steeg. Vanaf de jaren 1770 worden er steeds meer beluiken gebouwd. Rond 1840 wonen in Gent bijna 20 000 mensen in 600 beluiken. Dat is 25 % van de bevolking op 5 % van de totale oppervlakte.

BRON 4 De erbarmelijke woonomstandigheden in de 19e eeuw

Voor de stroom van ongeschoolden was er geen plaats in de armenwijken van de steden. Op deze woningnood bedreef de negentiende eeuw een aparte speculatie. Welgestelde burgers, middenstanders en zelfs arbeiders bouwden binnenplaatsjes, tuinen en braakliggende terreinen om tot 'labyrinten van kleine, sombere huisjes', door gangen afgesloten van de rest der stad. (...) De zeldzame foto's van gangen tonen een totale wanhoop: met de ruggen tegen elkaar gebouwde tweekamerhuisjes kijken uit op de open riolen van een straatje; binnen zitten de mensen opeengepakt in de verwaarlozing van de spullenrommel, elk beschikkend over twee of drie kubieke meter. Deze opeenhoping was onmenselijk én dodelijk. (...) Tot de gruwelijkste cités [in Gent] behoorde het beluik 'Batavia', tussen de Sint-Pietersnieuwstraat en de Muinkkaai honderd meter lang, dertig meter breed, met honderdzeventien huizen rond vier gangen, zes gemeenschappelijke closets, twee pompen en een open riool waarin de goten en gemakken leegliepen. In dit paradijs woonden honderdzeventien gezinnen, vijfhonderdvijfentachtig mensen.

Uit: Karel Van Isacker, Mijn land in de kering, deel 1: Een ouderwetse wereld, 1830-1914, 1978

Karel Van Isacker, priester en historicus, was hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen. Door de economische crisis in de tweede helft van de jaren 1970 daalde het groeioptimisme en legden historici opnieuw meer de nadruk op de negatieve gevolgen van de industriële revolutie.

BRON 5 De gevolgen voor de gezondheid

De ellendige situatie in deze beluiken komt voor het eerst in de openbaarheid wanneer dokter Heyman en professor-dokter Mareska in 1843 in opdracht van de regering onderzoek doen naar kinder- en vrouwenarbeid en de gezondheidstoestand van de Gentse katoenarbeiders. Het rapport is een belangrijke bron om de toestanden in de Gentse beluiken te kunnen reconstrueren. Met de hulp van hun gids ontdekken Heyman en Mareska de wereld achter de gevels van de Gentse beluiken. Hun oordeel is vernietigend: arbeiders hebben niet zozeer te lijden onder de situatie in de fabrieken, het is een gebrek aan gezonde voeding en degelijke hygiënische huisvesting die hun gezondheid compromitteert. Hevig verontwaardigd vragen de artsen zich af hoe het stadsbestuur deze mensonterende uitbuiting al zovele jaren toestaat. De rekening voor deze nalatigheid krijgt de stad de volgende decennia gepresenteerd: pokken, tyfus en cholera maken in het midden van de negentiende eeuw duizenden slachtoffers. De geneeskunde staat machteloos tegen de epidemieën. Artsen kunnen enkel het advies geven huis en leden proper te houden en het alcoholgebruik te matigen. Het begint de stad te dagen dat deze beluiken tikkende tijdbommen zijn voor de volksgezondheid.

Uit: Fien Danniau, Batavia, UGentMemorie, 2010

UGentMemorie is een project van de Vakgroep geschiedenis van de Universiteit Gent.

BRON 6 Filmfragment uit 'Daens'

VIDEO

'Daens' is een Vlaamse film uit 1993, geregisseerd door Stijn Coninx. De film is gebaseerd op het boek 'Pieter Daens' van Louis Paul Boon en geeft een historisch waarachtig beeld van de sociale problemen in Aalst op het einde van de 19e eeuw.

BRON 7 Budget van een Vlaamse vlaswever van 1840

Man, vrouw en twee kinderen werken 14 uur per dag	Wekelijkse inkomsten
De wever verdient 1,10 F per dag, of per week:	6,60 F
Zijn vrouw verdient 0,45 F per dag, of per week:	2,70 F
Twee kinderen verdienen elk 0,30 F per dag, of per week:	3,60 F
Totaal	**12,90 F**

	Wekelijkse uitgaven
6 broden	3,25 F
karnemelk, bloem	1,75 F
aardappelen, 1,5 kg per dag	1,45 F
spek	1,25 F
boter of vet	0,70 F
koffie	0,55 F
was	0,35 F
verwarming	1,50 F
verlichting	0,30 F
kledij	0,50 F
huur	1,60 F
Totaal	13,20 F

Uit: Denise de Weerdt, Loon- en levensvoorwaarden van de fabrieksarbeiders, 1789-1850, 1967, bewerking

BRON 8 Huishoudbudgetonderzoek in België in 2020

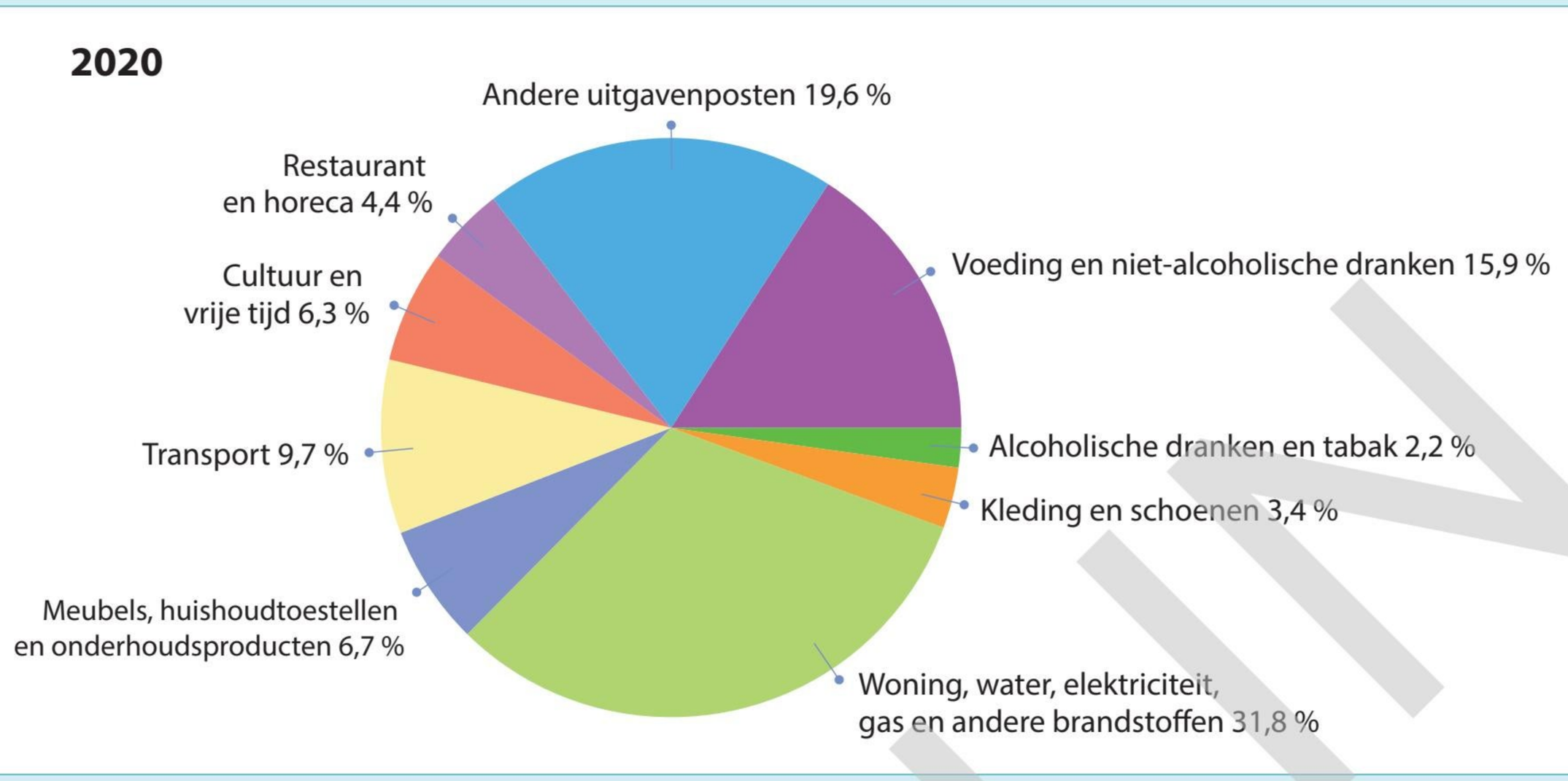

BRON 9 Een greep uit onze taal

'Heer, Geef ons heden ons dagelijks brood.'
'Brood op de plank brengen.'
'Zuivel op zuivel is het werk van de duivel.'
'Het is broodnodig.'

BRON 10 De hiërarchie bij de maaltijden

Binnen de arbeidersgezinnen heerste er een strakke hiërarchie met betrekking tot de voeding. Het gezinshoofd at als eerste zijn bekomst, vaak alleen of met zijn vrouw als deze eveneens uit werken ging. Dan kwamen de kinderen die oud genoeg waren om ook een loon naar huis te brengen. Als laatsten volgden dan de echtgenote (zo zij geen loon had) en de kleine kinderen. Oudere meisjes, die moeder hielpen bij het huishouden, waren vaak het slechtste af en moesten toekijken hoe de grootste hoop aardappelen, de meeste korsten brood of het laatste stukje spek verdwenen. Een Duitse industriearbeidster getuigde dat 'maaltijden vaak dramatische aangelegenheden waren. De kinderen hielden elkaar nauwlettend in het oog: de ene portie mocht natuurlijk niet kleiner zijn dan de andere. Er werd vaak gevochten om de restjes'.

Vrij naar: Peter Scholliers, Arm en rijk aan tafel. Tweehonderd jaar eetcultuur in België, 1993

Peter Scholliers was hoogleraar sociale en economische geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel.

BRON 11 Het aantal behoeftigen

In België		In enkele West-Vlaamse steden in 1845	
In 1828	1 inwoner op 6,39	Brugge:	1 behoeftige op 2,14 inwoners
In 1839	1 inwoner op 7	Kortrijk:	1 behoeftige op 1,85 inwoners
In 1846	1 inwoner op 6,20	Oostende:	1 behoeftige op 4,34 inwoners

Uit: Jean Neuville, La condition ouvrière au XIXe siècle

Behoeftigen zijn mensen die nood hebben aan sociale hulp.

BRON 12 Brand in de fabriek

Le Petit Journal

Le Petit Journal — 5 Centimes — SUPPLÉMENT ILLUSTRÉ — 5 Centimes — ABONNEMENTS

Le Supplément illustré

Le Petit Journal Militaire, Maritime, Colonial... 10 cent.
Le Petit Journal agricole, 5 cent. — La Mode du Petit Journal, 10 cent.
Le Petit Journal illustré de La Jeunesse... 10 cent.

Seizième année — DIMANCHE 31 DÉCEMBRE 1905 — Numéro 789

INCENDIE D'UN ATELIER, QUAI SAINT-VINCENT, A LYON
Les ouvrières, environnées de flammes, se sauvent par les fenêtres

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Uit: Bart De Wilde, Vereenigd zijn wij alles, onverenigd zijn wij niets

BRON 13 Arbeidsduur: de telling van 1896

Arbeidsduur per dag	Arbeiders
8 uur	19 138 of 3,79 %
8 tot 9 uur	37 741 of 6,88 %
9 tot 10 uur	172 012 of 34,09 %
10 tot 10,5 uur	77 854 of 15,44 %
10,5 tot 11 uur	88 166 of 17,48 %
11 tot 11,5 uur	70 898 of 14,08 %
11,5 tot 12 uur	30 951 of 6,15 %
+ 12 uur	10 544 of 2,09 %

Uit: Jef Maes & Kristien Van Rie, De werkdag, 1985

KENNEN

1. de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders in de 19e eeuw aan de hand van vijf concrete voorbeelden schetsen
2. de situatie in de 19 eeuw met die van vandaag vergelijken

KUNNEN

iDiddit

1. historische vragen formuleren bij een bron
2. historische vragen evalueren op basis van de onderzoekbaarheid
3. antwoorden op een historische vraag zoeken in een reeks bronnen
4. de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van historische bronnen evalueren in functie van een historische vraag

C2

De sociale strijd in Europa en België

De industriële revolutie heeft dramatische gevolgen voor de werk- en leefomstandigheden van miljoenen mensen: ongeschoolde fabrieksarbeid, vrouwen- en kinderarbeid, hongerlonen, hoge kindersterfte, extreem lange werktijden, onhygiënische en gevaarlijke werkomstandigheden, geen werkzekerheid, migratie, sloppenwijken … **Hoe geraken al die paupers uit de ellende? Hoe lost men die sociale kwestie op?**

1 De overheid en de sociale kwestie: paternalisme en gevangenis

BRON 1-2-3-4 Eeuwenlang worden armoede en maatschappelijke ongelijkheid aanvaard als het resultaat van een door God gewilde sociale orde. De rijke moet als een vader voor de arme zorgen. Binnen dat paternalisme verzacht liefdadigheid de ellende van de arme. Die laatste moet zich in zijn lot **schikken** en zich via geheelonthouding, zelfdiscipline en noeste arbeid omhoogwerken in de samenleving. Ook de wetgever geeft weinig om het lot van de arbeiders: tijdens de Franse Revolutie verbiedt de wet-Le Chapelier (1791-1792) de ambachten. Die organisaties verdelen het beschikbare werk onder hun leden en bepalen wie een ambacht mag uitoefenen. Zij staan de vrije (liberale) ontwikkeling van fabrieken en fabrieksarbeid in de weg en moeten dus verdwijnen. In Engeland verscherpt de 'Combination Act' in 1799 het bestaande verbod op vereniging voor arbeiders. In onze gewesten voert Napoleon een soortgelijk **'coalitieverbod'** in. Het blijft van kracht tot 1866. In de industrielanden vormen wetgever en industriëlen tot laat in de 19e eeuw één front. In België zorgt de wetgever ervoor dat de werknemer wordt overgeleverd aan de willekeur van de werkgever: het burgerlijk wetboek schrijft tot 1883 voor dat de werkgever bij loonconflicten op zijn woord moet worden geloofd. Om de werkgever tegen 'de willekeur van de werknemer' te beschermen, voert Napoleon in onze gewesten in 1803 het werkboekje in. Ook dat blijft nog tot 1883 bestaan. De industrialisatie zorgt ervoor dat de fabriek langzaam maar zeker de plaats inneemt van de huisnijverheid. Een fabriek is een soort van **manufactuur** met stoommachines die veel werktuigen aandrijven. De massale inzet van machines verandert de organisatie van arbeid grondig. In vele werkplaatsen worden arbeiders ontslagen. Machines nemen hun werk over.

Werknemers dienen petities in tegen de machines of staken. Radeloze arbeiders slaan machines stuk of steken fabrieken in brand … In Groot-Brittannië en de andere industrielanden reageert de overheid ongemeen hard. Staken wordt een misdrijf. Op vernielingen van fabrieken en machines staat in Groot-Brittannië vanaf 1769 de doodstraf.

paupers: armen

schikken: berusten

coalitie/ coalitieverbod: samenwerking, verbond tussen mensen of groepen. Ook tussen politieke partijen. Hier: samenwerken, afspraken maken van arbeiders

2 Intellectuele hervormers doen voorstellen

Een eerste groep 'hervormers' van burgerlijke of adellijke afkomst doet voorstellen om het lot van de arbeiders te verbeteren. Karl Marx, de bekendste

utopie: onbereikbaar ideaal

arbeiders-proletariaat: armste klasse van bezitlozen

productie-middelen: fabrieken, machines, grondstoffen en land

verpaupering: verarming

klassenstrijd: conflict tussen de verschillende klassen in de maatschappij. Hier: het conflict tussen arbeiders en kapitalisten

geschoolde arbeiders: arbeiders die een opleiding genoten hebben

encycliek: zendbrief aan alle bisschoppen waarin de paus godsdienstige of maatschappelijke dwalingen veroordeelt of aangeeft hoe men in grote maatschappelijke vraagstukken moet handelen. De encyclieken worden naar de beginwoorden vernoemd, bijvoorbeeld Rerum Novarum.

Rerum Novarum: 'Van nieuwe dingen (of zaken)'; letterlijke vertaling van de eerste woorden van de encycliek (zie hoger)

ACV: Algemeen Christelijk Vakverbond

ABVV: Algemeen Belgisch Vakverbond

hervormer en de belangrijkste grondlegger van het socialisme, noemt hen later 'utopische socialisten'. Hun voorstellen lijken immers moeilijk te realiseren. Net zoals het liberalisme is het socialisme een erfgenaam van de Franse Revolutie. Terwijl het liberalisme zich baseert op het vrijheidsbeginsel ('liberté'), komt het socialisme op voor het gelijkheidsbeginsel ('égalité'). In 'Das Kapital' analyseert Karl Marx het kapitalisme. Marx ziet door de geschiedenis heen dat een minderheid de meerderheid onderdrukt. In de kapitalistische samenleving buit de kapitalistische bourgeoisie het arbeidersproletariaat uit. De kapitalisten bezitten de grondstoffen en de productiemiddelen. Winst ontstaat doordat zij de arbeiders te weinig betalen voor de geleverde arbeid(stijd). De winst van al die jaren creëert het kapitaal van de ondernemers. Volgens Marx draagt het systeem zijn eigen ondergang in zich. Grotere bedrijven concurreren de kleinere weg. Het kapitaal hoopt zich op in steeds minder handen. De verpaupering en het aantal proletariërs nemen toe. Uiteindelijk komen de armen in opstand. Dankzij die proletarische revolutie veroveren ze de politieke macht en vervangt het socialisme het kapitalisme. De productiemiddelen komen in handen van het proletariaat. De staat wordt overbodig en de klassen verdwijnen. Marx en het socialisme spelen een belangrijke rol in de arbeidersbeweging van de 19e eeuw.

3 Arbeiders creëren hun eigen sociale zekerheid

De arbeiders zelf wachten niet op de intellectuelen. Vroeg in de 19e eeuw richten ze verenigingen van 'onderlingen bijstand' op zoals ziekenkassen of mutualiteiten. De leden betalen een bijdrage en ontvangen in ruil daarvoor financiële steun bij ziekte. Wie door ziekte niet werkt, ontvangt immers geen loon. Alleen de beter betaalde arbeiders of bedienden kunnen van hun loon die bijdrage betalen. Het fabrieksproletariaat is nauwelijks bij die eerste ziekenkassen betrokken. In België steunt de overheid vanaf 1851 sommige ziekenkassen die zij op die manier controleert. Ook het sparen voor een pensioen moedigt zij aan. Door de te lage lonen kennen ook de pensioenkassen weinig succes.

Dikwijls zijn die 'eerste arbeidersverenigingen' ook verdoken 'vakbonden'. Bij het minste vermoeden van 'samenspanning' of 'coalitie' verbiedt de overheid de vereniging en straft ze de leden. En toch komt er verzet. Ontevredenheid over het hongerloon en de gevaarlijke en ongezonde werkomstandigheden zet arbeiders aan tot staken, ondanks het coalitieverbod en de zware straffen. Daarbij wordt soms geweld gebruikt. Omstreeks 1860 ontstaan in de illegaliteit de eerste 'echte' vakbonden. Zij staan open voor alle arbeiders van welke overtuiging ook. In 1866 wordt het coalitieverbod opgeheven en vervangen door artikel 310 van het strafwetboek: vakbonden zijn niet langer illegaal. Stakersposten en andere manieren van druk worden nog wel vervolgd.

Ook op internationaal niveau slaan de arbeiders de handen in elkaar. Uit een ontmoeting van Engelse en Franse vakbondsleden met Duitse bannelingen (onder wie Marx) ontstaat in 1864 de 'International Working Men's Association', later steevast de Eerste Internationale genoemd. Er worden nationale secties (onder andere in België) opgericht die de verdere ontwikkeling van de (nationale) arbeidersorganisaties stimuleren. Zoals de 'Eerste Internationale' komen de Belgische vakbonden onder de invloed van het socialisme. De meeste vakbonden geloven dat enkel door de klassenstrijd een definitieve oplossing voor de sociale kwestie gevonden kan worden. Een kleine minderheid meent dat klassenverzoening de oplossing kan brengen. Rond 1880 komt het tot een definitieve breuk tussen beide strekkingen. De gematigde minderheid richt 'antisocialistische' vakbonden op, de latere christelijke vakbonden.

Op het einde van de 19e eeuw kennen consumptie-coöperatieven een groot succes. De aandeelhouders, gewone arbeiders, krijgen via die coöperatieven goedkoper brood, kolen, kleding ... De socialisten organiseren hun coöperatieven rond de bakkerij van Vooruit. Later groeit daaruit een hele keten van coöperatieve winkels. Ook de christelijke organisaties hebben succes met hun coöperatieven.

In het laatste kwart van de 19e eeuw betrekken de vakbonden ook de ongeschoolde arbeiders bij de vakbondswerking. De eerste arbeiderspartijen ontstaan: in Groot-Brittannië is dat de met de vakbonden verbonden Labourpartij. Ook de Belgische Werkliedenpartij (1885) heeft banden met de socialistische vakbonden. Beide partijen zijn sociaaldemocratische partijen die gaandeweg de revolutie inruilen voor een politieke methode: via parlementaire weg en een sociale wetgeving het lot van de arbeiders verbeteren.

Wanneer paus Leo XIII in 1891 met de encycliek Rerum Novarum reageert op de sociale wantoestanden, is dat eigenlijk te laat. De ontkerkelijking van de arbeiders is in de meeste industrielanden al een feit. De christelijke arbeidersbeweging steunt op die encycliek, maar speelt in de 19e eeuw slechts een marginale rol. Toch wordt in België de christelijke vakbond (ACV) tijdens de 20e eeuw de grootste vakbond. Hij overtreft het socialistische ABVV in ledenaantal.

In 1885 telt België 205 erkende mutualiteiten, in 1893 al 546. Al die ziekenkassen zijn 'vrije'

initiatieven. Ze worden door de katholieke regeringen gecontroleerd en krijgen subsidies. Daarnaast ontstaan vrijwillige pensioenkassen. Ook die krijgen subsidies.

Op het einde van de 19e eeuw richten de vakbonden werkloosheidskassen op. Die kennen bij beter betaalde arbeiders succes. De regeringen weigeren echter 'het nietsdoen te subsidiëren'.

Maar honderdduizenden werknemers verzekeren zich niet of verdienen te weinig om zich vrijwillig te verzekeren.

De katholieke regering dient in 1912 een wetsontwerp in om werknemers te verplichten zich bij een ziekenkas naar keuze aan te sluiten en regelmatig verzekeringsbijdrages te betalen. Ook de werkgevers zouden een financiële bijdrage moeten leveren. De socialisten dienen een voorstel in om een eenheidsmutualiteit op te richten waarbij alle werknemers zich verplicht moeten aansluiten. Die zou dan de bestaande ziekenkassen vervangen en grotendeels gefinancierd worden via belastingen. De werkgevers zouden ook een bijdrage moeten leveren. Om de verplichte aansluiting te redden, laten de socialisten hun voorstel uiteindelijk vallen. In de Kamer wordt het regeringsvoorstel in 1914 goedgekeurd, maar dan breekt de oorlog uit. Pas dertig jaar en twee oorlogen later komt er een verplichte ziekteverzekering.

Na de Eerste Wereldoorlog worden pensioenen wettelijk verplicht voor arbeiders (1924) en bedienden (1925). Kinderbijslag komt er op initiatief van de werkgevers in 1930. Maar het zijn de werknemers die in de 19e eeuw zelf het initiatief nemen om een stuk sociale zekerheid uit te bouwen.

RANDINFO

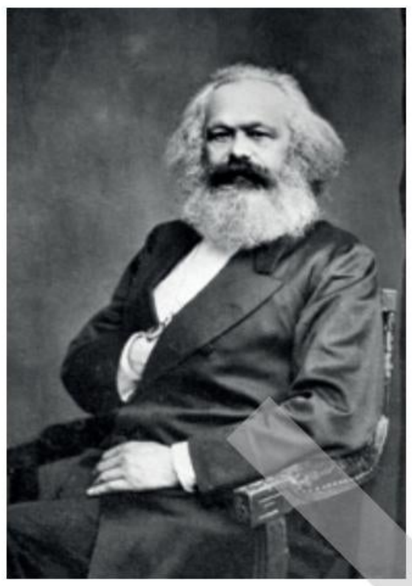

Karl Marx
(Trier 1818-Londen 1883)

Friedrich Engels
(Barmen 1820-Londen 1895)

KENNEN

1 de begrippen 'coalitieverbod', 'de wet-Le Chapelier', 'paternalisme', 'werkboekje', 'mutualiteit', 'vakbond', 'Eerste Internationale', 'Rerum Novarum', 'encycliek', 'bourgeoisie', 'Labourpartijen' en 'fabriek' verklaren en in ruimte en tijd situeren
2 Marx' analyse van de kapitalistische samenleving uitleggen
3 drie wettelijke instrumenten, waarmee in België de werkgever de werknemer in zijn macht heeft, opnoemen
4 de vijandige houding van de overheid ten opzichte van de arbeiders en de vakbonden aantonen en situeren in de tijd
5 het effect van art. 310 van het strafwetboek op stakingen uitleggen
6 de invloed van Karl Marx en Leo XIII op de sociale evolutie aantonen en beoordelen
7 de letterwoorden ACV, ABVV en BWP verklaren

KUNNEN

iDiddit

1 de evolutie van vakbondsverbod tot vakbondsvrijheid aan de hand van wetteksten uitleggen
2 wetteksten vergelijken en de evolutie aantonen

BRON 1 De wet-Le Chapelier

Art. 1 De afschaffing van alle vormen van corporaties van burgers van eenzelfde stand of beroep is een van de fundamenten van de Franse grondwet. Het is dan ook verboden hen weer op te richten, onder welk voorwendsel of onder welke vorm ook.

De Grondwetgevende Vergadering heeft begin augustus 1789 een einde gemaakt aan de standenprivileges. In maart 1791 worden alle beroepsprivileges vervallen verklaard. Iedere burger kan gelijk welk beroep uitoefenen. Maar de aloude Parijse verenigingen van ambachtsgezellen gaan, afgeschaft of niet, toch in staking om hun eisen kracht bij te zetten. In juni 1791 wordt het decreet (de wet) uitgevaardigd dat naar de verslaggever de wet-Le Chapelier genoemd wordt. Dit is het eerste artikel.

a Verklaar: 'Het is dan ook verboden hen weer op te richten.'
b Leg uit waarom de afschaffing van de ambachten in 1789-1791 een fundament van de Franse grondwet kon zijn.
c Wie haalt voordeel uit die wet?

BRON 2 Wettelijke maatregelen om de werkgever te beschermen

Art. 414 – Elke coalitie van werkgevers die trachten op onrechtvaardige en bedrieglijke wijze loonsverlaging af te dwingen en die een poging doen om dit uit te voeren of effectief te beginnen, zal gestraft worden met een gevangenisstraf van 6 dagen tot een maand en met een boete van 200 tot 1 000 frank.

Art. 415 – Elke coalitie van werknemers om op hetzelfde ogenblik het werk neer te leggen, het werk te verhinderen, de toegang tot of het verblijf in de werkplaats te beletten of in het algemeen om samen te spannen om te staken, het werk te verhinderen of om het werk (onnodig) te rekken, zal gestraft worden met een gevangenisstraf van ten minste een maand en ten hoogste drie maand. De leiders en aanstokers zullen gestraft worden met een gevangenisstraf van 2 tot 5 jaar.

Art. 416 – Zullen op dezelfde manier gestraft worden de werknemers die de werkgever of werkplaatsleiders of andere werknemers bedreigen met boete, uitsluiting, vervloekingen … De leiders of aanstokers van genoemde feiten in dit en vorig artikel worden na het uitzitten van hun straf onder politietoezicht geplaatst voor een periode van twee tot vijf jaar.

Vrije vertaling van een uittreksel uit de 'Code pénal de 1810' (het strafwetboek van 1810)

a Kijk eens naar het jaartal van deze tekst. Wie heerst er dan over onze gewesten?
b Zeg kort en bondig wat art. 414, 415 en 416 verbieden. Gebruik gewone, hedendaagse begrippen.
c Vergelijk de strafmaat in art. 414 en 415. Zoek een verklaring voor het verschil.
d Welke straf krijgen de leiders in art. 416?

BRON 3 Werkboekje

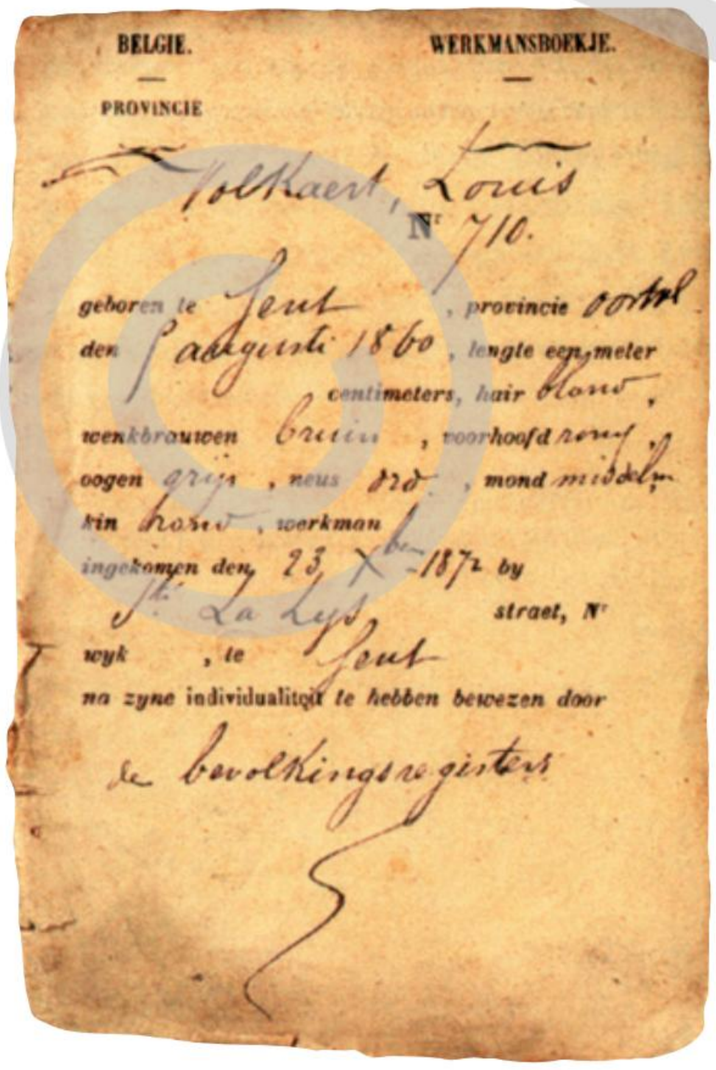
BELGIE. WERKMANSBOEKJE.
PROVINCIE
Volkaert, Louis
N° 710.
geboren te Gent, provincie Oostvl
den 9 augusti 1860, lengte een meter
centimeters, hair blond,
wenkbrauwen bruin, voorhoofd rond,
oogen grijs, neus rd, mond middelm
tin hoed, werkman
ingekomen den 23 X bre 1872 by
straet, N°
wyk, te Gent
na zyne individualiteit te hebben bewezen door
de bevolkingsregisters

Onder het 'Frans Bewind' was door de wetgever bepaald dat een patroon een arbeider alleen mocht aanwerven als hij een werkboekje had waarin geschreven stond dat hij zijn verplichtingen tegenover de vorige werkgever had volbracht.

BRON 4 Art. 1 781 Burgerlijk wetboek

De werkgever wordt op zijn woord geloofd voor het bedrag van het loon …

a Wat zou een werkgever in het werkboekje (bron 3) kunnen schrijven van een werknemer die hij ontslaat omdat hij dronken op het werk komt? Wat zouden de gevolgen kunnen zijn?
b Toon met de bronnen aan dat de arbeider in de 19e eeuw overgeleverd is aan de willekeur van de werkgever.
c Over welke drie 'wettelijke' middelen beschikken werkgevers en overheid om de werknemers in te tomen? Zie ook bron 1.

BRON 5 De werkgever blijft extra beschermd, ook bij staking

Zal gestraft worden met een gevangenschap van acht dagen tot drie maanden en een boete van 26 tot 1 000 frank, of met één dezer straffen alleen, elke persoon die met het doel van de klimming of de daling van de dagloonen af te dwingen of inbreuk te doen op de vrije uitoefening van de nijverheid of van het werk, gewelddadigheden gepleegd, beledigingen of bedreigingen gedaan, boeten, verbiedingen, ontzeggingen of welkdanige gewelddadige maatregels zal uitgesproken hebben, 't zij tegen diegenen die werken, 't zij tegen diegenen die doen werken. Hetzelfde zal geschieden met al degenen die, door samenrottingen nabij de gestichten, waar de arbeid uitgeoefend wordt, of nabij de wooningen dergenen, die hem besturen, zullen inbreuk gemaakt hebben op de vrijheid der meesters en der werklieden.

Art. 310 van het Belgisch strafwetboek van 1866

De arbeidersverenigingen blijven ook de afschaffing van dit artikel eisen. Kun je dat verklaren als je weet dat zelfs het opsteken van een vuist en het werpen van een dreigende blik door de rechter bestraft worden?

BRON 6 Paus Leo XIII en de encycliek 'Rerum Novarum'

Want toen in vorige eeuw de vroegere gilden werden afgeschaft (...) vielen de arbeiders, niet verenigd en onverdedigd als zij waren, langzamerhand ten prooi aan de onmenselijke praktijken van hun meesters en aan een bandeloze concurrentiezucht (...) Hierbij komt het feit dat slechts weinigen nagenoeg de gehele heerschappij verkregen over de arbeidsmarkt en over heel de handel, zodat een zeer klein aantal machtige geldmagnaten een bijna-slavenjuk hebben opgelegd aan de onafzienbare massa proletariërs (...)

Bij het vraagstuk, dat ons bezighoudt, is het een hoofdfout om zich in te beelden dat de ene klasse uiteraard vijandig staat tegenover de andere, alsof de rijken en de armen van nature bestemd waren tot een hardnekkige onderlinge strijd (...)

Nu ook de levensgewoonten veranderd zijn en de eisen van het dagelijkse leven verhoogd, moeten natuurlijk de werkliedenverenigingen in overeenstemming gebracht worden met de tegenwoordige behoeften. Het verheugt ons, dat zich overal zulke organisaties vormen, hetzij geheel bestaande uit werklieden, hetzij uit werklieden en patroons tezamen; het is evenwel te wensen, dat zij in aantal en invloed zullen

toenemen (...) Toch meent men (...) dat er veelal leiders aan het hoofd staan, die zelf op de achtergrond blijven en dat deze er een richting aan geven die niet in overeenstemming is met de leer van Christus noch met het belang der staten, terwijl zij ernaar streven om hen, die weigeren zich bij hen aan te sluiten, met broodroof te straffen door zich meester te maken van alle arbeidsgelegenheid. Nu de zaken zo staan, worden de christelijke arbeiders voor de keuze gesteld, om ofwel lid te worden van verenigingen die gevaar opleveren voor hun godsdienst, ofwel onder elkaar eigen organisaties op te richten (...) Dat aan het laatste volstrekt de voorkeur moet gegeven worden, staat ontwijfelbaar vast (...)

Uit: Rerum Novarum, 1891

a **Welke negatieve vaststellingen verbindt de paus aan het afschaffen van de gilden?**
b **Met welke beeldspraak toont de paus zijn verontwaardiging over het lot van de proletariërs?**
c **Is de paus voor of tegen de klassenstrijd? Toon aan met de tekst.**
d **Toon aan met tekstfragmenten hoe de socialisten hier in een slecht daglicht worden gesteld.**
e **Op welke tekstfragmenten steunen de stichters van christelijke vakbonden om werkliedenverenigingen op te richten voor arbeiders alleen, zonder werkgevers?**

BRON 7 De Vooruit op de Garenmarkt in Gent

a **Leid uit de foto af welke organisatie door de arbeiders wordt opgericht.**
b **Welk doel heeft die organisatie?**

BRON 8 De voordelen van ziekteverzekering

Uit: Fonds Vliegende Blaadjes, 19e eeuw, Universiteit Gent

Propaganda *om de arbeiders ertoe aan te zetten zich aan te sluiten bij een ziekenkas of mutualiteit*

C3

Conflicten in de Belgische staat

Conflicten in de Belgische samenleving tot vandaag wijzen op drie grote breuklijnen: een levensbeschouwelijke, een sociaal-economische en een **communautaire**.
Uit die conflicten ontstaan ook de drie traditionele partijen. **Om welke conflicten gaat het? Hoe zijn ze ontstaan en hoe evolueren ze? Hoe zijn de drie traditionele partijen ontstaan? Hoe evolueert de politieke macht in België?**

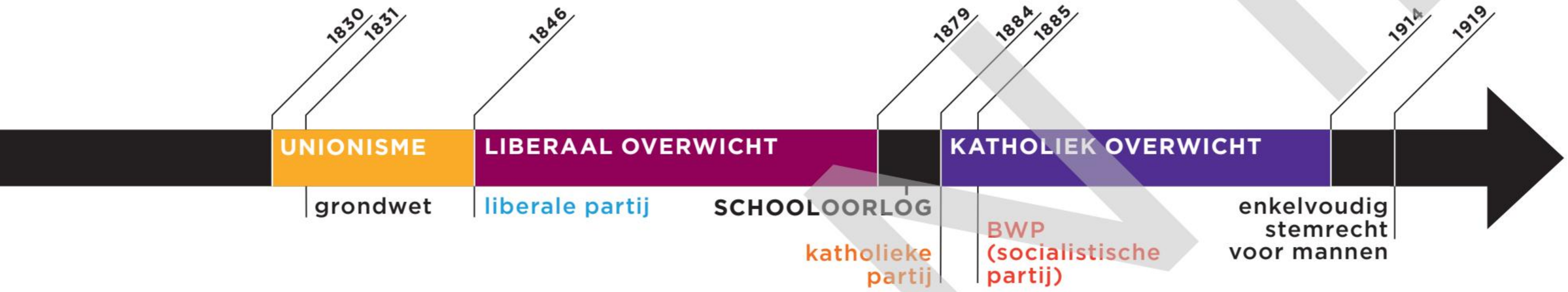

1 Het levensbeschouwelijk conflict: tussen katholieken en vrijzinnigen

BRON 1-2-3-4-5 Het onafhankelijke België en de 'liberale' grondwet ontstaan door de samenwerking van liberalen en katholieken (het unionisme, zie les B4). De katholieken aanvaarden de vrijheid van godsdienst, de scheiding van Kerk en staat en de vrijheid van onderwijs. Over die laatste vrijheid is er nochtans hevige discussie tussen liberalen en katholieken. De katholieken maken er handig gebruik van om hun grote overwicht van voor de Franse overheersing te herstellen. Ook in de officiële scholen is katholieke godsdienst het enige **levensbeschouwelijke** vak. De kloof tussen liberalen en katholieken wordt groter na de veroordeling van de **vrijmetselarij** door de Belgische bisschoppen in 1838. De meeste liberalen zijn **antiklerikaal** en willen een lekenstaat waarin de Kerk geen zeggenschap heeft. De oprichting van de Liberale Partij in 1846 maakt een einde aan het unionisme. De liberalen zijn iets beter georganiseerd en verwerven het politieke overwicht. Zij krijgen vooral steun van de burgerij uit de steden. De katholieken steunen meer op de grondbezitters op het platteland. Van 1878 tot 1884 wil een liberale regering het onderwijs meer regels opleggen. Elke gemeente moet een neutrale lagere school oprichten en mag niet langer een vrije (katholieke) school subsidiëren. Het vak godsdienst moet in die gemeentescholen buiten de lesuren gegeven worden. De katholieken reageren furieus en stellen dat 'de ziel van het kind' in gevaar is. Er ontbrandt een schoolstrijd tussen liberalen en katholieken. In die strijd leren de katholieken dat een nationale organisatie beter is om politieke strijd te voeren dan plaatselijke kiesverenigingen. In 1884 wordt dan ook de 'Katholieke Partij' gesticht. De liberalen verliezen hun overwicht en tot 1914 regeren opeenvolgende katholieke regeringen het land.

2 Het sociaaleconomisch conflict: tussen arbeid en kapitaal

BRON 6-7 Aanvankelijk hebben de arbeiders, die geen stemrecht hebben, weinig politieke interesse (zie les C1). Wanneer vanaf 1873 de economie een recessie kent, neemt de werkloosheid toe. Bovendien vervangt de tweede industriële revolutie veel arbeiders door machines. Vooral bij de **geschoolde arbeiders** groeit uit angst voor de werkloosheid het besef dat de overheid moet ingrijpen. Er moeten daarom afgevaardigden van de arbeiders in het parlement geraken. Gemakkelijk is dat niet. Door het **cijnskiesrecht** mogen in België op dat moment enkel

communautair: in België betekent dit: alles wat te maken heeft met de verschillende taalgemeenschappen.

vrijzinnig: men erkent dat iedereen de vrijheid heeft om te denken wat hij of zij wil. Een vrijzinnige of vrijdenker verwerpt dan ook de dwang van een godsdienst, ideologie of groep om iets te aanvaarden of te denken.

vrijmetselarij: internationaal genootschap dat opgedeeld is in zogeheten loges. Doel van de vrijmetselaars is het bereiken van een hoger spiritueel en ethisch niveau door onderlinge steun en overleg. De vrijmetselarij is vrijzinnig van aard, verwerpt dus iedere vorm van dogmatisme zonder daarom antigodsdienstig te zijn.

evenredigheids-stelsel: evenredige vertegenwoordiging is een kiessysteem waarbij het percentage behaalde zetels bij goede benadering evenredig is met het percentage behaalde stemmen. Een partij die 20 % van de stemmen haalt, heeft in een systeem met evenredige vertegenwoordiging dus recht op (ongeveer) 20 % van de zetels.

meerderheidsstelsel: kiesstelsel waarbij een partij in een gebied (kiesarrondissement) een meerderheid moet behalen om alle zetels te veroveren. De partij die de grootste is in een kiesarrondissement, krijgt dan alle zetels.

mannen gaan stemmen die rijk zijn en daardoor voldoende belastingen (cijns) betalen. Na enkele eerdere mislukte pogingen richten socialisten in 1885 een eigen partij op: de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Zij geloven dat de samenleving grondig zal veranderen als ook de arbeiders stemrecht hebben en hun afgevaardigden in het parlement de kapitalistische samenleving door wetten veranderen. Om de arbeiders stemrecht te geven, organiseren de Belgische socialisten driemaal een algemene staking. Met de staking van 1893 dwingen zij het algemeen meervoudig stemrecht af. Een jaar later zetelen na verkiezingen 28 socialisten in de Kamer.

Vanaf 1899 vervangt het evenredigheidsstelsel het meerderheidsstelsel. Het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen (één man, één stem) komt er pas na de Eerste Wereldoorlog.

Naast de socialisten ijveren ook progressieve liberalen en christendemocraten voor meer democratie en sociale rechtvaardigheid. Zij moeten binnen de liberale en katholieke partij echter opboksen tegen de rijke burgerij. In Aalst en omgeving stichten katholieken uit de middenklassen daarom een eigen christelijke partij. Zij schuiven de priester Adolf Daens naar voren als hun boegbeeld. Zowel de Kerk als de rijke burgers proberen de daensisten zo veel mogelijk te dwarsbomen. Daarom kiezen andere christendemocraten ervoor om de Katholieke Partij van binnenuit te veranderen. Dat lukt slechts geleidelijk.

3 Het communautaire conflict: tussen Nederlandstaligen en Franstaligen

BRON 8-9-10 Bij de Belgische onafhankelijkheid in 1830 maakt de taalvrijheid deel uit van de grondwet. In de praktijk echter bepalen de nieuwe, vooral burgerlijke machthebbers dat het Frans de enige officiële taal in België is. Ze negeren daarbij dat de meerderheid van de Belgen Nederlandstalig is. Zo worden het bestuur, het gerecht, de nijverheid en de handel, het leger en het onderwijs sterk verfranst. Wil je als Vlaming iets bereiken in het leven, dan moet je dus het Frans gebruiken. In de communicatie met de inwoners gebruiken de gemeentebesturen in Vlaanderen vaak het Vlaams naast het Frans. Het Vlaamse verzet tegen de toenemende verfransing en de daarmee gepaard gaande discriminatie beperken zich aanvankelijk tot een cultuur- en taalbeweging. Enkele 19e-eeuwse schrijvers zoals Jan Frans Willems en Jan-Baptist David nemen het voortouw in die Vlaamse Beweging. Zij ijveren voor een eigen volwaardige cultuur en een eenheidstaal die de verschillende Vlaamse dialecten moet overstijgen. De Vlaamse Beweging groeit verder uit tot een politieke actiegroep. Een stijgend aantal Vlaamsgezinde parlementsleden zorgt voor de invoering van de eerste taalwetten. In 1873 wordt het Nederlands verplicht in de rechtbanken als de betichte geen Frans kent. In 1878 wordt het Nederlands naast het Frans in de openbare besturen in Vlaanderen toegelaten. In 1883 wordt het Nederlands de taal van enkele vakken in het officiële secundaire onderwijs in Vlaanderen. De gelijkheidswet van 1898 erkent het Nederlands als officiële taal naast het Frans. Die wordt enkel in Vlaanderen toegepast, dat daardoor officieel tweetalig wordt. De dominantie van het Frans en van de Franstaligen blijft tot in de 20e eeuw bestaan. Franstalige bestuurders houden ook weinig rekening met de taalwetten.

De Vlaamse beweging krijgt op het einde van de 19e eeuw meer aandacht voor de economie en het onderwijs. Op de Antwerpse haven en wat industriesteden na hebben de Belgische overheid en de financiers vooral interesse voor de Waalse industrie. Daar gaan de meeste investeringen naartoe. Vlaamse denkers, zoals Lodewijk De Raet, willen dat Vlaanderen zich ontwikkelt tot een welvarende regio. Het onderwijs moet daarin een belangrijke rol spelen.

De Vlaamse beweging heeft in de 19e eeuw weinig interesse voor de strijd van de socialisten. Katholieken en liberalen tonen belangstelling voor de Vlaamse eisen als ze er politiek baat bij hebben. De eersten hopen via aandacht voor het Vlaams de ‘verderfelijke ideeën’ van de Franse Revolutie tegen te houden. De tweeden willen juist die ideeën op die manier verspreiden onder de bevolking.

KENNEN

1 de begrippen ‘unionisme’, ‘levensbeschouwelijk conflict of breuklijn’, ‘socio-economisch conflict’, ‘communautair conflict’, ‘meerderheidsstelsel’ en ‘evenredige vertegenwoordiging’ uitleggen
2 het ontstaan en de groei van de Belgische traditionele partijen beschrijven in relatie met de breuklijnen
3 de schoolstrijd en zijn gevolgen uitleggen
4 de democratisering van het Belgische kiesstelsel schetsen
5 het verband tussen de arbeidersbeweging, de socialistische partij en de evolutie van het stemrecht aantonen
6 de breuklijnen en de conflicten in de Belgische samenleving benoemen en uitleggen
7 de Vlaamse discriminatie binnen het jonge België aantonen

KUNNEN

iDiddit

1 het verschil tussen twee historische bronnen (schoolwetten) duiden en verklaren
2 de evolutie van het stemrecht uitleggen aan de hand van het schema
3 cijfermateriaal interpreteren en grafisch voorstellen

BRON 1 Het grondwettelijk debat over godsdienst en onderwijs

De vrijheid van godsdienst werd in artikel 14 erkend. Er waren slechts weinige katholieken die het katholicisme als staatsgodsdienst wensten en zij waren het dus ook eens over artikel 15, waarin gezegd wordt dat niemand kan verplicht worden een bepaalde godsdienst of eredienst te volgen. Door artikel 16 werd het de staat verboden zich van verre of nabij met de Kerk te bemoeien. Verschillende liberalen als Defacqz wensten dat de staat een zekere controle zou uitoefenen maar de meeste waren ertegen. Men wil de vrijheid in al haar consequenties blijven toepassen. (...)

De kwestie van de vrijheid van onderwijs kende nog de hevigste debatten. Het feit dat Willem I de vrijheid van onderwijs van de Kerk had willen beknotten, was immers de voornaamste reden tot verzet geweest bij de katholieken en voor hen het hoofddoel van de revolutie. Zij eisen de integrale toepassing van dat punt.

Over het principe van de vrijheid van onderwijs waren de liberalen het eens. Ze wilden echter dat het lager onderwijs aan staatstoezicht zou onderworpen zijn. Toen het op stemmen aankwam, bleek dat dit het enige punt van de grondwet was waarover de meningen zo ver uiteenliepen. (Het was ook het enige punt waarover de gematigde Unionisten, die voor alle andere artikels steeds eensgezind hadden gestemd, nu ook verdeeld waren. Het werd slechts afgewezen met 76 stemmen tegen 71) ...

De andere punten waren omzeggens altijd met de tweederde en zelfs de drievierde van de stemmen aangenomen geworden. (...)

De vinnige discussie was echter spoedig vergeten en op 7 februari 1831 was de grondwet reeds klaar. (...) Zij was slechts mogelijk geweest door de quasi algehele verstandhouding die tussen katholieken en liberalen heerste.

Uit: E. Scholliers, Van de revolutie tot de inval, 1955

a Over welke vrijheden heeft deze bron het?
b Wat betekent ‘vrijheid van onderwijs van de Kerk’?
c Waren katholieken altijd voor vrijheid van godsdienst? Voor staatsgodsdienst?
d Waarom staatstoezicht?
e Hoe noemt men het principe waarop artikel 16 steunt?
f Welke twee groepen staan hier tegenover elkaar in de grondwetgevende vergaderingen? Wat is hun standpunt tegenover de vermelde vrijheden?

BRON 2 Karikatuur over de schoolstrijd in La Bombe

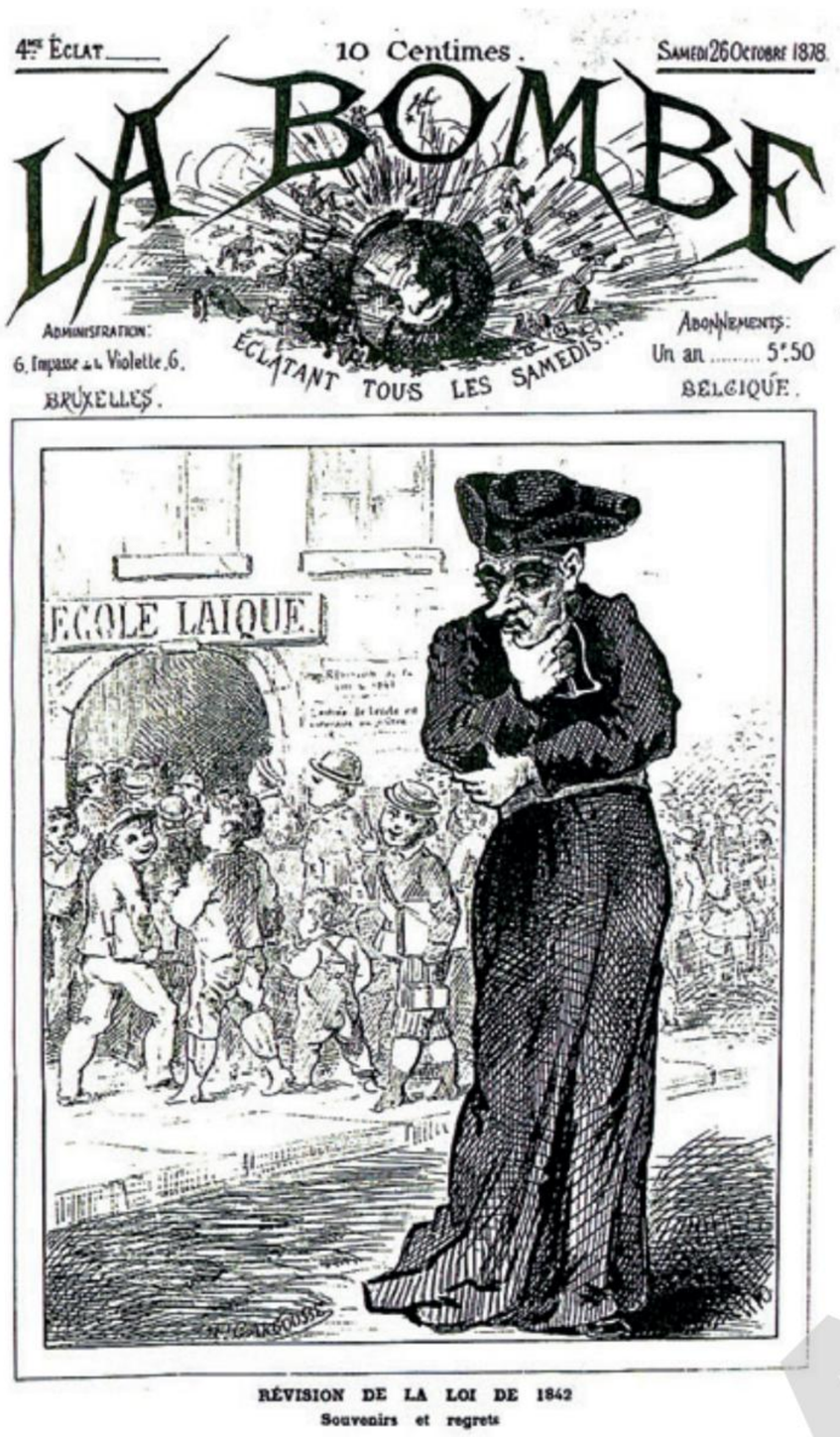

Omslag van het tijdschrift La Bombe van 26 oktober 1878

BRON 3 Karikatuur over de schoolstrijd in La Patrouille

Omslag van het tijdschrift La Patrouille van 23 september 1888

a Van welke strekking is de school in bron 2 en in bron 3?
b Wie zijn de zwartgeklede figuren op beide karikaturen?
c Wie zijn de buigende figuren in bron 3?
d Beschrijf de houding van beide zwartgeklede heren.
e Wie lijkt je het gelukkigst? Leg uit waarom je dat denkt.
f Wat is de bedoeling van de tekenaars?

BRON 4 Wet op het lager onderwijs (1879)

Art. 2 De regering, gehoord de Gemeenteraad en de Bestendige Deputatie, bepaalt het minimum aantal scholieren, in elke gemeente te onderhouden, alsook het aantal klassen en onderwijzers in elke school: zij bepaalt welke scholen uitsluitend bestemd zijn voor de kinderen van het ene of het andere geslacht en die waarin de kinderen van beide geslachten mogen worden aangenomen; zij wijst de scholen aan waarbij bewaarscholen of leergangen voor volwassenen dienen te worden toegevoegd ...

Art. 4 Het godsdienstonderwijs wordt overgelaten aan de zorgen van de gezinnen en van de bedienaars van de verschillende erediensten. In de school wordt een plaats ter beschikking gesteld van de bedienaars van de erediensten om er hetzij voor, hetzij na de lesuren godsdienstig onderwijs te geven aan de kinderen van hun belijdenis die de school bezoeken.

Art. 5 Het lager onderwijs omvat verplichtend zedenleer, lezen, schrijven, beginselen van de Franse, Vlaamse of Duitse taal naargelang van de plaatselijke behoeften, de aardrijkskunde, de geschiedenis van België, begrippen van tekenen, de kennis van de meetkundige vormen, de eerste begrippen van de natuurlijke wetenschappen, turnen, zang en voor de meisjes naaldwerk ...

BRON 5 Wet op het lager onderwijs (1895)

Art. 2 De lagere gemeentescholen worden beheerd door de gemeenten. De gemeenteraad bepaalt, naargelang de plaatselijke behoeften, het aantal van de onderwijzers. Nochtans worden de besluiten van de Gemeenteraden, houdende afschaffing van een lagere gemeenteschool of van een of meerdere plaatsen van onderwijzer voor advies voorgelegd aan de Bestendige Deputatie en door de Koning goedgekeurd (...)

Art. 4 Het lager onderwijs omvat verplichtend het aanleren van de godsdienst en van de zedenleer, lezen, schrijven, beginselen van rekenen, het wettelijk stelsel van maten en gewichten, beginselen van de Franse, Vlaamse of Duitse taal, naargelang de behoeften, de aardrijkskunde, de geschiedenis van België, begrippen van tekenen, begrippen van gezondheidsleer, zang en turnen. Het behelst bovendien voor de meisjes naaldwerk, en voor de jongens, begrippen van landbouw (...) De bedienaars van de verschillende erediensten worden uitgenodigd om in de lagere scholen, aan deze tegenwoordige wet onderworpen, onderwijs te geven in de godsdienst en zedenleer, of om dit onder hun toezicht te doen geven, hetzij door de onderwijzer, zo hij dat aanvaardt, hetzij door een persoon, door de Gemeenteraad goedgekeurd. Elke dag wordt het eerste of het laatste halfuur van de lessen van de voor- of namiddag aan dat onderwijs besteed.

Worden van het volgen daarvan ontslagen de kinderen, wier ouders daar uitdrukkelijk om verzoeken in de volgende vorm:

'Ondergetekende (...) gebruik makende van het recht, mij toegekend door artikel 4 van de wet op het lager onderwijs, verklaart zijn kind te ontslaan van het bijwonen van de leergang in de godsdienst en de zedenleer.'

a Vergelijk bron 4 met bron 5. Welke zijn de verschilpunten tussen de twee bronnen?
b Hoe is deze kwestie vandaag geregeld in de officiële scholen?
c Kun je in bron 5 van 1895 spreken van echte keuzevrijheid? Argumenteer.

BRON 6 Evolutie van het Belgische kiesstelsel

1831	**Cijnskiesrecht** - met verschillende cijns (directe belastingen) - 20 à 30 florijnen op het platteland - 50 à 80 florijnen in de steden - mannelijke Belgen, 25 jaar oud, die het vereiste bedrag directe belastingen betalen **Meerderheidsstelsel** In het kiesarrondissement gaan de zetels naar de kandidaten die de volstrekte meerderheid behalen.	**1 % kiezers**
1848	**Cijnskiesrecht** - met eenvormige cijns: - het grondwettelijk minimum: 20 florijnen	**2 % kiezers**
1893	**Algemeen meervoudig kiesrecht** - alle mannelijke Belgen, 25 jaar oud: - één stem - één aanvullende stem voor: - gezinshoofden boven 35 jaar en eigenaar van een huis voor minstens 5 frank belast - eigenaars van een onroerend goed ter waarde van 2 000 frank of houders van een spaarboekje met minstens 1 000 frank rente per jaar - voor gediplomeerden hoger middelbaar onderwijs **Opkomstplicht**	**21 % kiezers**
1899	**Evenredigheidsstelsel:** in het kiesarrondissement zetelverdeling over de partijen verdeeld in verhouding tot de behaalde stemmen	
1919	**Algemeen enkelvoudig kiesrecht** - één stem voor alle mannelijke Belgen vanaf 21 jaar + weduwen of moeders van gesneuvelde militairen en vrouwelijke politieke gevangenen	**28 % kiezers**
1948	**Algemeen enkelvoudig kiesrecht** - voor alle mannelijke en **vrouwelijke** Belgen vanaf 21 jaar (verkiezingen van 1949)	**65 % kiezers** (in 1949)
1981	**Kiesrecht vanaf 18 jaar**	**70 % kiezers**
1992	Migranten van de derde generatie verwerven automatisch de Belgische nationaliteit en dus ook kiesrecht en opkomstplicht.	**75 % kiezers** (in 2003)

a Beschrijf kort de evolutie van het aantal stemgerechtigden in België tot vandaag.
b Maak een grafische voorstelling van die participatiegraad van 1830 tot 1981. Gebruik daarbij eventueel een rekenblad.
c Welke invloed heeft de vergrijzing op de toekomstige participatiegraad?

BRON 7 Spotprenten uit L'Assiette au Beurre, 3 mei 1902

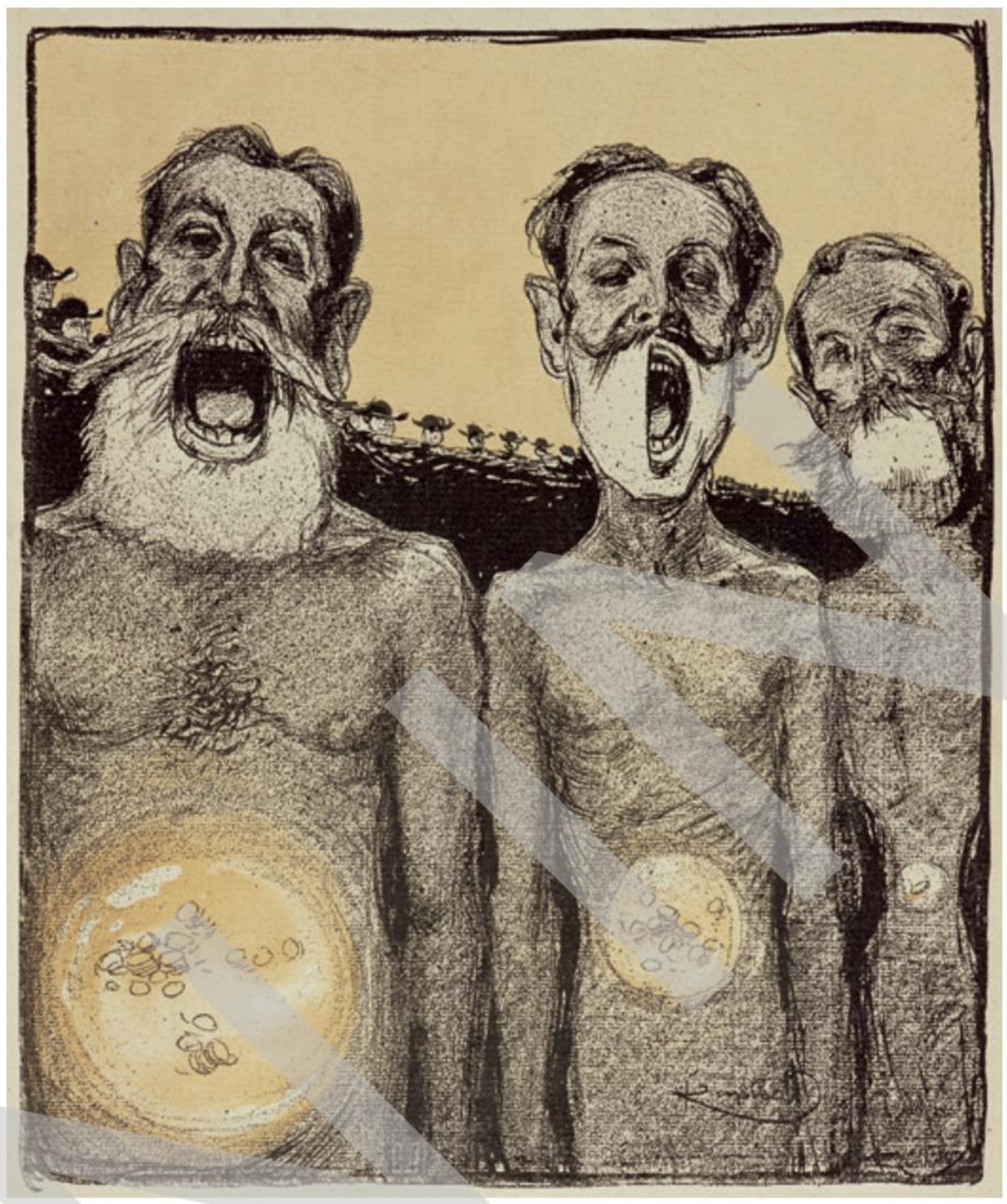

a **Deze prenten geven kritiek op een specifiek kiesstelsel. Welk stelsel? Leg uit.**

b **Welke politieke groepering heeft mogelijk deze prenten getekend? Motiveer je keuze.**

BRON 8 Brussel in de 18e eeuw volgens Voltaire

De duivel die over mijn leven beschikt, zend mij naar Brussel en bedenk a.u.b. dat er in Brussel alleen maar Vlamingen zijn.

Voltaire, 1740, bij een bezoek aan Brussel

BRON 9 Brussel in de 18e eeuw volgens Verlooy

De Nederlandse taal wordt in ons land erg miskend, vooral in Brussel. Zij wordt in deze stad niet alleen veronachtzaamd, maar ook veracht. Men spreekt er bijna niets anders dan dialect. Je kunt nauwelijks een geleerde aantreffen, die fatsoenlijk Nederlands kent. (...) Sommigen zijn verlegen om Nederlands te spreken in gezelschap of op straat, anderen spreken met opzet slecht Nederlands om de indruk te wekken dat zij in het Frans zijn opgevoed.

Uit: Jan Baptist Verlooy, Verhandeling op d'onacht der moederlijke taal in de Nederlanden, 1788

Vergelijk bron 8 met bron 9 wat betreft de taal in het 18e-eeuwse Brussel.

BRON 10 België moet eentalig Frans worden

Une langue unique est la base nécessaire pour un Etat solide. Le français devra être la langue de la Belgique. C'est pourquoi il faudra préférer des candidats provenant de Wallonie et du Luxembourg pour occuper des postes dans l'armée, l'administration et la magistrature. Ainsi les Flamands seront constraints d'apprendre le français.

Uit: Brief van Charles Rogier aan minister Raikem, 1832

Charles Rogier (1800-1885), liberaal politicus uit Luik, speelt een belangrijke rol in de Belgische omwenteling. Hij is tijdens zijn carrière meermaals minister en regeringsleider. Rogier schrijft de brief wanneer hij de functie van minister van Binnenlandse Zaken bekleedt.

a **Waarom wil Rogier één taal voor heel België?**

b **Hoe wil hij Vlaanderen verfransen? Wat voor gevolg heeft dat voor mensen die enkel Nederlands spreken?**

RANDINFO

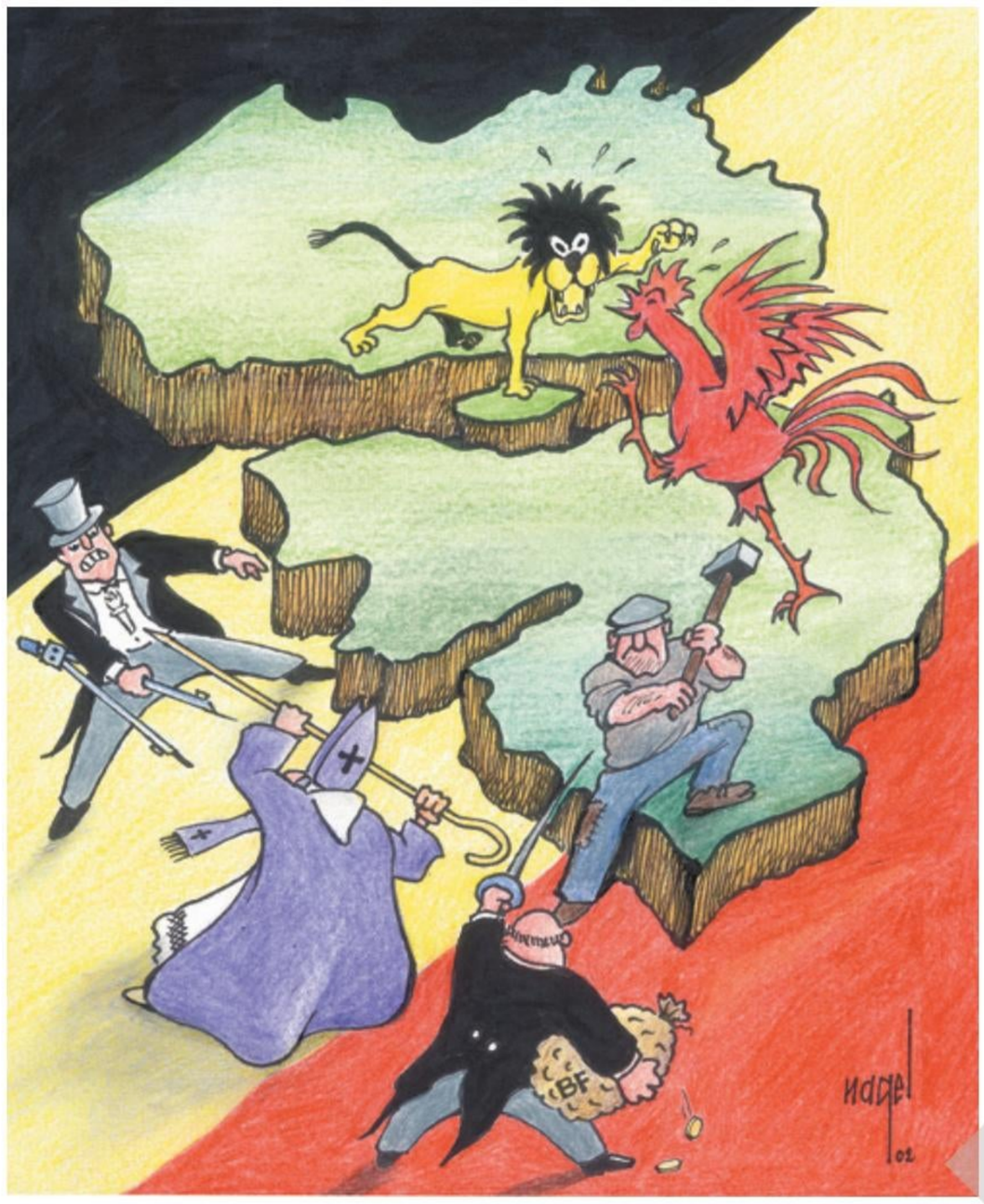

De drie breuklijnen binnen de Belgische samenleving

kapitaal ⟷ arbeid
(socio-economische conflictzone)

katholiek ⟷ vrijzinnig
(levensbeschouwelijke conflictzone)

Nederlandstalig, Vlaams ⟷ Franstalig, Waals
(communautaire conflictzone)

© VAN IN

C4

Migratie en België, vroeger en nu

In de hedendaagse tijd komen vluchtelingen en migranten naar de Europese landen, hopend op een betere toekomst. In de loop van de 19e eeuw zoeken duizenden Belgen hun toevlucht in Frankrijk, de Verenigde Staten en Canada. Migratie is blijkbaar van alle tijden. **Waarom wijken mensen uit? Wat trekt hen aan in hun nieuwe land? Hoe verloopt de migratie?**

grondspeculant: iemand die grond koopt tegen een lage prijs in de hoop die tegen een veel hogere prijs te kunnen verkopen

integratie: samensmelting van afzonderlijke delen tot een geheel, in casu van verschillende bevolkingsgroepen in de samenleving

1 Frankrijk of Amerika? Welk beloofde land?

BRON 1-2-3-4 De landbouwvernieuwingen in de 17e en de 18e eeuw zorgen voor meer en betere voeding, waardoor het bevolkingsaantal stijgt. Op het platteland groeit daardoor het aantal werklozen. De industriële revolutie vervangt handenarbeid door machines, waardoor het leger werkloze paupers nog aangroeit. Heel wat plattelanders migreren naar de stedelijke industrie, maar tienduizenden vinden nergens werk. België wordt daardoor in de 19e eeuw een emigratieland. Het overgrote deel van de migranten trekt naar Frankrijk. In 1891 zijn er al 466 000 Belgen in Frankrijk. Tussen 1861 en 1896 vertegenwoordigen de Belgen tussen de 38 en 46 % van de 'vreemdelingen' in Frankrijk. In Noord-Frankrijk vinden ze werk in de steenkoolontginning en de textielsector. Ook in de steenbakkerijen en bij de grote openbare werken worden Belgische grondwerkers ingezet. Het zware werk laten vele Fransen liever over aan de Vlamingen. In de landbouw werken honderden jonge boerenzonen. In Parijs zijn Belgische bouwvakkers, grondwerkers, houtbewerkers, meubelmakers, kleer- en schoenmakers en mecaniciens actief. Een groot deel van die Belgen wisselt een verblijf van enkele maanden of jaren in Frankrijk af met een terugkeer naar de geboortestreek.

Van echte emigratie kan men spreken als zo'n 30 000 Belgen in de 19e eeuw de overtocht wagen naar Noord-Amerika, naar de Verenigde Staten en Canada. In 1910 zijn ze met minstens 50 000. Vanaf het einde van de 19e eeuw verkiezen Belgische migranten vooral Canada. De Canadese overheid stelt alles in het werk om vanuit Europa een emigratiebeweging op gang te brengen. De Belgen zijn heel gegeerd omdat ze bekendstaan als goede werkers en bekwame boeren. Ook de grote rederijen beschrijven Canada in hun folders als een waar paradijs. Arbeiders die gelokt worden met beloftes van hoge lonen, komen bedrogen uit. De werk-omstandigheden zijn vaak nog slechter dan in België. Een aantal onder hen keert dan ook terug. Voor de ingeweken boeren is de toestand iets beter, maar ook zij worden soms bedrogen door grondspeculanten. In tegenstelling tot andere migrantengroepen vormen de 'Amerikaanse Belgen' geen afzonderlijke gemeenschap. Toch hechten vooral de Vlamingen meer belang aan het behoud van een eigen Vlaamse identiteit. Zo verschijnt er in Detroit (VS) 'De Gazette van Detroit', een Vlaamse krant. De Walen sluiten zich aan bij de plaatselijke Franstalige organisaties en lezen de Canadese Franstalige kranten. De integratie verloopt echter vrij vlot, want na de eerste generatie zijn er al gemengde huwelijken.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog slaan tienduizenden Belgen op de vlucht voor het

oorlogsgeweld. Zij vluchten vooral naar Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk.

2 Immigranten, vluchtelingen en gastarbeiders

BRON 5-6-7-8 Het liberale België is vanaf zijn onafhankelijkheid voor politieke vluchtelingen een asielland. Het aantal vluchtelingen in het totale aantal vreemdelingen is echter beperkt. Vooral vreemdelingen op zoek naar werk en een inkomen of zakenlui immigreren. De meeste vreemdelingen in België komen, net zoals vandaag, uit de buurlanden. Op het einde van de 19e eeuw zijn er zo'n 200 000 vreemdelingen in België. Voor 1914 is Antwerpen de stad waar vreemde zakenlui, hoofdzakelijk Duitsers, een belangrijke rol spelen.

Na de Eerste Wereldoorlog wordt België een echt immigratieland. Vanaf 1920 zijn het voornamelijk Italianen en Oost-Europeanen die als gastarbeider naar ons land komen. België heeft op dat moment een grote nood aan arbeiders voor de industrie en de mijnbouw. Na de economische crisis van 1930 verstrengt de migratiewetgeving. De overheid bepaalt welke industrietakken nog een beroep mogen doen op vreemde werkkrachten. Aanvankelijk is dat enkel de mijnbouw. Na de Tweede Wereldoorlog komen daar de bouw en de zware industrie bij. Een aantal Noord-Afrikaanse gastarbeiders wordt vanwege de crisis van de jaren 1930 teruggestuurd. Elke gastarbeider moet bovendien over een 'arbeidsvergunning' beschikken, verleend door het ministerie van Arbeid.

Na de Tweede Wereldoorlog worden Duitse krijgsgevangenen tewerkgesteld in de Belgische kolenmijnen. Later worden die vervangen door ontheemden die achterblijven in het verslagen Duitsland, vooral Polen, Oekraïners en Balten. Toch blijft er een tekort aan arbeiders, vooral in de koolmijnen. Vele Belgen halen hun neus op voor mijnarbeid. Tussen juni 1946 en december 1949 worden meer dan 7 000 Italianen aangeworven, vooral om het tekort in de mijnen op te vullen. Tot 1958 vormen de Italianen de grootste groep gastarbeiders, gevolgd door de Spanjaarden. Affiches met beloftes van hoge salarissen en pensioenen moeten arbeiders lokken. In Italië is de werkloosheid op dat moment zo hoog dat vele duizenden op het voorstel ingaan. De grootste concentraties aan vreemdelingen treft men aan rond de steenkoolbekkens van Wallonië en de Kempen en in grote industriesteden als Antwerpen, Brussel en Gent. De leefomstandigheden zijn erbarmelijk: de arbeiders leven in houten barakken en krijgen vaak te maken met racisme. Het werk is heel zwaar en onveilig. Honderden mensen komen bij werkongevallen om het leven. Wie protesteert, wordt door de vreemdelingenpolitie opgepakt en zonder pardon teruggestuurd. Na een zware mijnramp in Marcinelle stelt de Italiaanse overheid hogere eisen. De Belgische industrie begint daarom arbeiders te rekruteren uit Spanje, Marokko en Turkije. De 'golden sixties' zijn bovendien een periode van economische bloei. De vraag naar (uitheemse) werkkrachten stijgt. Naast de mijnbouw en de industrie doen ook de verwerkende nijverheid en de dienstensector een beroep op gastarbeid. Met brochures, gerichte campagnes en tal van beloftes lokt men volledige migrantengezinnen.

Economische problemen in de jaren 1970 doen bij veel Belgen de verwachting rijzen dat de migranten terugkeren naar hun land van herkomst. Dat gebeurt echter niet. In 1974 wordt een migratiestop afgekondigd. Door gezinshereniging groeit de groep migranten toch nog aan.

Er vestigen zich ook rijkere migranten in België. Je vindt ze in de grensgebieden of in de omgeving van Brussel. Ze behoren vaak tot het kaderpersoneel van grote bedrijven en internationale organisaties of tot de ambassades. Heel wat inwijkelingen uit de derdewereldlanden verblijven als student in de omgeving van universiteitscentra (Brussel, Leuven, Louvain-la-Neuve, Hasselt, Luik en Antwerpen).

Na het einde van de Koude Oorlog (1990) komen ook arbeiders uit de voormalige Oostbloklanden, onder andere Polen, hier hun geluk zoeken. Door het vrije verkeer van personen in de Europese Unie mogen Europese burgers zich vrij vestigen in België. Opvallend is het verband tussen de ruimtelijke spreiding en de leeftijdsstructuur van migrantengroepen. In de Limburgse mijnstreek en in de buurt van de Waalse industriebekkens kan men bij de migranten spreken van een vergrijzing: de groep vijftigplussers is het grootst, terwijl de groep van kinderen beduidend klein is. Er doet zich zelfs een bevolkingsdaling voor bij die migranten. In de grote steden (waar migranten zich later hebben gevestigd) is er dan weer een bevolkingsstijging. De migrantengezinnen zijn doorgaans ook veel jonger. Het aantal migrantenkinderen is er groter bij de Turken en Marokkanen dan bij de Grieken, Spanjaarden en Italianen (die er al langer verblijven).

Naast de arbeidsmigranten stromen er na de Tweede Wereldoorlog ook politieke vluchtelingen naar België. De vestiging van communistische dictaturen in Oost-Europa zorgt voor een nieuwe stroom van vluchtelingen. Het hoogtepunt heeft plaats in 1956, wanneer in Hongarije een opstand tegen het communistische regime wordt neergeslagen. In de jaren 1970 ontvluchten steeds meer Spanjaarden, Grieken en Portugezen op hun beurt de autoritaire

industrietak: deelgebied binnen de industrie: textiel, metaalnijverheid ...

Koude Oorlog: concurrentiestrijd tussen de westerse landen onder leiding van de VS en de communistische landen onder leiding van Sovjet-Rusland. De Koude Oorlog verdeelt van 1947 tot 1990 Europa in twee blokken: West en Oost.

communistische dictatuur: land gecontroleerd door een communistische partij. Officieel streeft de partij naar meer gelijkheid. In werkelijkheid krijgt zij alle macht en worden andersdenkenden zwaar vervolgd.

autoritaire regimes: dictaturen

regimes in hun land. In de daaropvolgende decennia komen daar bijvoorbeeld Chilenen (vanaf 1973), Vietnamese bootvluchtelingen (1975-1979) en oorlogsvluchtelingen uit ex-Joegoslavië (vanaf 1992) en Tsjetsjenië (vanaf 1994) bij. Recenter zijn het Afghanen, Syriërs en Irakezen die naar Europa of België vluchten of Oekraïners die de oorlog ontvluchten. Heel wat vluchtelingen overleven de vlucht niet. Velen verdrinken in de Middellandse Zee. Vluchtelingen zullen blijven komen zolang er ergens oorlog is of de mensenrechten niet gerespecteerd worden.

KENNEN

1 de begrippen 'asielzoeker', 'vluchteling', 'Conventie van Genève', 'gastarbeider' en 'oorlogsvluchteling' uitleggen en het onderscheid en de relatie tussen die begrippen aantonen
2 twee oorzaken van de stijgende armoede in de eerste helft van de 19e eeuw geven
3 de oorzaken van de Belgische emigratie naar Frankrijk en Amerika geven
4 met een concreet voorbeeld uitleggen hoe men migranten lokt
5 de oorzaken van de gastarbeid in België geven
6 verschillende soorten migranten in België opnoemen
7 drie verschillende migratiegolven (wie? wanneer? waarom die groep?) in België uitleggen
8 de oorzaken van de Belgische emigratie vergelijken met de oorzaken van de immigratie naar België

KUNNEN

iDiddit

1 bronnen vergelijken
2 teksten ontleden
3 informatie afleiden uit tabellen
4 situaties uit het verleden vergelijken met hedendaagse toestanden

BRON 1 Migratie en seizoenarbeid in Wallonië en Frankrijk

Midden- en Zuid-West-Vlaanderen beleefden in het midden van de 19e eeuw alleszins een gitzwarte periode. Onhygiënische werkomstandigheden en erbarmelijke woontoestanden waren eerder regel dan uitzondering. (...) Eén manier om uit de ellende weg te geraken, was tijdelijke (bijvoorbeeld seizoenarbeid) of permanente migratie. Vele arbeiders van Midden- en Zuid-West-Vlaanderen gingen in het nabije Frankrijk werken. In de 19e eeuw fungeerde de staatsgrens als economische grens. Mede door een vroege industrialisatie had het noorden van Frankrijk al de ommezwaai gemaakt naar lonende fabrieksarbeid. De textielfabrieken van Rijsel, Roubaix en Tourcoing kenden een ongelofelijke groei. Velen vestigden zich definitief in het noorden van Frankrijk. Hoewel de meesten in de textielnijverheid terechtkwamen, werkten ook veel Vlamingen op het Franse platteland. Meestal hielpen ze bij de suikerbieten- of cichoreiteelt. In 1886 bestond een zesde of ca. 300 000 personen van de bevolking van het Département du Nord uit Belgen.

Uit: Brecht Demasure, Sociaal-economische streekstudie Midden- en Zuid-West-Vlaanderen (1840-1970), 2011

a Wanneer was er een grote economische crisis in West-Vlaanderen?
b De staatsgrens was een economische grens. Leg uit.
c Komen alle Vlamingen in de textielnijverheid terecht?

BRON 2 Oorzaken van de migratie

Het was een statische dorpsstructuur waarbij personen uit de lagere klassen praktisch onmogelijk de sociale trap konden bestijgen. Tyfus, cholera en pokken kwamen veelvuldig voor in de eerste helft der 19e eeuw, vooral de lagere klassen werden hier het slachtoffer van. Het was de tijd van arm Vlaanderen.

Vanaf 1845 werd de sociaaleconomische toestand nijpend voor de landarbeiders. In 1845 mislukte de aardappeloogst. (...) De aardappelziekte woedde tot 1850. In 1842 mislukte de rogge. 1 kg roggebrood steeg van 14 centimes naar 50 centimes. Ook de tarwe bracht veel minder op. (...) Het was een beroerde tijd. Bedelaars uit de stad trokken naar het platteland. Het bureel van weldadigheid (het armenbestuur) moest een groot aantal gezinnen financieel en materieel bijstaan. Emigratie naar een land waar meer eten was, waar meer mogelijkheden waren, waar een sociale promotie mogelijk was, was voor velen een oplossing. (...) Het vrije Amerika was aantrekkelijker vooral vanaf 1849, toen men hoorde vertellen over het goud van Californië.

Uit: Henri Vannoppen, Amerika, het beloofde land voor Brabant, 1979

a Waarom wordt de situatie voor de landarbeiders slechter vanaf 1845?
b Noem drie redenen waarom emigratie naar Amerika voor velen een oplossing leek.
c Waarom is Amerika vooral aantrekkelijk vanaf 1849?

BRON 3 Affiche om Vlamingen naar Canada te lokken

BRON 4 Belgen wijken uit naar Amerika (1889)

Handige agenten schuimen stad en land af op zoek naar kandidaat-emigranten. Zij geven premies van 15 tot 25 frank voor elke arbeider die wil uitwijken naar het 'beloofde land', waar de arbeiders in hoog aanzien zouden staan en snel rijkdom kunnen vergaren. Ook Canada is bij onze landgenoten erg in trek. De uitgestrekte landbouwgronden in dat land spreken tot de verbeelding van menig boerenzoon. Al die mooie beloftes worden echter maar zelden bewaarheid. Velen vinden zelfs geen werk in dat land waar ze heentrokken. Vooral de Vlamingen schijnen in vreemde landen moeilijkheden te ondervinden omdat niemand hun taal spreekt.

Uit: Lieven Struye o.l.v., Kroniek van België, 1987

De Kroniek van België is een chronologisch geordende encyclopedie over de geschiedenis van België.

Geef twee manieren waarop men mensen naar Canada wil lokken.

BRON 5 De nationaliteit van de vreemdelingen in België

Volkstelling van	1890	1900	1910
Fransen	26,5 %	27,5 %	31,7 %
Duitsers	27,6 %	26,1 %	22,4 %
Nederlanders	32,8 %	31,0 %	27,9 %
Luxemburgers	5,7 %	5,1 %	4,1 %
Britten	2,6 %	2,8 %	2,7 %
Italianen	1,0 %	1,7 %	1,8 %
Andere	3,8 %	5,8 %	9,4 %

Uit: Jean Stengers, De immigratie van 1830 tot 1914, in: Anne Morelli, Geschiedenis van het eigen volk, 1993

a Welke nationaliteit hebben de drie grootste groepen vreemdelingen?
b Waarom zou dat zijn?
c Is er veel verschil met de huidige groepen van vreemdelingen? Raadpleeg bron 7.

BRON 6 Evolutie van de immigratie in België

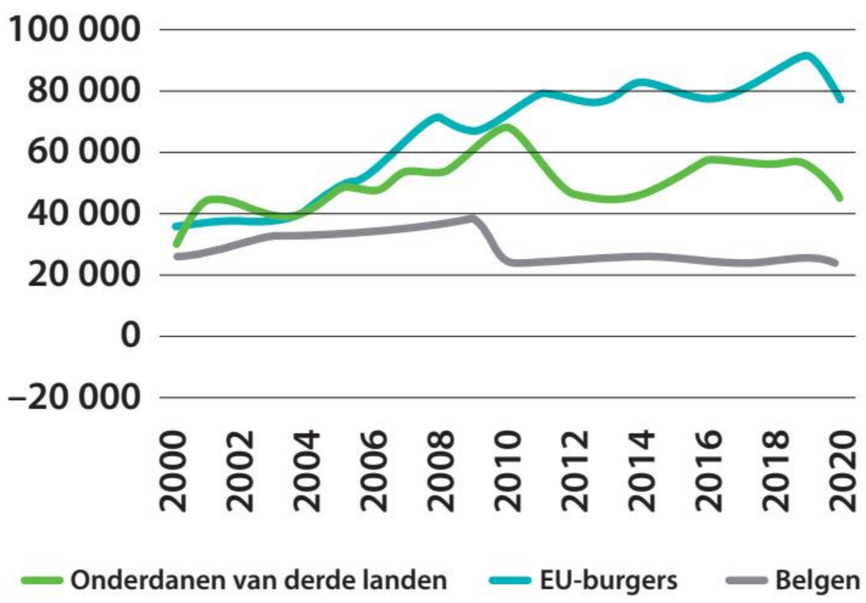

Deze grafiek is afkomstig van Myria, het Federaal Migratiecentrum. De overheidsdienst heeft onder andere als opdracht om informatie te verzamelen over de omvang van migratiestromen. Op 1 januari 2021 verbleven er 11 521 238 personen officieel in België, onder wie 1 447 853 buitenlanders en 10 073 385 Belgen. Van die laatsten was de grote meerderheid (7 753 000 personen) van Belgische herkomst, terwijl er 2 320 385 van buitenlandse herkomst waren.

a Wat kun je uit de grafiek afleiden?
b Wie vormt de grootste groep immigranten?

BRON 7 Bevolking in België

Uit: Statistics Belgium, DEMO/UCL

Verdeling van de Belgische en de vreemde populatie in België op 1 januari 2016

a Hoeveel procent van de Belgische bevolking is vreemdeling van geboorte?
b Hoeveel procent van de vreemdelingen wordt Belg?

BRON 8 Waals strooibiljet tegen de Boerenbond

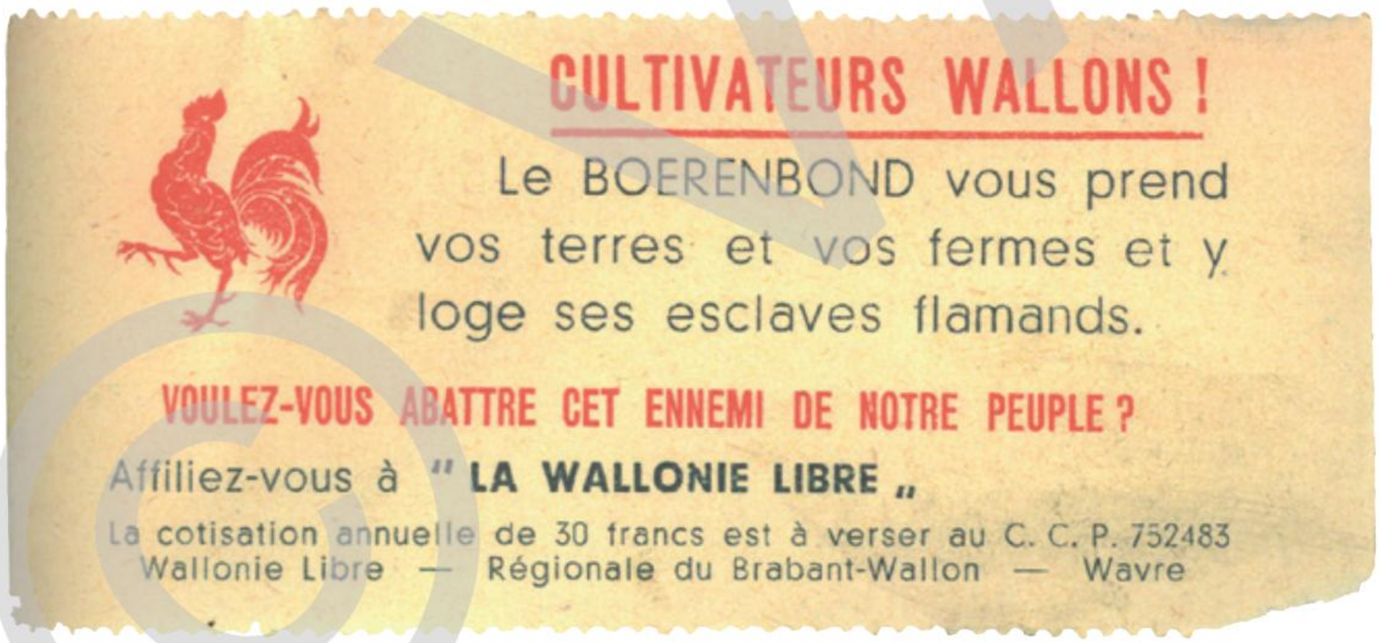
CULTIVATEURS WALLONS !

Le BOERENBOND vous prend vos terres et vos fermes et y loge ses esclaves flamands.

VOULEZ-VOUS ABATTRE CET ENNEMI DE NOTRE PEUPLE ?

Affiliez-vous à " LA WALLONIE LIBRE „

La cotisation annuelle de 30 francs est à verser au C. C. P. 752483 Wallonie Libre — Régionale du Brabant-Wallon — Wavre

Strooibriefje van de wallingantische beweging 'Wallonie Libre'. De vertaling luidt: Waalse boeren! De Boerenbond pikt jullie land en jullie boerderijen in om er zijn Vlaamse slaven onder te brengen. Willen jullie deze vijand van ons volk verslaan? Word lid van 'La Wallonie libre'.

a Wat verwijt men de Boerenbond?
b Wat is de Boerenbond? Raadpleeg eventueel het internet.

Onderzoek 3: Red Star Line

Antwerpen groeit in de moderne tijd uit tot een van de belangrijke transithavens naar Noord-Amerika. De schepen van de Antwerpse Red Star Line vervoeren duizenden mensen naar het nieuwe beloofde land aan de overkant van de Atlantische Oceaan. De geschiedenis van de rederij loopt dus samen met die van de migratie naar Amerika. In dit onderzoek ga je dieper in op enkele aspecten daarvan.

Wie zijn de passagiers van de Red Star Line? Hoe verloopt een reis aan boord van zo'n schip? Welke impact heeft de rederij op de stad Antwerpen? Welke rol speelt de overheid in de opkomst en ondergang van de Red Star Line?

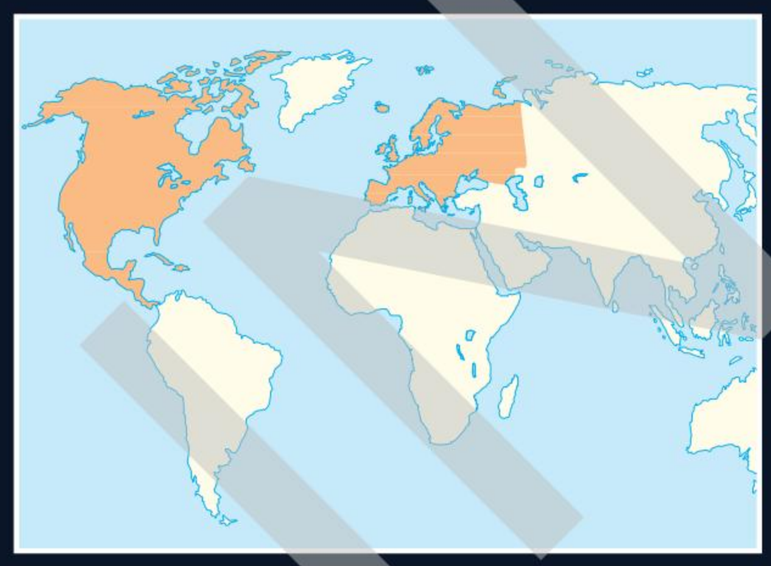

De lijn van Antwerpen naar New York

De VS kennen na de Burgeroorlog (1861-1865) tussen het Noorden en het Zuiden een grote economische groei. De industrie en de landbouw hebben arbeidskrachten nodig. De lonen zijn er relatief hoog en de overheid maakt het voor ingeweken Europeanen makkelijk om aan een stuk grond te komen. Wanneer Amerikaanse investeerders op zoek zijn naar een Europese locatie voor een nieuwe rederij, valt hun oog op Antwerpen. Sinds 1848 heeft die stad een directe treinverbinding met Keulen. De stad is na 1860 ook een belangrijke haven voor de invoer van Amerikaanse olie. Amerikaanse en Antwerpse investeerders richten in 1872 de rederij 'Société Anonyme de Navigation Belge Américaine' of SANBA op, beter bekend onder de naam Red Star Line. Dat is dus niet de naam van de rederij, maar wel een handelsmerk. De maatschappij krijgt vrij snel van de Belgische en lokale Antwerpse overheid een aantal voordelen zoals het **monopolie** op het posttransport naar de VS en de vrijstelling van kade- en loodsgelden op de **Schelde**.

Op 20 januari 1873 vertrekt het eerste schip van de Red Star Line naar Philadelphia. De rederij heeft al snel ook New York op het oog, de grootste havenstad aan de Amerikaanse Oostkust. De Belgische overheid geeft een subsidie voor de rederij, die voor een regelmatige verbinding om de twee weken tussen Antwerpen en New York zorgt. Op 12 maart 1874 vertrekt het eerste schip van de Red Star Line naar New York.

De rederij kent een grote bloei tot de Eerste Wereldoorlog. De Red Star Line maakt vanaf 1902 deel uit van een grote maatschappij. Belgische aandeelhouders zijn er dan niet meer. Op het hoogtepunt vertrekken elke week twee schepen naar Noord-Amerika. In 1914 breekt de Eerste Wereldoorlog uit. De schepen van de Red Star Line worden uit Antwerpen geëvacueerd. Het Europese hoofdkwartier verhuist naar Liverpool en de vloot vaart bijna volledig onder Britse vlag. De schepen worden ingezet als hospitaalschip of voor Amerikaans en Canadees troepentransport. Ze vervoeren ook hulp- en andere goederen van Amerika via Nederland naar België. De migrantentrafiek uit Antwerpen ligt volledig stil. Vanaf het najaar van 1919 herneemt de Red Star Line haar activiteiten vanuit Antwerpen.

OPDRACHTEN

Je kiest zelf de bronnen die je helpen om een vraag te beantwoorden. Bij je antwoord zet je telkens de bronnen die je hebt gebruikt.

1 Welke bronnen zijn bruikbare bronnen om een historische vraag over de passagiers van de Red Star Line te beantwoorden?

2 In welke mate beïnvloedt een overheid de opkomst en ondergang van een bedrijf zoals de Red Star Line? Toon aan met elementen uit de inleidende tekst en de bronnen.

3 Hoe heeft de activiteit van de Red Star Line er mee voor gezorgd dat de samenstelling van de Antwerpse bevolking is veranderd?

4 Schets een beeld van de migranten vanuit een sociaal perspectief en vanuit een conservatief perspectief.

5 Schets een positief en een negatief beeld van een reis met de Red Star Line naar New York.

6 Waarom zou de Red Star Line in de jaren 1920 proberen de kaart van het toerisme te trekken?

7 Bedenk een historische vraag die je op basis van de bronnen en de tekst kunt beantwoorden.

8 In Antwerpen vind je het Red Star Line Museum. Zoek op de website welke twee vormen van collectieve herinnering het museum wil brengen, hoe en waarom het dat doet. Wat vind je zelf van die keuze?

BRON 1 Schepen van de Red Star Line

De Vaderland

De Vaderland, het eerste schip van de Red Star Line, biedt plaats aan 70 eersteklas- en 800 derdeklaspassagiers. Aanvankelijk logeren de derdeklasmigranten in grote slaapzalen met heel beperkte sanitaire voorzieningen. Het is een van de 23 schepen die de Red Star Line in totaal in dienst heeft gehad.

De Belgenland II

De Belgenland II is gebouwd in Belfast, komt in 1923 in gebruik en kan 2 300 passagiers vervoeren. De rederij gaat zich ook toeleggen op toerisme. De opkomende middenklasse vormt een mogelijke nieuwe afzetmarkt, maar met weinig resultaat. De Belgenland II doet dienst als cruiseschip en maakt zeven lange wereldreizen. Bovendien neemt het schip deel aan 'zuiptrips'. In de VS worden de consumptie en productie van alcohol van 1920 tot 1933 sterk aan banden gelegd (de drooglegging). Op een 'zuiptrip' bij Bermuda, buiten de territoriale Amerikaanse wateren, kunnen (rijkere) Amerikanen zich gedurende een week laveloos drinken.

drooglegging: tussen 1920 en 1933 is het in de Verenigde Staten verboden om alcohol te produceren, te transporteren en te verkopen. Die maatregel is er gekomen vanuit een combinatie van religieuze en sociale bekommernissen.

BRON 2 Evolutie van het aantal passagiers van en naar Amerika

Passagiers via Red Star Line naar VS				
jaar	1e klasse	2e klasse	3e klasse	totaal
1899	897	3 422	20 129	24 448
1900	1 261	4 300	31 007	36 568
1901	1 800	4 462	32 786	39 048
1902	2 035	4 850	47 019	53 904
1903	2 597	6 375	54 697	63 669
1904	2 918	6 511	39 139	48 568
1905	3 816	7 560	59 435	70 811
1906	3 556	9 551	64 620	77 727
1907	3 324	8 438	69 869	81 631
1908	2 566	6 514	21 804	30 884
1909	3 126	11 438	48 992	63 556
1910	4 014	13 027	50 351	67 392
1911	3 591	12 798	33 456	49 845
1912	3 737	14 352	52 822	70 911
1913	3 074	16 623	70 057	89 754
1914	1 129	6 617	24 927	32 673

Passagiers via Red Star Line naar België				
jaar	1e klasse	2e klasse	3e klasse	totaal
1899	1 097	2 839	6 108	10 044
1900	1 358	3 618	8 778	13 754
1901	1 598	3 332	8 541	13 471
1902	2 069	3 269	8 325	13 663
1903	2 911	3 859	12 597	19 367
1904	2 830	4 098	15 792	22 720
1905	3 760	4 591	12 706	21 057
1906	3 214	4 541	19 425	27 180
1907	3 319	5 042	29 134	37 495
1908	2 836	4 725	29 448	37 009
1909	3 285	3 866	14 327	21 478
1910	4 458	4 911	18 779	28 148
1911	3 347	4 147	22 124	29 618
1912	3 959	4 198	18 623	26 780
1913	3 106	4 246	19 962	27 314
1914	2 336	2 382	17 158	21 876

Totaal passagiersvervoer Red Star Line				
jaar	1e klasse	2e klasse	3e klasse	totaal
1899	1 994	6 261	26 237	34 492
1900	2 619	7 918	39 785	50 322
1901	3 398	7 794	41 327	52 519
1902	4 104	8 119	55 344	67 567
1903	5 508	10 234	67 294	83 036
1904	5 748	10 609	54 931	71 288
1905	7 576	12 151	72 141	91 868
1906	6 770	14 092	84 045	104 907
1907	6 643	13 480	99 003	119 126
1908	5 402	11 239	51 252	67 893
1909	6 411	15 304	63 319	85 034
1910	8 472	17 938	69 130	95 540
1911	6 938	16 945	55 580	79 463
1912	7 696	18 550	71 445	97 691
1913	6 180	20 869	90 019	117 068
1914	3 465	8 999	42 085	54 549

Opgemaakt op basis van Mandy Nauwelaerts (red.), Red Star Line. People on the Move

Het aantal passagiers dat wordt vervoerd, slaat niet alleen op Europese emigranten richting Amerika, maar ook in omgekeerde richting. Naar schatting een derde van de trans-Atlantische migratie in die periode is tijdelijk.

BRON 3 De migranten uit Oost-Europa

Vanaf de jaren 1880 kwam een grote immigratiestroom van arme Joden uit Centraal- en Oost-Europa op gang (...) De immigranten kwamen vooral uit de vestigingsgebieden in Rusland [Litouwen, Wit-Rusland, Oekraïne, Bessarabië, Polen] (...)

Niet alleen vestigden veel Joden zich in Antwerpen, velen kozen ook Antwerpen als vertrekhaven voor hun trans-Atlantische tocht naar de VS. Tijdens hun kort verblijf in Antwerpen konden ze terecht in Joodse logementshuizen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog vermeldt de regeringscommissaris voor emigratie 20 Joodse logementshuizen op een totaal van 35 (...)

Na de Eerste Wereldoorlog nam het aantal Poolse en Russische Joden dat via Antwerpen emigreerde spectaculair toe. De Russische Revolutie, de daaropvolgende burgeroorlog en de uitzichtloze armoede dreven velen op de vlucht. Vanaf de heroprichting van Polen in 1918 vonden op talrijke plaatsen pogroms plaats, die nog werden verergerd door de Pools-Russische oorlog.

In 1920 en 1921 was het nog gemakkelijk om naar de Verenigde Staten te emigreren. Vanaf 1922-1923 blokkeerden de Amerikaanse autoriteiten de toevloed uit Oost-Europa. Meer en meer Joden maakten van de voorziene vertrekhaven hun eindbestemming. (...) De nieuwe migratiegolven uit Oost-Europa na de Eerste Wereldoorlog brachten het Joodse bevolkingsaantal in 1930 op 16 000. Vanaf 1933 kwam er een stroom vluchtelingen op gang uit nazi-Duitsland met als piekperiode 1938-1939. De Joodse bevolking steeg tot 35 000 in 1939.

Uit: Mandy Nauwelaerts, Drie maal Antwerpen, in Mandy Nauwelaerts e.a., One Foot in America. De Joodse migranten van de Red Star Line en Eugeen van Mieghem, 2009

Mandy Nauwelaerts is historica. Ze heeft verschillende publicaties over de Red Star Line op haar naam staan.

BRON 4 Migranten door het oog van een Antwerpenaar (1899)

Elke zaterdag zijn er vaak ontroerende taferelen te zien bij het vertrek van de emigranten naar Amerika. De meesten van hen zijn arme mensen, Duitsers en Polen (...) die hun weinige bezittingen hebben verkocht en hun geluk gaan beproeven aan de overkant van de zeeën. Amerika fascineert hen: zoveel mensen die daar op klompen aankomen worden in een paar jaar enorme miljonairs! Er worden zoveel prachtige verhalen verteld. (...) Waarom zou het geluk hen ook niet toelachen?

We zien ze in eigenaardige groepen de stad doorkruisen, de mannen, met zware laarzen en vaak jassen van dierenhuiden, gebukt onder het gewicht van hun bagage; de vrouwen, sjofel gekleed, met een gekleurde zakdoek op hun hoofd gebonden, dragen hun kleine kinderen, terwijl de jongens en meisjes rondspelen, blij met deze reis, waarvan ze helaas de betekenis niet begrijpen. Ze vertrekken, de emigranten, arm, maar gelukkig, want ze hebben hoop, ze geloven in een betere toekomst, ze hebben vertrouwen in succes en ze hebben er nauwelijks last van dat ze als vee worden opgejaagd, dat ze in krappe vertrekken in de kajuit worden ondergebracht. Wat maakt het uit als je zo dicht bij je droomdoel bent?

Uit: Paul Salvagne, Anvers maritime, 1899

Paul Salvagne schrijft in opdracht van de Stad Antwerpen in 1898 een boekje over de Antwerpse haven.

BRON 5 Een Franstalige conservatieve krant

Men moet zich de herkomst van deze migranten herinneren: het merendeel komt uit Rusland, uit streken waar de cholera sinds verschillende jaren blijven sluimeren is. Denken we aan hun sociale omstandigheden: de mensen die de honger wegjaagt uit hun land zijn beklagenswaardigen, en men weet dat de hygiëne en de armoede zelden hand in hand gaan. (...) [De enige oplossing] is het verhinderen van alle contact tussen emigranten en de lokale bevolking.

Uit: La presse, journal quotidien du matin, 7 oktober 1911

La presse is een conservatieve katholieke krant die in Antwerpen verschijnt. In de krant verschijnen artikels over het gevaar dat de Russische emigranten voor Antwerpen vormen voor de verspreiding van besmettelijke ziekten. De bron is vertaald uit het Frans.

BRON 6 Affiche van de Red Star Line (1899)

Henri Cassiers (1859-1944) werkt en ontwerpt vanaf 1898 voor de Red Star Line. Op zijn affiches kijken personages, vaak in Zeeuwse klederdracht, van op de oever van de Schelde verlangend de oceaanstomers van de maatschappij na.

BRON 7 Emigranten in de Montevideostraat

Eugeen Van Mieghem, Emigranten in de Montevideostraat (bij het gebouw van de Red Star Line), ca. 1899

De kunstenaar Eugeen Van Mieghem (1875-1930) ziet de migranten passeren vanuit de herberg van zijn moeder. Die bevindt zich bij de magazijnen van de rederij. De tekening toont Joodse landverhuizers uit Oost-Europa. Eugeen is zowel sociaal bewogen, anarchistisch als Vlaamsgezind. Omdat hij niet conform de regels van de Antwerpse Academie wil werken, mag hij er niet langer lessen volgen. Hij zal er later wel zelf les geven.

BRON 8 Medische controle

Wie naar Amerika wil, moet eerst voorbij de dokter. De Verenigde Staten zijn bang dat nieuwkomers uit verre streken besmettelijke ziekten zoals cholera, tyfus, trachoom zullen meebrengen. Alleen wie gezond en fysiek in staat is te werken, mag het land in. De uitgebreide controles in Antwerpen moeten voorkomen dat migranten op kosten van de rederij vanuit Amerika worden teruggestuurd.

Aanvankelijk worden de passagiers op de kade onderzocht, in weer en wind. Dat levert een heleboel klachten van de landverhuizers op. Met tegenzin en na veel politiek getouwtrek begint de Red Star Line in 1893 met de bouw van het controlestation …

Uit: Red Star Line Museum, Antwerpen, 2013

Begeleidende tekst uit de brochure van het museum.

BRON 9 Besmettelijke ziekten

Na een tyfusuitbraak in 1892 in New York worden schepen met Russische emigranten onmiddellijk in quarantaine geplaatst. Als reactie op de uitbraak van cholera in grote delen van Rusland verstrengen de VSA de toelatingsvoorwaarden tot het land. Van december 1892 tot februari 1893 varen er geen boten uit naar Amerika. Passagiers uit choleragebieden Rusland en Hongarije worden opgevangen in logement in de stad, in quarantaine gehouden en gecontroleerd door dokters van de rederij. Ook hun bagage wordt gedesinfecteerd.

Uit: Bram Beelaert, Red Star Line 1873-1924, 2013

Bram Beelaert is een historicus en als onderzoeksleider verbonden aan het Red Star Line Museum.

BRON 10 Amerikaanse quota-acts (1921 en 1924)

Uit: Hallahan, The only way to handle it, Providence Evening Bulletin, 1921

Dit is een Amerikaanse cartoon uit 1921, bewaard in The Library of Congress.

In 1921 leggen de VS de immigratie aan banden. Ze doen dat onder druk van anti-immigratiegroepen die zich vooral verzetten tegen 'new immigrants' uit Oost- en Zuid-Europa. Er komen strenge quota die bepalen dat er per **etnische** *groep maar een beperkt aantal migranten toegelaten wordt in de VS. Vooral Oost-Europese en Zuid-Europese migranten worden zo geweerd. Het aantal migranten begint daardoor sterk te dalen. In 1924 wordt de regeling lichtjes aangepast, maar is ze ook definitiever. Pas in 1965 worden de quota afgeschaft.*

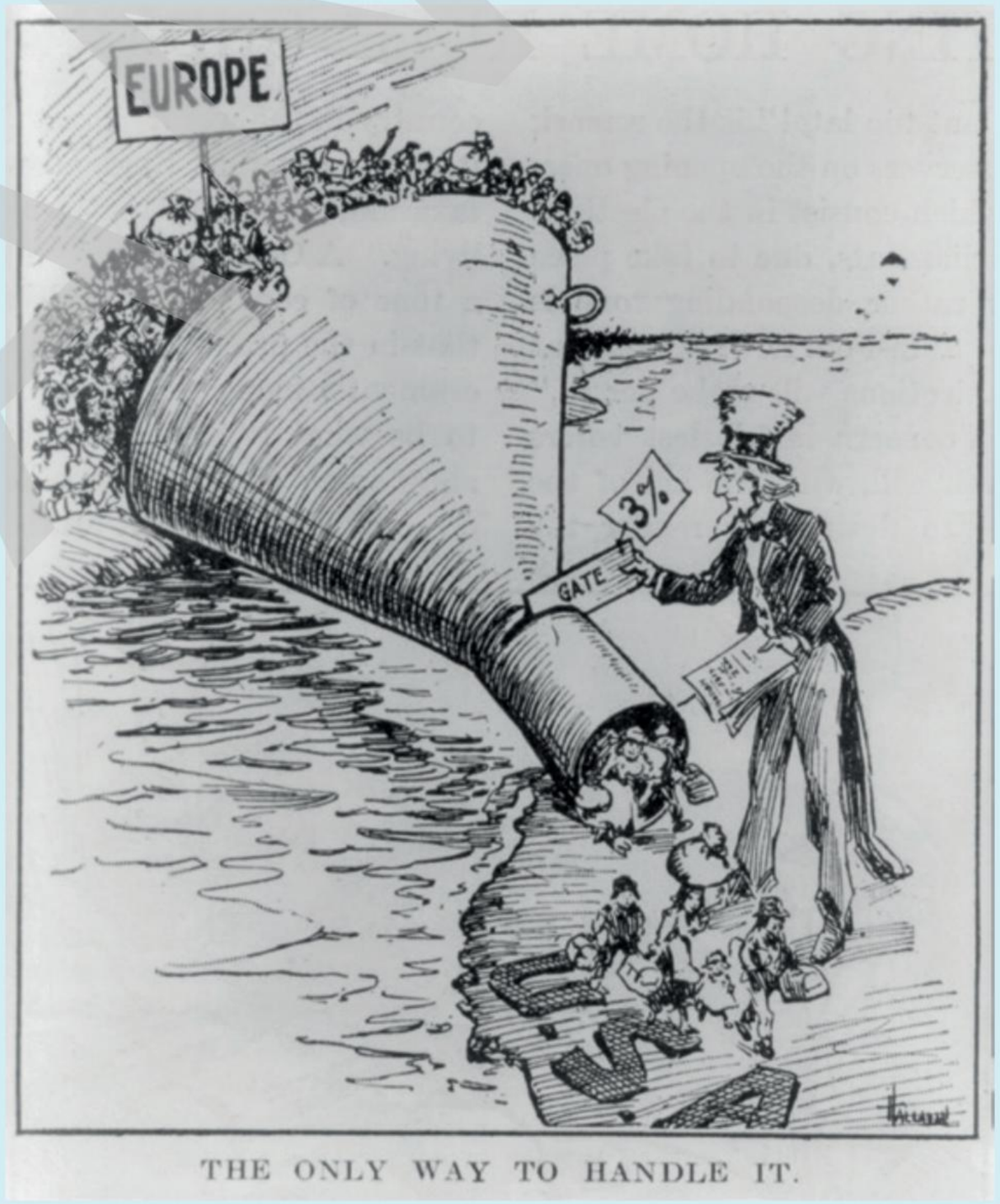

THE ONLY WAY TO HANDLE IT.

BRON 11 Een gestrande Jood

Moisze D. maakte in 1925 deel uit van een gans gezin [moeder met tal van kinderen] dat via de Red Star Line naar Amerika wou gaan. Vader verbleef daar al. Mozes werd echter geweigerd omdat hij simpel van geest is. Moeder en de andere kinderen zijn dan met de SS Belgenland op 14/5/1925 vertrokken. Mozes bleef op pension onder hoede van een Joodse mevrouw. EZRA heeft hem op 8/10/1926 op een boot naar New York gezet. De Amerikaanse autoriteiten hebben hem echter de toegang geweigerd en terug op een schip naar Antwerpen gezet. Daar gaat hij terug op pension. Zijn mentale toestand is de laatste jaren verder verslechterd. [EZRA vraagt hem niet uit te wijzen.]

Uit: Bewerkte brief van EZRA aan de dienst vreemdelingenpolitie van 23 januari 1935

EZRA is een Antwerpse Joodse liefdadigheidsorganisatie voor Joodse migranten opgericht in 1903. De Jood Moisze D. is geboren in Polen in 1910 en arriveert in 1925 in Antwerpen. Hij wordt na een zware zenuwinzinking in 1936 opgenomen in de Rijkskolonie van Geel voor geesteszieken. Hij sterft in 1971.
De brief is oorspronkelijk in het Frans en hier geanonimiseerd.

BRON 12 Een gestrande Rus

- Cherch T. wenst naar Canada te emigreren, maar een oogziekte belette dat.
- Beschikt over een visa voor Amerika. Beschikt zelfs over een ticket van Canadian Pacific. Wil naar zijn broer in New Jersey. Wacht op nieuwe quota [de toelatingsquota om tot de VS toegelaten te worden].
- Staat onder bescherming van EZRA. Heeft geen inkomsten en ontvangt geld van zijn broer. Wil betrekking bekomen. De gouverneur van Antwerpen twijfelt of hij wel grond heeft om in België te blijven.

Uit: Bewerking van meldingen Stad Antwerpen in dossier vreemdelingenpolitie, ca. 1925

De Russische klerk van Joodse afkomst Cherch T. arriveert in 1924 in Antwerpen. Hij heeft mentale problemen en wordt opgenomen. Hij belandt uiteindelijk in 1932 in de Rijkskolonie van Geel. Hij overlijdt in 1959. Het document is een samenvatting van verschillende meldingen die gedeeltelijk in het Frans zijn geschreven. De bron is ook hier geanonimiseerd.

BRON 13 De Red Star Line verdwijnt

Hamburg 1934
De Société Anonyme de Navigation Belge Américaine is zo goed als failliet en wordt geliquideerd. (...) Arnold Bernstein uit Hamburg koopt de naam Red Star Line en twee schepen. Arnold Bernstein is Joods. In 1937 wordt hij door de nazi's gevangengenomen. De regering legt beslag op zijn bezittingen.

Rotterdam, 1939
De Duitse regering verkoopt de Red Star Line aan de Holland-Amerikalijn. Deze rederij vertrekt vanuit Rotterdam, maar behoudt tot in de jaren 1950 een Red Star Line-traject tussen Antwerpen en New York.

Uit: Red Star Line Museum, Antwerpen, 2013

Begeleidende tekst uit de brochure van het museum.

KUNNEN

iDiddit

1 de Red Star Line in tijd en ruimte situeren
2 soorten bronnen onderscheiden
3 bronnen analyseren en vergelijken om een (historische) vraag te beantwoorden
4 vanuit verschillende standpunten naar een historisch probleem kijken
5 zelf een historische vraag formuleren en beantwoorden
6 zelf een historisch beeld construeren
7 het Red Star Line Museum als een vorm van collectieve herinnering onderzoeken

C
OVERZICHT

Veranderingen in de samenleving

PRE-INDUSTRIËLE SAMENLEVING

VERENIGD KONINKRIJK

KAPITAAL (HANDEL) ↔ VOEDSELPRODUCTIE STIJGT → BEVOLKING STIJGT

STIJGENDE VRAAG NAAR MASSAPRODUCTEN

TEXTIELSECTOR
MIJNEN/ IJZERNIJVERHEID → INDUSTRIËLE REVOLUTIE (1760-1850)

STOOMMACHINE
TRANSPORT

VK → B → Europa, VS

TWEEDE INDUSTRIËLE REVOLUTIE (vanaf 1870)
Consumptiemaatschappij

INDUSTRIËLE SAMENLEVING

(fabrieken, industrieel kapitalisme, gemechaniseerde productie …)

SOCIALE KWESTIE + STAAT STEUNT WERKGEVER (zie les D2)

socialisme, Karl Marx
vakbonden
strijd voor algemeen stemrecht

→ 20e eeuw: verzorgingsstaat

D Botsende samenlevingen

In het begin van de moderne tijd hebben Europese landen grote delen van Amerika gekoloniseerd. Op de andere continenten zijn hun kolonies eerder beperkt tot kustplaatsen. In dit onderdeel bestudeer je hoe ze in de 19e eeuw daar hun macht verder uitbreiden en in conflict komen met andere samenlevingen.

± 3500 v.C.

PREHISTORIE | OUDE NABIJE OOSTEN

BRON 1 Het Britse Rijk in 1886

Uit: Walter Crane en J.C.R. Colomb, Imperial Federation Map of the World Showing the Extent of the British Empire in 1886, gepubliceerd als bijlage in: The Graphic, 24 juli 1886

The Graphic was een Brits weekblad.
De kaart toont de omvang van het Britse Rijk in 1886. De kleine kaart rechts bovenaan toont het rijk aan het einde van de 18e eeuw. In de kadertjes bij de verschillende bezittingen staat informatie over het aantal inwoners, de oppervlakte, de omvang van de handel … Er staat voor de rest weinig informatie over de rest van de wereld op de kaart.
De kaart is een mercatorprojectie, gecentreerd rond de meridiaan van Greenwich (vlak bij Londen), die in 1884 werd erkend als de internationale nulmeridiaan. Bij een mercatorprojectie lijken de gebieden die verder verwijderd liggen van de evenaar groter dan ze in werkelijkheid zijn.
Centraal onderaan zit Britannia, de personificatie van het Verenigd Koninkrijk. Ze is onder andere te herkennen aan haar drietand, het symbool van de Britse heerschappij ter zee. Ze zit letterlijk op 'the world'.
Rondom haar staan of zitten (vaak dankbare) mensen, dieren en planten die verwijzen naar alle delen van het Britse Rijk.
Boven aan de kaart staan de woorden 'Freedom', 'Fraternity' en 'Federation'.

± 800 v.C.

± 500

± 1450

± 1750

1945

KLASSIEKE OUDHEID

MIDDELEEUWEN

VROEGMODERNE TIJD

MODERNE TIJD

HEDENDAAGSE TIJD

BRON 2 Actuele Chinese wereldkaart

a Welk verschil in weergave van de wereld merk je als je beide kaarten vergelijkt?

b Los van alle informatie op de kaart: welke kaart lijkt jou het meest vertrouwd? Verklaar.

c Beide kaarten zijn een voorbeeld van ‘standplaats-gebondenheid’. Leg dat begrip uit op basis van deze kaarten.

d Denk je dat de boodschap die de Britse kaart wilde meegeven, volledig in overeenstemming was met de realiteit? Argumenteer.

D1

Het moderne imperialisme

Ondanks het verlies van 'oudere' kolonies bereikt het imperialisme, of de drang om een wereldrijk te stichten, in de moderne tijd een hoogtepunt. **Waarom wordt die koloniale politiek gevoerd? Waarom boeken de kolonisatoren succes? Wat zijn de gevolgen van dat imperialisme? Zijn het alleen de Europese mogendheden die streven naar een wereldrijk? Hoe evolueerde de manier waarop gekeken wordt naar dat imperialisme?**

superioriteitsgevoel: gevoel meer waard te zijn dan anderen

christelijke bekeringsijver: inzet om mensen te bekeren tot het christendom

theorie: verzameling stellingen en/of (wetenschappelijke) wetten. Een theorie steunt dus op een aantal bewijzen, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat ze niet voor verbetering of aanvulling vatbaar is.

1 De oorzaken van het moderne imperialisme

BRON 2 In de eerste helft van de 19e eeuw streeft het Verenigd Koninkrijk nog als enige Europese mogendheid naar een uitbreiding van haar overzeese bezittingen. Andere staten zien hun koloniale rijk afbrokkelen. De Spanjaarden moeten na een aantal bloedige onafhankelijkheidsoorlogen aanvaarden dat de meeste van hun kolonies op het Amerikaanse continent hun eigen weg gaan. De 'Hollanders' zijn een deel van hun kolonies verloren aan de Britten. De toenemende beperkingen op de slavenhandel ondermijnen verder de bestaansreden van veel 'koloniale' firma's.

Vanaf ongeveer het midden van de 19e eeuw beginnen bepaalde Europese landen toch ook (opnieuw) met de uitbouw van een koloniaal rijk. Over de redenen waarom bestaat veel discussie onder historici. Veel oorzaken en interpretaties zijn in de loop der jaren aangedragen, verworpen, bijgesteld … Feit is dat er niet één algemene oorzaak is voor het moderne imperialisme, en dat er voor elk betrokken land ook altijd een aantal specifieke (mogelijke) motieven bestaan. Bovendien is de uitbouw van de 19e-eeuwse koloniale rijken zelden het resultaat van een concrete langetermijnpolitiek.

De actieve koloniale politiek van het Verenigd Koninkrijk en andere, vooral Europese landen, heeft waarschijnlijk vooral te maken met de industrialisatie (zie les C1). De sterk groeiende Europese industrie heeft een stijgende nood aan afzetmarkten en goedkope grondstoffen. Bovendien zijn de Britten de vrachtvaarders van de wereld. Ze hebben daarom wereldwijd steunpunten nodig om hun schepen te bevoorraden en hun handelsroutes en -belangen te beschermen.

Naast economische motieven spelen ook nog andere factoren mee. De industrialisatie leidt tot een enorme technologische kloof met de rest van de wereld. Dat bezorgt heel wat Europeanen een superioriteitsgevoel. Zij beschouwen de rest van de wereld als 'onderontwikkeld' en 'barbaars'. Het 'beschaven' van 'primitieve' volkeren in Azië en Afrika wordt gezien als een belangrijke missie en zelfs als een morele plicht ('White Man's Burden'). Die 'mission civilisatrice' kan niet helemaal los gezien worden van de christelijke bekeringsijver. Velen geloven oprecht in het nobele karakter van de kolonisatie. Anderen gebruiken het louter als een excuus voor een agressief expansionisme. Met de (pseudowetenschappelijke) racistische theorieën die aan het einde van de 19e eeuw ontwikkeld worden, rechtvaardigen ze nog verder hun handelen (zie hoofdstuk H).

Tot slot spelen ook politieke motieven een belangrijke rol. Het bezit van een koloniaal imperium bepaalt volgens sommigen of een land een grootmacht is of niet. Vooral nieuwe staten als Duitsland en Italië (zie les B5 en onderzoek 1) hopen met de uitbouw van zo'n imperium meer aanzien te verwerven. Een succesvolle kolonisatiepolitiek kan ook de aandacht van de publieke opinie afleiden van binnenlandse problemen. Dat geldt zeker voor het pas verenigde, maar sterk verdeelde Italië. Een gekrenkte nationale trots kan eveneens een motief zijn voor kolonisatie. De smadelijke nederlaag tegen de Duitsers (zie les B5) maakt een einde aan de leidende rol van Frankrijk in Europa. Om die vernedering te compenseren, ziet een deel van de Franse elite de verdere uitbouw van een groots koloniaal rijk als mogelijke oplossing. Koning Leopold II hoopt dan weer met een kolonie zijn beperkte macht in België te compenseren.

2 De Europese mogendheden verdelen de wereld

BRON 1-3-4-5 Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog staan zo goed als heel Afrika en grote delen van Azië en Oceanië onder Europese controle. Alleen al het Britse wereldrijk beslaat dan een oppervlakte van meer dan 30 miljoen km² en telt meer dan 400 miljoen inwoners (bijna een kwart van de wereldbevolking).

De totstandkoming van dat imperium en de andere koloniale rijken is het gevolg van verschillende factoren. Vooral de industriële revolutie heeft de uitbouw van dergelijke imperia mee mogelijk gemaakt: superieure bewapening, snel transport van grote hoeveelheden mensen en goederen, vlotte communicatie, geneesmiddelen tegen tropische ziekten … Daarnaast mag ook de rol van avonturiers en ontdekkingsreizigers niet onderschat worden. Zij verkennen tot dan toe ontoegankelijke gebieden, brengen die in kaart en sluiten verdragen met lokale heersers. Hun ervaringen leveren in de Europese pers vaak spectaculaire verhalen op en maken zo politici, investeerders … warm voor de kolonisatie van vreemde gebieden. In de overzeese gebieden maken interne verdeeldheid en regionale rivaliteit het voor de Europese kolonisatoren mogelijk een verdeel-en-heerspolitiek te voeren. Lokale heersers van hun kant proberen de Europese mogendheden en hun onderlinge tegenstellingen ook in hun voordeel te gebruiken.

Tijdens internationale conferenties worden oplossingen gezocht voor conflicten over aanspraken op bepaalde gebieden. Zo wordt tijdens twee congressen in Berlijn tussen 1878 en 1885 bijvoorbeeld het Afrikaanse continent opgedeeld. De Belgische koning Leopold II verwerft daar persoonlijk een gigantisch gebied in Centraal-Afrika.

3 De gevolgen van het imperialisme

BRON 6-7 Aan het begin van de 20e eeuw vormt het Europese continent het politieke, economische en culturele centrum van de wereld. Het kolonialisme verklaart die dominantie evenwel niet volledig. Sommige kolonies zijn zelfs verlieslatend en dienen enkel een prestigepolitiek. De Europese heerschappij mag ook niet overschat worden: sommige overzeese gebieden genieten een ruime mate van autonomie en de feitelijke controle over heel wat kolonies blijft vaak beperkt tot bijvoorbeeld de kustgebieden. Ondoordringbare jungles, uitgestrekte woestijnen en ruwe berggebieden staan slechts in naam onder het gezag van de Europese staten. Verder is samenwerking met lokale elites bijna altijd nodig om een gebied te kunnen overheersen. Soms bemoeilijken ook fel verzet en geregelde opstanden tegen de kolonisator de stichting en het behoud van een kolonie. Dat laatste neemt niet weg dat de Europeanen soms wel heel hardhandig optreden tegen plaatselijke bevolkingsgroepen. Zo roeien de Duitsers in Namibië het Hererovolk bijna volledig uit. Toch lijden de Europeanen ook nederlagen. Zo verliezen de Britten in 1842 meer dan 15 000 man tijdens een mislukte poging om Afghanistan te onderwerpen.

Daarnaast leidt de kolonisatie ook tot spanningen tussen de imperialistische mogendheden. Zeker als er steeds minder 'buit' valt te rapen. Op die manier speelt die koloniale rivaliteit ook een rol in het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

De Europese expansiedrang heeft eveneens gevolgen voor de gekoloniseerde gebieden. Zo ontstaan de huidige staatsgrenzen in vooral Afrika min of meer op de Europese onderhandelingstafels. Bij het trekken van die koloniale grenzen wordt zelden rekening gehouden met **etnische** en religieuze scheidingslijnen. Dat veroorzaakt tot op vandaag spanningen, net zoals de vroegere verdeel-en-heerspolitiek van de kolonisatoren. Op economisch vlak veegt de massale import van goedkope industriële goederen uit Europa de lokale nijverheid van de kaart. Veel kolonies worden daardoor volledig in de rol van leverancier van goedkope grondstoffen en landbouwproducten gedwongen.

De Europeanen, overtuigd van hun culturele superioriteit, proberen ondertussen de westerse beschaving op te dringen aan de door hen

onderworpen volkeren. Daardoor groeien het Engels en het Frans uit tot echte wereldtalen.

4 Het moderne imperialisme is niet louter een Europese aangelegenheid

Ook Rusland, de Verenigde Staten en Japan zijn in de moderne tijd belangrijke imperialistische naties.

Al sinds de 18e eeuw dromen de Russische tsaren ervan hun land een wereldrol te laten spelen. Voor een machtige vloot zijn ijsvrije havens nodig. De buitenlandse politiek van Rusland is daarom vooral gericht op het openen van doorgangen naar 'warme' wateren. In de 19e eeuw dringen de Russen steeds verder door in Azië, en aanvankelijk zelfs in Noord-Amerika. Ze botsen echter op andere imperialistische mogendheden. In Centraal-Azië raken de Russen verwikkeld in een bittere concurrentiestrijd met de Britten over gebieden en invloedzones (**'Great Game'**). In het Verre Oosten komen ze in conflict met Japan. Dat land heeft met succes weerstand geboden aan het 'blanke' imperialisme. Japan heeft de westerse technologie overgenomen en een snelle industrialisatie bewerkstelligd. Het begint zelf andere gebieden in te palmen. Daarbij kijkt het land vooral in de richting van China, waar ook Rusland zijn invloed probeert uit te breiden. Groeiende spanningen tussen beide landen leiden tot een heuse oorlog (1904-1905). De 'gele' Japanners verslaan in die oorlog de 'blanke' Russen. Die overwinning bevestigt Japan als grootmacht.

Aan het begin van de 19e eeuw beperkt het grondgebied van de Verenigde Staten zich nog tot de oostkust van het Noord-Amerikaanse continent. Een eeuw later strekt het Amerikaanse grondgebied zich uit van de Atlantische tot aan de Stille Oceaan. Die territoriale uitbreiding van de Verenigde Staten gaat ten koste van zowel Mexico als de 'indiaanse' bevolking. Eens de westkust wordt bereikt, valt het Amerikaanse imperialisme niet stil. Alaska en vele eilanden in de Stille Oceaan komen geleidelijk onder Amerikaanse controle. Tegelijkertijd versterken de Verenigde Staten hun invloed in Zuid-Amerika. Rivalen worden met de wapens uitgeschakeld. Zo moet Spanje na een rampzalige oorlog in 1898 de rest van zijn koloniale imperium opgeven. De Filipijnen worden daarbij de eerste echte Amerikaanse kolonie.

Great Game: benaming voor het conflict tussen het Russische en het Britse Rijk om de controle over Centraal-Azië tijdens de 19e eeuw. De Russen willen via Centraal-Azië een doorgang forceren naar de Indische Oceaan. De Britten proberen dat te verhinderen omdat zij het Russische streven als een bedreiging beschouwen voor hun belangen in Zuid-Azië (Brits-Indië).

5 Oordelen over het imperialisme

BRON 6-7-8 Tot aan de Tweede Wereldoorlog en zelfs in de daaropvolgende decennia, wanneer de meeste kolonies hun onafhankelijkheid verwerven, bestaat er in de imperialistische landen een overwegend positief beeld van het kolonialisme: het leverde zowel de moederlanden als de kolonies voordelen op. Dat beeld wordt versterkt via de kunst, het onderwijs, de media … Toch is het kolonialisme voor veel mensen iets dat ver van hun bed staat en waar ze weinig verbondenheid mee voelen. Zij hebben wel andere zorgen. Bovendien is er ook kritiek. Die is vaak van financiële aard: koloniale avonturen zouden te veel geld kosten. Maar soms is die kritiek ook humanitair en worden de kolonisatoren wreedheid en een gebrek aan respect verweten.

In de loop van de tweede helft van de 20e eeuw, en zeker vandaag de dag, zijn imperialisme en kolonialisme een bron van schaamte en kritiek geworden. De vroegere moederlanden worstelen met de beladen erfenis van het koloniale verleden: Hoe moeten we daarmee omgaan? Moeten materiële verwijzingen naar de koloniale periode zoals standbeelden verwijderd worden? Moeten er excuses komen? Herstelbetalingen? …

Niet iedereen is het evenwel eens met die groeiende kritiek. Vooral aan de rechterzijde van het politieke spectrum ergeren sommigen zich weleens aan de eenzijdigheid waarmee naar het verleden wordt gekeken: enkel de westerse samenlevingen lijken onder vuur te liggen, nooit andere samenlevingen. Terwijl ook niet-westerse samenlevingen volgens hen imperialistisch zijn geweest, gehandeld hebben in slaven … Het debat is nog lang niet afgesloten.

KENNEN

1 twee mogelijke economische verklaringen voor het moderne imperialisme geven
2 twee mogelijke culturele verklaringen voor het moderne imperialisme geven
3 vier mogelijke politieke verklaringen voor het moderne imperialisme geven
4 vier factoren opnoemen die de kolonisatie praktisch mogelijk maken
5 twee gevolgen van het moderne imperialisme voor de Europese staten noemen en uitleggen
6 vier zaken noemen die de Europese wereldhegemonie nuanceren
7 een politiek, een economisch en een cultureel gevolg van het moderne imperialisme voor de koloniale gebieden geven
8 drie niet-Europese imperialistische landen noemen
9 de voornaamste drijfver voor het Russische imperialisme verklaren
10 twee tegenstanders van het Russische imperialisme opnoemen
11 het belang van de Japanse overwinning op Rusland uitleggen
12 de belangrijkste gebieden opnoemen die onder controle van de Verenigde Staten komen
13 hedendaagse gevolgen van het imperialisme geven
14 twee redenen voor kritiek in de moderne tijd op het imperialisme noemen

KUNNEN

iDiddit

1 uit bronnen mogelijke oorzaken, kenmerken … van het imperialisme afleiden
2 bronnen met elkaar vergelijken in functie van een historische vraag
3 mogelijke politieke, economische en culturele oorzaken voor het imperialisme onderscheiden
4 aantonen dat het verhaal over het imperialisme geen afgesloten hoofdstuk is
5 de invloed van de eigen standplaatsgebondenheid en die van anderen op historische beeldvorming analyseren

BRON 1 De wereld in 1914

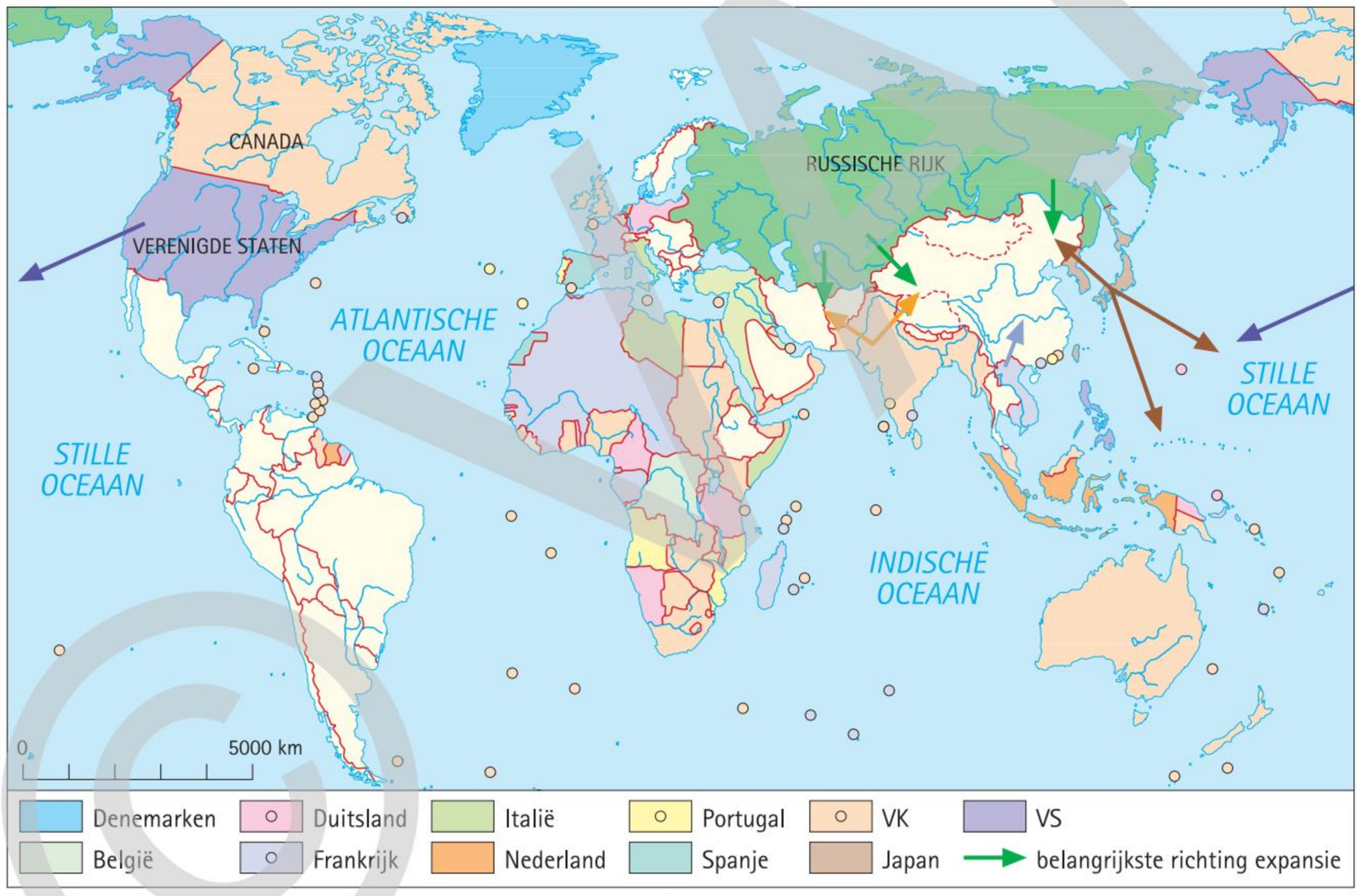

a Welk land heeft het grootste koloniale rijk?
b In welk continent liggen de meeste Franse kolonies?
c De Britse droom in Afrika is op dat moment een noord-zuidverbinding tot stand te brengen. Welk land bemoeilijkt die ambitie?
d Noem één Afrikaans land dat in 1914 niet gekoloniseerd is.
e Waarom hebben Italië en Duitsland minder kolonies dan Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk? Lees eventueel de lestekst.
f Wat is het meest opmerkelijke verschil tussen het Russische Rijk en de overige wereldrijken?
g Met welk praktisch probleem worden de Russen geconfronteerd in hun ambitie om een wereldrol te spelen?
h Met welke andere imperiale mogendheden zullen de Russen in Azië in conflict komen?

BRON 2 Fragment uit de redevoering van Jules Ferry

M. Jules Ferry: Heren, we moeten luider en eerlijker spreken! We moeten openlijk zeggen dat inderdaad de superieure rassen het recht hebben ten opzichte van de inferieure rassen …
[Rumoer op verschillende banken van uiterst links]

M. Julien Maigne: Oh, je durft dat te zeggen in het land waar de rechten van de mens zijn afgekondigd!

M. de Guilloutet: Het is de rechtvaardiging van de slavernij en de slavenhandel!
(…)
M. Jules Ferry: Ik herhaal dat er een recht is voor de superieure rassen, want er is een plicht voor hen. Ze hebben de plicht om de inferieure rassen te beschaven … [Goedkeuring op dezelfde banken links – nieuwe onderbrekingen uiterst links en rechts]
(…)
In de geschiedenis van vroegere eeuwen zijn deze plichten, heren, vaak verkeerd begrepen; en zeker, toen de Spaanse soldaten en ontdekkingsreizigers slavernij introduceerden in Midden-Amerika, vervulden zij niet hun plicht als mannen van een hoger ras (…) Maar in onze tijd beweer ik dat Europese naties zich met edelmoedigheid, met grandeur en met oprechtheid kwijten van deze superieure beschavingsplicht.

Uit: Jules Ferry, Redevoering in het Franse parlement, 28 juli 1885

Sinds het begin van de jaren 1880 probeert Frankrijk nieuwe gebieden te koloniseren. Zo wordt bijvoorbeeld Tunesië in 1881 een Frans protectoraat*. De parlementaire zitting van 28 juli 1885 is gewijd aan de bespreking van een buitengewoon kredietproject ter financiering van een expeditie naar Madagaskar, waar Frankrijk ook probeert de controle te verkrijgen. Die zitting verloopt erg rumoerig.*

protectoraat: land dat onder de bescherming van een ander land staat

Jules Ferry (1832-1893) is een belangrijk Frans politicus. Hij is tweemaal premier van Frankrijk. Kort voor dit debat in het parlement is zijn kabinet ten val gekomen over koloniale kwesties. Ferry blijft echter de uitbreiding van het Franse koloniale rijk verdedigen. In zijn toespraak voor het parlement wijst hij ook op het belang van overzeese steunpunten voor de Franse marine. Verder zegt hij dat als Frankrijk geen koloniaal gebied zou hebben, het land onbelangrijk zou worden. Maigne en de Guilloutet zijn politieke tegenstanders van Ferry.

a Hoe probeert Ferry in de tekst het Franse imperialisme goed te praten?
b Met welk motief voor het moderne imperialisme kun je de visie van Ferry in verband brengen: economisch – sociaal – cultureel – politiek?
c Wat zou over het algemeen de reactie zijn als een Belgisch politicus zich vandaag de dag op die manier zou uitspreken?
d Was de visie van Ferry toen algemeen aanvaard?
e In het eerste deel bekritiseert Ferry het vroegere Spaanse imperialisme. Wat verwijt hij de Spanjaarden?
f Maakt dat Ferry's eerste argument ter verdediging van het Franse imperialisme meer aanvaardbaar naar onze normen?
g Geef nog twee andere redenen die Ferry aanhaalt om de noodzaak van koloniale uitbreiding te verdedigen.

BRON 3 HMS Iron Duke, Brits slagschip

Dit Britse oorlogsschip gebouwd in 1912 is van het dreadnoughttype, op dat moment het meest geavanceerde soort slagschip ter wereld.

BRON 4 Britse soldaten tijdens de Zoeloeoorlog (1879)

Het Gatling-machinegeweer dat de Britse soldaten hier gebruiken, is ontwikkeld in de Verenigde Staten in 1861. Het wapen kan meer dan 400 kogels per minuut afvuren.

BRON 5 Zoeloekrijgers

De Zoeloes bouwen in de 19e eeuw een groot rijk uit door naburige volkeren te onderwerpen, te verjagen of uit te moorden. In 1879 komen ze in conflict met de oprukkende Britten. In een eerste slag weten ze een Brits expeditieleger te vernietigen, al lijden ze zelf enorme verliezen. Voor de Britten is die nederlaag onaanvaardbaar. Ze versterken hun leger en in een nieuwe campagne worden de Zoeloes verslagen.

a **Op welke vraag over het moderne imperialisme kunnen bronnen 3, 4 en 5 je een antwoord bieden?**
b **Wat is het antwoord op die vraag?**
c **Verloopt de kolonisatie daardoor altijd probleemloos?**
d **Waarom vinden de Britten hun nederlaag tegen de Zoeloes onaanvaardbaar?**
e **Zijn de Zoeloes enkel het slachtoffer van imperialisme? Motiveer je antwoord.**
f **Kan het antwoord op de vorige vraag gebruikt worden om het Britse imperialisme te verdedigen? Argumenteer.**

BRON 6 Osa Johnson in Oost-Afrika, 1924

Osa Johnson (1894-1953) is een Amerikaanse avonturierster en documentairemaakster die samen met haar man de wereld rondreist. Met hun films en avonturenboeken in exotische, verre landen spreken ze tot de verbeelding van het publiek. Als fotografen, ontdekkingsreizigers, natuuronderzoekers en auteurs bestuderen ze de natuur en volkeren van Oost- en Centraal-Afrika, de eilanden in de Stille Zuidzee en Brits Noord-Borneo. Ze verkennen op dat moment nog onbekende landen en brengen filmbeelden en foto's mee terug, waardoor veel Amerikanen hun eerste indruk krijgen van die verre landen.

BRON 7 Indische grootgrondbezitter

Op deze afbeelding uit de 19e eeuw wordt een Indische grootgrondbezitter vervoerd in een zogenaamde palankijn, een Indiase draagstoel. Eeuwenlang is dit de meest voorkomende manier van (langeafstands) transport voor de welgestelden, niet alleen in de Indiase samenleving, maar bijna overal ter wereld.

a **Wat is op basis van bron 5 het lot van (een deel van) de inheemse bevolking tijdens de koloniale periode?**
b **Vandaag de dag worden bronnen zoals bron 6 gebruikt door auteurs in werken en op websites … om het publiek een beeld te geven van het westerse kolonialisme of het moderne imperialisme. Wat voor beeld denk je dat ze zo willen creëren?**
c **Welke nuancering zou je kunnen maken bij het gebruik van bron 6 om het imperialisme te bestuderen?**
d **Waarom kan er kritiek komen op bron 7 en het antwoord op de vorige vraag? Leg uit.**

BRON 8 Een historicus over het imperialisme

Maar als 'imperium' geen precies woord is (...), dan is het evenmin een kleurloos woord. Voorstanders van het imperium, ongeacht tijd en plaats, verdedigden de verdiensten ervan en de voordelen die het opleverde voor zowel de kolonisator als de gekoloniseerde. Anti-imperialisten daarentegen zagen in koloniale heerschappij vernederende nederlagen op het slagveld, ongerechtvaardigde politieke overheersing, economische uitbuiting, sociale onthechting en culturele vervreemding. Hedendaagse waarnemers hebben eerder een antikoloniale dan een prokoloniale kijk op 'imperium', hoewel in sommige kringen nostalgie naar de imperiale tijd kan worden bespeurd, en zijn er pogingen geweest om imperialistische acties goed te praten. Een generatie na de onafhankelijkheid van de meeste Europese kolonies zullen weinigen het imperialisme toejuichen, maar of kolonialisme toch één (of zelfs twee) hoera's verdient, is een kwestie van historisch debat en publieke onenigheid.
(...)

Slachtoffers van het kolonialisme hebben in toenemende mate hun stem laten horen en eisen genoegdoening voor de wonden die zij hebben geërfd van de koloniale overheersing, of symbolische erkenning van het onrecht dat hun voorouders is aangedaan.
(...)

De reacties op dergelijke eisen zijn tegenstrijdig gebleken, en [westerse] leiders zijn terughoudend geweest om 'sorry' te zeggen voor koloniale wandaden, of om iets anders dan symbolische compensatie voor onrecht aan te bieden.

Uit: Robert Aldrich (red.), The Age of Empires, 2007

Robert Aldrich (°1954) is een Amerikaans-Australische historicus en professor Europese geschiedenis, verbonden aan de Universiteit van Sydney.

a Hoe beoordeelt een groeiend aantal mensen vandaag het imperialisme en kolonialisme?
b Waarom worden imperialisme en kolonialisme vandaag de dag vooral op die manier gezien?
c Welke specifieke groep(en) in de huidige westerse samenleving stelt (stellen) vooral het imperialisme en het kolonialisme in vraag, denk je? Waarom?
d Geef een voorbeeld van hoe bepaalde groepen vandaag hun afkeer tonen van het koloniale verleden van de voormalige moederlanden.
e Waarom denk je dat westerse leiders terughoudend zijn om 'sorry' te zeggen voor dat verleden? Denk aan de mogelijke gevolgen van zulke excuses.
f Wat is je eigen mening over zulke excuses?

Onderzoek 4: Leopold II

In 1885 kennen de Europese grootmachten tijdens de Conferentie van Berlijn een gigantisch gebied in Centraal-Afrika toe aan Leopold II: Congo-Vrijstaat. De Belgische koning voert een terreurbewind in zijn privékolonie, waarbij de Congolese bevolking wordt mishandeld en uitgebuit. De exploitatie van grondstoffen zoals rubber levert hem uiteindelijk een klein fortuin op. Onder internationale druk neemt de Belgische staat de kolonie over van Leopold II in 1908. Vandaag is Leopold II een omstreden vorst en worden beelden van hem beklad. **Waarom roept Leopold II zoveel discussie op? Hoe evolueert de historische beeldvorming rond Leopold II en de koloniale oorlog in Congo? Welke problemen stellen monumenten in België die verwijzen naar het koloniale verleden vandaag? Hoe wordt daarmee omgegaan?**

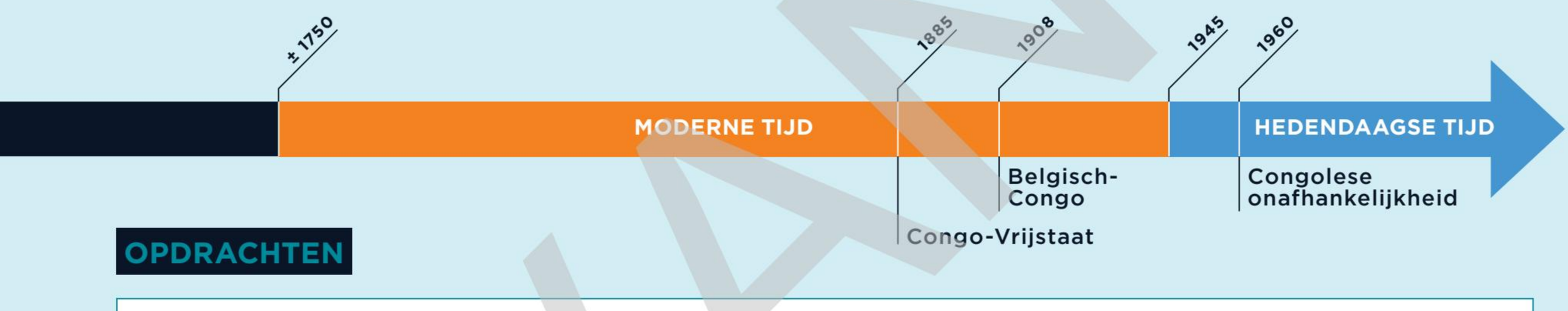

OPDRACHTEN

1 Bestudeer bron 1 en beantwoord de vragen.

- **a** Wat vragen jongeren bij het standbeeld van Leopold II tijdens een antiracismebetoging in 2021?
- **b** Waarom zouden zij dat doen, denk je?
- **c** Hoe sta je daar zelf tegenover?
- **d** Wat is het gevolg van de vele protesten?

2 Bestudeer bronnen 2 tot en met 11 om de belangrijkste onderzoeksvragen van deze les op te lossen.

- **a** Waarom is Leopold II vandaag zo'n omstreden vorst?
- **b** Bestudeer de bronnen die in België gemaakt werden tijdens de eerste helft van de 20e eeuw. Welke bronnen heb je daarvoor geselecteerd? Welk beeld krijg je van Leopold II in die bronnen?
- **c** Welke bronnen, die niet door Belgen gecreëerd werden, stammen ook uit de 1e helft van de 20e eeuw? Hoe wordt Leopold II daar voorgesteld?
- **d** Hoe kun je die verschillen in beeldvorming verklaren?
  TIP Denk aan de standplaatsgebondenheid van de maker en het doel van de bron.
- **e** Hoe evolueert de historische beeldvorming rond Leopold II in de 20e en 21e eeuw? Is er sprake van continuïteit of discontinuïteit?
- **f** Welke problemen stellen monumenten en standbeelden in België die verwijzen naar het koloniale verleden vandaag?
- **g** Hoe gaat de overheid daarmee om? Welke acties worden ondernomen?
- **h** In hoeverre leeft de monumentenkwestie volgens Mathieu Zana Etambala (bron 7) ook in Congo?
- **i** Is er in jouw gemeente of provincie een straat, standbeeld of gebouw dat verwijst naar Congo?
- **j** Wat vind jij dat er met het koloniale erfgoed in België moet gebeuren? Mag het gewoon blijven staan? Of vind je dat het verwijderd moet worden, een duiding moet krijgen, een tegenmonument …? Beargumenteer je visie en schrijf een kritische reflectie in essayvorm.
- **k** Formuleer zelf twee historische vragen over Leopold II en de kolonisatie van Congo die tijdens het onderzoek niet beantwoord worden.

BRON 1 Een Belgisch-Congolese politicologe over Leopold II

Het is al meer dan een jaar geleden, maar de Black Lives Matter-manifestatie van Brussel gaat de geschiedenis in als een van de grootste antiracismebetogingen in België.

Een gebeurtenis van die dag staat in mijn geheugen gegrift: zwarte jongeren met de Congolese vlag in de hand op het standbeeld van Leopold II, niet ver van het koninklijk paleis. Ze riepen één woord: *réparations*. Het standbeeld symboliseert de sporen van het koloniale verleden in onze samenleving. De jongeren staan voor de luider wordende roep naar herstel. Tienduizend burgers aan het Justitiepaleis, jong en oud en van alle kleuren, werden tot in het federaal parlement gehoord. De volksvertegenwoordigers richtten snel een bijzondere commissie op belast met het onderzoek naar het koloniale verleden, de impact hiervan en de gevolgen die hieraan moeten worden gegeven.

Uit: Nadia Nsayi, Hoe België met rapport Congocommissie een historische stap heeft gezet, De Morgen, 22 november 2021

Nadia Nsayi is politicologe, gespecialiseerd in Congo, en auteur van het boek 'Dochter van de dekolonisatie'. Daarin schrijft ze over haar familiegeschiedenis, die samenvalt met honderd jaar kolonisatie en dekolonisatie.

BRON 2 Foto's Alice Seeley Harris

In 1904 neemt de Britse zendelinge Alice Seeley Harris deze beroemde foto's. Tijdens het terreurregime van Leopold II in Congo-Vrijstaat worden Congolezen gedwongen om rubber te verzamelen. De Anglo-Belgian India Rubber Company (ABIR) is een van de bedrijven die een groot gebied in concessie heeft voor het winnen van rubber. Als dorpen onvoldoende rubber aanleveren, leidt dat tot straffen, zoals het afhakken van handen. Privémilities van ABIR voeren ook een aanval uit op het dorp van Nsala. Het enige wat van zijn gekannibaliseerde dochter Boali overblijft, zijn een voet en een hand, die hij in bladeren weet te wikkelen als bewijsmateriaal.

BRON 3 Cartoons Leopold II

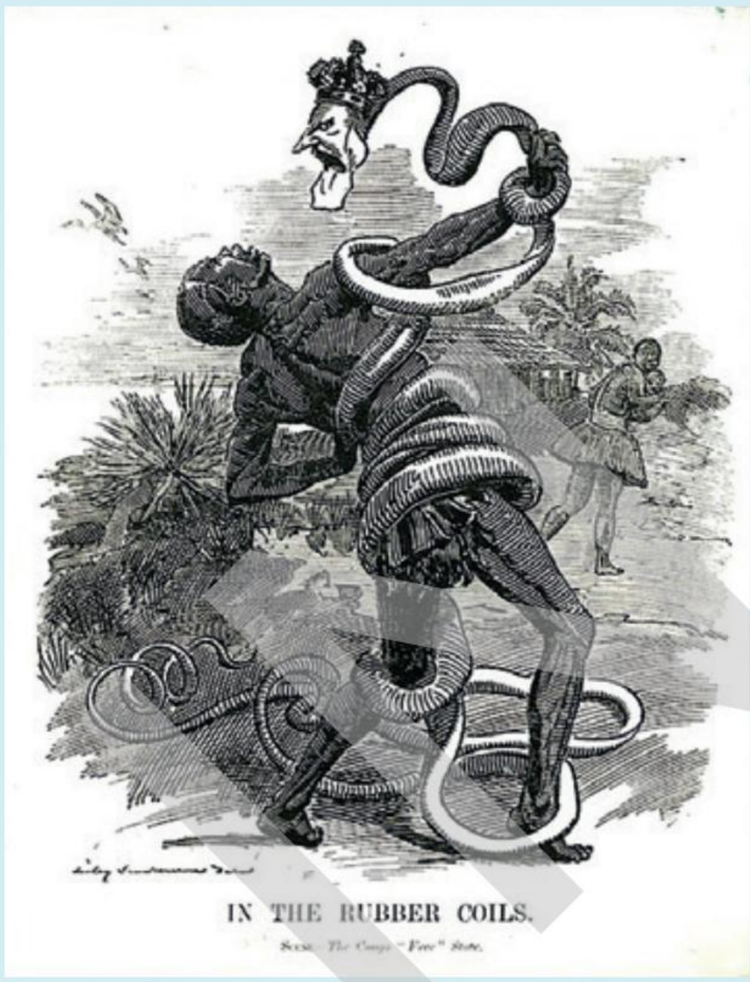

In 1906 publiceren de Britse cartoonisten Carruthers Gould en Sambourne kritische spotprenten van Leopold II. Links zie je Leopold II voor een denkbeeldige poort van Congo-Vrijstaat met daarop het opschrift 'Privé-eigendom. Geen toegang voor filantropen [liefdadige personen]. Congo Staat.' Rechts zie je een slang met het hoofd van Leopold II die een Congolese rubberverzamelaar verstikt. De titel luidt: 'In de rubberen omknelling. Scène: de Congo "Vrij" staat.' Congolezen worden het slachtoffer van mishandelingen en uitbuiting onder het regime van Leopold II, die zelf nooit een voet in Congo-Vrijstaat zet.

BRON 4 Fragment uit een handboek geschiedenis

Maar Leopold II werd vooral de wereld door beroemd en verwierf een schitterende plaats op het ereveld der mensheid, door de onderneming van Congo, een der stoutmoedigste en reusachtigste in de moderne tijden. (...) Nauwelijks vijftig jaar geleden, was Congo nog een onbekende en onbeschaafde streek, bevolkt door de meest woeste stammen. (...) Kortom, een halve eeuw geleden was Congo een barbaars land. (...) Onder het bestuur van de vorst werd het nieuwe rijk van een wild onbekend gebied een schone welvarende kolonie. De wraakroepende gewoonte der menseneters moest voor de beschaving wijken. De slavenjachten hielden op, als was het dan ook na heldhaftige strijd tegen de Arabieren, die hun barbaars beroep met hand en tand verdedigen wilden. Steden werden gesticht, grote werken uitgevoerd, gronden ontgonnen, spoorlijnen en wegen aangelegd, de handelsbetrekkingen uitgebreid. Vele kloeke [flinke] Belgen stonden hun vorst in die moeilijke taak ter zijde. En thans is Congo een kolonie van ons vaderland, dat het heerlijk beschavingswerk van onze grote koning met kloeke moed voortzetten zal.

Uit: J.M. en J.V., Tafereelen uit de Vaderlandsche Geschiedenis door de Broeders van Liefde. Gedenkt de vrome, roemrijke daden van uw voorvaderen! Kent en mint uw dierbaar Vaderland, met zijn roemrijk verleden!, 1923

Dit fragment komt uit een handboek geschiedenis van 1923, geschreven door de Broeders van Liefde. Die rooms-katholieke congregatie legt zich aanvankelijk toe op de zorg voor geesteszieken en op het onderwijs. In het handboek komen belangrijke gebeurtenissen uit de Belgische geschiedenis aan bod, waaronder de koloniale oorlog in Congo. Het fragment laat zien hoe in de jaren 1920 in België wordt gekeken naar Leopold II en zijn beleid in Congo, en maakt deel uit van de koloniale propaganda uit die tijd.

BRON 5 Ruiterstandbeeld Leopold II in Oostende

Het ruiterstandbeeld van Leopold II aan de zeedijk van Oostende dateert van 1931. In het midden van het beeldhouwwerk zit Leopold II op zijn paard in een militaire uitrusting. Aan de basis van het monument zie je twee beeldengroepen. De linkse groep draagt de titel 'De dank van de Congolezen aan Leopold II om hen te hebben bevrijd van de slavernij onder de Arabieren'.

Die beeldengroep veroorzaakt vandaag heel wat discussies omdat we er met een andere blik naar kijken. Het beeld van de 'modelkolonie' heeft plaatsgemaakt voor een kritischere visie op de kolonisatie. Moorden en verminkingen kwamen frequent voor. Soldaten hakten de handen van hun slachtoffers af om aan te tonen dat ze geen kogels verspild hadden. Leopold II was op de hoogte van die praktijken. Als protest tegen de rol van Leopold II bij die misdaden, zaagde een Oostendse actiegroep in 2004 een hand af van een zogenaamd 'dankbare' Congolees. In 2016 plaatste de stad Oostende een infobord bij het standbeeld van Leopold II, waarbij wordt verwezen naar de hedendaagse controverse rond de beeldengroep.

BRON 6 Fragment uit 'De geest van koning Leopold II'

Aan een andere kant van het paleis staart een meer dan levensgroot metaalachtig ruiterstandbeeld van Leopold uit over een autostradeviaduct. En toch liggen het in de Congo vergoten bloed, het gestolen land, de afgehakte handen, de uiteengedreven gezinnen en verweesde kinderen ten grondslag van veel wat hier te zien valt. Het sierlijke, van zuilen voorziene koninklijk paleis zelf werd gerenoveerd tot zijn huidige luister [stralende schoonheid] met Congowinsten, net als het geval is met het fraaier gelegen, gewelfde Kasteel van Laken, waar de koninklijke familie woont. (...) Een deel van de skyline van de stad [Brussel] wordt gedomineerd door de meest grandioze met Congowinsten gefinancierde extravagantie van allemaal, de reusachtige Jubelboog.

De triomfboog van het Jubelpark in Brussel

Uit: Adam Hochschild, De geest van koning Leopold II en de plundering van de Congo, 1998

De Amerikaanse journalist en historicus Adam Hochschild beschrijft in zijn boek het schrikbewind van de Belgische koning in de Congo-Vrijstaat en de internationale protestbeweging daartegen. Hij gebruikt daarvoor onder meer oorspronkelijke getuigenissen van Afrikanen. Het boek was erg succesvol en versterkte de interesse voor de geschiedenis van Congo-Vrijstaat en Leopold II.

BRON 7 Opiniestuk Congolees-Belgisch historicus

De grote instellingen die de Congolese geschiedenis zouden kunnen uitdragen, doen dat niet. Het onderwijs, het geschiedenisonderwijs in het bijzonder, wordt door de Congolese staat verwaarloosd. De grote Kerken investeren liever in theologie, filosofie en 'gewijde geschiedenis'. En de grote industriële bedrijven sponsoren geen historische boeken meer. Wat denkt de Congolese intellectuele elite over Leopold II en diens Kongo Vrijstaat? Er bestaat een stille en zwijgende meerderheid. Bij de minderheid lopen de meningen fel uiteen. Sommigen steken hun aversie [afkeer] voor de koning niet onder stoelen of banken. Anderen wijzen er toch voorzichtig op dat hij de founding father is van hun geliefde natie die geregeld door interne en externe krachten wordt bedreigd. In het Institut des Archives Nationales du Congo prijkt nog een groot portret van Leopold II. Misschien dient het alleen als decoratie? Hoe dan ook, zij gooien het niet op het stort. De Belgen van Congolese origine ventileren wel graag hun mening over de monumentenkwestie. En die is hoofdzakelijk negatief. Mijn oren suizen wanneer sommigen onder hen beweren dat ze zin hebben om te kotsen telkens als zij het ruiterstandbeeld van Leopold II op het Troonplein passeren. Ze houden Leopold II verantwoordelijk voor de talrijke massaslachtingen in Congo. Ik moet eerlijkheidshalve toegeven dat ik die neiging tot kotsen nooit heb wanneer ik daar voorbij loop. Ik word eerder onwel wanneer ik een honderdtal meter verder, aan de Naamsepoort en in het hartje van de Matongewijk, geconfronteerd word met jonge Afrikaanse drugdealers. Drugs en werkloosheid onder de Afrikaanse jongeren in België zijn urgentere problemen dan het al dan niet wegnemen van het standbeeld van de rubbermagnaat.

Uit: Mathieu Zana Etambala, Een volk zonder geschiedenis, De Standaard, 14 december 2017

Mathieu Zana Etambala werd geboren in Congo en verhuisde op 7-jarige leeftijd naar België. Als historicus is hij gespecialiseerd in de geschiedenis van Congo. Hij werkte ook als onderzoeker voor het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (Africa Museum) in Tervuren.

BRON 8 Fragment 'Kinderen van de kolonie' (2018)

VIDEO

'Kinderen van de kolonie' is een zesdelige documentairereeks waarin twintig getuigen terugblikken op ons koloniale verleden en op de manier waarop de koloniale erfenis hun leven heeft bepaald. Voor het eerst liet de Vlaamse televisie daarbij ook de Congolese stem uitgebreid aan het woord. In het fragment wordt vanuit verschillende perspectieven geoordeeld over de bustes van Leopold II.

BRON 9 Interview met een Belgische en Congolese historica

'Het is moeilijk in academische kringen nog iemand te vinden die de verantwoordelijkheid van Leopold II zou ontkennen.' Dat mag iedereen zo stilaan wel eens weten, vindt de Belgische historica Gillian Mathys. Ze was een van de initiatiefnemers van een brief die gepubliceerd werd in de kranten De Morgen en Le Soir. Ook de Congolese historica Leslie Sabakinu zette haar naam onder de tekst.

In de brief riepen historici op om hen niet te gebruiken als excuus in het debat over het koloniale verleden. Want er is een consensus onder academici over de misdaden begaan onder het bewind van Leopold II en het Belgische koloniale bestuur, zo zetten de historici collectief in de verf.

Aan historisch bewijsmateriaal is geen gebrek. Redenen om het debat nog langer te ontwijken zien de twee jonge vrouwen niet. 'Eens je in de koloniale archieven duikt, kun je niet om het geweld en de segregatie heen. Het misprijzen dat de Belgen, de mensen op het terrein, hadden voor de Congolezen, valt overal uit af te leiden', benadrukt de Belgische. Haar collega beaamt.

Uit: Elien Spillebeen, 60 jaar onafhankelijk Congo: een Congolese en Belgische blik op het gedeelde verleden, Mo* Magazine, 30 juni 2020

Mo Magazine, een Belgisch tijdschrift met aandacht voor internationaal nieuws en ontwikkelingssamenwerking, hield een dubbelinterview met de Congolese historica Leslie Sabakinu en haar Belgische collega Gillian Mathys. In hun analyse over het koloniale verleden zijn beide historica opvallend eensgezind.*

BRON 10 Bekladde standbeelden van Leopold II

Een met rode verf beklad standbeeld van Leopold II in het Gentse Zuidpark, 2020

Verwijzingen naar George Floyd ('I can't breathe') *op het standbeeld van Leopold II, 2020*

BRON 11 Fragment uit 'Koloniaal Congo'

De publieke ruimte is regelmatig het doelwit van acties, niet langer alleen de monumenten en straten voor Leopold II. (...) Er groeit ook steeds meer bewustzijn van de alomtegenwoordigheid van onroerend koloniaal erfgoed in onze steden, en vooral in Brussel, maar ook al in Antwerpen, Leuven en Namen worden er soms speciale rondleidingen georganiseerd. (...)

Aanvankelijk plaatsten lokale besturen onder meer van Halle, Wilrijk, Oostende, Geraardsbergen, Gent, Tervuren en Hasselt infobordjes bij omstreden standbeelden, maar vaak zijn die zo ontwijkend of wollig geformuleerd dat ze hun doel voorbijschieten. In september 2017 besloot de gemeenteraad van Bergen een bord ter nagedachtenis van oud-kolonialen onder het portaal van het stadhuis te compenseren door er een bord naast te hangen dat Lumumba en zijn onafhankelijkheidsstrijd eerde. Charleroi kondigde in mei 2018 de eerste Rue Lumumba van België aan, al ging het om een klein straatje buiten de stadsring. De Brusselse burgemeester huldigde een maand later het Patrice Lumumbasquare in op een voordien naamloze uithoek van een plein dat op het grondgebied van Elsene lag. In 2019 werden de eerste Leopold II-lanen aangepast. Dendermonde keurde in maart van dat jaar een motie goed om die te herdopen in de Leopoldlaan, en Kortrijk besloot in november om die samen met de nog meer onder vuur liggende Cyriel Verschaevestraat een nieuwe naam te geven.

Uit: Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Vanthemsche, Koloniaal Congo. Een geschiedenis in vragen, 2020

'Koloniaal Congo' bevat bijdragen van verschillende binnen- en buitenlandse historici en presenteert de huidige wetenschappelijke inzichten en onderzoeksresultaten. Vele facetten van koloniaal Congo komen in het boek aan bod. In het fragment wordt ook verwezen naar Patrice Lumumba, de eerste democratisch verkozen premier van de Democratische Republiek Congo. Hij werd in 1961 vermoord. Er zijn aanwijzingen dat de Belgische regering daarbij betrokken was.

KUNNEN

iDiddit

1. informatie uit bronnen halen
2. bronnen vergelijken
3. de functie, het doelpubliek en de betrouwbaarheid van een bron beoordelen
4. de beperkingen van bronnen en de gevolgen daarvan op historische beeldvorming aantonen
5. de invloed van standplaatsgebondenheid op historische beeldvorming verklaren met behulp van bronnen
6. vragen aan het verleden stellen om actuele spanningsvelden te verklaren
7. een standpunt ten opzichte van een maatschappelijk probleem beargumenteren vanuit de studie van heden en verleden
8. de betekenis van stereotypering uitleggen met behulp van koloniale beelden

D2

Eurocentrisme en wereldbeeld

Lange tijd beschouwen veel Europeanen hun continent als het centrum van alle cultuur. **Wat is Europa eigenlijk? Wat verstaan we onder eurocentrisme en welke uitingsvormen zien we in de maatschappij? Vanaf wanneer treedt een eurocentrisch wereldbeeld meer op de voorgrond? In welke mate belemmert een eurocentrische benadering historisch onderzoek?**

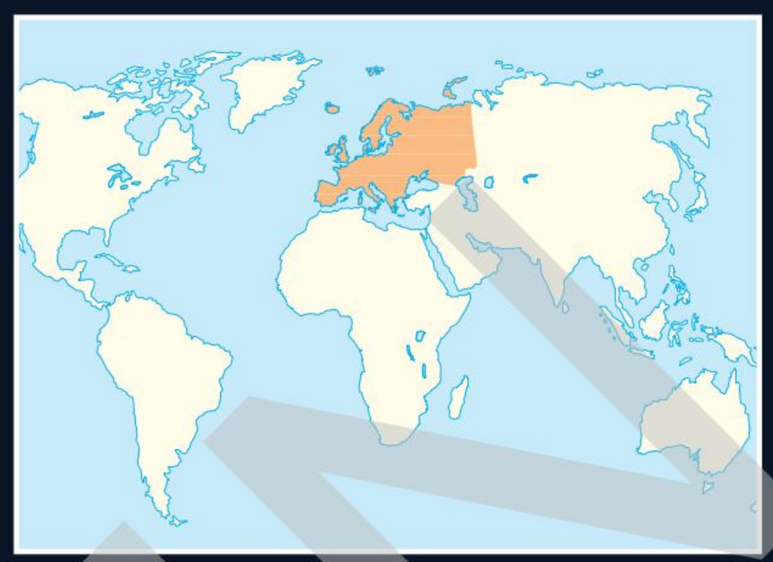

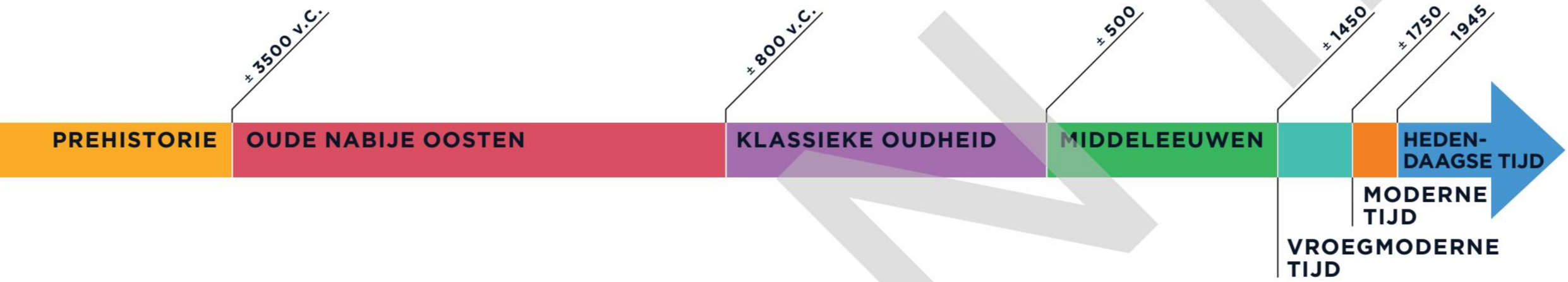

1 Het ontstaan van de naam Europa

Over de herkomst van het woord Europa bestaan verschillende verhalen. Zo wordt er een verklaring gezocht in de Griekse mythe van de Fenicische prinses 'Europa'. De Griekse god Zeus ontvoerde die prinses in de gedaante van een witte stier naar het eiland Kreta. Een andere verklaring stelt dat de naam is afgeleid van het Assyrische woord 'ereb', dat 'zonsondergang' of 'westen' betekent. Vanuit het Midden-Oosten gezien gaat de zon inderdaad onder in Europa, dat daarom ook weleens het 'Avondland' genoemd wordt.

In de klassieke oudheid wordt met het begrip Europa het vasteland van Griekenland aangeduid. Gaandeweg verwijst het naar een steeds groter gebied. Uiteindelijk gebruiken klassieke geleerden de term om het continent te benoemen dat zich naast Afrika en Azië bevindt. In de daaropvolgende periodes blijft die visie behouden. Europa is nooit één verenigd rijk geweest. Het continent bestaat uit losstaande gebieden en wordt gekenmerkt door een grote diversiteit. Er is wel sprake van een soortgelijke historische en culturele ontwikkeling. Vandaag omvat Europa 51 landen. Daarvan zijn er 27 lid van de Europese Unie, een politiek en economisch samenwerkingsverband tussen Europese staten.

2 Een eurocentrisch wereldbeeld

BRON 1-2-3 De Europese geschiedenis wordt vaak voorgesteld als een **lineaire** ontwikkelingslijn, waarbij alles rechtlijnig evolueert. Van een samenleving van jagers en voedselverzamelaars ontwikkelt Europa zich tot een landbouwsamenleving, om vervolgens te evolueren naar een industriële samenleving. Na een ruileconomie ontstaat een geldeconomie, op basis van handel en daarna op basis van industriële productie. Eerst is er een natuurgodsdienst, dan polytheïsme en vervolgens monotheïsme. Tegenwoordig heb je in Europa ook een groeiend aantal mensen dat zich **atheïst** noemt.

We spreken van eurocentrisme wanneer de hierboven beschreven evolutie als universeel geldend, dus voor alle volkeren op aarde, wordt beschouwd. Het uitgangspunt is dat alle samenlevingen een gelijkaardige evolutie moeten doorlopen omdat de Europese beschaving het verst staat. Alle niet-Europese culturen zijn dan gebaseerd op de Europese cultuur en geschiedenis. De invloeden of het belang van niet-Europese culturen worden geminimaliseerd. Europa geldt als het centrum, 'de rest' van de wereld als de **periferie**.

lineair: rechtlijnig

periferie: randgebied

Vanaf de 14e-15e eeuw krijgt het eurocentrische wereldbeeld steeds meer navolging in Europa. Europeanen zien hun continent als dé maatstaf voor de rest van de wereld, zowel op het vlak van historische ontwikkeling en technologie als op het vlak van politiek, cultuur, economie … In de moderne tijd leidt dat niet enkel tot een gevoel van verbondenheid onder Europeanen, maar ook tot een meerwaardigheidsgevoel. Vooral tijdens het kolonialisme (zie les D1) komt dat Europese **superioriteitsgevoel** tot uitdrukking. De Europese grootmachten dringen de Europese cultuur op aan de gekoloniseerde bevolking en vernietigen daarbij een deel van de plaatselijke cultuur.

Het verschijnsel van eurocentrisme uit zich op verschillende manieren. Denk aan een wereldkaart waarbij Europa altijd centraal staat of groter lijkt dan het in werkelijkheid is. Ook de Europese geschiedschrijving krijgt vaak het verwijt eurocentrisch te zijn. Boeken die beweren een wereldgeschiedenis te beschrijven, focussen zich voornamelijk op de geschiedenis van Europa. De geschiedenis van andere werelddelen komt pas aan bod vanaf het moment dat ze in aanraking komen met Europa. Ook op universiteiten lag lange tijd de focus op westerse **theorieën** en ideeën, en werd bijvoorbeeld de klemtoon gelegd op Europese filosofen en geleerden.

3 Aandacht voor verschillende perspectieven

BRON 4 Vlak na de Eerste Wereldoorlog neemt de Duitse geschiedenisfilosoof Oswald Spengler als een van de eersten afstand van het eurocentrisme met zijn boek 'De ondergang van het Avondland'. Daarin stelt hij dat beschavingen los van elkaar opkomen, bloeien en vervallen. Europa neemt geen bevoorrechte positie in en bevindt zich volgens hem zelfs in de fase van verval.

De laatste decennia laten steeds meer Europese historici het eurocentrisch denken los. Ze hebben aandacht voor andere samenlevingen en hun relatie met Europa. Ze passen hun beeld van het verleden aan. Ze leggen meer nadruk op het feit dat je altijd te maken hebt met uiteenlopende perspectieven en dat je vanuit verschillende invalshoeken naar het verleden kunt kijken. Alle mensen hebben namelijk een eigen standplaatsgebondenheid. De plaats waar je leeft, je persoonlijke omstandigheden, je sociale positie, historische situatie … beïnvloeden mee hoe je denkt en handelt. Ook bij het bestuderen van de geschiedenis is het evident dat mensen vertrekken vanuit hun eigen beleving en leefwereld.

Door af te stappen van een eurocentrisch perspectief schenken historici in hun studies aandacht aan meerdere aspecten van het koloniale verleden. Koning Leopold II wordt zo niet langer gezien als de weldoener die beschaving heeft gebracht over Midden-Afrika. De koloniale **propaganda** van Leopold II zelf heeft dat beeld gecreëerd. In de 21e eeuw kijken historici met een veel kritischere blik naar de kolonisatie van Congo (zie onderzoek 4).

Eurocentrisme vermijden betekent echter niet dat er enkel kritiek geuit moet worden op het Europese verleden. Op die manier schep je geen correcter historisch beeld. Een bijkomende valkuil is het creëren van nieuwe mythen, door bijvoorbeeld andere samenlevingen of culturen (Chinees, 'indiaans', islamitisch, Amerikaans …) als superieur voor te stellen. Om bijvoorbeeld islamofobie te bestrijden, laten enkele auteurs uitschijnen dat heel veel uitvindingen een islamitische oorsprong hebben. Maar vaak gaat het om principes die gekend waren bij de klassieke Europese samenlevingen (Grieks-Romeins) of de pre-islamitische oosterse samenlevingen (Perzië, Indië). De verdienste van de islamitische geleerden is wel dat zij die bewaard en doorgegeven hebben.

KENNEN

1. de begrippen 'Avondland', 'eurocentrisme' en 'standplaatsgebondenheid' uitleggen
2. de oorsprong en de evolutie van het begrip Europa bespreken
3. de gemeenschappelijke elementen van de Europese samenleving en geschiedenis geven en uitleggen
4. het Europese superioriteitsgevoel uitleggen en er een historisch voorbeeld van geven
5. uitleggen hoe eurocentrisme zich uit in de samenleving
6. de relativiteit van eurocentrisme aantonen en in de huidige context plaatsen
7. het belang van multiperspectiviteit in de geschiedenis aantonen

KUNNEN

iDiddit

1. in bronnen eurocentrische elementen onderscheiden
2. historische bronnen met elkaar vergelijken in functie van een historische vraag
3. de relativiteit van een westerse tijdlijn aantonen
4. de relativiteit van kaarten aantonen
5. kaarten kritisch beoordelen en vergelijken

BRON 1 Cartoon The White Man's Burden in Life Magazine

'The White Man's Burden' (De Last van de Blanke Man) is een gedicht uit 1899 van de Engelse schrijver Rudyard Kipling. Hoewel het gedicht in de eerste plaats gaat over het imperialisme van de Verenigde Staten, lijkt het bij uitbreiding een oproep tot de westerse grootmachten om 'minder beschaafde' volkeren te koloniseren. 'Primitieve' volkeren 'beschaven' wordt voorgesteld als een belangrijke missie en zelfs als een morele plicht, wat zo het kolonialisme verbloemt. William Henry Walker geeft in deze cartoon in Life Magazine zijn eigen interpretatie van die 'plicht tot beschaven'. We zien de figuren Uncle Sam en John Bull, de personificaties van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. *Achter hen herkennen we ook de Duitse keizer Wilhelm.*

BRON 2 Cartoon The White Man's Burden in Judge Magazine, 1899

Met deze prent geeft de politieke cartoonist Viktor Gillam zijn persoonlijke visie op de 'White Man's Burden'. Ook hier zie je Uncle Sam (achteraan) en John Bull (vooraan). Ze dragen manden met daarin karikaturen van de bevolkingsgroepen (India, China, Egypte, Cuba, Hawaï, Filipijnen ...), die ze naar de 'beschaving' boven aan de berg voeren. Om daar te geraken moeten Uncle Sam en John Bull veel rotsen beklimmen. Op de rotsen staan onder andere 'barbarisme', 'bijgeloof', 'onwetendheid', 'kannibalisme', 'onderdrukking' ...

Hoe kijken de cartoonisten naar de 'White Man's Burden'? In welke mate komen hun visies wel of niet overeen? Beargumenteer je antwoord door te verwijzen naar bron 1 en bron 2.

BRON 3 Kuifje in Afrika

De Belgische tekenaar Hergé maakt in 1931 een stripalbum dat zich afspeelt in Belgisch-Congo. Oorspronkelijk heet het Nederlandstalige album 'Kuifje in Congo', maar in 1954 wordt dat gewijzigd naar 'Kuifje in Afrika'. De strip toont de tijdgeest van 1931 en hoe toen in België naar de Congolezen en de kolonisatie werd gekeken.

Later spreekt Hergé publiekelijk zijn spijt uit over de manier waarop hij de Afrikaanse bevolking en de kolonisatoren in beeld heeft gebracht. Hij verklaart dat het een weerspiegeling was van de mentaliteit van zijn tijd. Tussen 1964 en 1970 wordt het album niet meer door Casterman in het Frans gedrukt. In 1970 verschijnt de strip opnieuw in afleveringen in het tijdschrift Zaïre en wordt het terug in de reeks over de reporter Kuifje opgenomen.

a Hoe worden de Congolezen voorgesteld in het stripfragment van Hergé? Hoe stelt hij het witte hoofdpersonage Kuifje voor? Maak een onderscheid tussen de tekening en de tekstballonnen.
b Hoe komt het Europese superioriteitsgevoel tot uiting in deze bron? Bespreek zowel de tekening als de tekst.

BRON 4 Césaire over de Europese beschaving

Een beschaving die niet in staat is problemen op te lossen die voortkomen uit haar functioneren, is een decadente samenleving. Een beschaving die ervoor kiest de ogen te sluiten voor haar meest cruciale problemen, is een aangetaste beschaving. Een beschaving die listig te werk gaat met haar principes, is een stervende samenleving. Feit is dat de zogenaamde 'Europese' of 'westerse' beschaving, zoals deze door twee eeuwen van burgerlijke heerschappij is gevormd, niet in staat is de twee voornaamste problemen op te lossen die door haar bestaan zijn voortgebracht: het probleem van het proletariaat en het koloniale probleem.

Uit: Aimé Césaire, Over het kolonialisme, 1955

Aimé Césaire (1913-2008) ziet het levenslicht in Martinique, een Frans overzees gebied in de Caraïbische Zee. Later gaat hij studeren in Parijs. Hij wordt een gevierd dichter, romanschrijver en filosoof. Als politicus pleit hij voor meer autonomie voor Martinique, meer participatie van zwarten in de politiek van Martinique en betere sociale voorzieningen. Hij zet zich ook in voor de dekolonisatie en komt op voor de Afrikaanse waarden, identiteit en cultuur. In zijn boek schrijft hij over de brute impact van het kolonialisme op zowel de gekoloniseerde als de kolonisator zelf.

Hoe kijkt Aimé Césaire naar de 'Europese' of 'westerse' beschaving? Verklaar zijn visie daarop door rekening te houden met de standplaatsgebondenheid van Césaire.

D3

China in de 19e eeuw

De Volksrepubliek China lijkt in de 21e eeuw uit te groeien tot een supermacht. Ze moderniseert haar leger en probeert tot ver buiten haar grenzen invloed uit te oefenen. Ze heeft een belangrijke economie. Verschillende producten die wij gebruiken, worden er gemaakt. De Chinese regering poogt elke vorm van kritiek, zelfs in de westerse media, te verhinderen. **Is dat ook al zo in de 19e eeuw? Hoe verlopen de relaties tussen China en West-Europa dan?**

1 China legt andere accenten dan het Westen

BRON 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11 In het Chinese Keizerrijk (221 v.C.- 1911) heeft de keizer de absolute macht. Hij omringt zich met een bonte groep van hovelingen (familieleden, vreemde geleerden, waarzeggers, echtgenotes ...) die hem advies verlenen. In het dagelijkse bestuur wordt de keizer bijgestaan door mandarijnen, ambtenaren die streng **hiërarchisch** in verschillende **klassen** onderverdeeld zijn. Een mandarijn oefent in zijn carrière tal van functies uit: minister, provincie**gouverneur**, rechter, legeraanvoerder ... Je wordt mandarijn na het afleggen van heel moeilijke examens over Chinese filosofie en literatuur. Promotie krijg je na gunstige rapporten van je meerdere en het afleggen van nieuwe examens. Eén fout maken, hoe klein ook, is voldoende om te degraderen. Dat eeuwenoude bestuurssysteem is voor lange tijd moderner dan dat van de westerse landen. Die ontwikkelen echter vanaf de 18e eeuw een moderne administratie die heel wat efficiënter is dan de Chinese vorm van organisatie.

In de liberale westerse landen staat het individu centraal in de wetgeving. Bij de Chinezen is het individu ondergeschikt aan de **familie** en de staat.

Dankzij de industriële revolutie hebben de westerse landen een wetenschappelijke, technologische en economische voorsprong op het keizerrijk. Ze beschikken over machines, moderne vuurwapens, telegrafie, spoorwegen, snelle (stoom)boten ... China daarentegen is grotendeels een landbouwstaat waar de boeren zich met primitieve technieken moeten behelpen. De westerlingen verwarren die technologische achterstand met een culturele stilstand of achterstand. De Chinezen zelf vinden hun cultuur echter heel hoogstaand. Ze beschouwen hun land als het 'Rijk van het Midden', het centrum van de wereld, dat omringd wordt door barbaarse volkeren en landen. De Chinezen gedragen zich dan ook **xenofoob** tegenover vreemdelingen.

De Chinese godsdienst is vrij ingewikkeld. De Chinezen geloven in goede en kwade geesten en aanbidden goden die de familie voor onheil moeten vrijwaren. De geesten van overleden voorouders behoren tot die beschermgoden. De keizer moet er als 'zoon des hemels' voor zorgen dat de machtige hemelgoden het hele rijk beschermen. Zware rampen kunnen erop wijzen dat de keizer zijn steun van de hemel kwijt is en van de troon gestoten moet worden. De Chinezen geloven dat het universum bestaat uit drie lagen: de hemel, de mensheid en de aarde. Die vormen een eenheid en beïnvloeden elkaar. Zo hopen de Chinezen uit de stand van

hiërarchisch: volgens een rangorde (meestal van laag naar hoog)

familie: clan van verwanten, afstammelingen van dezelfde voorvader. Men rekent ook dienaars en hun gezinsleden bij de familie.

xenofoob: bang voor vreemde en onbekende zaken

planeten en sterren (de hemel) af te leiden wat er op aarde en bij de mens gaat gebeuren. De relaties tussen de mensen, maar ook tussen de mensen en de goden, worden bepaald door een reeks van gedragsregels of riten ('respect voor je ouders en het gezag', 'iedereen moet zijn plaats kennen' ...). Het geheel van riten noemt men 'Li'. Vanaf 200 v.C. wordt de geleerde Kong Fu-Tze (551-479 v.C.) vereerd als de grondlegger van de riten. Zijn leer wordt ook wel het confucianisme genoemd en wordt dikwijls gecombineerd met het daoïsme. De 'dao' of 'weg' schrijft voor dat men naar harmonie met de natuur en met zichzelf moet streven. Vreemde godsdiensten doen ook hun intrede: vanuit Indië komt het **boeddhisme** (1e eeuw). Arabieren en Perzen introduceren de islam (ca. 8e eeuw). Christenen en joden vestigen zich in Chinese steden (ca. 8e eeuw). Op enkele vervolgingen na gedragen de Chinezen zich vrij tolerant tegenover de 'nieuwkomers'. Gebruiken die ze in hun geloof kunnen inpassen, nemen ze zelfs gewoon over. De bekeringsijver van protestantse en katholieke missionarissen in de 19e eeuw schept daarentegen veel ongenoegen. Zij veroordelen de Chinese vooroudervereringen en worden gesteund door de westerse imperialistische landen.

2 China in conflict met zichzelf en het Westen

BRON 12-13-14-15-16-17 De Mantsjoes, een aan de Mongolen verwante volksstam, controleren vanaf de 17e eeuw het Chinese Keizerrijk. Hun leider is keizer van China. De opeenvolgende keizers van Mantsjoerijnse afkomst vormen de Qing-**dynastie**. Tot aan het begin van de 19e eeuw beleeft het rijk onder de Qing-keizers een economische en culturele bloeiperiode. Dan glijdt het rijk in de afgrond: natuurrampen en een te snel groeiende bevolking veroorzaken hongersnoden. De uitbuiting van arme boeren en landarbeiders door de grootgrondbezitters neemt toe. Zwakke keizers hebben de corruptie bij hun hovelingen en mandarijnen niet langer onder controle. China is ook niet opgewassen tegen de westerse mogendheden. Die eisen het recht om vrij handel te mogen drijven. China is voor hen een immense afzetmarkt en produceert interessante luxegoederen (porselein, zijde ...). De Chinese overheid legt echter de handel en nijverheid aan banden. Enkel door de keizer aangeduide kooplui mogen met het Westen handeldrijven. De westerlingen, vooral de Britten, verkopen opium aan de Chinezen. Die opiumhandel maakt vele Chinezen verslaafd en zorgt ervoor dat er veel zilvergeld naar het buitenland verdwijnt. Reacties van de Chinese overheid tegen de opiumhandel en vooral het uitblijven van **vrijhandel** veroorzaken twee opiumoorlogen (1839-1842, 1856-1860). Tijdens de laatste oorlog bezet een Frans-Brits leger de hoofdstad Beijing. Het verouderde Chinese leger delft telkens opnieuw het onderspit. De westerse mogendheden sluiten daarop vredesverdragen met China (omstreeks 1860). Volgens die **'ongelijke verdragen'** krijgt elk land enkele havens ter beschikking. Hun onderdanen mogen vrij door China reizen en handeldrijven. Ze kunnen niet door de Chinese overheid vervolgd worden en moeten slechts lage invoerrechten betalen. De christelijke missies mag niets in de weg gelegd worden.

Al die problemen zorgen ervoor dat er opstanden uitbreken die slechts met veel moeite en ten koste van miljoenen doden onderdrukt worden. De opstandelingen verkondigen dikwijls revolutionaire ideeën. Zo willen de aanhangers van **Taiping** bijvoorbeeld vrouwenemancipatie, de afschaffing van het privébezit en de vooroudervereringen, een verbod op gokken en de afschaffing van de opiumhandel ...

Bij de overheid start na 1860 een aantal mandarijnen met de modernisering van het onderwijs, het leger en de nijverheid. Zij wensen een sterk China dat zich kan verdedigen tegen het Westen. De hervormingen stoten echter op het verzet van het keizerlijke hof en conservatieve mandarijnen. De provinciale bestuurders voeren de meeste hervormingen niet door. Zij profiteren van de problemen om zich onafhankelijker van Beijing op te stellen. Op buitenlands vlak lijdt China nieuwe militaire nederlagen tegen Frankrijk en vooral Japan. Frankrijk verwerft de controle over Annam (Vietnam). Japan krijgt Taiwan en Korea onder zijn hoede. De Chinezen moeten aan Japan een oorlogsschatting betalen en daarvoor leningen in het buitenland aangaan. Een enorme staatsschuld is het uiteindelijke gevolg. Alle westerse mogendheden profiteren van de verdere verzwakking van China en verwerven de controle over de hun toegewezen havensteden en de omliggende kustgebieden. De Verenigde Staten voorkomen in 1899 een echte koloniale opdeling van China. De Amerikanen zijn voor een 'opendeurpolitiek': China blijft een onafhankelijke staat waar alle mogendheden zaken mogen doen. De Britten, die de economische concurrentie van de anderen in China niet vrezen, scharen zich achter die politiek. China behoudt de onafhankelijkheid.

Het keizerlijke hof onder leiding van de machtige keizerinweduwe Ci Xi (1835-1908) blijft de meeste moderniseringen tegenwerken. In 1900 steunt Ci Xi de **Bokser**opstand tegen alle westerlingen in China. De Boksers vormen een geheim genootschap dat zich verzet tegen de christelijke missies en andere buitenlandse nieuwigheden. De opstandelingen vermoorden verschillende christenen (westerlingen

boeddhisme: leer van Boeddha (de 'verlichte'). Omstreeks 500 v.C. predikt de Indische prins Siddharta een nieuwe leer van naastenliefde, gelijkheid tussen alle mensen en gematigdheid in alle dingen. Als je die levenswijze volgt, doorbreek je de voortdurende kring van reïncarnatie en kom je voor eeuwig in de opperste gelukzaligheid (het nirwana) terecht.

ongelijke verdragen: term gebruikt door de Chinezen voor de verdragen met de imperialistische mogendheden. De verdragen zijn ongelijk omdat China er niets bij wint.

Taiping: Hemelse Koninkrijk van de Grote Vrede (Tai Ping Tien Guo), uitgeroepen door de opstandelingen-leider Hong Xiuqan (1814-1864). Hong heeft zich gebaseerd op het christendom. De Qing-dynastie kan zijn beweging enkel met Britse hulp vernietigen.

Boksers: populaire naam voor het genootschap van de 'Rechtvaardige Harmonieuze Vuist' (Yi He Tuan)

en Chinezen) en belegeren met de hulp van het Chinese leger de wijk van de buitenlandse ambassades in Beijing. Een leger bestaande uit eenheden van verschillende westerse landen maakt een einde aan de opstand.

Na de mislukte Bokseropstand voert de keizerlijke regering een aantal moderniseringen door (onderwijs, administratie, industrie, leger …). Ze belooft zelfs een grondwet, een parlement en een regering naar westers model. De hervormingen komen echter te laat. In 1911 breekt er een opstand uit. Intellectuelen, gevormd in het buitenland of in buitenlandse scholen in China, nemen de leiding en roepen de republiek uit. Op 12 februari 1912 doet de laatste Qing-keizer Xuan Tong troonsafstand.

Xuan Tong: laatste keizer van China, ook gekend als Pu Yi. Hij is drie jaar wanneer hij in 1908 de troon bestijgt. Zijn vader regeert als prins-regent in zijn plaats.

RANDINFO

De verboden stad in Peking

KENNEN

1. de begrippen ‘mandarijn’, ‘confucianisme’, ‘daoïsme’, ‘xenofobie’, ‘ongelijke verdragen’ en ‘opendeurpolitiek’ uitleggen
2. China en de westerse landen op bestuurlijk, technisch en godsdienstig vlak met elkaar vergelijken
3. de plaats van het individu in de Chinese en westerse samenleving schetsen
4. vier kenmerken van het Chinese geloof geven en bespreken
5. de Chinese binnenlandse problemen uit de 19e eeuw geven
6. het handelsconflict en de daaruit voortvloeiende opiumoorlogen tussen China en het Westen uitleggen
7. aantonen hoe de westerse mogendheden China inpalmen
8. de evolutie van de moderniseringen schetsen
9. de slechte en positieve invloed van het Westen op China duiden
10. de rol van de Chinese xenofobie en van de missies in de Bokseropstand uitleggen

KUNNEN

iDiddit

1. verschillende indelingen van het verleden met elkaar vergelijken
2. uit bronnen kenmerken van de Chinese samenleving halen
3. bronnen bevragen en met elkaar vergelijken
4. met behulp van een kaart aantonen dat China aan macht inboet
5. een bron beoordelen op soort, presentatie, standplaatsgebondenheid en bruikbaarheid in functie van een historische vraag

OPDRACHT

Bekijk de tijdlijn boven de lestekst. Zoals je weet, is elke indeling van de geschiedenis kunstmatig. Het gaat om een hulpmiddel dat je helpt je te oriënteren in het verleden. De tijdlijn geeft je inzicht in het Chinese verleden. Het heeft geen zin om onze tijdsindeling toe te passen op China. Je kunt wel een vergelijking maken: met welke van onze tijden vallen het Legendarische Rijk en het Late Keizerrijk geheel of gedeeltelijk samen?

BRON 1 Het onderwijs in China

Het onderwijs is meestal in handen van privépersonen, allen mannen. De overheid voorziet alleen in voortgezet onderwijs. De enige toegelaten kwalificatie voor een overheidsambt is echter een opleiding en de weg naar literaire en publieke roem loopt via vergelijkende examens. Daarom is het niet eigenaardig dat men overal scholen vindt, zowel in kleine gehuchten als in grote steden. Zelfs zonder de aanwezigheid van overheidssteun is er een algemeen verlangen, zelfs bij de armsten, om kinderen 'een beetje' te scholen. De lagere scholen hebben niet meer dan één leerkracht die de absolute macht heeft over de school en de leerlingen (...). De scholen zijn ondergebracht in een privéwoning of in een tempel waar men de voorouders aanbidt. (...) Ik ging voor het eerst naar school toen ik zes was. Eerst studeerde ik de drie boeken voor beginners die in rijm geschreven waren. Je mag misschien denken dat ze gemakkelijk waren. Maar nee! Ze waren moeilijk. Omdat er geen Chinees alfabet bestaat, moet je elk woord op zich leren. (...) Vervolgens begon ik met het 'Grote leren', geschreven door een leerling van Kong Fu-Tze, en dan met de 'Leer van de middenweg', van de kleinzoon van Kong Fu-Tze. Die teksten zijn soms zeer moeilijk te doorgronden, zelfs voor de ouderen. Ze gaan immers over leren en filosofie. Grammatica noch wiskunde werd aangeleerd. Taal en literatuur vormen de leerstof van het kind.

Uit: Yan Phou Lee, When I Went to School in China, 1880

Yan Phou Lee is geboren in Guangdong. Op 12-jarige leeftijd mag hij samen met andere kinderen in de VS gaan studeren. Als succesvolle leerling wordt hij later toegelaten tot de universiteit van Yale. De Chinese overheid vreest dat de leerlingen en de studenten te westers worden en roept hem na verloop van tijd terug. Omdat ze geen Chinese opleiding gekregen hebben, krijgen de teruggekeerden geen belangrijke functies. Lee spaart geld voor de overtocht en keert terug naar de VS. Daar geeft hij lezingen over China. Zijn werk over de scholen is het eerste over dat onderwerp dat in het Engels verschijnt. Lee mag zijn studies aan Yale afronden. Hij bekeert zich ook tot het christendom. Na zijn studies gaat hij aan de slag als leraar en schrijver. Lee huwt tweemaal, telkens met een Amerikaanse vrouw, en krijgt vier kinderen. Lee verzet zich hevig tegen de discriminatie van de Chinezen in de VS. In 1927 keert hij terug naar China. Hij sterft in 1938 in Guangdong bij een Japans bombardement.

BRON 2 Mandarijnen

Na het succesvol afleggen van examens wordt men mandarijn, ambtenaar. De linkse prent toont een mandarijn voor burgerlijke zaken. De mandarijn rechts heeft een militaire functie.

a Hoe geraakt het Chinese Keizerrijk aan ambtenaren?

b 'De overheid vindt onderwijs belangrijk.' Juist of fout? Motiveer je antwoord.

c Wat is de belangrijkste leerstof in de scholen? Waarom is dat een probleem als je op een moderne manier wilt besturen?

BRON 3 De Chinese familie

Wanneer men samenleeft en de welstand samen deelt, wat zou dan niet tot het eigen bezit behoren? Alles wordt echter in gemeenschap beheerd door de meerderen en de oudsten. Ondergeschikten en jongere familieleden kunnen er niet willekeurig gebruik van maken. Doen zij dat toch, dan geldt het voor de wet niet als roof maar als toe-eigening, dit wil zeggen: het klopt met de wet als ondergeschikten en jongere familieleden de (gemeenschappelijke) welstand benutten. Maar zij kunnen wegens willekeurig gebruik worden aangeklaagd, indien zij niet vooraf aan hun meerderen en oudsten toestemming vragen.

Uit: Een commentaar op de wetten van de Ming-dynastie (1368-1644)

a Welk verschil merk je met de individuele westerse samenleving?

b Jongere familieleden mogen naar eigen goeddunken het familiebezit gebruiken. Juist of fout? Motiveer je antwoord.

BRON 4 Afvuurmechanisme voor raketpijlen

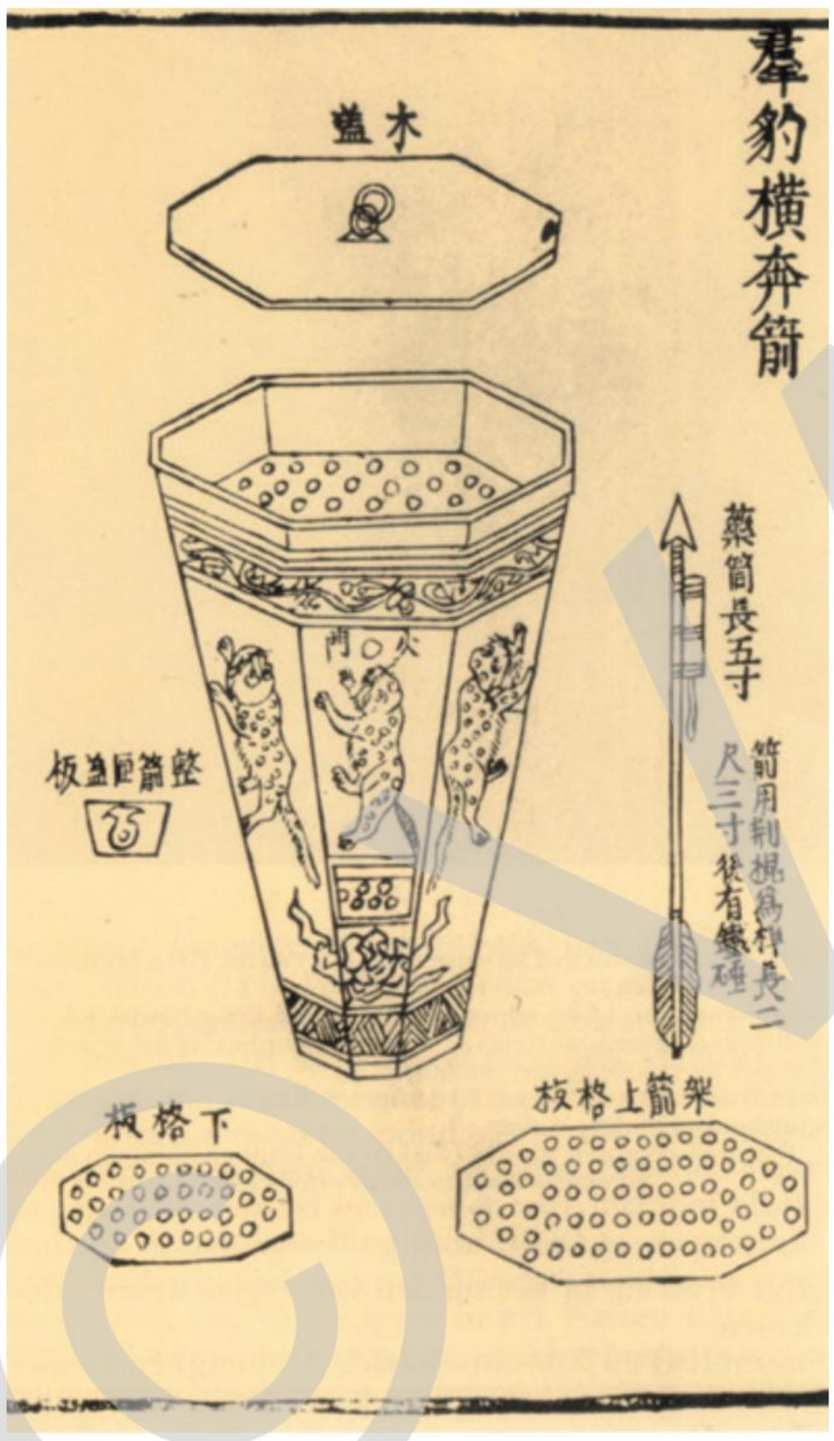

Illustratie uit 1628

Eén mechanisme kan tussen de 32 en 100 vuurpijlen (raketten) tegelijkertijd afvuren.

BRON 5 Chinese druktechniek

Vanaf ca. 1300 drukken de Chinezen met losse letters, die ze bij het zetten selecteren uit roterende zetkasten.

a In welke eeuw vindt men in West-Europa de boekdrukkunst uit?

b In de 17e eeuw zijn de westerse kanonnen nog niet zo wendbaar. De musketgeweren zijn pas effectief als veel musketiers tegelijkertijd vuren. Vergelijk op basis van die gegevens en op basis van het antwoord op de vorige vraag de Chinese techniek met die van het Westen in de 13e-17e eeuw.

c Vergelijk de Chinese techniek met de westerse techniek uit de 19e eeuw. Waarom vinden vele westerlingen dat de Chinese cultuur is blijven stilstaan?

BRON 6 Nieuwjaarsprent (19e eeuw)

De beschermgod Zhang waakt over het goed en kwaad in de wereld. Hij wordt vooral vereerd als beschermgod van de kinderen. De Chinezen geloven in tal van beschermgoden. Men gelooft dat de eigen voorouders (de afgestorvenen) over de familie waken.

BRON 7 Onderdeel van de hemeltempel (Tiantan) in Beijing

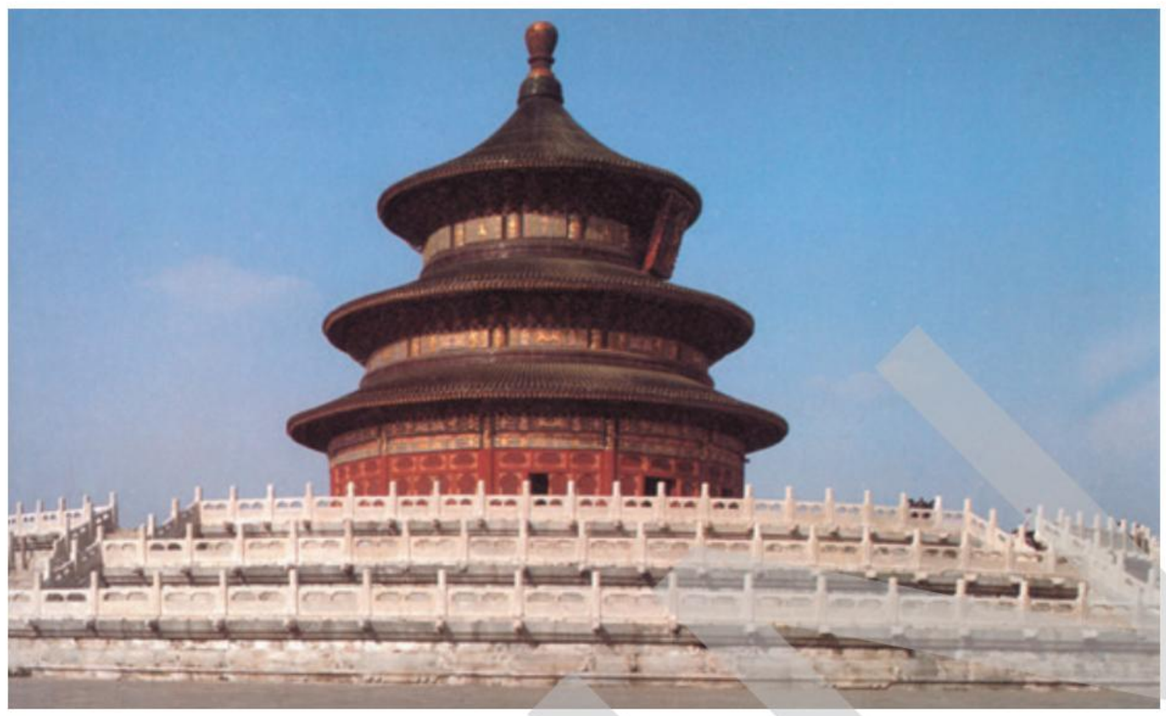

Een paar maal per jaar bezoekt de keizer de hemeltempel om aan de hemelgoden te offeren. Hij brengt hen verslag uit over het reilen en zeilen in zijn rijk. Tijdens de plechtigheid krijgt hij als 'zoon des hemels' opnieuw de toestemming om absoluut over China te regeren. Een keizer die af te rekenen krijgt met rampen en nederlagen heeft in de ogen van de Chinezen de steun van de hemelgoden verloren.

BRON 8 Uitspraken toegeschreven aan Kong Fu-Tze

De meester sprak: 'Van nature zijn alle mensen min of meer gelijk. Door hun praktische gewoonten verwijderen zij zich van elkaar.'
De meester sprak: 'Leren zonder te denken is verspilde moeite. Denken zonder te leren is gevaarlijk.'

De meester sprak: 'Yu, moet ik jou leren wat weten is? Als je iets weet, zeg dan ook dat je het weet. Als je iets niet weet, geef dan ook toe dat je het niet weet. Dat is weten.'

Geen enkel van de geschriften van de geleerde Kon Fu-Tze (551-479 v.C.) is bewaard gebleven. Men weet dus niet echt wat hij gezegd heeft. Zijn volgelingen beweren dat hij opriep tot respect voor de tradities en voor het gezag. Hij zou ook studeren heel belangrijk gevonden hebben. Na zijn dood wordt de wijze als een god vereerd.

BRON 9 Wierookketel voor een daoïstische tempel

De eerste keer offer ik wierook, opdat de mannelijke en vrouwelijke voorouders uit negen generaties van mijn geloofsbroeder/geloofszuster hun gestorven zielen, die zich in de jaden kist der Negen Duisternissen en in het Rijk van de eeuwige Nacht bevinden, en hun lichamen, die er slecht aan toe zijn, gered worden. Voor hun heil wordt deze vastentijd gehouden, en ik verbrand wierook.

Uit: Het gebed van de daoïstische meester en de gelovigen bij het rituele vasten volgens het 'Gele Register'

a Geef op basis van de bronnen vier kenmerken van het Chinese geloof.
b In welke mate verschilt het idee van Kong Fu-Tze over gelijkheid met dat van de Verlichting?
c Welke bron stemt het meeste overeen met het christelijke geloof? Motiveer je antwoord.

BRON 10 Chinees porseleinen bord uit de 18e eeuw

Chinees porselein is heel gegeerd bij westerlingen. Dit Chinese porseleinen bord is speciaal gemaakt voor de export naar Nederland. Om aan de grote vraag te kunnen voldoen, beginnen sommige westerse handelaars in eigen land porselein te maken. Het Delftse blauwe porselein is waarschijnlijk zo ontstaan.

BRON 12 De opiumoorlogen

Tijdens de Eerste Opiumoorlog overwint een Brits oorlogsschip de Chinese houten jonken.

BRON 11 Ruïnes van het keizerlijke paleis in Yanming Yuan

Het paleis wordt opgetrokken tussen 1749 en 1776. Franse en Britse troepen verwoesten de gebouwen in 1860. Het paleis toont duidelijk de invloed van de westerse barokkunst.

BRON 13 Een Chinese krant na de Eerste Opiumoorlog

Tijdens de regeringen van de keizers Qianlong (1736-1796) en Jiaqing (1796-1829) verzochten die Engelse barbaren nederig om toegang [tot de keizer] en de toestemming om hem eer te bewijzen en geschenken te overhandigen, later vroegen zij [de eilandengroep] Zhousan, maar onze heersers, die hun verraderlijke bedoelingen vermoedden, weigerden resoluut. Sindsdien hebben zij, in bondgenootschap met verraderlijke Chinese handelaars, een grootschalige opiumhandel op touw gezet en onze brave mensen met opium vergiftigd.

Werkelijk, de Engelse barbaren zouden ons allemaal vermoorden als ze dat konden. Het gaat hier om honden, wier verlangens nooit bevredigd kunnen worden. We hebben daarom geen behoefte om te onderzoeken of de vrede die ze nu gesloten hebben, echt of vals is. Laat ons opstaan, ons bewapenen, ons verenigen en hen tegemoet treden.

Na de Eerste Opiumoorlog (1839-1842) sluiten het zegevierende Groot-Brittannië en het Chinese Keizerrijk vrede (Vrede van Nanjing). De Britten krijgen Hongkong en mogen via vijf andere havens vrij (opium) handeldrijven. Bovenstaande tekst wordt in 1842 gepubliceerd in een Chinese krant uit Ghuangzhou.

a Waarom haat de journalist de Britten?
b Wat is het doelpubliek van deze bron?
c Welke veralgemening vind je terug in de tekst?
d Bewijs met bron 10 tot en met 13 dat de Chinese en de westerse cultuur elkaar beïnvloeden.

BRON 14 China in het begin van de 20e eeuw

a **Waaruit blijkt dat China aan macht inboet?**
b **Geef de hedendaagse naam van Annam.**
c **Wat hebben Tibet, Mongolië en Nepal met elkaar gemeen?**
d **Zoek op wanneer Hongkong opnieuw Chinees is geworden.**

BRON 15 Enkele hervormingen van keizer Guang Xu (1898)

1 De oprichting van een universiteit in Beijing
2 Het uitsturen van leden van de keizerlijke familie om de Europese en Amerikaanse wijze van besturen te bestuderen
3 De aanmoediging van de kunsten, wetenschappen en de moderne landbouw
5 Afschaffing van de literaire verhandelingen als onderdeel van het staatsexamen (voor mandarijnen)
8 Advies om de Tataarse legereenheden (Mantsjoes, Mongolen …) te voorzien van westerse wapens en te onderwerpen aan de westerse militaire dril
12 Speciale prijzen om uitvinders en schrijvers aan te moedigen
15 De oprichting van een administratie voor het mijnwezen en de spoorwegen
16 Aanmoediging van journalisten om te schrijven over alle mogelijke politieke onderwerpen
23 Het ontslag van hoge mandarijnen in het (invloedrijke) Bureau van de Riten omdat ze de bevelen om berichten aan de keizer niet langer te openen (en te lezen), niet nageleefd hebben
26 Een keizerlijke douanepost vervangt de trage koerierdiensten.
27 De invoering van een staatsbegroting (een overzicht van wat de staat aan inkomsten en uitgaven gaat boeken)

Guang Xu stoot op verzet van conservatieve mandarijnen en een groot deel van de hofhouding. De keizerin-moeder Ci Xi, de werkelijke heerser over China, laat de keizer gevangen zetten. De ongelukkige keizer wordt op haar bevel in 1908 waarschijnlijk vermoord. Op de militaire maatregelen na werkt Ci Xi de hervormingen tegen.

a **Schets een beeld van het keizerrijk China in de 19e eeuw aan de hand van de hervormingen van Guang Xu.**
b **Waarom schaft Ci Xi de militaire hervormingen niet af?**

BRON 16 Bokseropstand

De mensen van Shansi zijn van nature uit verlegen en vriendelijk, en schoppen niet graag herrie. Ze zijn het meest vredelievende volk van China. Daarom waren de a-christenen niet verontrust, zelfs wanneer de berichten uit de kuststreek steeds alarmerender werden. Daar was echter één zaak die ons bezorgd maakte en dat was het feit dat de wrede en valse Yu Hsien, de vreemdelingenhater, benoemd werd tot gouverneur van Shansi. Voordien had hij de Bokserbeweging in Shangdong en de keizerin-weduwe ervan overtuigd dat de Boksers over bovennatuurlijke krachten beschikten en echte patriotten waren. (…)

Voor het eerst hadden we geen contacten meer met Tianjin en Beijing. Alle reizigers werden gefouilleerd. Als ze buitenlandse brieven bij zich droegen, doodde men ze. (…)

De slechte gouverneur, Yu Hsien, proclameerde dat vreemde godsdiensten de moraliteit aantastten en mannen aanzetten om kwaad te verrichten. Nu was het moment aangebroken dat goden en mannen daartegen in het verzet kwamen, en de hemelse legioenen waren gezonden om de vreemde duivels uit te roeien. Dat waren de Boksers, trouw aan hun heerser en hun vaderland, die vastbesloten de vreemde godsdienst wilde uitroeien. Hij beloofde ook een beloning, eretitels, ambten of geld, voor al wie vreemdelingen doodde. Als de hoogste ambtenaar op zo'n wijze de Boksers favoriseerde, wat konden de lagere ambtenaren dan doen? Mensen en ambtenaren bogen voor zijn wil, en wie gekend stond als Bokser, stond in hoog aanzien. Het was een tijd van anarchie waarin niet alleen christenen gedood werden, maar ook honderden anderen op wie de Boksers een pik hadden. (…)

De volgende dag waarschuwde een kind me dat ik beter niet door een bepaald dorp kon gaan. Het vertelde me dat Boksers er iedereen oppakten die ze verdacht vonden. En ik zag het vuur waarin ze twintig christenen verbrandden. Ik dankte de Heer om het kind ertoe aan te zetten om mij te waarschuwen en mij zo te redden, en misschien de mensen van de legatie [protestantse missiepost].

Uit: Yao Chen-Yuan, My Adventures During the Boxer War, 1900

Yao Chen-Yuan (1856-?) is een Chinese christen en een ooggetuige van de Bokseropstand. Hij speelt tijdens de opstand koerier voor de buitenlanders (diplomaten, handelaars, geestelijken …). Die hebben zich verschanst in hun wijk in Beijing en worden door de Boksers belegerd. Chen-Yuan doet dat naar eigen zeggen omdat hij een einde wil maken aan de bloedige vervolgingen door de Boksers. Hij slaagt er, verkleed als bedelaar, in om berichten naar de stad Tientsin heen en terug te smokkelen. Daar verzamelen buitenlandse troepen zich om de Boksers te bestrijden. Chen wordt achteraf beloond met een medaille en een behoorlijke som zilver.

a Waaruit blijkt dat de Boksers niets te vrezen hebben van de Chinese overheid?
b Waardoor kan de maker beïnvloed zijn (standplaatsgebondenheid)?
c Tegen wie keren de Boksers zich allemaal?

BRON 17 Het einde van het keizerrijk

Keizer Xuan Tong (Puyi) in 1911

Het hele land neigt naar een republikeinse vorm van bestuur. Het is de Wil van de Hemel, en we kunnen zeker niet het verlangen van het volk verwerpen ten voordele van de eer en glorie van één familie.

Wij, de keizer, geven de soevereiniteit aan het volk. We beslissen dat de staatsinrichting een grondwettelijke republiek zal zijn. In deze tijden van verandering, om het Zuiden en het Noorden te verenigen, benoemen wij Yuan Shi-kai om een voorlopige regering te organiseren in overleg met het leger van het volk over de eenheid tussen de vijf volkeren, Mantsjoes, Chinezen, Mongolen, mohammedanen en Tibetanen. Die volkeren vormen gezamenlijk de grote staat van Chung Hwa Ming-Kus (de Chinese Republiek).

Getekend: de keizer, eerste minister Yuan Shi-kai en andere ministers

Met deze tekst uit 1912 is de troonsafstand van keizer Xuan Tong een feit.

a Toon aan dat de keizer laat uitschijnen dat hij nog alle macht heeft.
b Waarom komt er een einde aan het absolutisme?
c Is de tekst wel afkomstig van de hand van de keizer? Motiveer je antwoord.

E De Grote Oorlog en zijn gevolgen

In de periode na de Eerste Wereldoorlog spreken de mensen over de 'Grote Oorlog'. Het conflict heeft zoveel slachtoffers gekost en schade veroorzaakt dat ze het niet anders dan groot kunnen noemen. Men weet op dat moment ook niet dat er een tweede wereldoorlog in het verschiet ligt. Tijdens de 'belle époque' heeft men het loflied van de technologische vooruitgang gezongen. Nu blijkt dat die vooruitgang ook een schaduwkant heeft, met wapens die steeds meer en beter kunnen doden en vernietigen. In dit onderdeel bestudeer je de oorzaken, het verloop en de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog, slechts een van die vele conflicten.

1914 1918

BELLE EPOQUE | EERSTE WERELDOORLOG | INTERBELLUM

BRON 1 Affiche van Jules Cheret voor een bal, 1896

Tijdens de 'belle époque' amuseren de hogere kringen zich. Ze geloven in de vooruitgang en in hun eigen land.

BRON 2 Affiche van Alphonse Mucha, 1895

Op de talloze affiches van kunstenaars zoals Mucha worden vrouwen in die periode elegant, verfijnd en genietend afgebeeld.

1939

1945

TWEEDE WERELDOORLOG

BRON 3 Britse soldaat in Ieper, 1917

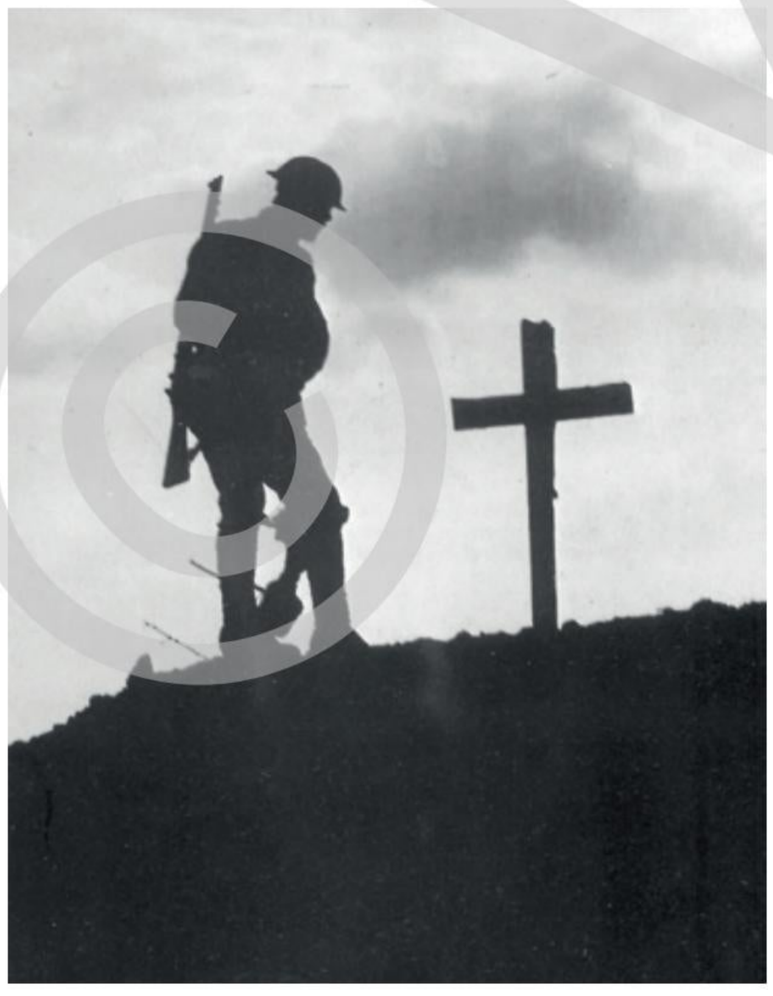

Een Britse soldaat op zoek naar het graf van een vriend, Pilkem (Ieper), augustus 1917

BRON 4 Soldaten aan het front

De rauwe realiteit van de Eerste Wereldoorlog

E1

De Eerste Wereldoorlog

Een conflict in de Balkan escaleert in 1914 tot een heuse wereldoorlog. **Wat zijn de oorzaken van die oorlog? Hoe ontstaat het conflict? Hoe verloopt de oorlog? Waarom is deze oorlog een wereldoorlog? Hoe wordt de Eerste Wereldoorlog gevoerd? Welke maatschappelijke gevolgen heeft WO I? Hoe eindigt de oorlog?**

Balkan: schiereiland in Zuidoost-Europa, waartoe – afhankelijk van de definitie – het gebied van Kroatië tot en met Griekenland behoort

1 De oorzaken van het conflict

BRON 1-2-3-4-8 De Duitse eenmaking wijzigt de machtsverhoudingen in Europa. De nieuwe staat beschikt over veel grondgebied, een sterk leger en een snel groeiende economie. De Fransen willen echter revanche na de nederlaag van 1870. Ze vragen de teruggave van Elzas-Lotharingen. De Duitse kanselier Bismarck probeert Frankrijk te isoleren. Zo steunt hij Franse koloniale ambities in de hoop dat de Fransen problemen zullen krijgen met Europese concurrenten. Verder streeft hij naar goede relaties met Rusland. Hij sluit in 1882 een defensief verdrag met Italië en Oostenrijk-Hongarije, waarin ze beloven elkaar te steunen als een van de drie wordt aangevallen door een ander land. Zo ontstaat de Driebond of Triple Alliantie. Bismarck treedt onder druk van de nieuwe Duitse keizer Wilhelm II in 1890 af. Onmiddellijk verslechteren de relaties met Rusland. Frankrijk sluit in 1894 een verdrag met Rusland. De Britten en de Fransen regelen hun koloniale problemen en sluiten in 1904 een verdrag. Drie jaar later vormen Fransen, Britten en Russen de Triple Entente. Daardoor staan er twee bondgenootschappen tegenover elkaar: de Triple Entente en de Triple Alliantie. Dat verhoogt het risico dat een 'beperkt' conflict escaleert als twee landen die behoren tot verschillende bondgenootschappen met elkaar in oorlog komen. Bovendien redeneert een groot deel van de Europese bevolking vanuit een sterk nationalisme, waarbij andere staten als mogelijke vijanden, of bondgenoten, worden aangezien.

De Britten vrezen de uitbouw van een Duitse vloot die het Britse overwicht op zee zou kunnen bedreigen. Bovendien groeit de Duitse economie sneller dan de Britse. Oostenrijk-Hongarije, bondgenoot van Duitsland, staat onder zware druk. Het koninkrijk Servië steunt Slavische nationalisten in het door Oostenrijk aangehechte Bosnië-Herzegovina. Wenen is heel beducht voor nationalistische problemen. Achter Servië zien zij de dreiging van Rusland. In die omstandigheden ontstaat een wapenwedloop tussen de verschillende grootmachten. De Balkanstaten voeren twee oorlogen (1912-1913) om de Ottomaanse bezittingen in Europa in te palmen. De gevechten op de Balkan eindigen, maar verschillende landen (Servië, Bulgarije, Ottomaanse Rijk) blijven om verschillende redenen ontevreden achter.

In zo'n situatie vol spanningen lijkt een oorlog onvermijdelijk. Maar dat hoeft niet zo te zijn. De voorgaande jaren leidden die tegenstellingen niet tot een wereldconflict. Op bepaalde scharniermomenten kiezen staatshoofden en politieke leiders ervoor om wel of net niet in te grijpen. In juli 1914 gaan de

politieke leiders van de verschillende landen echter niet op de rem staan: ze laten de gebeurtenissen hun gang gaan.

2 Sarajevo en de Julicrisis

BRON 5-6 Op 28 juni 1914 brengt Franz-Ferdinand, de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, een officieel bezoek aan Sarajevo, de hoofdstad van Bosnië-Herzegovina, dat door Oostenrijk was geannexeerd. Hij wordt er neergeschoten door een Bosnisch-Servische nationalist, Gavrilo Princip, die banden heeft met een Servische terreurorganisatie. Voor vele Oostenrijkers staat het vast dat de Servische regering betrokken is bij de moordaanslag. De Duitse keizer belooft dat zijn land Oostenrijk zal bijstaan als het conflict met Servië zou leiden tot een oorlog tegen Rusland. Dat geeft de Oostenrijkse regering de mogelijkheid een harde houding aan te nemen. Ze stuurt een ultimatum aan Belgrado. De Servische regering doet toegevingen, maar weigert Oostenrijkse ambtenaren in Servië te laten deelnemen aan een onderzoek naar de moordaanslag. Dat biedt de Oostenrijkers een excuus om naar de wapens te grijpen. Ondertussen begint Rusland te mobiliseren. Duitsland moet nu een beslissing nemen. De Duitse militaire staf baseert zich op het 'Schlieffenplan', dat in 1905 door stafchef Alfred von Schlieffen was opgesteld. Dat plan stelt dat Duitsland in geval van oorlog eerst Frankrijk zou moeten verslaan. De Duitse legers moeten door het neutrale België rond de Franse verdedigingslinies trekken. Daardoor kunnen ze de Franse legers omsingelen. Het Russische leger kan ondertussen geen tegenaanval uitvoeren omdat het zes weken nodig heeft om te mobiliseren. Op dat moment zou Frankrijk verslagen zijn en kan Duitsland zijn volledige troepenmacht inzetten tegen de Russische legers. Zo voorkomt men een 'tweefrontenoorlog'. Duitsland verklaart de oorlog aan Rusland op 1 augustus en aan Frankrijk op 3 augustus 1914. De Belgische regering weigert het Duitse leger een vrije doortocht over haar grondgebied te verlenen. Daarop wordt België aangevallen. Duitsland (Pruisen) overtreedt daarbij een verdrag uit 1839 waarin het samen met de Britten en Fransen de Belgische neutraliteit garandeert. De Britse publieke opinie wil 'Brave little Belgium' steunen. De politici gaan overstag. Groot-Brittannië verklaart daarom de oorlog aan Duitsland. Het land wil geen dominant Duitsland op het Europese continent.

Wil je nog meer weten over de Eerste Wereldoorlog? Neem dan een kijkje op iDiddit.

Een golf van nationalisme en patriottisme overspoelt het continent. De meeste mensen verwachten een korte, succesvolle campagne.

3 De bewegingsoorlog verzandt in een loopgravenoorlog

BRON 7-9-10-11 In augustus 1914 rukt het Duitse leger op door België. De weerstand van de forten van Luik vertraagt enigszins die opmars. Duitse militairen beschuldigen Belgische burgers ervan geweld te gebruiken tegen hen. Duitse troepen doden duizenden Belgische burgers. De Duitse colonnes laten een spoor van vernielingen na. Meer dan een miljoen mensen vluchten naar onder andere Nederland, dat vluchtelingenkampen opricht voor de Belgen. Na wekenlange geforceerde marsen worden de Duitsers door de Fransen teruggeslagen aan de Marne. Het Schlieffenplan is mislukt. Duitsers en Fransen rukken dan op richting Noordzee in de hoop om rond elkaars flank te kunnen trekken. Meer en meer Britse troepen ontschepen in de Noordzeehavens. Koning Albert moet zich met het Belgische leger terugtrekken uit Antwerpen om achter de IJzer een Duitse omsingeling te vermijden. De Belgen zetten de IJzervlakte onder water en stoppen daar de Duitse opmars. De verschillende legers graven zich in langs een frontlinie van Nieuwpoort tot Zwitserland. Er ontstaat een loopgravennetwerk met verschillende verdedigingslinies en talloze verbindingsloopgraven. Tot wanhoop van de soldaten krijgen ze keer op keer het bevel om aan te vallen. Ze moeten in het vrije veld oprukken tegen een vijand die hen neermaait met geweren, mitrailleurs en artillerie-bombardementen. De opvatting van de legerstaven dat een defensieve houding niet tot de beslissende doorbraak leidt, kost vele honderdduizenden het leven bij Verdun, aan de Somme (1916) en bij Ieper (o.a. Passendale in 1917).

4 Een wereldoorlog

BRON 11 Het zwaartepunt van de oorlog ligt aan het westelijk front. Er vinden ook elders belangrijke gevechten plaats. Italië kiest de kant van de Triple Entente in 1915. In ruil voor beloften op gebiedsuitbreiding laat het zijn oude bondgenoten in de steek. Duitse duikboten proberen de bevoorrading van Groot-Brittannië te verhinderen en torpederen koopvaardijschepen. In 1915 brengt een Duitse duikboot de Britse 'Lusitania' tot zinken. Daarbij komen onder andere 128 Amerikanen om.
De Amerikaanse president Woodrow Wilson weigert voorlopig nog de oorlog te verklaren aan Duitsland.

mobiliseren: het leger klaarmaken voor de oorlog en soldaten oproepen voor het leger

centrale mogendheden: Duitsland en bondgenoten Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en het Ottomaanse Rijk

In 1917 is echter de maat vol. De Duitsers beginnen een onbeperkte duikbotenoorlog waarbij ze vele neutrale schepen (o.a. Amerikaanse) tot zinken brengen. Bovendien bezorgen de Britten de VS onweerlegbaar bewijs dat de Duitse minister Zimmermann Mexico en Japan oproept de Verenigde Staten aan te vallen. In april 1917 verklaart Wilson Duitsland en zijn bondgenoten de oorlog. Aan het oostelijk front boekt Duitsland echter een belangrijke overwinning. De nieuwe communistische leiders van Rusland sluiten in 1917 een wapenstilstand (zie les E2). In 1918 volgt er vrede met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije.

Azië en Afrika ontsnappen evenmin aan de oorlog. In Afrika concentreert de strijd zich vooral in en om de Duitse kolonies. De Force publique, het Belgische koloniale leger dat vooral bestaat uit Congolezen, voert offensieven tegen Duitse troepen in Kameroen en Tanganyika. Die bijna vergeten oorlog kost duizenden mensenlevens. Op Tanganyika na veroveren de geallieerden die kolonies voor het einde van de oorlog. In Azië vinden de centrale mogendheden een belangrijke bondgenoot in het Ottomaanse Rijk. De Ottomaanse Turken slaan in 1915 een Britse aanval op de Dardanellen af. Uiteindelijk blijken ze niet in staat Arabische opstanden te onderdrukken. De Britten vallen Palestina en Mesopotamië (Irak) binnen. Aan de Joden belooft de Britse minister Balfour een 'nationaal tehuis' in Palestina. De Armeense christelijke minderheid in het Turkse Rijk wordt het slachtoffer van een genocide. De Turken vrezen immers dat de Armeniërs zullen collaboreren met de Russen. In het Verre Oosten palmt Japan de meeste Duitse kolonies in.

5 Een totale oorlog

BRON 14-15 De economieën van de verschillende oorlogvoerende landen worden volledig afgestemd op de oorlogsproductie. Omdat vele arbeiders en boeren aan het front vechten, moeten vrouwen hun taken in de fabrieken en op het land overnemen. De meeste staten maken zware schulden om de oorlog te financieren. Wapens worden geperfectioneerd en nieuwe wapens worden uitgevonden. De eerste massale gifgasaanval vindt plaats in 1915, ten noorden van Ieper. Duitse troepen gebruiken 6 000 metalen cilinders om 180 ton chloorgas te verspreiden over een front van 6 km. De grote doorbraak blijft uit. Gasmaskers worden ontwikkeld om de soldaten te beschermen, maar die bieden onvoldoende bescherming tegen mosterdgas (yperiet), dat vanaf 1917 wordt gebruikt. Mosterdgas verbrandt longen, huid en ogen. Gas veroorzaakt gedurende de oorlog 1 300 000 slachtoffers, van wie bijna 100 000 doden. De vlammenwerper is een ander gruwelijk wapen dat de Duitsers voor het eerst in 1915 gebruiken. De Britten zetten tijdens het Sommeoffensief in 1916 tanks in. Die bieden bescherming tegen het moorddadige mitrailleurvuur. Door technische mankementen, het kleine aantal, de traagheid en het door bomkraters verminkte terrein kunnen de tanks in 1916 geen resultaten boeken. Pas op het einde van de oorlog worden het geduchte wapens. Duitse zeppelins voeren (beperkte) bombardementen uit. Luchtballonnen worden gebruikt als observatieposten. Luchtfoto's vanuit vliegtuigen bieden heel precieze informatie over de vijandelijke stellingen. Sommige piloten helpen de artillerie om het doel te raken. Men ontwikkelt gevechtsvliegtuigen, die gedurende de oorlog worden uitgerust met mitrailleurs. Ook hier is de realiteit minder fraai dan de heldenverhalen doen uitschijnen. De Britten beschikken tijdens de oorlog niet over parachutes. Velen storten te pletter of worden levend verbrand na een treffer.

6 Het frontleven en de sociale en maatschappelijke gevolgen van de oorlog

BRON 12-13-16-17-18-19-20-21 Miljoenen soldaten brengen jaren door in de loopgraven. Die zijn aanvankelijk heel primitief. Zodra de bewegingsoorlog vastgelopen is, beginnen soldaten zich in te graven. Na verloop van tijd bouwt men kleine schuilplaatsen, latrines, munitiedepots, verbandposten … Na gevechten biedt de omgeving een troosteloze aanblik: van bomen blijven alleen stronken achter. De regen herleidt de loopgraven tot open riolen, vol met ongedierte. Bomkraters zijn dan met water gevuld. Ratten, luizen en vlooien vormen een echte plaag. Ziekten veroorzaken vele slachtoffers.

In het Belgische leger ontwikkelt zich vanaf 1915 een routine dat de infanteriesoldaten afwisselend een aantal dagen moeten dienen in de eerste linie, een periode in de tweede linie verblijven en een periode rust krijgen. Naarmate de oorlog verder aansleept, groeit het ongenoegen bij de soldaten. Soms mondt dat ongenoegen uit in regelrechte muiterij, zoals in het Franse leger in 1917. In het Belgische leger verzetten Vlaamse intellectuelen zich tegen de achteruitstelling van Nederlandstaligen door de overwegend Franstalige officieren. Die intellectuelen richten de Frontbeweging op. In een open brief aan koning Albert herhalen ze hun eisen: een gescheiden Vlaams en Waals leger, Vlaams bestuur in Vlaanderen, opheffing van censuur en verschijningsverbod op Vlaamsgezinde kranten en boeken, opheffing van de verboden tegen studiekringen … Zowel koning Albert

als de meeste generaals zijn beducht voor de Frontbeweging en de Fronters worden actief vervolgd. De impact van de Frontbeweging mag dan al beperkt blijven, ze luidt toch een nieuwe fase in de Belgische geschiedenis in. De Vlaamse Beweging krijgt een radicale vleugel die zich ook na de oorlog zal laten gelden. De Belgische socialisten krijgen tijdens de oorlog de kans om zich waar te maken. Zij maken deel uit van de Belgische regering van nationale eenheid. De koning hoopt zo sociale onlusten na de oorlog te voorkomen. Hij pleit onder meer voor de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht. Het voorbeeld van de Russische Revolutie spoort conservatieve kringen aan om water bij de wijn te doen.

Soldaten hebben traumatische ervaringen, die hen de rest van hun leven bijblijven. Na de oorlog blikken velen met een gevoel van afgrijzen terug. Dat mag nooit meer gebeuren. Anderen kijken met een gevoel van weemoed terug. In het burgerleven missen ze de solidariteit en de verbondenheid onder de kameraden. Vaak kunnen ze zichzelf niet meer inpassen in het burgerleven. Bij de overwinnaars is er dan wel de troost van de erkenning in jaarlijkse herdenkingen en het gevoel dat het dan toch een beetje zin heeft gehad, maar zelfs die troost ontbreekt bij de 'verliezers'.

7 De beslissing valt in 1918

BRON 22-23 De deelname van de Verenigde Staten aan de oorlog betekent dat Duitsland snel moet handelen. Na de vrede met de Russische communisten kunnen Duitse troepen massaal naar het westelijke front worden overgebracht. In maart en april 1918 boeken de Duitsers gebiedswinst. Amerikaanse troepen worden nu ingezet. Vanaf juli volgt de ene Duitse nederlaag na de andere. Tienduizenden troepen geven zich moegestreden over. De Duitse economie wordt in een economische wurggreep gehouden door een zeeblokkade van de Britse vloot. De Duitse bondgenoten geven één na één de strijd op. Naar Russisch voorbeeld ontstaan er arbeiders- en soldatenraden in Duitsland. Begin november breekt er een opstand uit onder Duitse mariniers. Sociaaldemocraten worden in de regering opgenomen. Zij eisen het aftreden van de Duitse keizer. In Berlijn wordt de republiek uitgeroepen. Keizer Wilhelm II vlucht naar Nederland. Duitsland vraagt de wapenstilstand en op 11 november 1918 eindigt de Eerste Wereldoorlog.

Men schat het aantal gesneuvelde militairen op 8 500 000. Het aantal omgekomen burgers bedraagt minimaal 6 000 000. Ongeveer 40 000 Belgische militairen sneuvelen, terwijl ongeveer 9 000 burgers omkomen. Daarbij komen in 1918-1919 circa 20 000 mensen om ten gevolge van de Spaanse griep, die wereldwijd miljoenen slachtoffers maakt. Op materieel vlak zijn 70 000 Belgische woningen vernield en 200 000 woningen zijn zwaar beschadigd. De totale schade wordt geschat op 16 tot 20 % van het vooroorlogse nationale vermogen van België.

KENNEN

1. de begrippen 'Triple Entente', 'Triple Alliantie' en 'Schlieffenplan' verklaren
2. de begin- en einddatum van de Eerste Wereldoorlog geven
3. vijf oorzaken van de Eerste Wereldoorlog opnoemen
4. de aanleiding van de Eerste Wereldoorlog uitleggen
5. de Julicrisis uitleggen
6. de deelname van Frankrijk, België, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Italië, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Rusland aan de Eerste Wereldoorlog verklaren
7. verklaren waarom we het een wereldoorlog mogen noemen
8. drie nieuwe wapens en hun effecten opnoemen
9. het frontleven beschrijven
10. het ontstaan van de Vlaamse Frontbeweging verklaren
11. drie economische en maatschappelijke gevolgen van de oorlog opnoemen

KUNNEN

iDiddit

1. informatie uit tabellen afleiden
2. bronnen met elkaar vergelijken in functie van een historische vraag
3. informatie uit bronnen afleiden en interpreteren
4. zich kunnen inleven in de situatie van een soldaat in de loopgraven
5. kaarten bespreken
6. een eigen mening formuleren en verdedigen
7. de standplaatsgebondenheid van leiders van de verschillende partijen herkennen en bespreken in functie van een historische vraag

BRON 1 Militaire bondgenootschappen in 1914

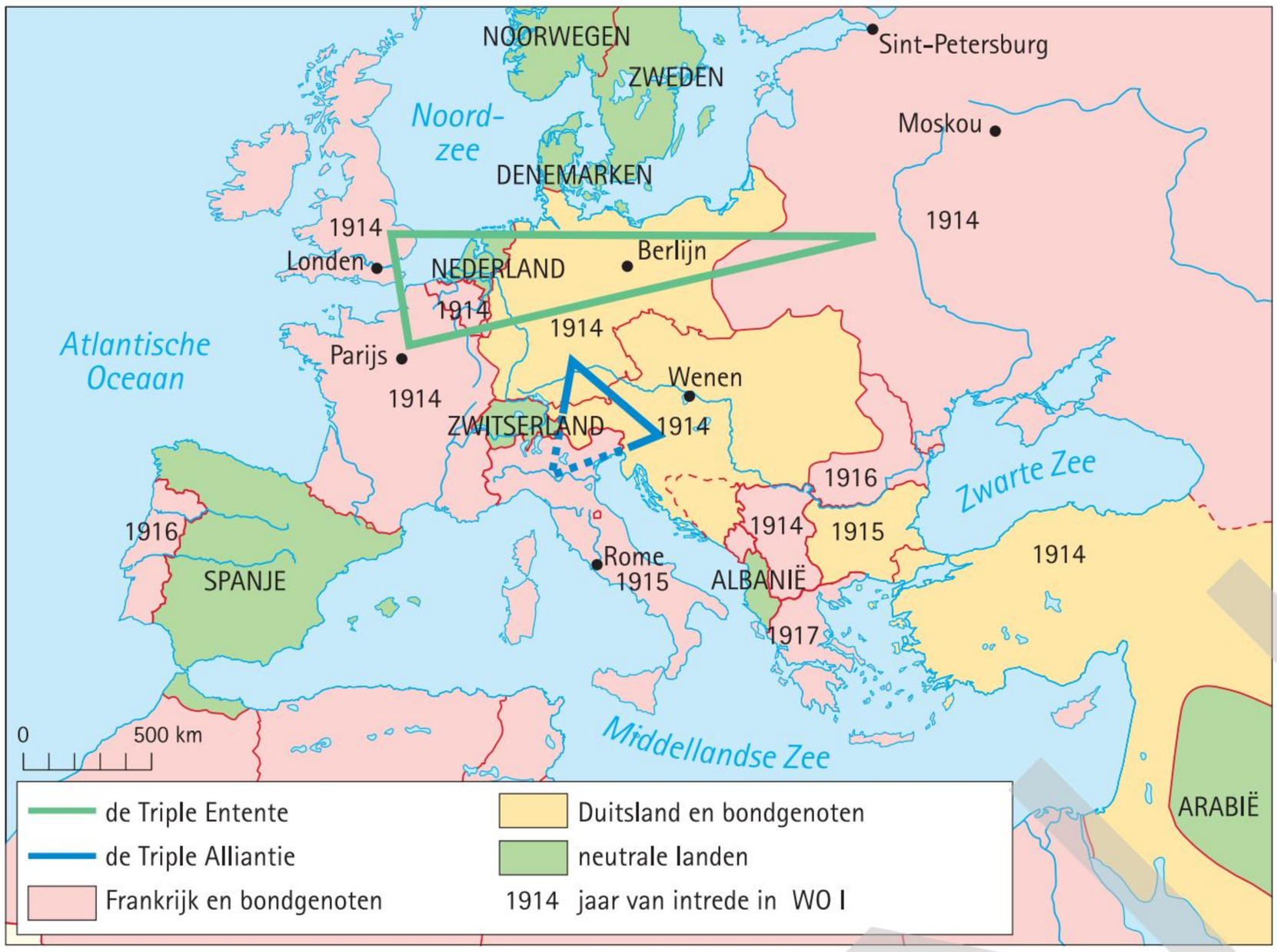

BRON 2 Leger- en marinepersoneel, 1880-1914

	1880	1900	1910	1914
Rusland	791 000	1 162 000	1 285 000	1 352 000
Frankrijk	543 000	715 000	769 000	910 000
Groot-Brittannië	367 000	624 000	571 000	532 000
Duitsland	426 000	524 000	694 000	891 000
Oostenrijk-Hongarije	246 000	385 000	425 000	444 000

BRON 3 Oorlogsschepen in tonnages, 1880-1914

	1880	1900	1910	1914
Groot-Brittannië	650 000	1 065 000	2 174 000	2 714 000
Duitsland	88 000	285 000	964 000	1 305 000
Frankrijk	271 000	499 000	725 000	900 000
Rusland	200 000	383 000	401 000	679 000

a **Geef de leden van respectievelijk de Triple Entente en de Triple Alliantie.**

b **Waarom kunnen dergelijke militaire bondgenootschappen bijdragen tot een schaalvergroting van conflicten?**

c **Welke oorzaken van de Eerste Wereldoorlog kun je uit bron 2 en 3 afleiden?**

d **Wat is voor lord Balfour de grootste bedreiging voor Groot-Brittannië?**

BRON 4 Het Britse standpunt over de Duitse bewapening

(…) de grootste militaire macht en de tweede grootste zeemacht ter wereld is zowel haar leger als haar vloot aan het uitbreiden. Ze breidt haar spoorwegen uit die naar de grensstaten leiden; niet alleen naar grensstaten die zelf over machtige legers beschikken, maar naar kleine staten die geen ander verlangen kunnen hebben dan om neutraal te blijven. (…)

Ongelukkig genoeg zal een analyse van de Duitse oorlogsvoorbereidingen niet kunnen aantonen voor welke doeleinden ze worden uitgevoerd.

Uit: Lord Balfour, Nord und Süd, 1912

De Britse politicus lord Balfour schrijft in 1912 een artikel in de Duitse krant Nord und Süd. Daarin wil hij het Britse standpunt over de toegenomen spanningen tussen Duitsland en Groot-Brittannië duidelijk maken.

BRON 5 Verklaring van de Duitse keizer

Zijne majesteit [Wilhelm II] gaf mij de toestemming om onze allergenadigste heer mee te delen dat we op de volledige steun van Duitsland kunnen rekenen. De houding van Rusland zal in elk geval vijandig zijn, maar daarop is hij al sinds jaren voorbereid, en indien het tot een oorlog zou komen tussen Oostenrijk-Hongarije en Rusland, dan mogen we ervan overtuigd zijn dat Duitsland, trouw aan het bondgenootschap, aan onze kant zal staan. Wanneer we werkelijk een oorlogsactie tegen Servië als noodzakelijk zien, zou hij het betreuren dat we het huidige, voor ons zo gunstige moment onbenut laten.

Mondelinge verklaring van de Duitse keizer Wilhelm II aan graaf von Hoyos

Von Hoyos is de kabinetschef van de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken op 5 juli 1914 in Potsdam. De keizer geeft deze verklaring zonder zijn kanselier daarover geraadpleegd te hebben. De graaf stuurt het antwoord van de keizer door naar Wenen.

Waarom noemen historici deze boodschap van de Duitse keizer een 'blanco cheque'?

BRON 6 Uit het dagboek van de Duitse adviseur

6 juli

De Russische militaire macht groeit snel. (...) Oostenrijk wordt voortdurend zwakker. (...) De kanselier spreekt van moeilijke beslissingen. De moord op Franz-Ferdinand. Officieel Servië erbij betrokken. Oostenrijk wil onmiddellijk aan het werk. (...) Ons oude dilemma met elke Oostenrijkse actie in de Balkan. Als we hen aanmoedigen, dan zeggen zij dat wij hen erin geduwd hebben; als we hen ervan afhouden, wordt er gezegd dat wij hen in de steek laten. Dan gaan ze naar de westerse machten, die hen met open armen ontvangen, en wij verliezen de laatste redelijke bondgenoot (...) Een actie tegen Servië kan tot een wereldoorlog leiden. Van een oorlog, wat de uitkomst ook moge zijn, verwacht de kanselier een omwenteling van alles wat bestaat.

Uit: De dagboeken van Kurt Riezler, adviseur van de Duitse kanselier Theobald von Bethmann Hollweg

Vergelijk bron 5 en 6 met elkaar. Wat kun je eruit afleiden over de stelling dat Duitsland in 1914 doelbewust op een oorlog aanstuurt?

BRON 7 Het Schlieffenplan

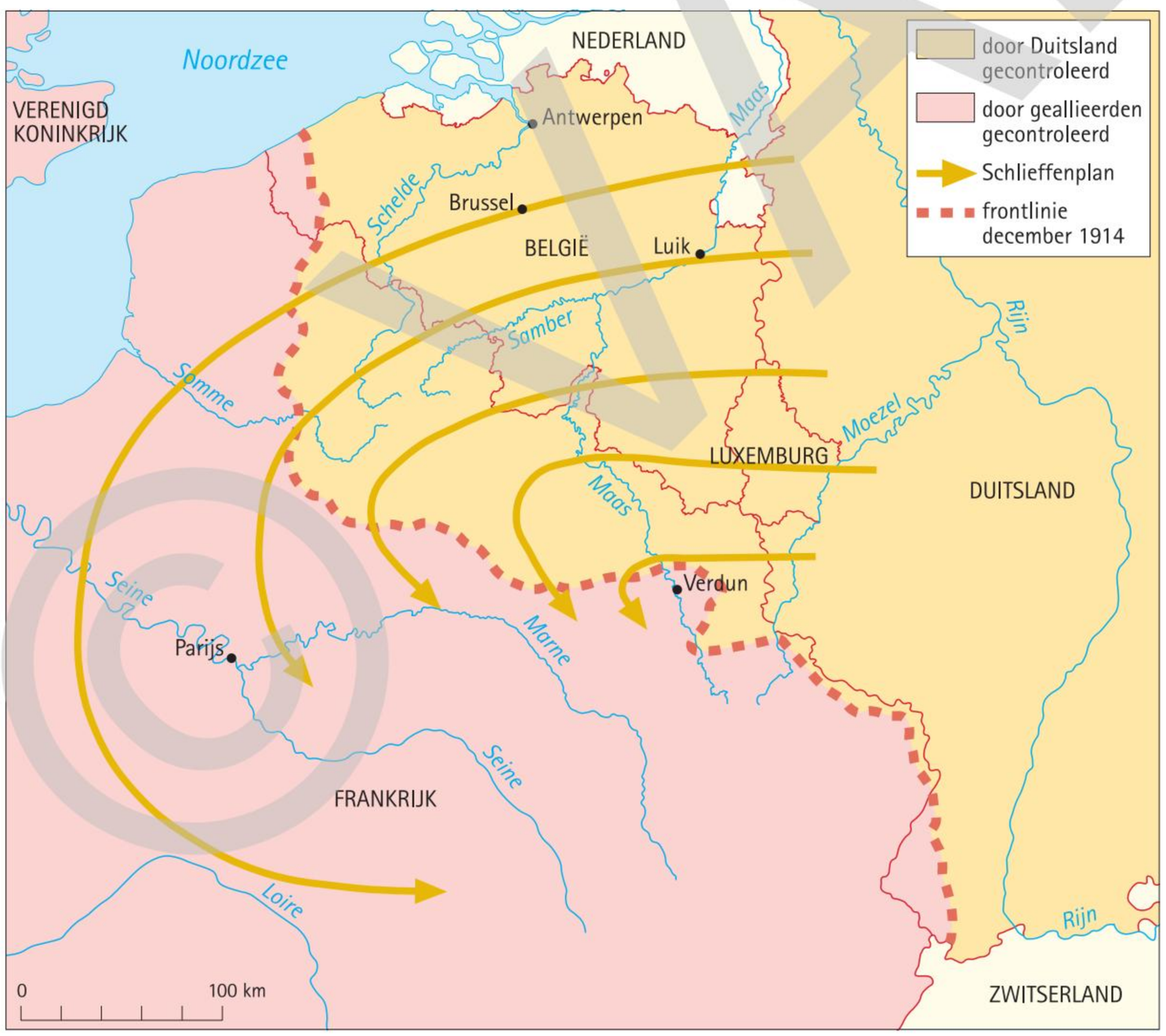

Toon aan dat het Schlieffenplan mislukt met een argument dat je kunt afleiden uit de kaart.

BRON 8 Franse wraakgevoelens over de Elzas

Franse postkaart, uitgegeven in 1914. Het meisje staat symbool voor de Elzas. De soldaat bovenaan draagt een Duits uniform en de soldaat onderaan een Frans uniform. Bij het begin van WO I proberen Franse troepen de Elzas te heroveren.

Leg de boodschap van deze bron uit.

BRON 9 Duitse soldaten op weg naar het front

BRON 10 Belgische vluchtelingen in Amsterdam (1914)

Waarom vluchten zovele Belgen in 1914 naar Nederland in plaats van naar een ander land?

BRON 11 Soldaten van de Force publique in Tanganyika (Duits Oost-Afrika)

Soldaten van de Force publique steken de Ruchugirivier in Tanganyika (Duits Oost-Afrika) over.

De Belgische koloniale troepen vechten tijdens WO I vooral in Duits Oost-Afrika, het huidige Tanzania. Bij het Belgische offensief in Duits Oost-Afrika sneuvelen 145 blanke soldaten en 1895 zwarte, Congolese soldaten. Hoeveel dragers omkomen, is niet bekend. Die gegevens worden door het Belgische koloniale bestuur niet bijgehouden, maar vele duizenden van hen sterven ten gevolge van ziektes, uitputting en ondervoeding. België krijgt na de oorlog de controle over Rwanda en Burundi. De landen worden mandaatgebieden genoemd, maar in feite zijn het kolonies.

RANDINFO

Last Post aan de Menenpoort

Sinds 1928 wordt elke avond om acht uur 'The Last Post' geblazen onder de Menenpoort in Ieper. Dat gebeurt ter ere van de Britse soldaten en de soldaten uit het Gemenebest die vochten en sneuvelden in de Ieperboog (Ypres Salient) gedurende de Eerste Wereldoorlog. Alleen gedurende de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog is deze ceremonie niet uitgevoerd. De Menenpoort is na de Eerste Wereldoorlog gebouwd. Op duizend platen in witsteen staan de namen van meer dan 50 000 soldaten uit Groot-Brittannië en het Britse Gemenebest die gesneuveld zijn, maar van wie de lijken niet werden teruggevonden of niet geïdentificeerd werden.

BRON 12 Getuigenis van een Franse soldaat

We verbazen ons er niet meer over hoe we eruitzien of hoe zich een van ons meent te moeten wapenen tegen de regen van boven, de modder van onder en de kou van overal. Dierenhuiden, pakken, dekens, zeil, wollen en bonten mutsen, opgerolde of als een tulband gedraaide wollen dassen, tricotopvulsels als onder- en bovengoed, geteerde, gewaste of met rubber bedekte capuchons, zwart of in alle – vale – kleuren van de regenboog. Dit alles omhult de mannen en omhult hun uniform.

Uit: Henri Barbusse, Le feu

De soldaat Henri Barbusse publiceert in 1916 een roman over het frontleven, waarmee hij de 'Prix Goncourt', de belangrijkste Franse literatuurprijs, behaalt.

BRON 13 Franse oorlogsverminkte

Eén ogenblik waren we aan de grond genageld: de man had bijna geen gezicht meer. Een kogel was in zijn mond ontploft, had zijn wangen doorboord en zijn tong afgerukt, waarvan nog een stuk naar buiten hing. Zijn kaak was verbrijzeld en hij bloedde hevig uit die vreselijke wonden. (...) [Iemand herkende hem.] 'Het is Gachet uit de groep van Barthas.' De gewonde beaamde het met een hoofdknik. Ik had hem niet herkend. Zou zelfs zijn eigen moeder hem herkend hebben?

Uit: Louis Barthas,
De oorlogsdagboeken, 1914-1918

BRON 14 Slachtoffers van mosterdgas, Béthune, 10 april, 1918

BRON 15 Getuigenis van een Amerikaanse verpleegster

Gevallen met gasslachtoffers zijn verschrikkelijk. Zij kunnen niet ademen, of ze nu zitten of liggen. Ze vechten om lucht, maar er kan niets voor hen worden gedaan. Hun longen zijn weg – letterlijk uitgebrand. Bij sommigen zijn de ogen en gezichten geheel weggevreten door gas en hun lichamen bedekt met derdegraadsverbrandingen. We moeten proberen hun lijden enigszins te verzachten door er olie op te doen. Ze kunnen noch verbonden, noch aangeraakt worden. (...) Gasverbrandingen moeten folterend zijn: gewoonlijk klagen de andere gewonden niet, zelfs als ze de meest gruwelijke wonden hebben, maar gasslachtoffers zijn zonder uitzondering de pijngrens voorbij en kunnen het niet helpen om het uit te schreeuwen. Er was een jongen vandaag, schreeuwend om de dood, de gehele bovenlaag van zijn huid verbrand van top tot teen. Ik gaf hem een dosis morfine. Hij werd naar buiten gereden net voor ik weer dienst moest draaien. Wanneer houdt het op?

Getuigenis van de Amerikaanse verpleegster Shirley Millard, I saw them die, 1936

Millard werkt in 1918 als verpleegster in een Frans militair hospitaal in de buurt van Soissons. Dit boek is gebaseerd op een dagboek en herinneringen en is heruitgegeven in 2011.

BRON 16 Modder in Passendale

Canadese mitrailleurs bij Passendale (eind oktober, begin november 1917)

BRON 17 Getuigenis over de modder aan het front

Het ergste als een koerier was om je weg te banen in de zee van modder … Op het moment dat je een stap deed, voelde je de vreselijke zuigkracht van de modder. Het trok je altijd naar beneden en je kon het geluid van je voeten horen wanneer je ze lostrok, zoals een zuigende plop 's nachts luider leek wanneer je alleen was. Eigenlijk was het erger wanneer de modder je niet naar beneden trok; wanneer het meegaf onder je voeten, wist je dat het een lichaam was waar je op stapte. Het was verschrikkelijk. Misschien stapte je op de maag en dan borrelde al de lucht uit zijn lichaam … De geur kon je doen kotsen. En je kon altijd zeggen of het een dode mof of 'Tommy' [Brit] was. De Duitsers roken anders in de dood.

Herinnering van Charlie Miles

Miles is een soldaat in het 10e bataljon van de Royal Fusiliers tijdens de Derde Slag om Ieper.

a Waarom ebt het enthousiasme voor de oorlog snel weg?
b Welke blijvende lichamelijke en geestelijke gevolgen kunnen traumatische gebeurtenissen hebben op de betrokkenen?
c Verklaar waarom velen het moeilijk hebben om zich na de oorlog te integreren in het burgerleven.

BRON 18 Australische soldaten in 1917 in Ieper

BRON 19 Uit het dagboek van een Britse officier

25 april 1917 [Sassoon ligt gewond in een ziekenhuis in Londen.]

Mijn hersens zijn als een strak gespannen snaar. Ik moet de hele dag over de oorlog praten, vragen van vrienden beantwoorden, waarbij ik me opwind en dingen zeg die ik nooit had willen zeggen. En als het licht uit is, de ziekenzaal deels in schaduwen is gehuld en deels wordt verlicht door het smeulende vuur, en er rust heerst in de witte bedden met uitgeputte figuren (…) dan komen de schrikbeelden aankruipen over de vloer: overal dood vlees en beenderen, gezichten staren naar het plafond, gezichten zijn op de vloer gericht, handen grijpen krampachtig naar hals of buik. Een grijnzend, lijkbleek gezicht met een borstelige snor gluurt me aan over de rand van mijn bed, de handen grijpen mijn lakens.

Uit: De dagboeken van Siegfried Sassoon

Sassoon is een Britse officier, die in 1916 gedecoreerd wordt voor zijn moed tijdens de Slag aan de Somme. Als oorlogsdichter drukt hij zijn afkeer van de oorlog uit.

Zoek biografische gegevens op over Siegfried Sassoon.

BRON 20 Vlaamse soldaten aan koning Albert I

Sire (…) Wij, Vlaamse soldaten, wij lijden om ons Vlaams zijn. We worden geleid door oversten die onze taal niet verstaan, die ze niet willen verstaan, die ze zelfs verachten. (…) Onze jongens zijn ware helden: voortdurend worden ze (…) door hun eigen officieren veracht, dikwijls door dokters verzorgd die hun taal niet kennen. (…)

Wee hen die durven Vlaams voelen en tonen, wee de aalmoezeniers, brancardiers en studenten die met hun volk medelijden hebben, ze helpen en steunen. (…) Men zal ze wel kraken. (…)

De pers, waarop we mogen steunen, wordt bekampt (…); de bladen die ons verdedigen, worden verboden. (…) Nu we staan voor het offensief waar nogmaals het Vlaamse bloed zo kwistig zal vloeien, waar bijna niets dan Vlaams bloed zal gestort worden, nu zeggen we tot U, o koning: In U hebben we nog vertrouwen, in U alleen. We zijn bereid ons bloed te geven zoveel als het moet; alles zelfs, maar dat dit bloed moge dienen tot de redding van ons volk en niet om nog nauwer de slavenband toe te halen. (…)

We willen een Vlaams leger naast een Waals; we willen een Vlaams bestuur in Vlaanderen, omdat voor ons daar het enige redmiddel ligt, omdat we noch verdrukkers noch verdrukten willen zijn.

Uittreksels uit de 'Open brief aan de Koning' van 1917

Het is een initiatief van de Frontbeweging. De brief wordt op duizend exemplaren gedrukt en verspreid. De militaire overheid vervolgt iedereen die in het bezit is van een exemplaar.

BRON 21 Ongenoegen bij de soldaten aan het front

De oorlog is één grote smeerlapperij en ik begin zo langzamerhand te vermoeden dat de wereld in vredestijd door dezelfde krachten wordt gedreven: machtshonger, machtswellust en hebzucht. (…) Niemand moet nog van mij verwachten dat ik, als ik deze ellende overleef, mij ga druk maken om 'iemand' te worden. Het liefst zou ik na de oorlog naar 't zuiden gaan, dan hoef ik nooit meer te beven van de kou of te verstijven van de nattigheid, 'k kan daar druiven plukken of schapen fokken en in de zon liggen. (…)

Hij die hier ploetert in het slijk, kan het weinig schelen of z'n officieren hem in het Frans of het Vlaams de dood injagen. Het enige wat hem interesseert is het er levend van af te brengen en dat is het beste motief om te vechten. Puur lijfsbehoud. Hier ga je vanzelf vloeken (…) uit wanhoop en opstandigheid. (…) In het beste geval word je hier fatalist of anders anarchist. (…) De enige oorlog die mij momenteel aanvaardbaar lijkt, is die van de Russische revolutionairen, maar dat mag ik niet neerschrijven of ze fusilleren mij of sturen me naar een strafkamp. (…)

PS: Eén enkel pluspunt. Ik heb ontdekt wat solidariteit betekent, wanneer je allemaal in dezelfde soep zit en iedereen even weerloos overgeleverd is aan blinde machten, dan help je elkaar.

Uit: Brief van een Vlaams soldaat, geciteerd in het dagboek van Emiel Selschotter, onderwijzer in Alveringem, 16 september 1917

Emiel Selschotter krijgt de brief ter inzage van zijn zoon, die hem zelf ontvangen heeft van een schoolkameraad.

a Waarom ziet de Belgische militaire overheid de open brief als een bedreiging?
b Welke twee bezwaren worden in de uittreksels geformuleerd?
c Formuleer in je eigen woorden het ongenoegen van de soldaat in bron 21.

BRON 22 Duitse militaire begraafplaats in Vladslo

BRON 23 Tyne Cot Cemetery bij Zonnebeke

Probeer te omschrijven welke sfeer de begraafplaatsen uitstralen.

E2

De Russische revoluties en Lenins bewind

1917. De Februarirevolutie brengt de tsaar van het Russische wereldrijk ten val en met de Oktoberrevolutie grijpen de bolsjewieken of communisten de macht. Het Russische wereldrijk wordt de Sovjet-Unie, maar in 1991 valt het imperium uit elkaar. In 2022 begint Vladimir Poetin, president van Rusland, het grootste land ter wereld, een oorlog met Oekraïne. **Hoe komen de bolsjewieken aan de macht? Hoe stichten zij de Sovjet-Unie? Hoe blijven ze onder Lenin aan de macht?**

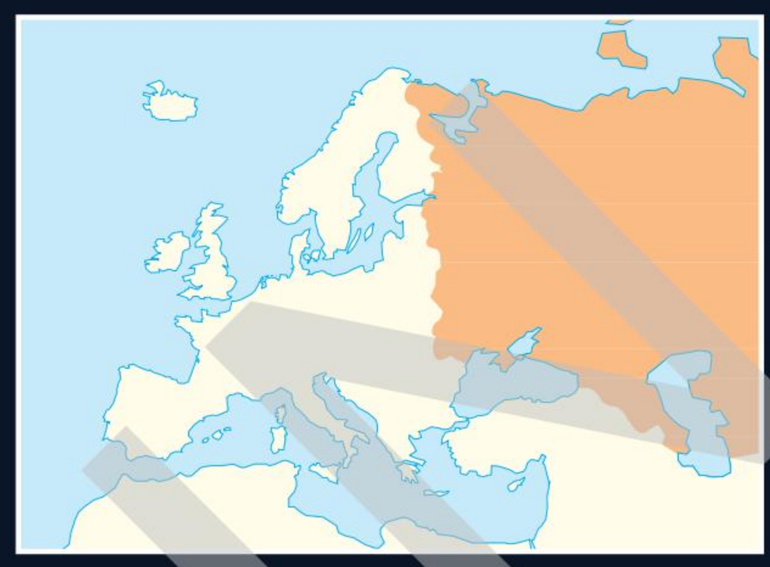

mensjewieken: meer gematigde groep van dezelfde partij als de bolsjewieken. De naam komt van het Russische 'mensje', dat minder betekent.

bolsjewieken: radicale groep van de jonge Russische sociaal-democratische partij die later 'communisten' wordt genoemd. De naam komt van het Russische 'bolsje', dat 'meer' betekent. De belangrijkste leider is Lenin.

sovjet: lokale raad van arbeiders, boeren en soldaten aan het begin van de 20e eeuw

1 Rusland voor de revolutie van 1917

BRON 1-2-3-4 Aan de vooravond van de revolutie regeert tsaar Nicolaas II als een alleenheerser over Rusland, het grootste wereldrijk. In de 19e eeuw annexeert het nog Georgië, Finland en Bessarabië. Bij de uitbreiding naar het oosten (zie les D1) verliest het land de Russisch-Japanse Oorlog (1904-1905). Rusland heeft een verouderde landbouweconomie. Het grootste deel van de bevolking leeft in erbarmelijke omstandigheden. De arme boeren zijn overgeleverd aan de willekeur van de plaatselijke machthebbers. De industriële revolutie doet omstreeks 1890 haar intrede in Rusland. Parallel daarmee ontstaat een grote klasse van arme fabrieksarbeiders. Ondertussen groeit het verzet tegen het regime van de tsaar. De sociale onrust neemt toe en de eerste stakingen breken uit. Arbeiders en intellectuelen stichten in 1898 de sociaaldemocratische partij, die later splitst in twee groepen: de mensjewieken en de bolsjewieken.

Op 9 januari 1905 worden vreedzame betogers voor het Winterpaleis in de hoofdstad Sint-Petersburg neergeschoten. De bevolking reageert geschokt: stakingen, oproer en boerenopstanden teisteren het land. Om de revolutie af te wenden, krijgen de Russen burgerrechten en een parlement ('de Doema'), dat overigens weinig macht heeft. De opstanden worden bloedig onderdrukt en de revolutie mislukt.

2 De Februarirevolutie: een liberale revolutie

De deelname van Rusland aan de Eerste Wereldoorlog draait uit op een complete ramp. Door het nijpende voedseltekort in 1917 breken er in Sint-Petersburg rellen uit. Op 23 februari staken en betogen vele textielarbeidsters. De stakingsbeweging breidt snel uit en wordt een volksopstand. Een grote meerderheid van de Doemaleden steunt de revolutie. Zij vormen een 'Voorlopige Regering' (met een overwicht aan liberalen), die zal regeren tot een door het volk gekozen 'Grondwetgevende Vergadering' over de verdere toekomst beslist. Op aandringen van de Doema en de legerleiding treedt de tsaar af. De 'Voorlopige Regering' voert een hele reeks liberale hervormingen door: erkenning van politieke en burgerlijke rechten zoals vrije meningsuiting, persvrijheid, afschaffing van de doodstraf … Daarnaast wil de regering de oorlog tegen Duitsland voortzetten.

Ondertussen richt een groep socialistische leiders de sovjet van arbeiders en soldaten van Sint-Petersburg op. Meteen ontstaan er twee machtscentra, die elk de leiding van de staat in handen willen nemen. De Sint-Petersburgse sovjet wil vrede met Duitsland en hindert de 'Voorlopige Regering'. Traditioneel spreekt

men daarom van een 'dubbele macht', maar in feite heerst de anarchie in het land. Noch de liberale regering noch de sovjets kunnen het tij keren. Ondertussen droomt de bolsjewiek Lenin van de wereldrevolutie.

Een nieuwe coalitieregering lanceert in juni een tot mislukken gedoemd nieuw offensief tegen de Duitse legers. Dat leidt begin juli tot een regeringscrisis en in Sint-Petersburg tot massademonstraties van arbeiders en soldaten (de Juliopstand). De gematigde Kerenski vormt een nieuwe coalitieregering en tracht tevergeefs de orde in het leger en het land te herstellen. Hij zoekt daarbij steun bij de nieuwe opperbevelhebber van het leger. Die pleegt in augustus een staatsgreep en rukt op naar de hoofdstad. Kerenski roept de sovjet te hulp: bolsjewieken, gematigde socialisten, gewapende arbeidersmilities en matrozen helpen de opstand neer te slaan. De bolsjewieken profiteren daarvan het meeste. Hun aanhang groeit. In Sint-Petersburg en Moskou controleren ze de sovjet. De bolsjewiek Trotski wordt voorzitter van de Sint-Petersburgse sovjet.

3 'Oktoberrevolutie': de staatsgreep van Lenin en de bolsjewieken

BRON 5 Lenin dringt aan om de macht te grijpen, maar pas op 10 oktober krijgt hij de steun van de meerderheid in het centraal comité van de bolsjewieken. Vroeg in de morgen van 25 oktober worden alle strategische punten in Sint-Petersburg bezet. Om 10 uur proclameert Lenin de val van de 'Voorlopige Regering'. Kerenski ontvlucht de stad. Het Winterpaleis wordt ingenomen en het kabinet gearresteerd. Daarbij vallen er slechts enkele slachtoffers. Lenin vormt daarop een nieuwe regering. Met het 'Decreet over de Vrede' en het 'Decreet over het Land' starten de bolsjewieken de uitvoering van hun programma. De boeren hebben daar niet op gewacht om het land van de grootgrondbezitters af te nemen en onder elkaar te verdelen. In november verliezen de bolsjewieken de verkiezingen voor de Grondwetgevende Vergadering. Als de Constituante bijeenkomt op 5 januari 1918 en de vergadering de Oktoberrevolutie dreigt te veroordelen, verlaten de bolsjewieken de zaal. De volgende morgen wordt de vergadering gewapenderhand uiteengejaagd.

Omdat de door Lenin verwachte wereldrevolutie uitblijft, ondertekenen de bolsjewieken op 3 maart 1918 met Duitsland het vredesverdrag van Brest-Litovsk. Van dan af regeren de bolsjewieken alleen, desnoods met terreur … Al in december 1917 wordt daartoe een geheime politie, de Tsjeka, opgericht. In de zomer van 1918 ontbrandt er een burgeroorlog tussen de bolsjewieken (de Roden) en hun politieke tegenstanders (de Witten, onder wie aanhangers van de tsaar). Het nieuwe Rusland wordt het oorlogscommunisme opgelegd: rantsoenering, graanopeisingen, nationalisering van de economie … De communisten vermoorden ook de tsaar en zijn gezin. Het Rode Leger onder leiding van Trotski overwint de Witten, die onderling verdeeld zijn. Op enkele gebieden na controleren de communisten het vroegere Russische Rijk. Eind 1922 vormen ze dat rijk om tot de Sovjet-Unie of de USSR. Na de burgeroorlog ligt het land in puin: de economie zit volledig in het slop en er heerst hongersnood. Om de economie weer leven in te blazen kondigt Lenin de 'Nieuwe Economische Politiek (NEP)' af: tijdelijk wordt particuliere binnenlandse handel toegelaten, de graanopeisingen stoppen en boeren betalen belastingen in natura. Politiek verandert er niets: de dictatuur blijft, de Tsjeka vervolgt meedogenloos de oppositie en de Kerken.

kabinet: regering

Constituante: Grondwetgevende Vergadering

USSR: Unie van de Socialistische Sovjet-Republieken, eenpartijstaat van 1922-1991 geregeerd door de communistische partij

particulier: privé

KENNEN

1 de begrippen 'bolsjewieken', 'mensjewieken', 'sovjet', 'Constituante', 'Tsjeka', 'oorlogscommunisme' en 'NEP' uitleggen
2 de economische en politieke situatie van Rusland voor de revolutie uitleggen
3 de rol van de Eerste Wereldoorlog in de revolutie geven
4 het verloop van de Februarirevolutie schetsen
5 de chaos na de Februarirevolutie verklaren
6 de Oktoberrevolutie en de Februarirevolutie met elkaar vergelijken
7 de overwinning van de sovjet en de bolsjewieken over de Voorlopige Regering aantonen
8 de rol van Lenin in de revoluties omschrijven
9 het dictatoriale karakter van het bolsjewistische regime aantonen
10 de Februarirevolutie en de staatsgreep van de bolsjewieken in de tijd situeren
11 de economische evolutie van Rusland van 1890 tot 1924 schetsen
12 in algemene bewoordingen de politieke evolutie van Rusland van 1890 tot 1924 schetsen

KUNNEN

iDiddit

1 historische bronnen en werken van elkaar onderscheiden
2 op basis van de lestekst een schema met de hoofdgedachten en de belangrijkste nevengedachten construeren
3 de houding van iemand ten opzichte van een gebeurtenis bepalen

OPDRACHTEN

1 Welke bronnen uit deze lessenreeks zijn 'echte' historische bronnen? Welke niet? Motiveer je antwoord.

2 Leren leren. Maak van de lestekst een schema met de hoofdgedachten en de belangrijkste nevengedachten.

BRON 1 De industriële groei in Rusland

De gegevens over de industriële opgang zijn ook wel indrukwekkend: een gemiddelde groeivoet voor de jaren 1860-1870 van 5 %, voor 1870-1880 weliswaar maar 2,7 %, doch voor 1880-1890 weer 4,7 % (1885-1890 5,8 %), voor 1890-1895 7,6 % en voor 1895-1900 9,2 %; dat wil zeggen: voor de periode 1880-1900 voortdurend boven het Engelse en Franse gemiddelde. Na een ernstige inzinking (1900-1910 3,2 %) weer een herstel (1910-1913 6 %) ...

Uit: Joost Kircz, Marcel van Der Linden e.a., Het Sovjetraadsel, 1983

BRON 2 Economische ontwikkeling in Rusland

kg per hoofd	katoen		staal		steenkool	
	1860	1910	1860	1910	1860	1910
VS	5,8	12,7	25	270	420	4 580
Groot-Brittannië	15,1	19,8	130	210	2 450	4 040
Frankrijk	2,7	6	25	100	390	1 450
Rusland	0,5	3	5	31		300
België	2,9	9,4	69	250	1 310	3 270

Uit: Alec Nove, An Economic History of the U.S.S.R., 1984

a **Beschrijf op basis van bronnen 1 en 2 de economische situatie in Rusland voor 1917.**

b **Mag je de Russische industriële ontwikkeling vanaf 1860 als een van de meest bloeiende ter wereld omschrijven? Motiveer je antwoord.**

BRON 3 9 januari 1905: Bloedige Zondag

a **Zoek op het internet (o.a. Wikipedia) informatie over deze bron. Gebruik als trefwoorden 'Bloedige Zondag' en '1905'.**

b **Gaat het hier om een primaire bron of niet? Wat is de waarde van deze bron?**

BRON 4 Sociale piramide

Piramide van de autocratie van Nicolas Lokhov, 1901, beter bekend als 'de sociale piramide'

Op de prent staat naast elke figuur een tekstje (vrij vertaald):
Naast de tsaar: wij heersen over u;
Naast de adel: wij besturen u;
Naast de geestelijkheid: wij houden u voor de aap;
Naast het leger: wij schieten op u;
Naast de burgerij: wij vieren feest voor u;
Naast het proletariaat: wij werken voor u, wij voeden u;

Onderaan staat het versje:
De tijd komt dat het volk woedend de gebogen rug recht en met een stevige druk van de schouder de piramide doet vallen.

Wat willen de sociaaldemocraten die de karikatuur verspreiden, duidelijk maken?

a Toon aan dat Lenin al in april over een duidelijk eisenpakket en een tactiek beschikt.
b Heeft Lenin veel respect voor de niet-bolsjewieke socialisten? Motiveer je antwoord.

BRON 5 De aprilthesen van Lenin

In onze houding tegenover de oorlog mogen we niet de minste toegeving doen, want zelfs onder de nieuwe regering (...) blijft de oorlog van Russische zijde ontegensprekelijk een roofzuchtige imperialistische oorlog als gevolg van de kapitalistische natuur van de regering ...

Er mag geen steun worden gegeven aan de Voorlopige Regering; de volslagen valsheid van al haar beloften moet worden ontmaskerd, vooral van die beloften betreffende het verzaken aan annexaties. Het volstaat niet te eisen dat deze regering, die een regering is van kapitalisten, zou ophouden een imperialistische regering te zijn.

Het feit dient erkend dat onze Partij in de meeste Sovjets van Arbeidersafgevaardigden een minderheid is, en tot dusver een kleine minderheid, die het moet opnemen tegen een blok van allemaal kleinburgerlijke opportunistische elementen, die gezwicht zijn voor de invloed van de **bourgeoisie** en haar spreekbuizen zijn ten overstaan van het proletariaat. In dit blok zitten zowel de narodni-socialisten en de socialisten-revolutionairen als het organisatiecomité (Tsjeidze, Tseretelli) enz., enz. (...)

We moeten de massa uitleggen dat de Sovjet van Arbeidersafgevaardigden de enig mogelijke vorm van revolutionaire regering is en dat het bijgevolg onze taak is, zolang deze regering onder invloed van de bourgeoisie staat, een geduldige, systematische en herhaalde uitleg te geven van haar fouten en tactieken, een uitleg die speciaal moet zijn aangepast aan de praktische behoeften van de massa's ...

Uit: De aprilthesen van Lenin (7 april 1917)

Vladimir Iljitsj Oeljanov, alias Lenin (1870-1924), is de leider van de bolsjewieken. Onder het tsarenregime wordt hij vervolgd en onder andere naar Siberië verbannen. Vanaf 1900 verblijft Lenin veelal in het buitenland. Met materiële en geldelijke steun van de Duitsers keert hij in 1917 naar Rusland terug.

E3

Een nieuwe wereld na de Grote Oorlog?

De schade van de 'Grote Oorlog' heeft een ontnuchterend effect op de overlevenden. 'Nooit meer oorlog' wordt dé leuze van de wereld na de wapenstilstand. Bovendien heeft de oorlog de machtsverhoudingen in de wereld grondig gewijzigd. Op een grote vredesconferentie in Parijs staat dan ook de schepping van een nieuwe wereldorde op de agenda. **Wie is op die conferentie aanwezig? Wat wordt er allemaal beslist? Is daarmee de basis gelegd voor een langdurige vrede?**

vredesconferentie: vergadering met vertegenwoordigers van verschillende landen/partijen die met elkaar over vrede onderhandelen

Veertien Punten: benaming van een aantal, zij het soms vage voorstellen, gedaan door de Amerikaanse president Wilson in een rede voor het Amerikaans Congres begin 1918. De voorstellen zijn bedoeld als basis voor vredesgesprekken om de oorlog te beëindigen.

1 De Parijse vredesonderhandelingen

Op 18 januari 1919, dag op dag 48 jaar na de oprichting van het Duitse Keizerrijk, gaat in Parijs een 'vredesconferentie' van start die moet leiden tot een reeks vredesverdragen met de voormalige 'centralen'. Duizenden afgevaardigden van een 30-tal landen, waaronder ook een aantal nieuwe staten, trekken daarvoor naar de Franse hoofdstad. Vertegenwoordigers van de verliezende partijen zijn echter niet welkom! Ook de Russen zijn niet uitgenodigd. Niemand erkent namelijk het nieuwe regime in Rusland (zie les E2). Staatloze volkeren en koloniale gebieden mogen evenmin aanschuiven aan de onderhandelingstafel. Verder blijkt al snel dat niet iedereen op de conferentie evenveel te zeggen heeft. Het laatste woord ligt bij de grootmachten en in het bijzonder bij de zogenaamde 'Grote Drie': Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. In mindere mate hebben ook Italië en Japan nog een inbreng.

De onderhandelingen verlopen moeizaam omdat er tussen de deelnemers weinig eensgezindheid heerst. Bovendien hebben de verschillende geallieerde landen elkaar tijdens de oorlog allerlei (vaak tegenstrijdige) beloften gedaan. Het blijkt onmogelijk om al die (geheime) afspraken na te komen. De 'Grote Drie' laten zich vooral leiden door hun eigen belangen. Zo wil Frankrijk, dat zwaar geleden heeft in de oorlog, Duitsland streng straffen. Wraak is dus de drijfveer van de Franse premier Clemenceau. Zijn Britse collega Lloyd George daarentegen wil Duitsland niet al te streng straffen. Hij vreest dat Duitsland anders gaat streven naar wraak en dat zou tot een nieuwe oorlog kunnen leiden. Hij wil ook niet dat Frankrijk door de uitschakeling van Duitsland het Europese continent zou domineren. Dat strookt niet met het Britse principe van machtsevenwicht. Het belangrijkste streefdoel van Lloyd George is het Britse Rijk veiligstellen en versterken. De Amerikaanse president Wilson wil dan weer een aantal van zijn 'Veertien Punten' realiseren. De Fransen en Britten zien een van de belangrijkste punten, het zelfbeschikkingsrecht van volkeren, niet zitten. Ze beschouwen het als een bedreiging voor hun koloniale rijken. Uiteindelijk leiden de gesprekken toch tot concrete vredesverdragen. Op 21 januari 1920 wordt de conferentie afgesloten.

2 De vredesverdragen

BRON 1-2-3-4-5-6-7 Het belangrijkste vredesverdrag dat op de conferentie tot stand komt, is dat met Duitsland. Het wordt op 28 juni 1919 aan de Duitsers ter ondertekening voorgelegd in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles. Zowel de datum als de plaats

is symbolisch gekozen: op die dag is het exact 5 jaar geleden dat aartshertog Ferdinand van Oostenrijk in Sarajevo vermoord werd (zie les E1). Op dezelfde plaats hebben de Duitsers in 1871 de Fransen vernederd door er het Duitse Keizerrijk uit te roepen. Voor de Duitsers is het verdrag eigenlijk onaanvaardbaar. Omdat de geallieerden met een invasie dreigen, hebben ze geen keus. Het Verdrag van Versailles presenteert de Duitsers zowel letterlijk als figuurlijk een hoge rekening voor de oorlog: Duitsland moet 13 % van zijn grondgebied en alle kolonies afstaan. Allerlei militaire beperkingen breken de macht van het Duitse leger. Duitsland wordt als schuldige van de oorlog aangewezen. Zo hebben de overwinnaars een reden om het land zware herstelbetalingen op te leggen.

Ook de Duitse bondgenoten worden met gelijkaardige verdragen zwaar gestraft. **Oostenrijk-Hongarije** en het **Ottomaanse** Rijk houden op te bestaan. Daarmee bekrachtigen de verdragen de **ontmanteling** die al aan de gang was. De kaart van zowel Centraal-Europa als die van het Midden-Oosten ziet er vanaf dan helemaal anders uit.

De territoriale verliezen die Rusland tijdens de oorlog heeft geleden, worden eveneens bevestigd. Daardoor wijzigt ook de kaart van Oost-Europa ingrijpend. Rusland is op dat moment verscheurd en kan voorlopig niets anders dan zich daarbij neer te leggen.

In Parijs is het doel echter ook om nieuwe conflicten te voorkomen. Om dat te realiseren wordt een belangrijk voorstel van Wilson in het Verdrag van Versailles opgenomen: de oprichting van de Volkenbond. Die internationale organisatie moet vooral toekomstige geschillen op een vreedzame manier proberen op te lossen.

3 De vredesverdragen vormen geen basis voor wereldvrede

In Duitsland wordt het Verdrag van Versailles uitermate negatief ontvangen. De Duitsers spreken van een 'Diktat', een opgelegde vrede (zie les G2). Ook bij de voormalige Duitse bondgenoten is de ontevredenheid over de vredesverdragen groot. Zelfs aan geallieerde zijde is niet iedereen gelukkig: sommige landen vinden dat ze niet hebben gekregen waar ze recht op hebben (of menen te hebben). En ondanks de grondige hertekening van de Europese kaart is het probleem van de nationale minderheden evenmin volledig opgelost. Bevolkingsgroepen die (nog steeds) geen eigen staat hebben of die door grenswijzigingen in een ander land zijn terechtgekomen (zoals bijvoorbeeld veel Duitsers), zijn vaak ontgoocheld en kwaad. Dat geldt ook voor koloniale volkeren die hun steun aan het moederland na de oorlog niet beloond zien.

In dat klimaat van dus voornamelijk nationale frustraties blijft de situatie in Europa en de wereld nog lange tijd instabiel. De eerste jaren na de oorlog is er op heel wat plaatsen van vrede weinig te merken. Er breken zelfs nieuwe oorlogen uit (bijvoorbeeld tussen Griekenland en Turkije), er zijn opstanden en revoluties … De pas opgerichte Volkenbond die dat geweld juist moet voorkomen, blijkt vaak machteloos. Daarvoor zijn er verschillende oorzaken: de Verenigde Staten treden uiteindelijk niet toe tot de organisatie, Duitsland en Rusland (USSR) worden aanvankelijk geweigerd als lid, ook beschikt de Volkenbond nauwelijks over dwangmiddelen om beslissingen op te leggen …

Al in 1919 klinken er dan ook van verschillende kanten stemmen die de vredesconferentie een gemiste kans vinden en die de vredesverdragen veroordelen. Wanneer twintig jaar later een nieuwe wereldoorlog uitbreekt, zien velen daarin het gelijk van die critici. Toch zijn niet alle hedendaagse historici ervan overtuigd dat de vredesverdragen ronduit 'slecht' waren en dat er daarom een nieuwe oorlog is uitgebroken. Misschien hebben de onderhandelaars van 1919 toch het best mogelijke weten te bereiken. Bovendien had de geschiedenis na 1919 op elk moment een andere kant kunnen uitgaan en waren de zaken niet gelopen zoals wij ze nu kennen.

ontmanteling: ontbinding, het uiteenhalen

KENNEN

1 de partijen opnoemen die niet in Parijs uitgenodigd zijn
2 drie zaken geven die de onderhandelingen in Parijs beïnvloeden
3 de standpunten van de 'Grote Drie' geven
4 de keuze voor Versailles als plaats voor het vredesverdrag met Duitsland verklaren
5 drie maatregelen uit het Verdrag van Versailles geven
6 de territoriale wijzigingen in Centraal- en Oost-Europa verklaren
7 het doel van de Volkenbond uitleggen
8 vijf ontevreden partijen na 1919 opnoemen
9 drie mogelijke redenen geven voor het falen van de Volkenbond

KUNNEN

iDiddit

1 aan de hand van kaarten de territoriale veranderingen na de Eerste Wereldoorlog uitleggen
2 historische bronnen herkennen, analyseren, vergelijken ...
3 standplaatsgebondenheid herkennen in functie van een historische vraag
4 informatie opzoeken
5 actualiseren

BRON 1 De ondertekening van de vrede in Versailles, 1919

Fragment van het schilderij van William Orpen uit 1919, olieverf op doek, 152 x 127 cm, Imperial War Museum, Londen

Centraal op het schilderij, voor de middelste spiegel, zitten van links naar rechts de Amerikaanse president Wilson (met papieren in de hand), de Franse premier Clemenceau en de Britse premier Lloyd George. Voor hen zit de Duitse minister van Koloniën, die het verdrag ondertekent. Rechts naast hem staat Hermann Müller, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken. Verder staan ook nog de vertegenwoordigers van een aantal geallieerde landen afgebeeld (o.a. Japan, Portugal, Griekenland, België ...).

iDiddit

a Bekijk op iDiddit de extra bron bij les B5. Waarom werd het vredesverdrag met Duitsland juist in Versailles gesloten?
b Hoe stelt de schilder de gebeurtenis voor? Is het een triomfantelijke weergave? Of zit er een andere boodschap achter? Motiveer je antwoord.

BRON 2 Een Duitse cartoon over het verdrag

Uit: Thomas Theodor Heine, Versailles (cartoon), in: Simplicissimus, 3 juni 1919

Simplicissimus is een Duits satirisch tijdschrift.

De figuren van links naar rechts: president Wilson (VS), premier Clemenceau (Frankrijk), Duitsland en premier Lloyd George (Verenigd Koninkrijk).

De bijbehorende tekst (gesproken door Wilson): 'Ook u hebt nog een zelfbeschikkingsrecht: wenst u dat uw zakken voor of na uw dood geledigd worden?'

BRON 3 Een Britse cartoon over het verdrag

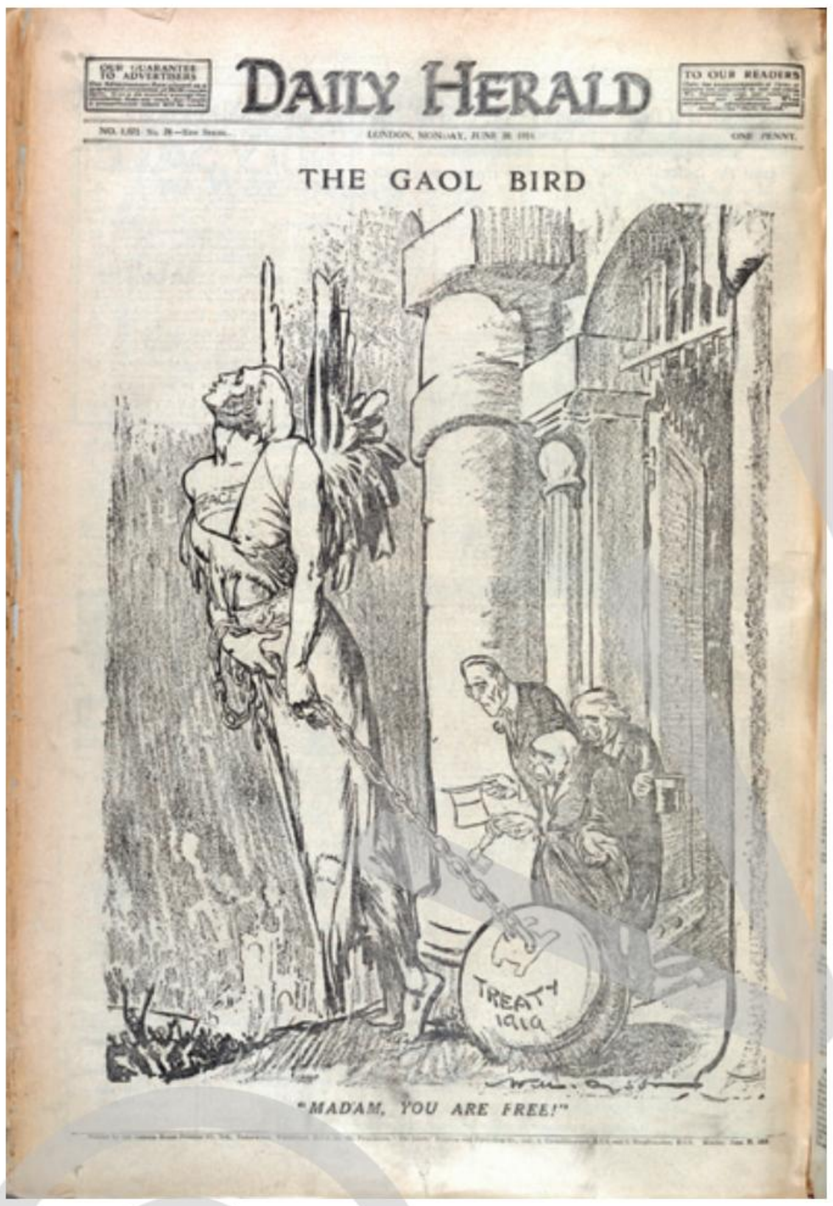

Uit: The London Daily Herald, 30 juni 1919

'Gaol Bird' betekent in het Nederlands zoveel als 'bajesklant', iemand die veel in de gevangenis zit. Op de engelachtige figuur staat het woord 'vrede' en op de bol die ze meesleurt 'Verdrag 1919'. De figuren rechts zijn de geallieerde leiders: Wilson, Clemenceau en Lloyd George. De Daily Herald is een Britse, linkse krant, die altijd tegen de oorlog is geweest.

BRON 4 Een Franse cartoon over het verdrag

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

A ton tour Germania ! (cartoon), in: Le Petit Journal (Supplément illustré), 13 juli 1919

Le Petit Journal is een conservatief, Frans dagblad dat in die periode een van de grootste oplages ter wereld heeft.

Op de afbeelding zie je links vooraan Marianne, de personificatie van Frankrijk, en rechts, terneergeslagen zittend, Germania, de personificatie van Duitsland. Bovenaan zie je nog een andere afbeelding met een zittende Marianne, omringd door Duitse soldaten. Onderaan staat: 'Nu is het jouw beurt Germania!'

De beroemde tekening van Janet-Lange die de bovenste helft van de pagina inneemt, toont de Duitsers in 1871 die aan Frankrijk het Verdrag van Frankfurt opleggen. 'Teken of sterf!' zeggen ze. Vandaag is Frankrijk de baas en zegt het tegen Duitsland: 'Teken de herstelvrede, de vrede van de rechtvaardigheid en het recht. Het is jouw beurt, Germania!'

BRON 5 Een Brits-Australische cartoon over het verdrag

The Tiger: "Curious! I seem to hear a child weeping!"

Uit: Will Dyson, Peace and future cannon fodder [Vrede en toekomstig kanonnenvoer], in: The London Daily Herald, 13 mei 1919

Will Dyson (1880-1938) is een Australische cartoonist die tussen 1910 en 1925 in Londen woont en werkt.

De mannen op de tekening zijn van links naar rechts Lloyd George (Britse premier), Orlando (Italiaanse premier), Clemenceau (Franse premier) en Wilson (Amerikaanse president). Zij verlaten net de vredesconferentie.

Boven het huilende kind staat '1940 class', aan zijn voeten ligt het Verdrag van Versailles. 'The Tiger' is de bijnaam van Clemenceau. Hij zegt: 'Bizar! Ik hoor precies een kind huilen!'

a Bekijk bron 2 en 3. Welke boodschap over het Verdrag van Versailles wil elke maker geven? Gebruik daarbij telkens zo veel mogelijk elementen uit de cartoon om je antwoord te motiveren.
b Denk je dat het logisch is dat de maker van bron 2 die boodschap brengt? Argumenteer.
c Is het op het eerste zicht logisch dat de maker van bron 3 die boodschap brengt? Waarom wel/niet?
d Verklaar de houding van de maker van bron 3.
e Hoe kijkt de maker van bron 4 naar het verdrag? Vindt hij het verdrag terecht of niet? Hoe probeert hij dat duidelijk te maken?
f Zit de maker van bron 5 op dezelfde golflengte als de maker van bron 4? Motiveer je antwoord. Gebruik opnieuw zo veel mogelijk elementen uit de cartoon om je antwoord te staven.
g Waarom kun je zeggen dat bron 3 bijna akelig profetisch is?
h Denk je dat je met deze bronnen voldoende informatie hebt om te zeggen of een bepaalde kijk op de vredesverdragen dominant was of niet?

BRON 6 Territoriale wijzigingen voor Duitsland

a **Aan welke landen verliest Duitsland grondgebied?**
b **Duitsland moet ook afstand doen van alle koloniale gebieden (zie Art. 119), onder andere van Rwanda en Burundi. Zoek op wie de controle verkrijgt over die twee gebieden.**
c **Op welk vlak wordt Duitsland met onder andere artikel 42, 160, 181 en artikel 198 nog gestraft?**
d **Wat willen die bepalingen dus voorkomen?**
e **Wie heeft volgens het verdrag schuld aan de oorlog? Vergelijk dat met de oorzaken van de oorlog die in les E1 staan.**
f **Wat is het concrete gevolg van het antwoord op die schuldvraag?**
g **Noem nog een andere manier waarop Duitsland zijn schuld moet inlossen.**
h **Al voor het verdrag ondertekend is, staat het ter discussie. Politici, militairen, economen, historici … hebben het verdrag doorheen de jaren vaak veroordeeld. Is het verdrag alleen maar bedoeld om Duitsland te bestraffen? Argumenteer.**

BRON 7 Europa in 1923

a **Welke opmerkelijke verandering heeft zich op staatkundig vlak voorgedaan in Centraal-Europa?**
b **Wie zal blij geweest zijn met die veranderingen?**
c **Sommige (toenmalige en hedendaagse) waarnemers menen dat die veranderingen meer kwaad dan goed hebben gedaan. Probeer uit te leggen waarom ze dat denken.**
d **Welk land – dat geen bondgenoot was van Duitsland – lijdt ook belangrijke territoriale verliezen? Geef daar een verklaring voor.**

F

Kunst in de moderne samenleving

In dit onderdeel bestudeer je de kunst in de moderne samenleving. **Welke gelijkenissen en verschillen zijn er met eerdere kunststromingen?**

± 3500 v.C.

PREHISTORIE | OUDE NABIJE OOSTEN

BRON 1 Abdijkerk van Lessay

BRON 2 Kathedraal van Bourges

± 800 v.C.

KLASSIEKE OUDHEID

± 500

MIDDELEEUWEN EN VROEGMODERNE SAMENLEVING

± 1800

MODERNE TIJD

1945

HEDENDAAGSE TIJD

BRON 3 Palazzo Farnese, Rome

BRON 4 Sint-Carolus Borromeuskerk, Antwerpen

a Geef voor elk monument de naam van de kunststijl die het vertegenwoordigt.
b Geef ook de tijd uit het referentiekader waarin de kunststijl populair was.

F1

Schilderkunst van Napoleon tot de Tweede Wereldoorlog

Vanaf de 19e eeuw is de kunst aan grote veranderingen onderhevig: kunststijlen veranderen snel en bestaan soms gelijktijdig naast elkaar. Elke indeling met chronologische situering is daarom een beetje kunstmatig. Kunst wordt een marktproduct en de kunstenaar wordt iemand die zelfstandig zijn kunst moet 'verkopen.' De burgerij wordt veel meer dan vroeger een belangrijke medespeler op de kunstmarkt. **Hoe evolueert de kunst in de 19e eeuw tot de eerste helft van de 20e eeuw? In hoeverre is er sprake van continuïteit en discontinuïteit? Is er een verband met maatschappelijke ontwikkelingen?**

1 De romantiek

BRON 1 De romantiek (ca. 1790-1840) breekt bewust met de Verlichting als inspiratie voor de kunst. Uit onbehagen en afkeer voor de eigen tijd ontstaat een bewondering voor het verre verleden, het mysterieuze, het sensationele en het exotische. De romanticus kijkt met belangstelling naar de middeleeuwen, die hij idealiseert. Uit de hedendaagse tijd kiest de kunstenaar vaak voor de nationalistische strijd als thema. Schilderijen zijn vaak groot van afmeting en roepen de herinnering op aan de barok, door diagonaal opgebouwde composities, vol beweging en contrasten (licht, schaduw, kleurgebruik). Later komt daar onder invloed van de industrialisering het heimwee naar de ongerepte natuur bij. De romantische kunstenaar schept een beeld van het landleven en de natuur, dat ofwel idyllisch ofwel onrustig en dramatisch geladen is.

Belangrijke romantische schilders zijn: William Turner (1775-1851) en John Constable (1776-1837) (Groot-Brittannië), Caspar David Friedrich (1774-1840) (Duitsland), Théodore Géricault (1791-1824) en Eugène Delacroix (1798-1863) (Frankrijk). In België is Ferdinand de Braekeleer (1792-1863) een vertegenwoordiger van de romantiek.

2 Het realisme

BRON 2 Vanaf ca. 1830 tot 1860 gaan de kunstenaars een andere richting uit. In de plaats van een kunstmatige sfeer van het verleden op te roepen of een sentimenteel beeld van de eigen tijd, schildert de realist het dagelijkse leven. Voor de realisten staat de gewone, alledaagse werkelijkheid centraal. Zij willen de werkelijkheid weergeven zoals ze is. Realistische werken worden vaak gekenmerkt door hun doorgevoerde detaillering. Elk aspect van het leven kan onderwerp zijn van een schilderij. Vele kunstenaars kijken geboeid naar de natuur: het landschap is een onderwerp op zich. Het gaat om een natuurgetrouwe weergave van een onderwerp uit de werkelijkheid. Bij een aantal realisten groeit er ook aandacht voor de werkende mens en zijn omgeving (de naturalisten). In hun kunstwerken zit een sociale aanklacht tegen de onmenselijke toestanden als gevolg van de industrialisering en het economische liberalisme.

In Frankrijk is Gustave Courbet (1819-1877) de onbetwiste leider van het realisme. In Duitsland wordt Adolf von Menzel (1815-1905) de bekendste realist.

3 Het impressionisme

BRON 3-4-5 Het impressionisme (ca. 1860-1890) is wellicht de meest tot de verbeelding sprekende stijlperiode in de 19e-eeuwse schilderkunst. De impressionist beklemtoont dat alles in de natuur veranderlijk is. Hij probeert dan ook de steeds veranderende momenten in de werkelijkheid om hem heen vast te leggen. Het begrip 'impressionisme' is afgeleid van 'impressie' of 'indruk', naar het beroemde schilderij van Claude Monet 'Impression, soleil levant' uit 1874.

Om een atmosfeer van lichtwisseling en kleurverandering weer te geven, gebruikt de impressionist zuivere kleuren, die in kleine toetsen vlug naast en op elkaar worden geschilderd. Onbewust voegt de toeschouwer aan het schilderij omtreklijnen, perspectief en volume toe. Als onderwerpen verkiest de impressionist het voorstellen van de natuurelementen (water, lucht, wolken) en bewegende onderwerpen (mensen, treinen, boten …). Een impressionist besteedt weinig of geen aandacht aan sociale kwesties. De studie van het licht en van de kleuren leidt ca. 1880-1890 tot het neo-impressionisme, waar de kleuren worden ontbonden tot grondkleuren (divisionisme) en stipjes worden gebruikt (pointillisme).

Belangrijke impressionistische kunstenaars zijn in Frankrijk naast Claude Monet (1840-1926), Edouard Manet (1832-1883), Edgar Degas (1834-1917) en Auguste Renoir (1841-1919).

Georges Seurat (1859-1891) is een belangrijke vertegenwoordiger van het neo-impressionisme.

4 Het postimpressionisme

BRON 6-7-8 Het postimpressionisme is de verzamelnaam voor een aantal stromingen tussen ca. 1880 en 1900. Een aantal kunstenaars reageert tegen het door hen als oppervlakkig beschouwde karakter van het impressionisme. Zij willen meer diepgang, maar bereiken die elk op een verschillende manier. Die kunstenaars worden ook weleens de vaders van de moderne kunst genoemd.

Voor Paul Cézanne (1839-1906) is het de taak van de schilder om de zichtbare wereld te herleiden tot geometrische vormen zoals cirkels, kubussen, kegels … en ze zo op het platte vlak van een schilderij te herschikken tot een evenwichtig geheel. Zijn kunst heeft mee de aanzet gegeven tot het kubisme.

Paul Gauguin (1848-1903) van zijn kant wil het 'ware' leven uitbeelden en zich openstellen voor wat er leeft in het hart van de mensen. Zijn composities bestaan vaak uit monochrome vlakken met soms heldere kleuren en donkere omtreklijnen, maar zonder dieptewerking. Gauguins kunst geeft een aanzet tot het surrealisme.

In dit rijtje van kunstenaars past ook de Nederlander Vincent van Gogh (1853-1890). Hij gebruikt in zijn schilderijen willekeurige kleuren. Pasteltinten kent hij eigenlijk niet. Van Gogh heeft daarbij een voorkeur voor sterke contrasten, ook al komen die niet met de werkelijkheid overeen. Zijn manier van schilderen geeft ruimte aan wat innerlijk in hem leeft. Zo geeft zijn kunst mee de aanzet tot het expressionisme.

5 Het kubisme

BRON 9 Het kubisme is naast het expressionisme en de abstracte kunst een van de grote schilderstijlen van het begin van de 20e eeuw (ca. 1905-1914). Alle aandacht gaat naar de vorm. Die vormt in de ogen van de kubistische kunstenaars de essentie van de dingen. Kleur is bijkomstig. In de ontwikkeling van het kubisme kunnen wij drie fasen onderscheiden: in de geometrische periode zijn de meetkundige vorm en structuur de hoofdzaak. In de tweede periode, de analytische, wordt de vorm ontleed in facetten. De verschillende gezichtspunten worden tegelijkertijd in een en dezelfde compositie verenigd. In de laatste periode, de synthetische, zien de schilderijen eruit alsof ze met behulp van knippen en plakken van allerlei materiaal tot stand zijn gekomen. De werkelijkheid wordt weer meer herkenbaar en er komt weer ruimte-uitbeelding. Belangrijke vertegenwoordigers zijn de Spanjaarden Pablo Picasso (1881-1973) en Juan Gris (1887-1927), en de Fransman Georges Braque (1882-1963).

6 Het expressionisme

BRON 10-11 Vanaf ongeveer 1905 tot 1918 wil een aantal kunstenaars niet zozeer meer de werkelijkheid weergeven, maar wel zo sterk mogelijk de eigen beleving en ervaring tot uitdrukking (expressie) brengen. Het individuele gevoel en de persoonlijke beleving primeren op de realistische weergave van de werkelijkheid. Zo vervaagt in het expressionisme de band met de werkelijkheid, of valt die zelfs helemaal weg. Het expressionisme kent maar één wet, namelijk

Tweede Latemse School: groep kunstenaars uit de streek rond Latem die een grote invloed heeft gehad op de ontwikkeling van de moderne kunst in België

dat er geen wetten zijn in de kunst. Kenmerkend zijn de hoekige en onrustige vormen in intense kleuren, die vaak afwijken van de werkelijkheid. Kleur is een middel om gevoelens te benadrukken. Er is geen sprake meer van schoonheid in de klassieke betekenis van het woord. De mens en het landschap zijn twee belangrijke thema's, maar die worden vaak vervormd weergegeven om de expressiekracht te vergroten. Belangrijke kunstenaars zijn de Duitsers Ernst Ludwig Kirchner (1880-1938) en Auguste Macke (1887-1914). In België wordt het expressionisme vertegenwoordigd door de Tweede Latemse School tot de jaren dertig met onder andere Constant Permeke (1886-1952).

7 Het surrealisme

BRON 12-13 Het surrealisme ontstaat in de jaren twintig van de 20e eeuw in Frankrijk en kent een bloeitijd tussen 1924 en 1945. Psychiaters als Freud stellen in die periode dat het bewuste handelen van de mens gedicteerd wordt door het onderbewuste. Zij onderzoeken daarvoor de dromen, fantasieën … van de mens. De surrealistische kunstenaar hecht een groot belang aan het onderbewuste van de mens: wil je de mens kennen, dan moet je de wereld van het onderbewuste betreden. Pas daar openbaart zich de echte werkelijkheid, de werkelijkheid boven ('sur') de werkelijkheid. In surrealistische kunstwerken zien wij vaak fantastische 'onwerkelijke' beelden die uit het onderbewustzijn van de schilder afkomstig zijn. Grote surrealistische kunstenaars zijn Salvador Dalí (1904-1989) en René Magritte (1898-1967).

8 Abstracte kunst

BRON 14-15 'De weg die wij, gelukkig, tegenwoordig zijn ingeslagen, is die welke ons van het uiterlijke van de dingen verwijdert, om ons dichter naar de tegenovergestelde basis te voeren, die van de innerlijke noodzakelijkheid.' (Kandinsky)

Een abstracte schilder gebruikt lijnen en kleur om daarmee een boodschap, een indruk, ervaring of emotie uit te drukken. Lijnen, kleur en vormen verwijzen naar meer dan de waarneembare werkelijkheid. De kunstenaar beeldt niet langer het uiterlijke van de dingen uit, maar hij spreekt van een innerlijk kennen van de dingen. Een eerste stap in de richting van abstractie gaat uit van het kubisme. In de abstracte kunst zijn er twee verschillende richtingen: enerzijds de richting die gebaseerd is op vorm, orde en structuur, en anderzijds de richting die gebaseerd is op emotie. Tot de eerste richting behoort Piet Mondriaan (1872-1944); het werk van Wassily Kandinsky (1866-1944) van voor 1920 behoort tot de tweede richting.

KENNEN

1. de evolutie van de schilderkunst van de 19e eeuw tot de eerste helft van de 20e eeuw schetsen
2. de twee belangrijkste kenmerken van elke kunststroming uitleggen
3. van elke stroming twee vertegenwoordigers opnoemen
4. met enkele voorbeelden aantonen dat kunst samenhangt met maatschappelijke evoluties

KUNNEN

iDiddit

1. een kunstwerk bespreken
2. kunstwerken met elkaar vergelijken
3. de kenmerken van een kunststijl in een schilderij herkennen
4. de typering van een kunstwerk met concrete gegevens motiveren
5. de kunststijl van een schilderij identificeren

BRON 1 De vrijheid leidt het volk

Eugène Delacroix (1798-1863), ca. 1830, olieverf op doek, 260 x 325 cm, Musée du Louvre, Parijs

Dit schilderij beeldt de vrijheid uit als Marianne, het symbool van Frankrijk, de heldhaftige vrouw die de revolutionairen aanvoert bij de Julirevolutie van 1830. Maar vaak wordt het werk gezien als een verwijzing naar de Franse Revolutie. Het schilderij geldt vandaag als een beroemd beeld van opstand tegen verdrukking.

BRON 2 Het atelier van de schilder

Gustave Courbet (1819-1877), 1855, olieverf op doek, 361 × 598 cm, Musée d'Orsay, Parijs

Dit schilderij toont de kunstenaar die aan het werk is in zijn studio. De aandacht wordt meteen getrokken door de naakte vrouw rechts van de schilder, die met al haar onvolkomenheden wordt weergegeven. Voor Courbet is de reële wereld rondom hem belangrijker dan de geïdealiseerde wereld van de kunst.

BRON 3 De kathedraal van Rouen in blauw en goud

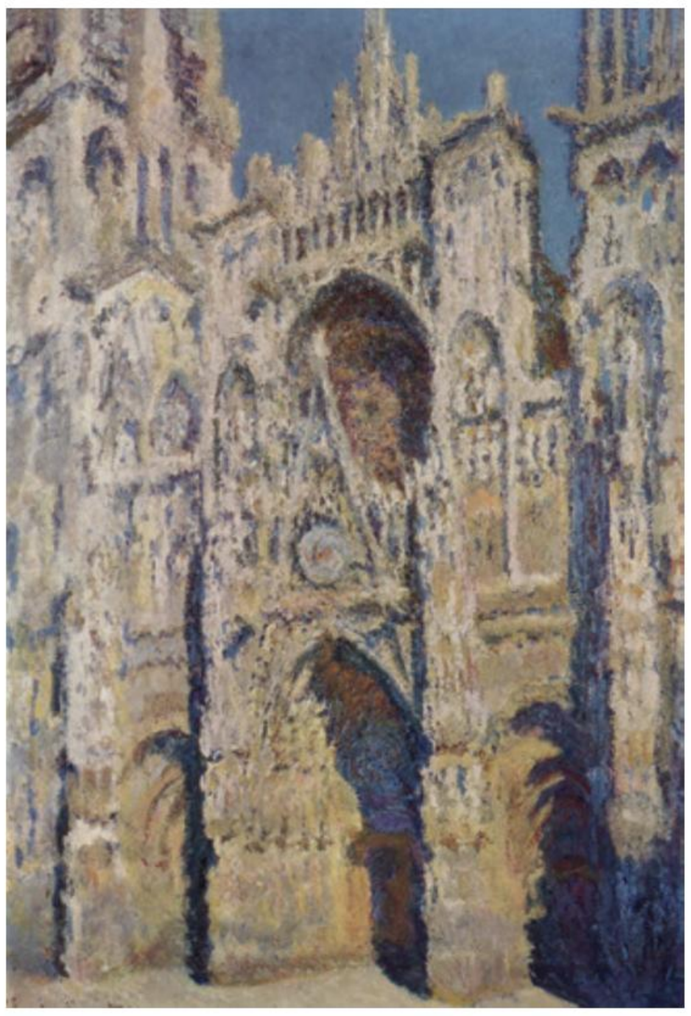

Claude Monet (1840-1926), De kathedraal van Rouen, Het portaal en de Tour Saint-Romain, harmonie in blauw en goud, 1894, 107 x 73 cm, olieverf op doek, Musée d'Orsay, Parijs

BRON 4 De kathedraal van Rouen in blauw

Claude Monet (1840-1926), De kathedraal van Rouen, Het portaal en de Tour Saint-Romain, harmonie in blauw, 1892-1893, 91 x 63 cm olieverf op doek, Musée d'Orsay, Parijs

Dertig keer schilderde Claude Monet dezelfde kathedraal van Rouen. Niet om het gebouw op de beste manier op het doek te zetten, maar omdat de kathedraal er elke dag, op elk moment weer anders uitziet. De kathedraal van Rouen heeft geen onbetwijfelbare kleur, maar toont zich steeds in duidelijk wisselende, heel verschillende maar steeds mogelijke kleuren.

BRON 5 Een zondagnamiddag op het eiland la Grande Jatte

Georges Seurat (1859-1891), 1884-1886, olieverf op doek, 207,6 x 308 cm, Art Institute, Chicago

Dit enorm grote werk van Seurat uit 1885 is een van de meest raadselachtige van de 19e eeuw. Het is een ongewoon beeld: dingen, ruimte, verhoudingen en mensen kloppen niet. Welke boodschap wilde Seurat met dit werk geven? Het meest opvallende aspect van dit schilderij is de revolutionaire pointillistische techniek die Seurat heeft toegepast.

BRON 6 De grote baadsters

Paul Cézanne (1839-1906), 1906, olieverf op doek, 210,5 x 250,8 cm, Museum of Art, Philadelphia

In dit schilderij (1898-1906) wil Cézanne de baadsters en het landschap harmonisch met elkaar verbinden. De afzonderlijke figuren interesseren hem niet, maar wel hun vorm. De vrouwenlichamen zijn op zo'n manier in de compositie opgenomen dat ze met hun directe omgeving versmelten.

BRON 7 Manao tupapau

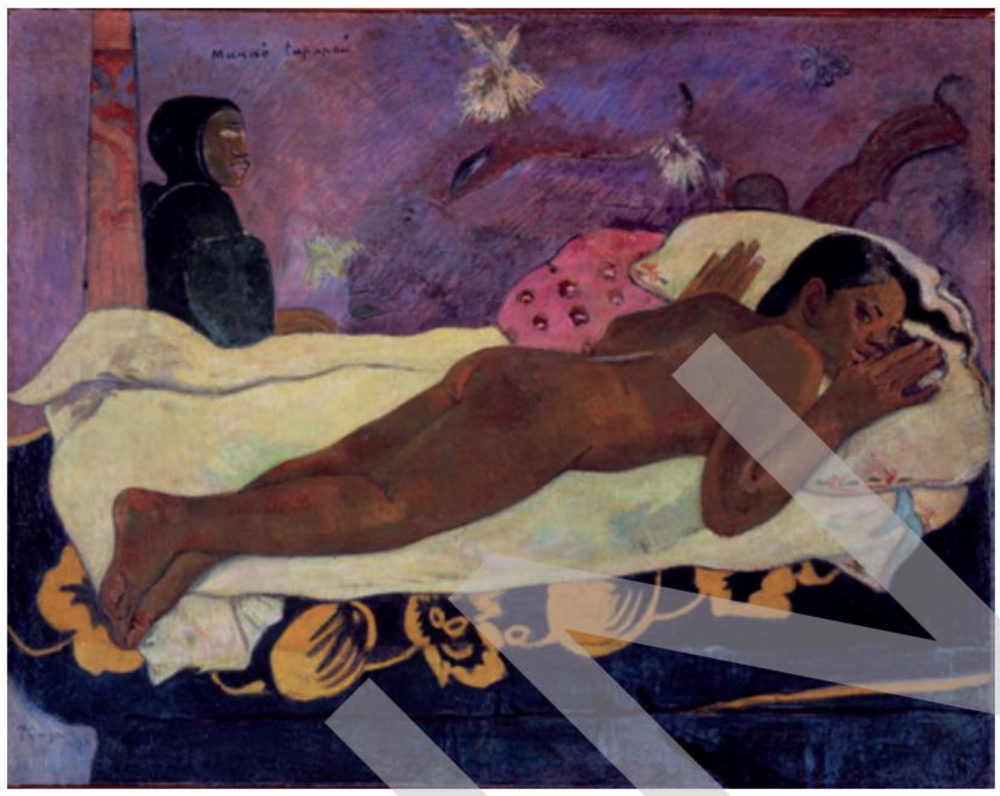

Paul Gauguin (1848-1903), 1892, olieverf op doek, 45 x 38 cm, Albright-Nox Art Gallery, Buffalo

Een Tahitiaanse vrouw ligt naakt op haar buik, doodsbang door de aanwezigheid van de geest van de dood. Achter haar neemt die geest de vorm aan van een onschuldige, oude vrouw gekleed in een zwarte sjaal. Gedurfde, dubbelzinnige vormen en kleuren versterken de griezelige sfeer en het raadselachtige karakter van het schilderij.

BRON 8 De opwekking van Lazarus

Vincent van Gogh (1853-1890), 1890, olieverf op doek, 50 x 65 cm, Van Gogh Museum, Amsterdam

Rembrandt is voor Van Gogh gedurende zijn hele leven een grote bron van inspiratie geweest. In dit werk kopieert Van Gogh een deel van een ets van Rembrandt. Wanneer Van Gogh het werk schildert, krabbelt hij weer recht na een moeilijke periode. Het zou goed kunnen dat Van Gogh zichzelf met Lazarus wilde vergelijken.

BRON 9 De meisjes van Avignon

Pablo Picasso (1881-1973), 1907, olieverf op doek, 243,9 x 233,7 cm, Museum of Modern Art, New York

Het schilderij Les demoiselles d'Avignon *wordt beschouwd als het begin van de moderne kunst. In dit werk schildert Picasso vijf prostituees in een bordeel. Het werk wordt door zijn gedurfde vormen aanvankelijk verafschuwd door andere kunstenaars. Het schilderij is al in 1907 klaar, maar wordt pas in 1916 tentoongesteld.*

BRON 10 De rode toren in Halle

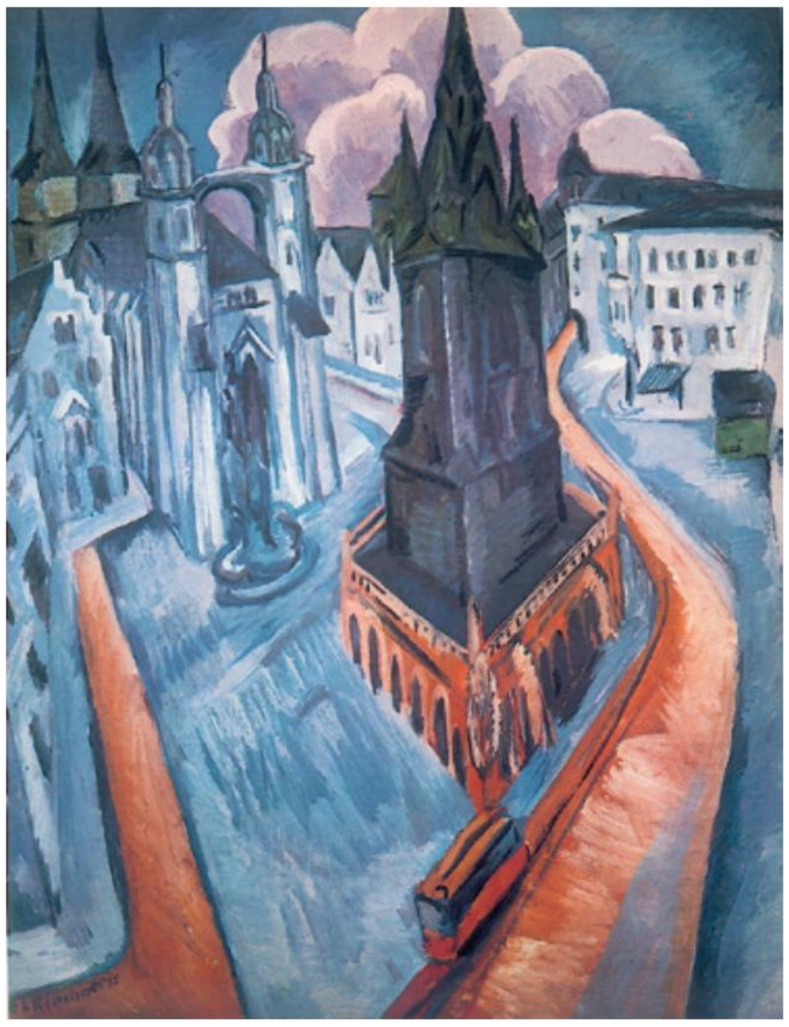

Ernst Ludiwig Kirchner (1880-1938), 1915, olieverf op doek, 120 x 90 cm, Folkwang Museum, Essen

Kirchner richt in 1905 samen met twee collega's het kunstenaarsgezelschap Die Brücke op. Hij wil gevoelens en ervaringen met grote, eenvoudige vormen en heldere kleuren uitdrukken. Om de uitdrukking te versterken versmalt hij de ruimte en laat figuren en voorwerpen nauw bij elkaar aansluiten.

BRON 11 De bedelaar

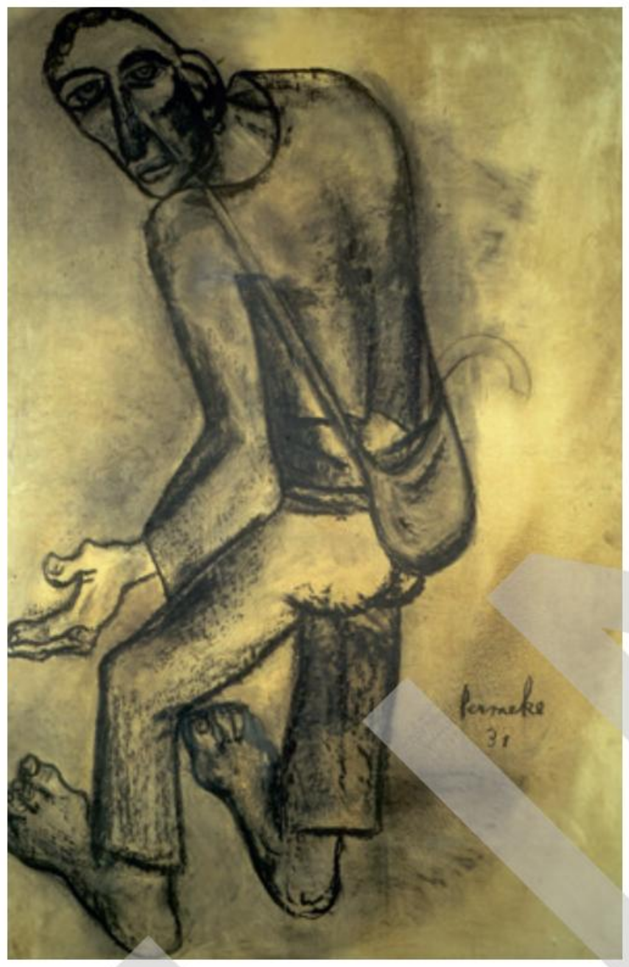

Constant Permeke (1886-1952), houtskooltekening op papier, 178 x 199 cm, Provinciaal Museum Constant Permeke, Jabbeke

Vanaf de jaren dertig vervaardigt Permeke naast schilderijen ook beeldhouwwerken en tekeningen. Het leven in armoede is een terugkerend thema in de werken van Permeke. De bedelaar wekt medelijden op: met uitgestoken hand vraagt hij de toeschouwer om een aalmoes.

BRON 12 De volharding van de herinnering

Salvador Dalí (1904-1989), 1931, olieverf op doek, 24,1 x 33 cm, Museum of Modern Art, New York

Het schilderij is heel realistisch, bijna fotografisch geschilderd. Maar waar vroeger een realistische stijl gebruikt werd om bestaande voorwerpen of personen weer te geven, creëert Dalí een droomlandschap met verzonnen voorwerpen zoals de slappe klokken. In dit werk verliest de tijd zijn betekenis.

BRON 13 Het verraad van de afbeelding

René Magritte (1898-1967), 1928-1929, olieverf op doek, 60,3 x 81,12 cm, Los Angeles County Museum of Art, Californië

Het schilderij is bekend onder de Franse titel La trahison des images*. Zonder twijfel is dit een van de bekendste werken uit het hele oeuvre van Magritte. Het schilderij nodigt de toeschouwer uit om na te denken over de betekenis van het werk. Magritte schreef onderaan:* Dit is geen pijp. *Hij heeft gelijk: het is geen pijp, maar een afbeelding van een pijp.*

BRON 14 Compositie nr. 4 met rood, blauw en geel

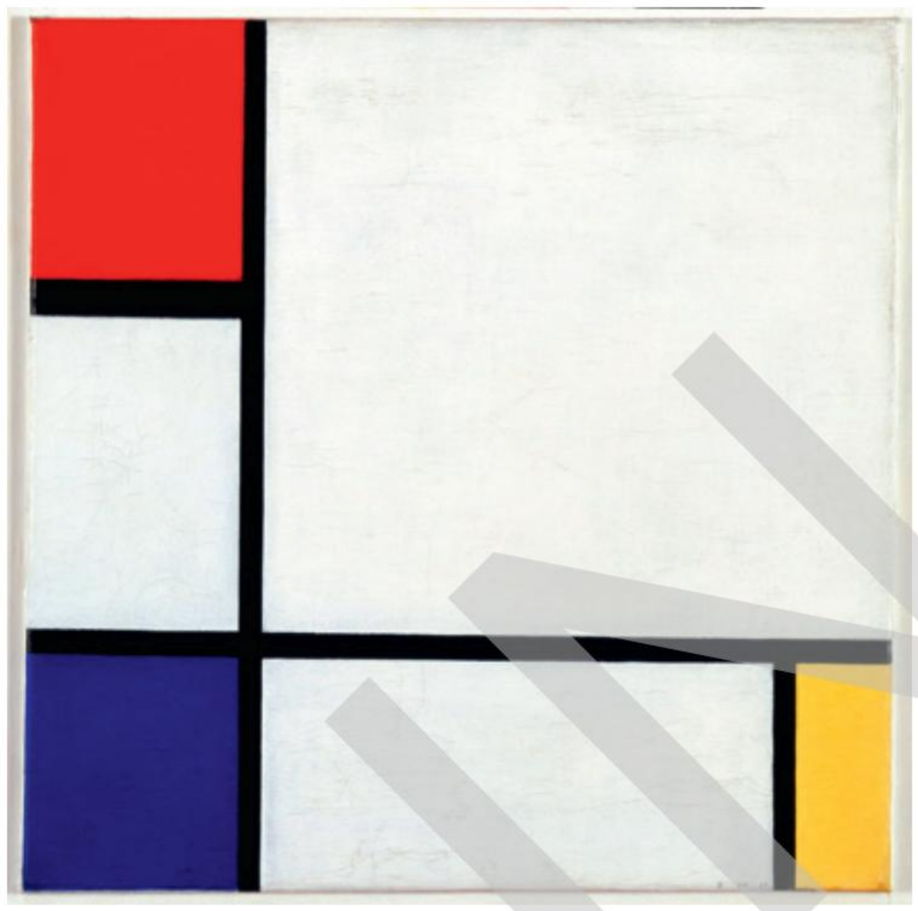

Piet Mondriaan (1872-1944), 1929, olieverf op doek, 49,5 x 41,5 cm, Kunstmuseum, Basel

Mondriaan wordt algemeen gezien als een pionier van de abstracte en non-figuratieve kunst. Hij is vooral bekend om zijn latere geometrisch-abstracte werk, met de kenmerkende horizontale en verticale zwarte lijnen en vlakken in de kleuren rood, blauw en geel.

BRON 15 Improvisatie 35

Wassily Kandinsky (1866-1944), 1914, olieverf op doek, 110 x 120 cm, Kunstmuseum, Basel

Schilderkunstige conflicten vormen het centrale thema in het werk van Kandinsky. Hij streeft niet naar een harmonie van kleuren, maar naar de weergave van tegenstellingen in kleurcontrasten. Die nemen de plaats in van figuren en voorwerpen.

OPDRACHTEN

1 Beschrijf bij elk schilderij de kenmerken van de kunststijl waartoe het behoort.

2 Schrijf een synthesetekst over de evolutie van de kunst van de 19e tot de eerste helft van de 20e eeuw. Geef bij elke kunststroming de belangrijkste kenmerken en enkele vertegenwoordigers. Besteed ook aandacht aan de samenhang van de kunst met maatschappelijke evoluties.

G

Crisis en oorlog

In de vorige hoofdstukken heb je gezien dat de vredesverdragen en de internationale politiek na de Eerste Wereldoorlog meer problemen scheppen dan oplossen. Een economische wereldcrisis brengt in de jaren 1930 de wereld verder uit haar evenwicht. Velen zien dictatuur en oorlog als de oplossing voor alle problemen. In dit onderdeel bestudeer je hoe de wereld verglijdt naar een conflict dat circa 72 miljoen mensen het leven kost.

1914 1918

WO I INTERBELLUM

BRON 1 The Great Dictator

De filmkomiek Charlie Chaplin als de dictator Hynkel die met een wereldbol speelt in de film 'The Great Dictator', uit 1940

1929

beurscrash

1939

WO II

1945

BRON 2 Dictators uit het interbellum

Drie beruchte dictators uit het interbellum: Stalin, Hitler en Mussolini

G1

De economische wereldcrisis

Sinds het begin van de industrialisatie (vanaf de late 18e eeuw) is het wereldwijde **bbp** spectaculair gestegen. Die ongeziene economische groei is echter niet rechtlijnig verlopen. Periodes van sterke groei werden afgewisseld door momenten van stagnatie en soms zelfs terugval. In die laatste gevallen spreken we van crisis. Een van de ergste economische (wereld)crisissen die er geweest zijn, is de crisis van de jaren 1930, de zogenaamde Grote Depressie. Die crisis begint in de Verenigde staten en zal de hele wereld meesleuren. **Hoe en waarom is deze crisis ontstaan? Wat zijn de belangrijkste gevolgen? Hoe heeft men geprobeerd die crisis te bedwingen?**

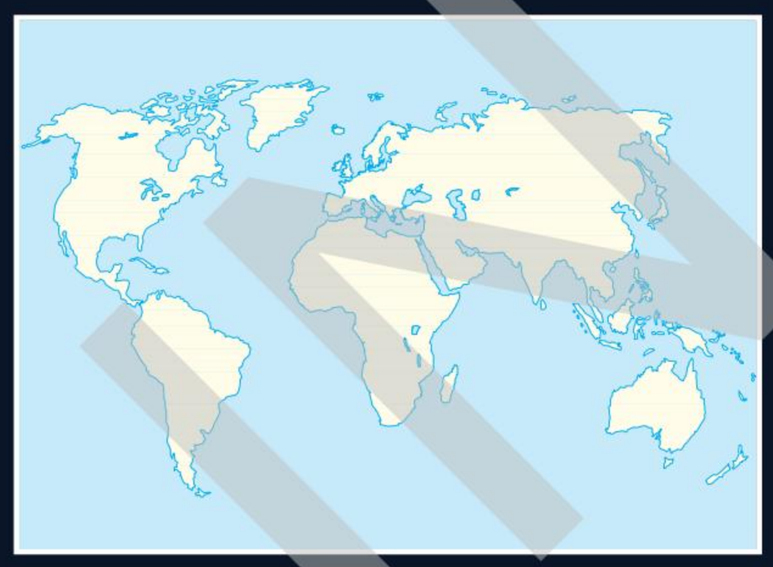

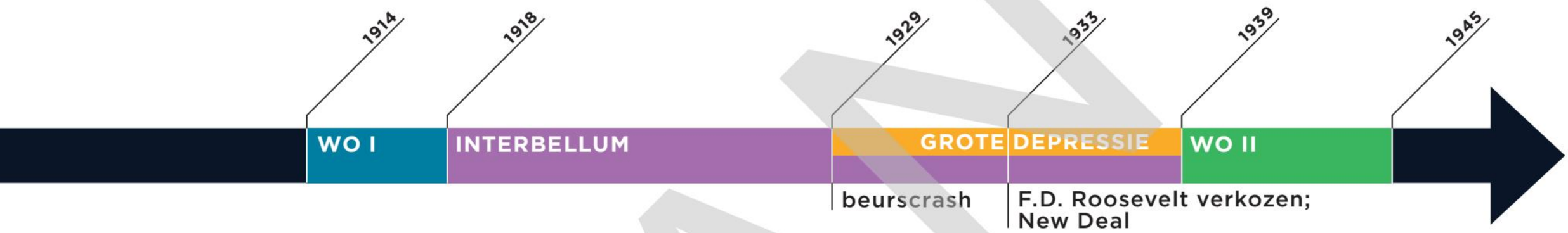

bbp: bruto binnenlands product. Dit is de totale toegevoegde waarde van alle in een bepaald gebied, bijvoorbeeld een land, geproduceerde goederen en diensten gedurende een bepaalde periode, meestal een jaar.

gay twenties: de gelukkige jaren 1920, ook wel 'roaring twenties' of 'happy twenties' genoemd

1 De Wall Street Crash van 1929

BRON 1 Tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog zijn de economieën van de belangrijkste Europese industrielanden de grootste ter wereld. Die economische leiderspositie van de Europese grootmachten staat echter op het punt te worden overgenomen door de Verenigde Staten. De uitbraak van de oorlog versnelt die evolutie. Niet alleen verdienen Amerikaanse bedrijven veel geld door goederen aan de strijdende partijen te leveren, ze pikken ook een aantal overzeese afzetmarkten in van de Europeanen. Ook de Amerikaanse landbouwers profiteren mee. Wanneer de Verenigde Staten in 1917 eveneens deelnemen aan de oorlog, betekent dat een extra impuls voor de Amerikaanse agrarische en industriële productie. Het **gemobiliseerde** Amerikaanse leger heeft tenslotte nood aan de meest uiteenlopende goederen. Intussen hebben Amerikaanse banken ook veel geld uitgeleend aan de verschillende geallieerde mogendheden om de oorlog te financieren. Dat geld moet natuurlijk terugbetaald worden, uiteraard met interest.

Zo zijn de Verenigde Staten na de oorlog de grootste economie ter wereld geworden, een positie die het land tot vandaag heeft weten te behouden.

Terwijl de Europese landen slechts geleidelijk, met veel moeite en vooral met verdere Amerikaanse steun herstellen van de klap van de oorlog, beleven de Verenigde Staten in die naoorlogse jaren een periode van ongekende welvaart. Die periode zal later bekend worden als de 'golden, **gay** and roaring **twenties**'. Tijdens de jaren 1920 zal de Amerikaanse economie inderdaad verder groeien. Bovendien doen zich talrijke technologische en maatschappelijke veranderingen voor in de Amerikaanse samenleving: de auto wordt een massaproduct, net als wasmachines, koelkasten … De geluidsfilm zal de stomme film verdringen, jazz, een nieuwe muziekvorm, wordt populair, vrouwen krijgen meer vrijheid … Tegelijkertijd blijven echter ook heel wat oude problemen onopgelost, zoals de ongelijke behandeling van Afro-Amerikanen, en profiteert lang niet iedereen mee van die economische boom. Toch geloven veel Amerikanen dat ze in de beste van alle werelden leven. Ook Amerikaanse politici propageren graag die visie.

Tijdens de jaren 1920 worden de Verenigde Staten bestuurd door de republikeinse partij. De leden van die partij zijn aanhangers van het 'laisser-faire'-principe. Zij geloven dat de overheid zich zo weinig mogelijk moet inlaten met de economie. Het individu daarentegen moet in de economie een zo groot mogelijke vrijheid krijgen. Het vrije ondernemerschap is volgens de republikeinen de sleutel tot verdere economische groei. Maar precies omdat de Amerikaanse overheid amper controle uitoefent over de economie, wordt een aantal structurele fouten in het systeem niet opgemerkt of aangepakt.

Een eerste belangrijk probleem is dat de welvaart in de Verenigde Staten heel ongelijk verdeeld is. Veel Amerikanen verdienen nog altijd heel weinig geld en kunnen de vele nieuwe consumptiegoederen die van de band rollen in de Amerikaanse fabrieken, eigenlijk niet kopen. Sommigen doen dat toch, maar met geleend geld. Dat neemt niet weg dat de binnenlandse vraag naar consumptiegoederen begint af te nemen op het einde van het decennium. Ook in het buitenland (Europa) daalt rond die tijd de vraag naar Amerikaanse goederen. De Amerikaanse overheid heeft namelijk altijd een erg **protectionistisch** beleid gevoerd. Daardoor kunnen Europese bedrijven moeilijk exporteren naar Amerika, wat weegt op hun inkomsten. Als tegenreactie zullen de Europese overheden op hun beurt de Europese markten deels gaan afsluiten voor Amerikaanse import. Die combinatie van een dalende binnen- en buitenlandse vraag leidt tot een groeiende overproductie. Maar in plaats van hun productie te verlagen (of de binnenlandse vraag te versterken met hogere lonen) blijven de Amerikaanse fabrieken aanvankelijk op hetzelfde niveau verder produceren. Daardoor ontstaan steeds grotere overschotten.

Een tweede probleem is dat ook de landbouw kampt met groeiende overschotten. Dat leidt tot dalende prijzen. De Amerikaanse boeren zien daardoor hun inkomsten aanzienlijk afnemen. Die agrarische overproductie is het gevolg van een combinatie van factoren: betere en meer landbouwmachines die mee zorgen voor grotere oogsten, een dalende binnenlandse vraag naar graan als gevolg van de **'drooglegging'** (graan is een belangrijk ingrediënt voor de bereiding van veel alcoholische dranken), minder vraag vanuit het buitenland … Om hun dalende inkomsten te compenseren, drijven veel boeren hun productie juist verder op, wat dus nog meer druk zet op de prijzen. Veel boeren gaan ook grote schulden aan bij banken om zo het hoofd boven water te kunnen houden.

Dat laatste is dan weer een symptoom van nog een ander probleem, namelijk dat geld in de jaren 1920 vrij gemakkelijk beschikbaar is in de vorm van goedkope leningen. Die leningen worden echter niet altijd verstrekt door **solvabele** instellingen. Er is in die tijd ook weinig controle op banken en andere kredietverstrekkers. Bovendien wordt het geleende geld niet altijd doordacht gebruikt. Sommigen gebruiken het geld om te **speculeren**, onder andere op de Amerikaanse beurs (**'Wall Street'**). De groei van de Amerikaanse economie heeft namelijk geleid tot steeds hogere koersen voor de beursgenoteerde Amerikaanse bedrijven. Veel mensen hopen dat ze door aandelen te kopen snel en gemakkelijk rijk(er) kunnen worden. Die vraag naar aandelen drijft de koersen verder op. Geleidelijk aan ontstaat er echter een tegenstelling tussen de veronderstelde waarde van die aandelen, en dus de veronderstelde toestand van de economie, en de economische werkelijkheid. Tegen 1929 beginnen experts en grote beleggers te beseffen dat de beurskoersen eigenlijk een illusie zijn. Ze vrezen dan ook dat een daling van de koersen onvermijdelijk is. Daarom beginnen ze hun aandelen te verkopen. Dat veroorzaakt echter paniek bij kleinere beleggers. Ook zij beginnen massaal hun aandelen van de hand te doen. Doordat zo veel aandelen tegelijkertijd op de markt komen en steeds minder mensen aandelen kopen, daalt de waarde ervan spectaculair. Dat lokt uiteraard nog meer paniek uit en nog meer mensen beginnen hun aandelen te verkopen. Uiteindelijk crasht de Amerikaanse beurs in oktober 1929. Miljarden dollars zijn in rook opgegaan en de gevolgen zullen niet te overzien zijn.

2 De 'Grote Depressie'

Lange tijd is het een redelijk algemeen aanvaarde visie dat de **beurscrash** van 1929 tot een zware economische crisis (de 'Grote Depressie') heeft geleid. En inderdaad, na 1929 zal bijna de hele wereld economisch moeilijke tijden beleven. Vandaag de dag stellen veel historici echter dat de crash juist veroorzaakt is door een crisis die al aan de gang was. De crash heeft die crisis alleen maar versterkt. Ook de manier waarop veel mensen (en overheden) aanvankelijk reageren op die crash maakt de zaken alleen maar erger. Omdat veel (geleend) geld in rook is opgegaan, komen sommige banken in de problemen, want ze kunnen hun uitstaande schulden niet meer terugvorderen. Daardoor gaan sommige kleinere banken over de kop. Dat veroorzaakt evenwel een run op de banken waarbij veel mensen hun spaargeld willen opvragen uit vrees bij een

drooglegging: tussen 1920 en 1933 is het in de Verenigde Staten verboden om alcohol te produceren, te transporteren en te verkopen. Die maatregel komt er vanuit een combinatie van religieuze en sociale bekommernissen. Het verbod leidt echter tot grootschalige illegale productie en alcoholsmokkel, grotendeels gecontroleerd door georganiseerde misdaadbendes. Uiteindelijk wordt het verbod weer opgeheven.

solvabel: beschikkend over voldoende geld

speculeren: het kopen van bijvoorbeeld goederen of aandelen met de bedoeling die op een later tijdstip aan een hogere waarde te kunnen doorverkopen. Een speculant hoopt of verwacht dus een waardestijging.

Wall Street: naam van de straat in New York waar de Amerikaanse beurs is gelegen

beurscrash: heel sterke daling van de beurskoersen op heel korte tijd

faillissement van de bank alles te verliezen. Juist die plotselinge en massale vraag naar spaartegoeden brengt nog meer banken in de problemen. Meer faillissementen volgen en talloze spaarders zijn hun geld kwijt. De overgebleven banken willen hun financiële buffers nu zo groot mogelijk houden en zijn niet meer bereid om veel geld uit te lenen. Noodlijdende particulieren, boeren en bedrijven kunnen zo moeilijker aan het nodige geld geraken om de problemen aan te pakken. Ondertussen durven ook de mensen die nog wel geld hebben, dat niet meer uit te geven uit vrees voor wat de toekomst zal brengen. Daardoor nemen de overschotten van de bedrijven alleen maar verder toe. De prijsdalingen die dat tot gevolg heeft, zetten echter niet aan tot meer consumptie. Veel bedrijven moeten noodgedwongen steeds meer personeel ontslaan of gaan zelfs failliet. De werkloosheid piekt. Naar schatting zit ongeveer 25 % van de Amerikaanse beroepsbevolking tegen 1932 zonder werk. Dat is tien keer meer dan in 1929. Al die werklozen hebben natuurlijk geen inkomen, wat de vraag naar goederen en diensten nog meer doet dalen. Zo ontstaat opnieuw overproductie, worden nog meer mensen ontslagen, enzovoort. Het systeem is in een vicieuze cirkel beland.

De crisis in de Verenigde Staten, de grootste economie ter wereld, heeft al snel gevolgen voor de rest van de wereld. Landen die grondstoffen naar Amerika uitvoeren zien de vraag spectaculair dalen. Ook daar verliezen veel mensen hun job en komt de economie in een neerwaartse spiraal. Dat geldt ook voor de Europese landen die zich nog maar net hersteld hebben van de nasleep van de Eerste Wereldoorlog. Zij hebben nog veel schulden bij de Verenigde Staten. Omdat de Amerikaanse banken die openstaande leningen versneld beginnen terug te vragen en de Europese landen die op dat moment niet kunnen terugbetalen, stort ook daar de economie in elkaar. Vooral Duitsland wordt zwaar getroffen, iets wat nog grote gevolgen zal hebben (zie les G2).

3 Overheidsingrijpen wordt de norm

De Amerikaanse republikeinse president Hoover, die in 1929 net is aangetreden, hoopt aanvankelijk dat de crisis vanzelf zal overwaaien. Helaas voor hem gaat het van kwaad naar erger. Al snel wordt Hoover in de ogen van veel van de Amerikanen die het slachtoffer zijn van de crisis, de grote verantwoordelijke voor hun ellende. Die negatieve beeldvorming zal Hoover nog lang achtervolgen. Meer recent hebben sommige historici dat beeld enigszins bijgesteld. Toch weet Hoover niet hoe de crisis aan te pakken. Zijn onwrikbare geloof in het 'laisser-faire'-principe staat structurele maatregelen in de weg. Bij de presidentsverkiezingen van 1932 verliest Hoover zwaar van zijn democratische uitdager, F.D. Roosevelt. Die dankt zijn overwinning deels aan het feit dat veel kiezers vooral tégen Hoover hebben gestemd.

Eenmaal in het Witte Huis probeert Roosevelt de crisis aan te pakken met een politiek van veel overheidsingrijpen. Zijn economisch herstelprogramma wordt bekend als de 'New Deal'. Kort samengevat is de essentie van het programma de economie terug aanzwengelen door de vraag (consumptie) op te drijven. Een van de oorzaken van de aanhoudende crisis is het feit dat er enerzijds nog altijd wel rijkdom is, maar dat niemand het geld durft uit te geven. Daarom gaat de overheid dat geld massaal lenen. Die leningen zullen later terugbetaald worden via hogere belastingen (vooral voor de allerrijksten). Met het geleende geld worden grootse infrastructuurprojecten (kanalen, wegen, bruggen, stuwdammen …) opgestart. Die projecten bieden werk aan vele tienduizenden Amerikanen. Zo hebben die terug een inkomen en dus meer koopkracht. Dat leidt tot een grotere vraag naar consumptiegoederen. Bedrijven moeten nu hun productie opdrijven om in die goederen te voorzien. Daarvoor hebben ze werknemers nodig. Dat doet de werkloosheid nog meer dalen en drijft de vraag nog verder op. Zo wordt de negatieve spiraal waarin de economie was terechtgekomen, in feite omgedraaid. Samen met nog talrijke andere maatregelen en initiatieven weet Roosevelt geleidelijk het ergste van de crisis achter zich te laten. Toch zal het nog vele jaren duren alvorens de Amerikaanse economie terug op het niveau van voor 1929 zit. Eigenlijk zal de crisis pas volledig opgelost raken door de Tweede Wereldoorlog.

Roosevelt en zijn New Deal hebben zeker ook hun tegenstanders. Republikeinen en sommige bedrijfsleiders verwijten Roosevelt een 'socialist', of nog erger, een 'communist' te zijn. Roosevelt zou met zijn beleid het vrije ondernemerschap in Amerika bedreigen en zelfs de vrijheid in het algemeen. Die beschuldigingen zijn deels politiek gemotiveerd. Veel effect hebben ze niet, want Roosevelt wordt nog drie keer herkozen, een unicum in de Amerikaanse geschiedenis. Toch zullen later sommige economen en historici bedenkingen maken bij Roosevelts beleid en het succes ervan.

In 1936 krijgt Roosevelts politiek een theoretische basis met een boek van de Britse econoom John Maynard Keynes, 'The General Theory of Employment, Interest and Money'. Dat boek zal tot in de jaren 1970 een grote invloed hebben op het economisch beleid van de meeste westerse landen.

In de loop van de jaren 1930 zullen steeds meer landen, net als de Verenigde Staten, en vaak onder

druk van de bevolking, een politiek van overheidsingrijpen in de economie volgen. Sommige landen, zoals nazi-Duitsland, gaan daar veel verder in dan de Verenigde Staten. Terwijl in de Verenigde Staten het democratische systeem behouden blijft, krijgt Duitsland een extreem dictatoriaal regime. Dat regime lijkt ook de crisis snel te bedwingen. Ook kijken veel mensen naar de Sovjet-Unie als lichtend voorbeeld. Het communistische en (economisch) strak geleide land lijkt geen last te hebben van de crisis. Op die manier zal de 'Grote Depressie' niet enkel een uitdaging vormen voor het kapitalisme, maar ook voor de democratie.

KENNEN

1 de begrippen 'economische crisis', 'golden, gay and roaring twenties', 'laisser-faire', 'beurscrash', 'Grote Depressie', 'New Deal' en 'Keynes' uitleggen
2 vier redenen noemen waarom de Verenigde Staten tijdens de Eerste Wereldoorlog kunnen uitgroeien tot de grootste economie ter wereld
3 drie problemen noemen waarmee de Amerikaanse economie kampt voor 1929
4 de aanleiding voor de beurscrash van 1929 noemen
5 uitleggen hoe het handelen van de mensen de crisis heeft verergerd
6 uitleggen waarom de crisis een wereldcrisis is geworden
7 de Amerikaanse president noemen die de crisis van de jaren 1930 probeert te bestrijden
8 de essentie van zijn herstelprogramma noemen
9 de praktijk van dat herstelprogramma uitleggen
10 uitleggen waarom de crisis niet enkel een uitdaging is voor het kapitalistische systeem

KUNNEN

iDiddit

1 kenmerken onderscheiden van het economische domein in de moderne tijd
2 verbanden leggen tussen de economische en politieke ontwikkelingen in de jaren 1930
3 historische bronnen analyseren, vergelijken ... in functie van een historische vraag
4 standplaatsgebondenheid in bronnen herkennen in functie van een historische vraag
5 informatie opzoeken
6 actualiseren

BRON 1 State of the Union van Coolidge, 1928

De grote rijkdom gecreëerd door onze onderneming en industrie en behouden door onze economie, heeft de breedste verdeling onder onze eigen mensen gehad. (...) De eisen van het bestaan zijn voorbij de grenzen van noodzaak overgegaan naar het gebied van luxe. De toenemende productie wordt opgeslokt door een toenemende vraag in eigen land en een groeiende handel in het buitenland. Het land kan tevreden naar het heden kijken en met optimisme op de toekomst anticiperen.

(...)

Tijdelijk [overheidsingrijpen], hoewel soms in staat om de noden van het moment te sussen, kunnen het overschotprobleem niet permanent oplossen en kunnen het alleen maar verergeren. Daarom moet het ingrijpen van de regering in het bedrijfsleven, subsidies, prijsafspraken en de verleidelijke beloften van politieke actie als vervanging voor particulier initiatief vermeden worden.

Uit: Calvin Coolidge, State of the Union, 4 december 1928

Calvin Coolidge (1872-1933) is president van de Verenigde Staten van 1923 tot 1929.

De 'State of the Union' is een jaarlijkse redevoering van de Amerikaanse president voor het Congres (parlement) en het Amerikaanse publiek waarin hij verslag uitbrengt over de situatie van het land, zijn beleid en de plannen voor de toekomst.

BRON 2 Speech van Hoover, 1928

Een van de oudste en misschien wel de nobelste menselijke streefdoelen is de afschaffing van armoede. (...) Wij in Amerika zijn vandaag dichter bij de laatste triomf over armoede dan ooit tevoren in de geschiedenis van welk land dan ook. We zullen spoedig, met de hulp van God, in het zicht zijn van de dag waarop armoede uit deze natie zal worden verbannen.

Uit: Herbert Hoover, Aanvaardingsspeech van de nominatie als presidentskandidaat van de Republikeinse Partij, 11 augustus 1928

Herbert Hoover (1874-1964) geniet een overwegend slechte reputatie. Tijdens zijn presidentschap wordt hij geconfronteerd met de Wall Street-crash en de daaropvolgende Grote Depressie. Omdat hij geen antwoord lijkt te kunnen bieden op de problemen, wordt hij als onbekwaam gezien en wordt hem een gebrek aan empathie verweten.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog zorgt Hoover ervoor dat het hongerlijdende en bezette België toch voldoende voedsel ter beschikking krijgt. Onmiddellijk na de oorlog is hij verantwoordelijk voor de voedselaanvoer en voedselverdeling in grote delen van het ontredderde Europa. Zonder die steun zouden waarschijnlijk honderdduizenden mensen van de honger zijn gestorven. Ook tijdens zijn presidentschap neemt hij talrijke maatregelen om het lijden van de armste Amerikanen te verzachten. Hij blijft altijd wel een groot voorstander van een zo'n groot mogelijke economische vrijheid. Verregaande overheidsbemoeienis leidt volgens hem naar communisme of fascisme.

BRON 3 De verdeling van het Amerikaanse nationale inkomen

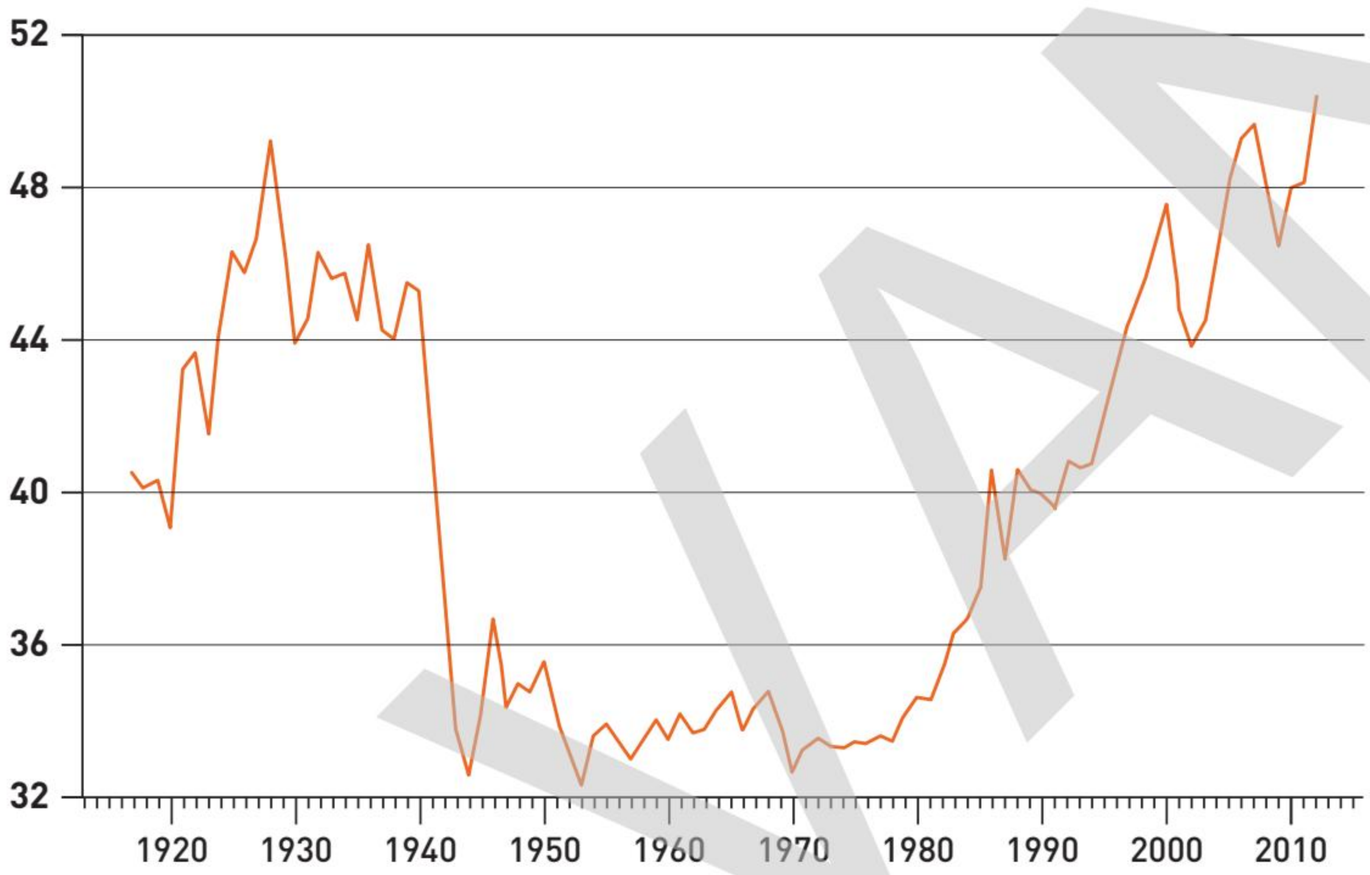

Naar: Emmanuel Saez

% van het nationale inkomen (het totale verdiende inkomen van een land) dat de rijkste 10 % van de Amerikanen verdient

Emmanuel Saez (°1972) is een Frans-Amerikaanse econoom verbonden aan de Universiteit van Berkeley, Californië (VS). Hij is gespecialiseerd in inkomensgeschiedenis. Hij is een groot voorstander van een grotere rol voor de overheid bij de verdeling van de welvaart en van heel hoge belastingen voor de allerrijksten.

a **Vergelijk bron 1 en 3. Komt de toestand die Coolidge schetst overeen met wat je op de grafiek kunt zien? Motiveer je antwoord.**

b **Hebben Coolidge en Saez dezelfde economische visie? Argumenteer.**

c **Kun je stellen dat de Grote Depressie en de politieke reactie daarop tot meer gelijkheid hebben geleid? Motiveer je antwoord.**

d **Wat valt je op als je de situatie in de jaren 1920 vergelijkt met de huidige situatie?**

e **Lees bron 2. Waarom zal Hoover later geregeld met deze woorden worden geconfronteerd?**

f **Tijdens de Grote Depressie worden de sloppenwijken die verschijnen aan de rand van veel Amerikaanse steden en waar veel armen en daklozen een onderkomen vinden, 'Hoovervilles' genoemd. Wat wil die term suggereren?**

g **De term is bedacht door de publiciteitsdienst van de Democratische Partij. Waarom denk je?**

h **Hoover eindigt in veel ranglijsten van Amerikaanse presidenten eerder onderaan. Is dat oordeel volledig terecht, vind je? Of is Hoover eerder het slachtoffer van de omstandigheden?**

BRON 4 Evolutie van het bbp van de VS

Evolutie van het bbp van de Verenigde Staten in miljarden dollars omgerekend naar de waarde in 2005

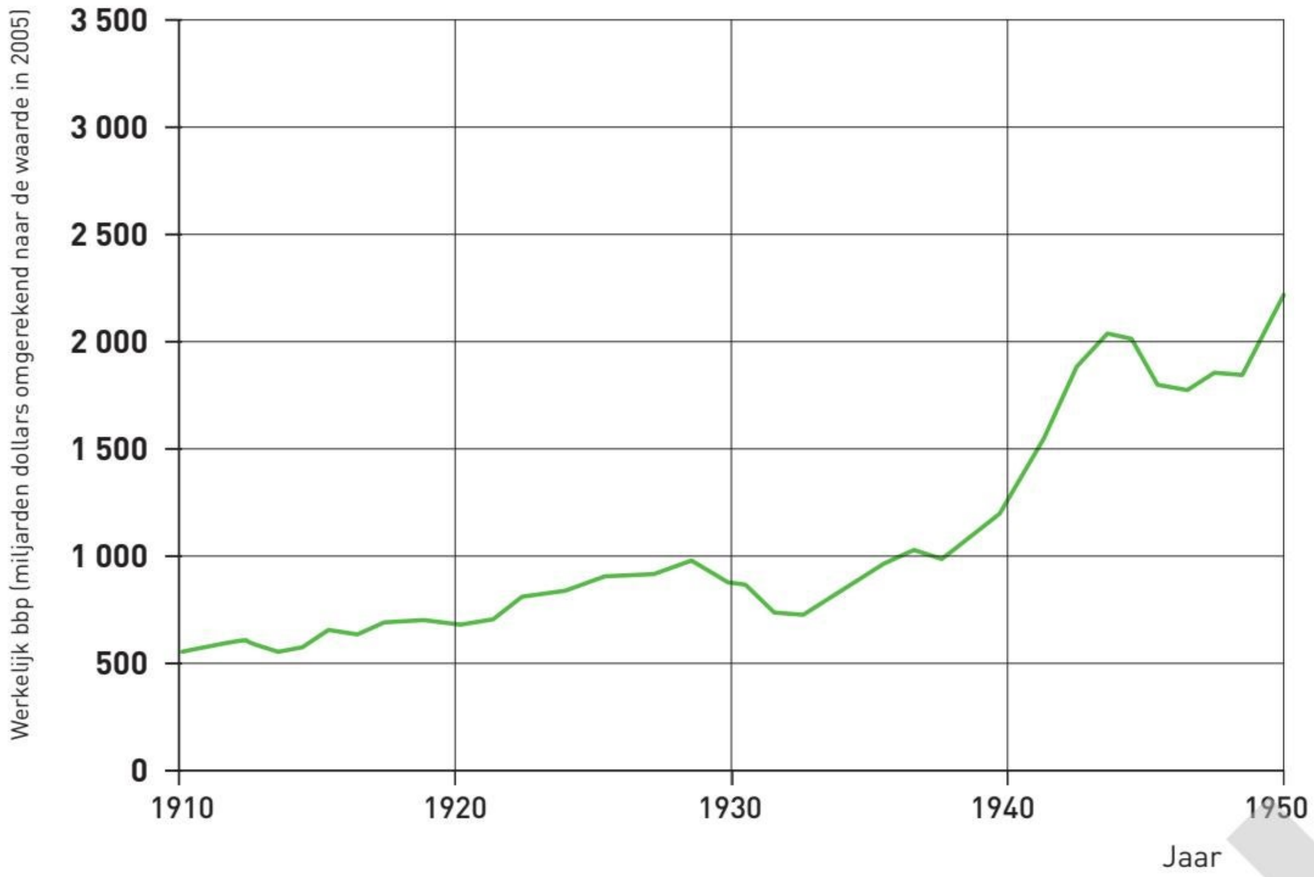

BRON 5 Evolutie van de werkloosheid in de VS

% werklozen op de totale beroepsbevolking

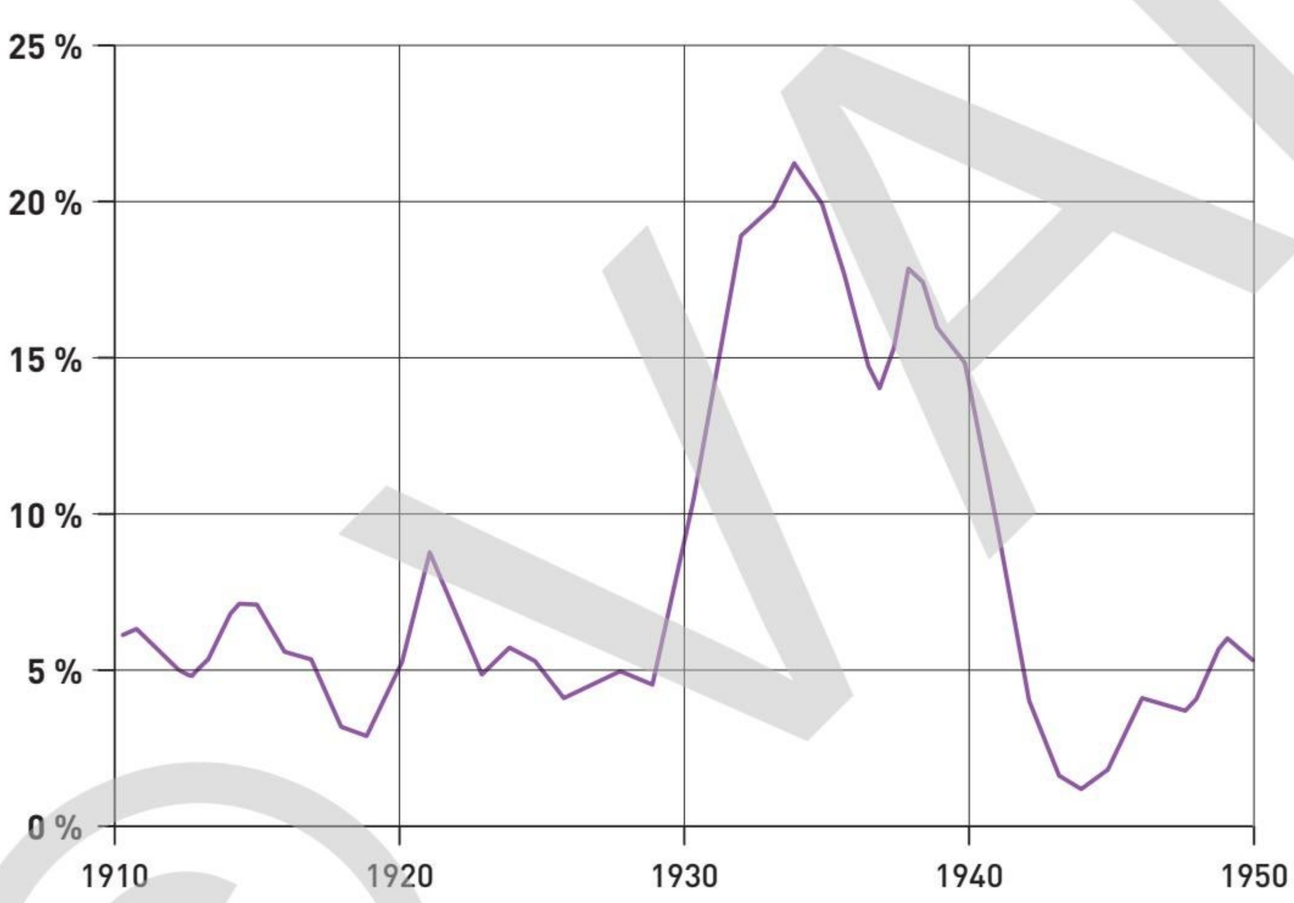

a Kun je op basis van bron 4 en 5 zien dat er een economische crisis is? Motiveer je antwoord.
b Welk probleem raakt het minst snel opgelost?
c Welke gebeurtenis luidt definitief het einde van de crisis in?

G2

Totalitarisme, een alternatief voor de democratie?

De economische wereldcrisis treft miljoenen mensen met werkloosheid en **verpaupering**. Honger en ziekten slaan genadeloos toe. De politieke leiders reageren verdeeld en zwak. In Europa verliezen velen daardoor hun geloof in de parlementaire democratie. Ze roepen om een sterke leider die alle problemen voor eens en altijd oplost. Allerlei totalitaire bewegingen en partijen beantwoorden die roep. In verschillende landen slagen zij erin om de macht te grijpen of hun positie te versterken. **Wat is totalitarisme? Hoe breiden die bewegingen en partijen hun macht uit? Wat zijn hun voornaamste standpunten?** Je bestudeert het verschijnsel vooral aan de hand van het nazisme.

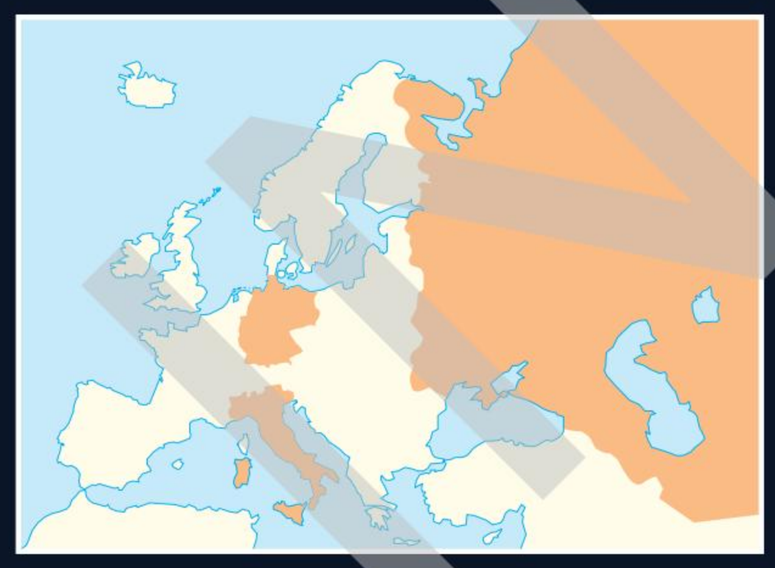

doordrenken: doordringen, volledig vullen

extreemrechts, extreemlinks: radicale en fanatieke linksen en radicale en fanatieke rechtsen. Links wil bijvoorbeeld zo veel mogelijk sociale gelijkheid en denkt misdadigers te kunnen heropvoeden. Rechts wil bijvoorbeeld dat wie zich inspant beloond wordt, en is voor harde bestraffing van misdadigers.

1 Kenmerken van een totalitair regime

BRON 1-2-3-4-5-6 In een totalitair regime zijn de grondwettelijke vrijheden (vrije meningsuiting, persvrijheid …) en de politieke rechten (stemrecht, meerdere partijen …) uitgeholde begrippen. Ze bestaan misschien wel, maar worden niet langer toegepast. In enkele gevallen zijn ze gewoon geschrapt. Eén persoon en/of één groepering bezit alle macht. Iedereen moet de ideeën van die leider en/of groep volgen. De volledige samenleving wordt **doordrenkt** met dat ideeëngoed. Anders denken en handelen vervolgt men als een misdaad. Totalitaire regimes maken zich dan ook schuldig aan bloedige vervolgingen. Zowel **extreemrechts** als **extreemlinks** is totalitair in zijn denken. De Eerste Wereldoorlog heeft in sommige landen de samenleving zodanig gedestabiliseerd dat er met totalitaire regimes geëxperimenteerd kan worden. De communistische Sovjet-Unie en het fascistische Italië zijn twee schoolvoorbeelden.

2 Het stalinisme in de Sovjet-Unie

In de Sovjet-Unie vervolgen Lenin en zijn medestanders iedereen die niet akkoord gaat met hun communistische ideeën. Om de Sovjeteconomie te helpen, doet de bolsjewistische leider na verloop van tijd wel enkele toegevingen aan het kapitalisme (onder andere privébezit en kleinhandel zijn toegestaan). Lenin sterft echter in 1924. Jozef Stalin, de secretaris-generaal van de **bolsjewieken**, schakelt andere mogelijke opvolgers uit en wordt de nieuwe Sovjetleider. Stalin maakt van de **USSR** een echte totalitaire staat. Lenin bestreed met terreur de zogenaamde vijanden van het communisme. Stalin viseert met terreur de hele samenleving. Eerst 'zuivert' hij met zijn aanhangers de communistische partij van mogelijke tegenstanders. Daarna treffen de zuiveringen privé-eigenaars, handelaars, leger en staat. Uiteindelijk wordt iedereen aan een strenge controle onderworpen. Het hoogtepunt van de zuiveringen valt tussen 1935 en 1938. Stalin kiest ook

voor een volledige planeconomie met nadruk op massaproductie in de landbouw en zware industrie. Bevolkingsgroepen die verzet plegen worden geëxecuteerd of gedeporteerd. Ondanks zijn Georgische afkomst is Stalin een Russisch nationalist. Hij laat niet-Russische volkeren deporteren naar onherbergzame gebieden waar hun aantal uitdunt door honger en ontbering. De zuiveringen, deportaties en economische omschakelingen hebben het leven gekost aan tientallen miljoenen mensen. Tijdens het interbellum geniet Stalin een grote populariteit bij westerse sympathisanten en communisten. Zij zien een Sovjet-Unie die dankzij de planeconomie ontsnapt aan de economische wereldcrisis. Zijn misdaden worden ook pas na zijn dood (1953) algemeen bekend. Op internationaal vlak wil Stalin de gebieden die ooit bij het tsarenrijk hoorden, opnieuw aanhechten (Finland, Estland, Litouwen, Letland, Polen …). Hij is daarvoor bereid samen te werken met Adolf Hitler.

3 Het fascisme in Italië

Na de Eerste Wereldoorlog maken sociale, economische en politieke problemen Italië onbestuurbaar: er bestaat een diepe kloof tussen een kleine groep rijken en een grote groep armen. In het geïndustrialiseerde noorden leeft en werkt het fabrieksproletariaat in ellendige omstandigheden. In het agrarische zuiden vergaat het de landarbeiders al niet beter. De economie herstelt moeizaam. Oud-strijders zijn werkloos en gefrustreerd omdat Italië door de vredesverdragen geen grote gebieds-uitbreiding krijgt. De leiders van de verschillende politieke partijen hebben elk hun eigen oplossing voor de problemen en bestrijden liever elkaar dan samen te werken. De onderwijzer en journalist Benito Mussolini komt met een alternatief op de proppen. In 1919 sticht hij de fascistische beweging, die hij wat later omvormt tot een fascistische partij. In 1922 komen de zwarthemden overal in Italië op straat en organiseert Mussolini een mars op Rome. De Italiaanse koning benoemt hem daarop tot premier van een coalitieregering. Via gemanipuleerde verkiezingen breiden de fascisten hun macht uit. In vijf jaar tijd verwerven ze de controle over het land. Andere partijen worden verboden en de pers mag enkel schrijven wat zij toelaten. Ze vervolgen iedereen die een andere mening heeft. Mussolini regeert als 'il Duce' (leider) over Italië, bijgestaan door een 'Grote Fascistische Raad'. De meerderheid van de Italianen steunt het regime. Mussolini voert een drievoudige politiek: hij neemt populaire maatregelen om in de gunst van de bevolking te blijven (bijvoorbeeld een verdrag met de paus). Hij is uitgesproken nationalistisch en belooft het herstel van het Mare Nostrum. Hij brengt economische en sociale rust met het corporatisme: vakbonden en werkgeversorganisaties worden afgeschaft. Arbeiders en werkgevers moeten per industrietak met elkaar overleggen in corporaties (overlegorganen). Binnen het corporatisme blijven de productiemiddelen privébezit. De productie wordt wel via staatsplannen geregeld. In de praktijk vormen de lager geschoolde arbeiders binnen de corporaties geen partij voor de werkgevers. De fascisten bestrijden elk verzet van arbeiders met geweld.

Mussolini is tijdens het interbellum populair in Europa. Zijn Italië straalt rust en orde uit en lijkt minder hard getroffen te worden door de economische wereldcrisis.

4 In de jaren 1920 grijpen de nazi's in Duitsland naast de macht

BRON 7-8-9-10-11-12-13-14 De nog jonge Duitse Weimarrepubliek verkeert na de Eerste Wereldoorlog in problemen: een crisis en een enorme hyperinflatie verlammen het economische leven. Vele Duitsers zijn gefrustreerd over de nederlaag en het Verdrag van Versailles. Ze geloven de dolkstootlegende waarmee de legerleiding en leden van het vroegere keizerlijke bewind op de proppen komen: de nederlaag en het onrechtvaardige Verdrag van Versailles zouden vooral te wijten zijn aan de onbekwaamheid en het verraad van de democratische republikeinse politici. Zij hebben de soldaten aan het front 'een dolk in de rug' gestoken. Daarbij vergeten ze dat het Duitse leger compleet moegestreden was en dat verschillende legereenheden nog weigerden te vechten. Het Verdrag van Versailles beschouwt men als een 'Diktat', een door de geallieerden opgelegde vrede. De strenge bepalingen van het verdrag en de harde houding van de Britten en de Fransen werken die visie in de hand. De hoge herstelbetalingen aan de geallieerden dreigen de economie te verlammen. De Duitse bevolking staat argwanend tegenover de democratische republiek. Zij is het despotisme van het keizerlijke bewind gewoon. In de naoorlogse chaos vormen oud-strijders verschillende gewapende groeperingen. Zowel linkse als rechtse milities proberen van de economische en politieke instabiliteit te profiteren om de macht te grijpen. Alle staatsgrepen mislukken omdat de democratische regering kan rekenen op een deel van het Duitse leger. Er ontstaan ook allerlei nationalistische partijtjes. Eén daarvan is de 'Deutsche Arbeiterpartei' (DAP) van Anton Drexler. In 1919 wordt een spion voor het Duitse leger lid van de DAP. Hij ziet de standpunten van de partij wel zitten en neemt

fascistische beweging: Italiaanse beweging 'Fasci di Combatimento'. Mussolini beweert zelf dat hij met de 'fasces' verwijst naar het vroegere Romeinse Rijk. 'Fasces' zijn bundels van riet waarin lictoren een bijl meedroegen. Die lictoren fungeerden als lijfwacht en begeleiders van Romeinse hoogwaardigheids-bekleders. In werkelijkheid betekent de term gewoon 'strijdploegen' of 'knokploegen'. De fascisten kleden zich in zwarte hemden.

Weimarrepubliek: op 9 november 1918 wordt Duitsland een republiek. Democratisch verkozen politici maken de grondwet van die republiek in het stadje Weimar. De hoofdstad Berlijn is immers politiek onrustig. De Duitse republiek krijgt daarom de naam van Weimarrepubliek.

hyperinflatie: heel zware inflatie waarbij de prijzen duizelingwekkend stijgen. De waarde van de munt zakt enorm.

ontslag uit het leger. Twee jaar later is hij voorzitter en heeft hij de partij omgevormd tot de 'Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei' (NSDAP). Die spion is de Oostenrijker Adolf Hitler. In 1923 pleegt de NSDAP met enkele legerofficieren, onder wie Von Ludendorf, in München een staatsgreep. Het leger en de politie blijven de regering trouw en schieten de opstandelingen uit elkaar. Hitler en enkele van zijn medewerkers worden gearresteerd en veroordeeld tot lichte straffen. In een comfortabele cel schrijft Hitler met de hulp van Rudolf Hess 'Mein Kampf', een boek waarin hij zijn politieke denkbeelden uitlegt. Eind 1924 komt Hitler vervroegd vrij. Hij heeft slechts zeven maanden van de vijf veroordeelde jaren vast gezeten (3,5 maand voorarrest niet meegerekend). De NSDAP wordt heropgericht, maar heeft weinig impact door de economische heropleving en de internationale ontspanning. Een gunstige regeling van de herstelbetalingen dankzij de bemiddeling van de Verenigde Staten is daar niet vreemd aan. De Duitse regering voert een nieuwe munt in, die dankzij het herstel stabiel blijft. De wereldcrisis van 1929 biedt Hitler en de NSDAP echter nieuwe kansen …

5 Ideeën en methoden van het Duitse nazisme

BRON 15-16-17-18-19 Zoals zoveel totalitaire bewegingen hebben de nazi's geen duidelijk omlijnd ideeëngoed. Hitler probeert begin jaren 1930 zo veel mogelijk groepen in de Duitse samenleving te paaien. Als je het nazisme bestudeert, merk je dat het vooral een antibeweging is die probeert in te spelen op allerlei vormen van ontevredenheid. De nazi's stellen de parlementaire democratie als onbekwaam, chaotisch en corrupt voor. Ze propageren een blindelings geloof in één Führer (leider), Adolf Hitler, die Duitsland op alle domeinen groot zal maken. De nazi's beweren orde te brengen waar chaos heerst. De NSDAP heeft daarom naar fascistisch voorbeeld een militaire organisatie met uniformen, discipline en een strikte hiërarchie. De NSDAP is ook racistisch en antisemitisch. Ze wil het Duitse (arische) ras zuiveren van 'rasvreemde en rasbezoedelende' elementen. Vreemdelingen moeten verdwijnen of dienaars van dat meesterras worden. Hitler gelooft dat vooral de Joden doelbewust de ondergang van elke beschaving nastreven. Zij hebben schuld aan alle ellende van de beschaafde volkeren en moeten zeker uit Duitsland en Europa verdwijnen. De nazi's spelen ook in op de angst die bij vele Duitsers leeft voor het bolsjewisme. Ze stellen dat het communisme chaos en wanorde met zich meebrengt. Zij benadrukken daarbij de Joodse afkomst van Karl Marx. De nazi's zouden de enige beweging zijn die de communisten kan stoppen. In arbeidersmilieus presenteren de nazileiders zich als antikapitalisten. Ze verzetten zich tegen het feit dat zo veel rijkdom zich in de handen van een klein groepje bevindt en dat gewone mensen de speelbal zijn van de economische beslissingen van die beperkte groep. Om bepaalde invloedrijke kapitalisten niet voor het hoofd te stoten, wordt dat standpunt niet altijd verkondigd. Op internationaal vlak belooft Hitler de afschaffing van het Verdrag van Versailles en de stichting van een groot Duits rijk. Om die politiek kracht bij te zetten, moet het Duitse leger uitgebreid en gemoderniseerd worden.

Na de mislukte staatsgreep van 1923 gooit Hitler het roer om. De NSDAP moet op een andere manier aan de macht komen. Zij moet die macht ook behouden. Om die doelen te bereiken, combineert Hitler drie methoden: propaganda, terreur en misbruik van de democratie. De propaganda dient om de bevolking vertrouwd te maken met de nazi-ideeën en om de tegenstanders in een slecht daglicht te plaatsen. In tegenstelling tot de meeste andere partijen houden de nazi's de boodschap in de media duidelijk en eenvoudig. Ze gebruiken affiches, dagbladen, radio en film. (Die laatste twee media worden vooral vanaf de regeringsdeelname van de nazi's in 1933 schaamteloos misbruikt.) De retorisch begaafde Hitler houdt overal toespraken. Begin jaren dertig is hij een van de eerste politici die het vliegtuig gebruikt als vervoermiddel om op zo veel mogelijk plaatsen te spreken. ('Hitler is overal.') De NSDAP organiseert heel goed georkestreerde massamanifestaties die indruk maken op de 'neutrale' toeschouwers.

Moord, chantage, intimidatie en andere terreurmethoden dienen om andersdenkenden en politieke tegenstanders het zwijgen op te leggen. De NSDAP beschikt daartoe over twee milities: de SA ('Sturmabteilung') en de SS ('Schutzstaffel'). De SA wordt in 1921 gesticht en staat meestal onder leiding van Ernest Röhm. Omdat er moordaanslagen op Hitler gepleegd worden, ontstaat in 1926 een speciale

RANDINFO

Kinderen begroeten Hitler met de 'Hitlergroet'.

lijfwacht: de SS. Onder leiding van Heinrich Himmler groeit de SS (zwarte uniformen) uit tot een militie. Andere partijen zoals de socialisten en de communisten beschikken over soortgelijke knokploegen.

De nazi's gebruiken de democratie tegen haarzelf. Via verkiezingsoverwinningen wil Hitler de controle verwerven over het Duitse parlement (de Rijksdag) en de parlementen van de deelstaten. Van daaruit moet de NSDAP in de regering(en) geraken. Eens bekleed met regeringsmacht kunnen ze met behulp van de (deel)staatsinstellingen de propaganda en terreur opvoeren en de parlementaire democratie afschaffen. Hitler beseft dat hij daarbij zand in de ogen van sommige invloedrijke Duitsers (politici, bankiers, industriëlen, hoge legerofficieren …) zal moeten strooien.

6 Hitler grijpt op een schijnbaar democratische manier de macht

BRON 20-21-22-23-24-25 De economische wereldcrisis treft Duitsland heel hard. De Duitse politieke leiders zijn hopeloos verdeeld over de te volgen politiek. Ze weigeren ook samen te werken. De conservatieven en de nationalisten bijvoorbeeld willen hun vijandschap voor de socialisten niet opzijschuiven. De ene na de andere (minderheids)regering valt en men is verplicht om de haverklap nieuwe verkiezingen te organiseren. De bevolking verliest het vertrouwen in de politici en de democratie. De oude frustraties over de dolkstootlegende, Versailles en de zwakke republiek duiken weer op. Zowel de KPD ('Kommunistische Partei Deutschlands') als de NSDAP dingt in die verkiezingen met haar totalitaire alternatief naar de gunst van de kiezer. De NSDAP boekt belangrijke successen, maar bereikt nooit de absolute meerderheid in het parlement. Zowel de nazi's als de communisten doen in de Reichstag enthousiast mee aan allerlei initiatieven die de regering dwarsbomen. De aartsvijanden stemmen soms samen tegen voorstellen van de regering of de democratische partijen. Het parlement heeft op dat moment al aan macht en aanzien ingeboet. De Duitse president en veldmaarschalk Hindenburg en zijn conservatieve medewerkers hebben in 1930 de presidentiële macht versterkt ten nadele van de Rijksdag. De Weimar-republiek kent sindsdien een presidentieel regime. Hindenburg weigert Hitler, de leider van de grootste Duitse partij, enige regeringsmacht te verlenen. De stokoude president wantrouwt de nazileider. Bij de presidentsverkiezingen van 1932 verslaat hij zelfs Hitler. Onder druk van zijn conservatieve medewerkers maakt Hindenburg begin 1933 Hitler toch kanselier van een rechtse coalitieregering. De conservatieven menen dat enkel een regime met een brede achterban in de Rijksdag de nodige stabiliteit heeft om economische hervormingen door te voeren. Zij hebben dus de nazi's nodig. Ze denken ten onrechte dat ze Hitler aan de leiband kunnen houden. De leider van de NSDAP stelt zich in het begin gematigd op. Er zetelen op hem na slechts twee nazi's in de regering. Hitler kan nu echter staatsorganen zoals de politie en de radio-omroep voor zijn eigen doeleinden gebruiken. De nazi Herman Göring, die in de deelstaat Pruisen minister wordt, sticht de Gestapo ('Geheime Staatspolizei').

militie: groep mensen die optreedt als een legereenheid

Kanselier Hitler hoopt via nieuwe verkiezingen eindelijk de absolute meerderheid te bereiken. Samen met de conservatieven en de nationalisten mikt hij op een tweederdemeerderheid. Daarmee kan hij de Duitse grondwet op legale wijze omvormen tot een totalitair instrument. Er barst een bloedige verkiezingsstrijd los, waarbij partijmilities elkaar te lijf gaan. In volle verkiezingsstrijd brandt het gebouw van de Reichstag plots af (27 februari 1933). Hitler schuift de brand in de schoenen van de communisten. Zij zouden een staatsgreep plannen. Geconfronteerd met die 'waarheden' vaardigt de regering een noodwet uit die de grondwettelijke vrijheden opschort.
De verkiezingen brengen de NSDAP en hun bondgenoten niet het verhoopte succes. De nazi's behalen 44 % en de conservatieven 6 % van de stemmen. De tweederdemeerderheid wordt niet bereikt, ondanks alle terreur en propaganda. Op basis van de noodwet stoot Hitler echter de communisten (met ongeveer 15 % van de stemmen) uit het parlement. Via de belofte de rooms-katholieke Kerk en organisaties te sparen, verwerft hij de steun van het 'Zentrum', de katholieke partij. De 'gezuiverde Reichstag' keurt vervolgens met een overgrote meerderheid een reeks van machtigingswetten goed. Enkel de socialisten stemmen tegen. De wetten schorten de Duitse grondwet op en geven Adolf Hitler dictatoriale macht. De kanselier gebruikt ze uiteindelijk om alle andere partijen, vakbonden en organisaties te verbieden. De belofte aan het 'Zentrum' vergeet hij. Ook de conservatieven en de nationalisten houden op te bestaan. Bij nieuwe verkiezingen behaalt de NSDAP 92 % van de stemmen …

Tussen Hitler en de onbeperkte macht bevinden zich nog twee hinderpalen: ongehoorzame nazi's en president Hindenburg. Binnen de NSDAP heeft de Führer veel problemen met de SA. De leiding van die militie wil de Duitse kapitalisten aanpakken. Hitler heeft de bankiers en industriëlen echter nodig voor zijn economische beleid. De SA vindt de aanpak van Hitler bovendien veel te traag en wil een echte staatsgreep om Duitsland te controleren. De militie ziet zichzelf als het toekomstige Duitse leger. Hitler wil het echte Duitse leger niet voor het hoofd stoten

rekenschap verschuldigd zijn: moeten gehoorzamen, navolgen

Hitlerjugend: jeugdorganisatie van de nazi's waarbij de leden via sport en spel kennismaken met het ideeëngoed van de partij.

zolang hij dat nog niet onder controle heeft. Het staat immers onder bevel van president Hindenburg en is hem geen **rekenschap verschuldigd**. Het leger zou weleens een staatsgreep tegen hem kunnen plegen. In de 'Nacht der Lange Messen' (1934) laat Hitler de SA-leiding door de SS uitschakelen. Na die zuivering durft binnen de NSDAP niemand hem nog een strobreed in de weg te leggen. In 1934 sterft ook Hindenburg. Hitler eigent zich de presidentiële macht toe en wordt ook opperbevelhebber van het leger. Hij is nu niet langer de Führer van een partij, maar van heel Duitsland. In een volksstemming keurt 89,9 % van de Duitsers die machtsuitbreiding goed (propaganda en terreur werken daarbij op volle toeren).

7 Terreur, chaos en werk in de nazistaat

BRON 26-27-28-29-30-31-32-33 In de nazistaat komen andersdenkenden en politieke tegenstanders in concentratiekampen terecht. De nazi's werken ook met een systeem van verklikking. Burgers worden aangespoord om buren, vrienden en zelfs familieleden die afwijkende meningen verkondigen, te verklikken. De klikspaan doet dat niet altijd voor een beloning. Zelf niet opgepakt worden of van een lastige medemens af geraken, zijn ook goede redenen. Bestaande verenigingen vormen de nazi's om tot naziverenigingen. In 1934 verbiedt het regime bijvoorbeeld alle jeugdverenigingen behalve de **Hitlerjugend**.

Hoewel de nazi's verkondigen dat ze orde scheppen, verkeert hun staat in chaos. Hitler is van nature lui. Eens de macht in handen heeft hij geen aandacht voor het 'saaie' dagelijkse bestuur. Enkel zaken met een hoge propagandawaarde, het leger, kunst, architectuur en de buitenlandse politiek krijgen zijn aandacht. De functies van zijn medewerkers, partijbestuurders en ambtenaren wisselen voortdurend en overlappen elkaar. Allerlei conflicten vloeien daaruit voort. Hitler treedt op als welwillende scheidsrechter. De staat en de nazipartij zijn hopeloos gebureaucratiseerd.

Tijdens de eerste jaren van het Hitlerbewind daalt de welvaart. De propaganda weet dat én de bureaucratische chaos heel goed te verbergen. Uiteindelijk slagen de nazi's erin om de werkloosheid terug te dringen. Grootscheepse openbare werken, de prille uitbouw van een consumptiemaatschappij, massale bestellingen bij de Duitse wapenindustrie en verplichte arbeid (oogsten, onderhoud van wegen …) dragen bij tot dat effect. De nazi's worden er in heel Europa om bewonderd …

KENNEN

1 de begrippen 'totalitarisme', 'corporatisme', 'fascisme', 'dolkstootlegende', 'NSDAP', 'Mein Kampf', 'SA', 'SS', 'Nacht der Lange Messen' en 'Weimarrepubliek' uitleggen
2 de opkomst van het totalitarisme in Europa verklaren
3 twee kenmerken van het totalitarisme in het fascisme, het stalinisme en het nazisme terugvinden
4 de nationalistische en economische politiek van Stalin, Mussolini en Hitler uitleggen en met elkaar vergelijken
5 drie kenmerken van het regime van Stalin geven
6 de problemen van Italië en de fascistische oplossingen ervoor uitleggen
7 uitleggen op welke manier de fascisten de macht grijpen
8 de politieke en economische situatie van het naoorlogse Duitsland schetsen
9 zes verschillende ideeën en drie methoden van het nazisme bespreken
10 de machtsgreep van nazi's van 1929 tot 1934 schetsen
11 drie kenmerken van de nazistaat geven
12 aantonen dat de nazi's geen orde scheppen
13 het nazisme vergelijken met een hedendaagse extremistische groep of partij

KUNNEN

iDiddit

1 bronnen beoordelen op het vlak van presentatie, bruikbaarheid en betrouwbaarheid in functie van een historische vraag
2 een historisch beeld beoordelen
3 andere bronnen voorstellen om een vraag te onderzoeken
4 aan de hand van grafieken Duitsland met andere landen vergelijken
5 kenmerken van het totalitarisme in een bron terugvinden
6 verkiezingsuitslagen met behulp van gerichte vragen analyseren en beoordelen

BRON 1 De dictator Jozef Stalin (1879-1953)

Affiche uit 1950 gebaseerd op affiches die vanaf 1938 in de Sovjet-Unie verspreid worden. De tekst luidt: 'Dank u onze Stalin voor onze gelukkige jeugd'. De affiche is gemaakt door de Russische kunstenares Nina Nikolaevna Vatolina (1915-2002). Nina is lid van de Bond van Sovjetkunstenaars en werkt dus voor de overheid.

Waarom zouden (totalitaire) dictators zich zo graag met kinderen laten afbeelden?

BRON 2 Een arrestatie en proces onder Stalin

rehabiliteren: in ere herstellen

Ik werd gearresteerd op grond van uittreksels, die de [militaire] censuur gemaakt had van mijn correspondentie met een schoolvriend van 1944 tot 1945, voornamelijk wegens oneerbiedige uitlatingen over Stalin, hoewel we hem nooit met name noemden. Als aanvullend materiaal voor 'de aanklacht' dienden fragmenten van verhalen en beschouwingen, die men in mijn ransel gevonden had. Toch was dat niet voldoende voor een 'proces' en in juli 1945 werd ik 'veroordeeld' tot 8 jaar concentratiekamp, volgens een toen wijd verbreid systeem – schriftelijk volgens een besluit van de speciale raad van de geheime dienst [de schrijver verblijft in verschillende instellingen en kampen]. Toen men mij, na de periode van 8 jaar, al een maand te lang had vastgehouden, kwam er – zonder dat er een nieuw vonnis of een nieuwe verordening van de geheime dienst was uitgevaardigd – een administratieve beschikking: men mocht mij niet vrijlaten, maar moest mij als balling voor het leven naar Kokterek [Zuid-Kazachstan] sturen. Dat was geen speciale regel die alleen voor mij gold, maar een middel dat algemeen werd toegepast.

Uit: Aleksandr Solzjenitsyn, Autobiografie (geschreven voor het Nobelprijscomité), voor 1970

Solzjenitsyn (1918-2008) is van oorsprong een wis- en natuurkundige. Tijdens zijn gevangenschap wordt hij schrijver om vooral de onderdrukking aan te klagen. In 1956 wordt hij gerehabiliteerd. In de jaren zestig slaagt hij erin om enkele boeken in de USSR te laten verschijnen. Hij krijgt in 1970 de Nobelprijs voor Literatuur. Vier jaar later verbant men hem met zijn gezin uit de USSR. Het regime aanvaardt zijn publicaties in het buitenland over de vervolgingen niet langer. In 1994, enkele jaren na het einde van de USSR, keert hij terug. Hij uit zich meer en meer als Russisch nationalist.

a Waarom zet de auteur de woorden 'proces' en 'veroordeeld' tussen aanhalingstekens?
b Bewijs dat men ook zonder enige vorm van rechtspraak werkt.

BRON 3 Cartoon van Russische politieke vluchtelingen

Deze cartoon wordt in de jaren 1930 uitgegeven door Russische politieke vluchtelingen die in Parijs verblijven.

a Welk kenmerk van het totalitarisme hekelt de cartoon?
b Wat is het verschil in context tussen de maker van bron 1 en die van bron 3?

BRON 4 Cartoon over Italië en de Eerste Wereldoorlog

De geallieerde 'kinderen' dansen rond de taart die verdeeld moet worden, en nodigen Italië uit.

BRON 5 Italië vecht aan de zijde van de geallieerden (1915-1918)

Aantal Italiaanse soldaten:	5 615 000
Aantal gesneuvelde Italianen:	533 000
Oorlogsuitgaven:	18 143 miljoen dollar

Uit: R.L. Schuursma, 14-18. De Eerste Wereldoorlog, dl. 10, s.d.

BRON 6 De uitbreiding van Italië na de vredesverdragen

a Welke van de drie bronnen over Italië is een historische bron?

b Verklaar aan de hand van de bronnen de nationalistische frustraties in Italië na de Eerste Wereldoorlog.

BRON 7 Mussolini over het fascisme

Benito Mussolini (1883-1945), 'il Duce' (de leider)

Het fascisme (...) gelooft noch in de mogelijkheden noch in de bruikbaarheid van eeuwigdurende vrede. (...) Enkel oorlog brengt de hoogst mogelijke vorm van menselijke energie naar boven en geeft adeldom aan die volkeren die de moed hebben om er gebruik van te maken. (...)

Fascisme is compleet het tegenovergestelde van marxistisch socialisme. (...) Fascisme, nu en voor altijd, gelooft in heiligheid en heldendom, in acties die niet door economische motieven beïnvloed worden. (...) Boven alles verwerpt het fascisme de idee dat klassenstrijd de belangrijkste kracht is in de maatschappelijke veranderingen. (...) Het fascisme bestrijdt het volledige complexe systeem van de democratische ideologie. (...)

De fascistische staat organiseert de natie, maar laat voldoende vrijheid voor het individu, dat is verlost van alle onnuttige en mogelijke schadelijke vrijheden, maar behoudt wat essentieel is, de beslissingsmacht in die kwestie kan niet bij het individu liggen, maar alleen maar bij de Staat. (...) Fascisme is de leer die het best is aangepast om de tendenzen en aspiraties van een volk te vertegenwoordigen, zoals het Italiaanse volk, dat na eeuwen van vernedering en dienaarschap aan vreemden weer verrijst.

Uit: Benito Mussolini en Gionanni Gentile, Fascisme, In: De Italiaanse Encyclopedie, 1932

a Haal drie kenmerken van het fascisme uit de bron.

b Bewijs met een tekstfragment dat er niet veel ruimte is voor de individuele vrijheid.

c Wat verstaat men vandaag meestal onder fascisme?

BRON 8 Leven in fascistisch Italië

Ik werk als een draaier in een fabriek, enkele kilometers buiten Milaan. Ik woon tussen de arbeiders, ik leer hun leven kennen (…). In deze werkplaats werken enkele honderden arbeiders. Het werk is afmattend, het loon erbarmelijk. Een arbeider verdient gemiddeld 12 lires per dag en ongeveer vijf lires gaan er elke week af voor verzekeringen en vakbond [de auteur bedoelt daarmee waarschijnlijk de corporaties]. Wat er overblijft is te weinig voor het meest noodzakelijke. Brood en rijst stijgen in prijs. (…) Een arbeider die het geluk heeft driehonderd dagen per jaar acht uren lang te werken, heeft een topinkomen van 4 800 lires per jaar. De eenvoudige soldaat van de fascistische militie verdient met nietsdoen 9 574 lires (…)

In onze fabriek wordt slechts drie dagen in de week gewerkt. De fabriek lijkt op een kazerne. (…) Elk onderling gesprek tijdens het werk is verboden. Overal zijn spionnen. Ze loeren, controleren, snuffelen, vragen en brengen alles wat ze, vaak vervormd en maar half begrepen, hebben opgevangen. Buiten de fabriek, tijdens de vrije uren, in de ontspanningslokalen, die men verplicht is te bezoeken als men niet ontslagen wil worden, overal heerst hetzelfde spionagesysteem dat de arbeiders in zijn netten inspint.

Uit: Dino Montanara, Illegaal door Italië, 1932

Montanara is een jonge Italiaanse communist die het leven onder het fascisme wil schetsen. Hij woont in Berlijn en reist in het geheim naar fascistisch Italië. De auteur verkleedt zich, soms als priester, arbeider of als Amerikaanse toerist, om ongestoord te kunnen observeren en vragen te stellen.

a Welk doel heeft de bron?
b Hoe betrouwbaar is de bron om een vraag over het fascisme te beantwoorden?
c Toon met twee concrete voorbeelden aan dat er onder de fascisten ook economische problemen zijn.
d Wat is er aantrekkelijk aan het lidmaatschap van de fascistische milities?
e Hoe houdt men de arbeiders 'rustig'?

BRON 9 Duitsland en de herstelbetalingen

Uit: Simplicissimus, 24 juni 1919

Simplicissimus is een Duits satirisch weekblad dat verschijnt tussen 1896 en 1944. Voor de Eerste Wereldoorlog is het antimilitaristisch. Tot 1909 verschijnt zelfs een Franse versie. Tijdens de oorlog wordt het heel patriottistisch.

De moeder vertelt haar uitgemergelde kind dat het hongerlijden afgelopen zal zijn wanneer Duitsland de miljarden herstelbetalingen aan de geallieerden betaald heeft.

a Is dit een primaire of secundaire bron om vragen over Duitsland vlak na de Grote Oorlog te beantwoorden?
b Welke invloed hebben volgens de tekenaar de herstelbetalingen op het dagelijks leven in Duitsland?
c Hoe zou je kunnen nagaan of het beeld dat de tekenaar schetst van het naoorlogse Duitsland klopt?

BRON 10 Duits protest tegen de Franse aanhechting van Elzas-Lotharingen uit 1919

Elzas-Lotharingen (Alsace-Lorraine) ligt in het grensgebied tussen Duitsland en Frankrijk. Omstreeks 1900 spreekt de meerderheid van de bevolking er Duitse dialecten.

a Zoek in een historische atlas bij welk land Elzas-Lotharingen hoort omstreeks 1600, 1800 en 1900.
b Het bord rechts eist 'Selbstbestimmungsrecht' (recht op zelfbeschikking) voor de streek. Wat zouden de demonstranten daarmee bedoelen?

BRON 11 Duitse postzegels uit 1923

Verklaar het begrip hyperinflatie aan de hand van deze postzegels.

BRON 12 Reactie van Dresler na een toespraak van Hitler, 1919

Man, die heeft een 'Waffel' [is 'goedgebekt'], die kunnen we gebruiken.

Uitspraak van Anton Drexler na een toespraak van Hitler, september 1919

Drexler (1884-1942) is voorzitter van de Deutsche Arbeiterpartei, die hij op aangeven van Hitler verandert in de NSDAP. In 1921 wordt Hitler de nieuwe voorzitter. Drexler blijft in de marge actief.

BRON 13 Brief van Mayr over Hitler, 1920

De nationale arbeiderspartij moet de basis leveren voor de sterke stoottroep die we hopen te krijgen. Het programma is nog wat onbeholpen en misschien ook nog niet volledig. We zullen het aanvullen. Eén ding is echter zeker: onder dit banier hebben wel al een flink aantal aanhangers gewonnen. (...) Ik heb heel capabele jonge mensen op de been gebracht. Ene Herr Hitler bijvoorbeeld blijkt veel in beweging te kunnen zetten. Hij is een volksredenaar van de eerste orde.

Uit: Karl Mayr, Brief aan Kapp, 1920

Karl Mayr (1883-1945) is een kapitein in het Duitse leger en een anticommunist. Hij heeft in München de leiding over een geheime dienst en organiseert 'antibolsjewistische cursussen'. Op een van die cursussen 'ontdekt' hij Hitler. Mayr werkt ook als contactman voor Wolfgang Kapp, een conservatieve legerofficier. Die pleegt in 1920 een mislukte staatsgreep en vlucht naar Zweden. Mayr wordt later een tegenstander van Hitler. In 1933 vlucht hij naar Frankrijk. Tijdens de Duitse bezetting van Frankrijk wordt hij gearresteerd. Mayr sterft in een concentratiekamp.

BRON 14 Lüdecke over Hitler

Puur door zijn overredingskracht hield hij de massa en daarmee ook mij als een hypnotiseur in de ban. (...) Zijn appel aan de Duitse mannen was als een oproep tot mobilisatie, het evangelie dat hij preekte een heilige waarheid. Hij leek een tweede Luther. (...) Er ging een vervoering door me heen die alleen met een religieuze bekering te vergelijken valt. Ik had mijzelf, mijn leider, en mijn doel gevonden.

Uit: Kurt Lüdecke, I knew Hitler, 1937

Kurt Lüdecke (1890-1960), een voormalige gokker en zakelijk avonturier, is op zoek naar 'een leider en een zaak'. Hij hoort Hitler voor het eerst spreken in München op 22 augustus 1923. Lüdecke wordt een belangrijke sponsor en fondsenverwerver voor de NSDAP. Hij vestigt ook de aandacht van Mussolini op Hitler. Hitler verdenkt Lüdecke ervan niet loyaal te zijn en laat hem arresteren. Lüdecke slaagt erin om te ontsnappen. Via Tsjechoslovakije trekt hij naar de VS. Daar verschijnt zijn boek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog sluiten de Amerikanen hem als verdachte buitenlander op. Na de oorlog wordt hij uitgewezen naar Duitsland.

a Welke talenten van Hitler worden in de bronnen 12, 13 en 14 bejubeld?
b Hitler beweert dat hij op eigen houtje zijn politieke carrière heeft uitgebouwd. Toon met behulp van de bronnen aan dat dat gelogen is.
c Beoordeel de presentatie van de drie bronnen.
d Hoe betrouwbaar zijn de bronnen om vragen over Hitler te beantwoorden?
e Bij welke twee bronnen heeft het latere lot van de makers geen invloed gehad op wat ze over Hitler schrijven of zeggen? Waarom?

BRON 15 Affiche van Hitler uit 1938

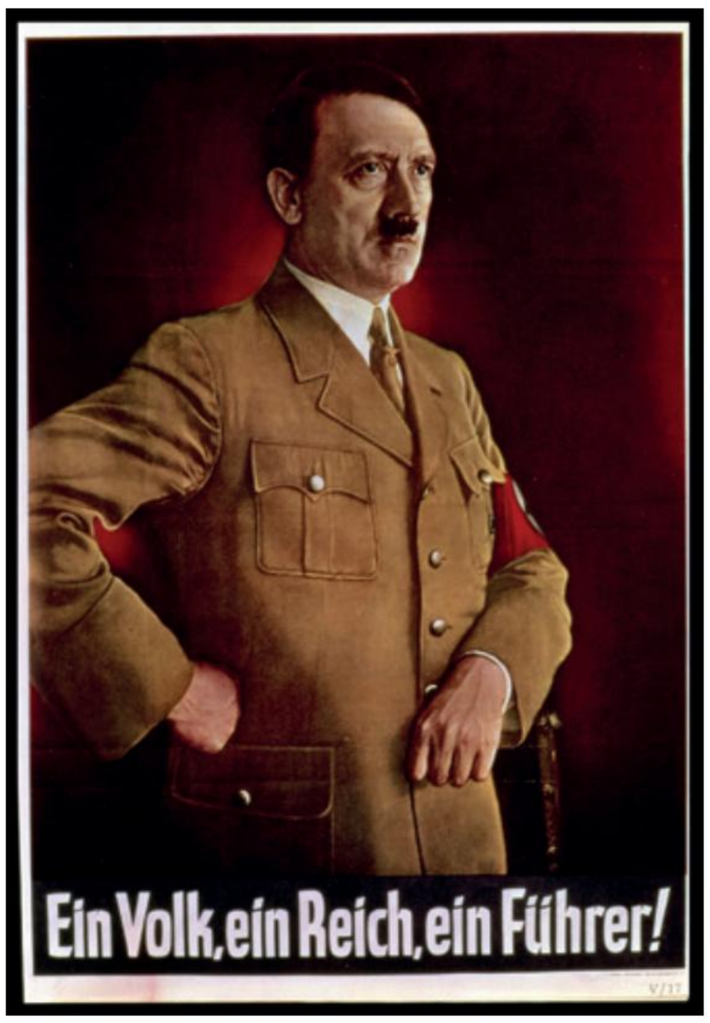

Welk alternatief geven de nazi's voor de democratie?

BRON 17 Hitler over kapitaal

En wanneer we vragen wie verantwoordelijk was voor ons ongeluk, dan moeten we nagaan wie geprofiteerd heeft van onze instorting. Het antwoord op die vraag is: de banken en de beurzen bloeien beter dan ooit tevoren. (...) Het christelijke kapitalisme is al zo goed als vernietigd, het internationale Joodse beurskapitaal groeit terwijl het andere aan belang inboet. Alleen de internationale beurzen en het 'leenkapitaal', het zogenoemde supra-staatskapitaal dat geprofiteerd heeft van onze ineenstorting (...) dat zichzelf boven alle staten stelt en al over hen regeert. De internationale beurs zou ondenkbaar zijn, ze zou er nooit gekomen zijn zonder haar stichters, de supranationale Joden.

Uit: Adolf Hitler, Speech in Hannover, 12 april 1921

BRON 16 Foto's uit een Duitse brochure

'Aljuda's koud en gewetenloos beulengebroed. De aanvoerders van deze franc-tireurs [vrijschutters] zijn rabbijnen.'

'De Joodsche Sowjetbeulen: geniepigheid, ontaarding en beestachtigheid staan op de tronie van dezen politieken commissaris te lezen.'

Uit: Germanische Leithefte, Antwerpen, 1941

Germanische Leithefte is een brochure voor Vlaamse vrijwilligers in de WaffenSS.

a Tegen welk volk en welke politieke groep richten de foto's zich?
b Welk beeld wil de brochure schetsen van de gefotografeerden?
c Hoe zou de selectie van de mensen gebeurd zijn?

BRON 18 Analyse van Hitlers strategie

[20 februari 1933] Hij [Hitler] trachtte zijn gehoor [Duitse industriëlen] gerust te stellen, zoals hij al eerder gedaan had, met de verzekering dat privé-eigendommen en privéondernemingen gerespecteerd zouden worden, en hij ontkende de geruchten dat er plannen bestonden voor radicale economische experimenten. Voor de rest bestond zijn toespraak uit weinig meer dan een herhaling van zijn standpunten: de economie was ondergeschikt aan de politiek, het marxisme moest worden uitgeroeid, de binnenlandse kracht en eenheid hersteld. (...) Daarop vertrok Hitler. Wat er op de verborgen agenda stond, werd duidelijk toen Göring begon te spreken. Hij herhaalde Hitlers verzekeringen. (...) Toen ook Göring de ruimte verlaten had, verzocht Schacht de aanwezigen een bezoek te brengen aan de kas. Er werd drie miljoen mark toegezegd, en dat bedrag werd binnen de drie weken ook daadwerkelijk ontvangen.

Uit: Ian Kershaw, Hitler. Hoogmoed: 1889-1936, 1999

Ian Kershaw is professor moderne geschiedenis aan de universiteit van Sheffield (GB) en geldt als een van de grootste specialisten op het gebied van nazi-Duitsland.

a Geef het soort van kapitalisme dat door Hitler verfoeid wordt.
b 'Er is bij de nazi's een verschil tussen woord en daad.' Bewijs die stelling.
c Toon aan dat er in bron 18 eigenlijk sprake is van chantage.
d Bekijk het tijdstip van de twee bronnen. Wat kan het verschil in houding ook nog verklaren?
e Tot wie richt Hitler zich in bron 18? Waarom kan dat zijn 'mildere houding' verklaren?

BRON 19 Goebbels in het parlement, 1928

Wij zijn immers een antiparlementaire partij, we wijzen op goede gronden de grondwet van Weimar van de hand evenals de door die grondwet ingestelde republikeinse instellingen. (...) Wat willen wij dan in de Rijksdag? Wij gaan de Rijksdag binnen om ons in het arsenaal van de democratie te voorzien van de eigen wapens van de democratie. Wij worden Rijksafgevaardigden om de gezindheid van Weimar lam te leggen met de beginselen waarop ze steunt. (...) Als het ons lukt bij deze verkiezingen zestig tot zeventig agitatoren en organisatoren van onze partij in de onderscheidene parlementen te laten binnendringen, dan zal de Staat zelf in de toekomst onze strijdorganisatie uitrusten en betalen. (...) Ook Mussolini nam zitting in het parlement. Desondanks marcheerde hij niet lang daarna met zijn zwarthemden naar Rome.

Uit: Joseph Goebbels, Speech, 30 april 1928

Joseph Goebbels (1897-1945) wordt in 1924 de gouwleider van de Berlijnse NSDAP. Goebbels is een trouwe medewerker van Hitler, met wie hij ook het antisemitisme en anticommunisme deelt. Hij organiseert op meesterlijke wijze de propaganda van de partij.

a Met wie maakt de nazi Goebbels een vergelijking?

b De nazi's misbruiken de democratie. Bewijs die stelling.

BRON 20 Straatbeeld tijdens de economische crisis, 1931

Deze foto werd gemaakt in een straat in Berlijn.

Vertaling van enkele teksten: 'Koop briljanten en parels. Winkel onmiddellijk te huur. 22 000 mark huur. Totale liquidatieverkoop. De tentoongestelde prijzen zijn niet meer geldig. We aanvaarden elk mogelijk bod.'

Waaruit blijkt dat de handelaars radeloos zijn?

BRON 21 Visie van een Duitse arbeider

De verschrikkelijke depressie dreigde het gehele economische leven stil te leggen. Duizenden fabrieken sloten hun deuren, en honger was de dagelijkse metgezel van de Duitse arbeider. Daar kwam nog bij dat de Joden een kunstmatige schaarste in stand hielden. Daarmee hielden ze ons in een wurggreep en joegen ze de arbeiders uit hun huizen om bij de boeren te gaan bedelen om voedsel. Ook inbraken waren aan de orde van de dag, en de politie had haar handen vol met het beschermen van het bezit van burgers. Iedereen, met uitzondering van de communisten, verlangde naar betere tijden. En wat mijzelf betreft, net als vele anderen had ik alles verloren wat ik bezat, en daarom ben ik begin 1930 lid geworden van de nationaalsocialistische partij.

Uit: Ian Kershaw, Hitler. Hoogmoed: 1889-1936, 1999

Deze tekst geeft de visie van een ongeletterde Duitse arbeider van ongeveer dertig jaar oud weer.

a Wie ziet de arbeider als zondebok?
b Geef drie mogelijke argumenten waarom hij zich aansluit bij de NSDAP.

BRON 22 Verkiezingsuitslagen voor de Rijksdag

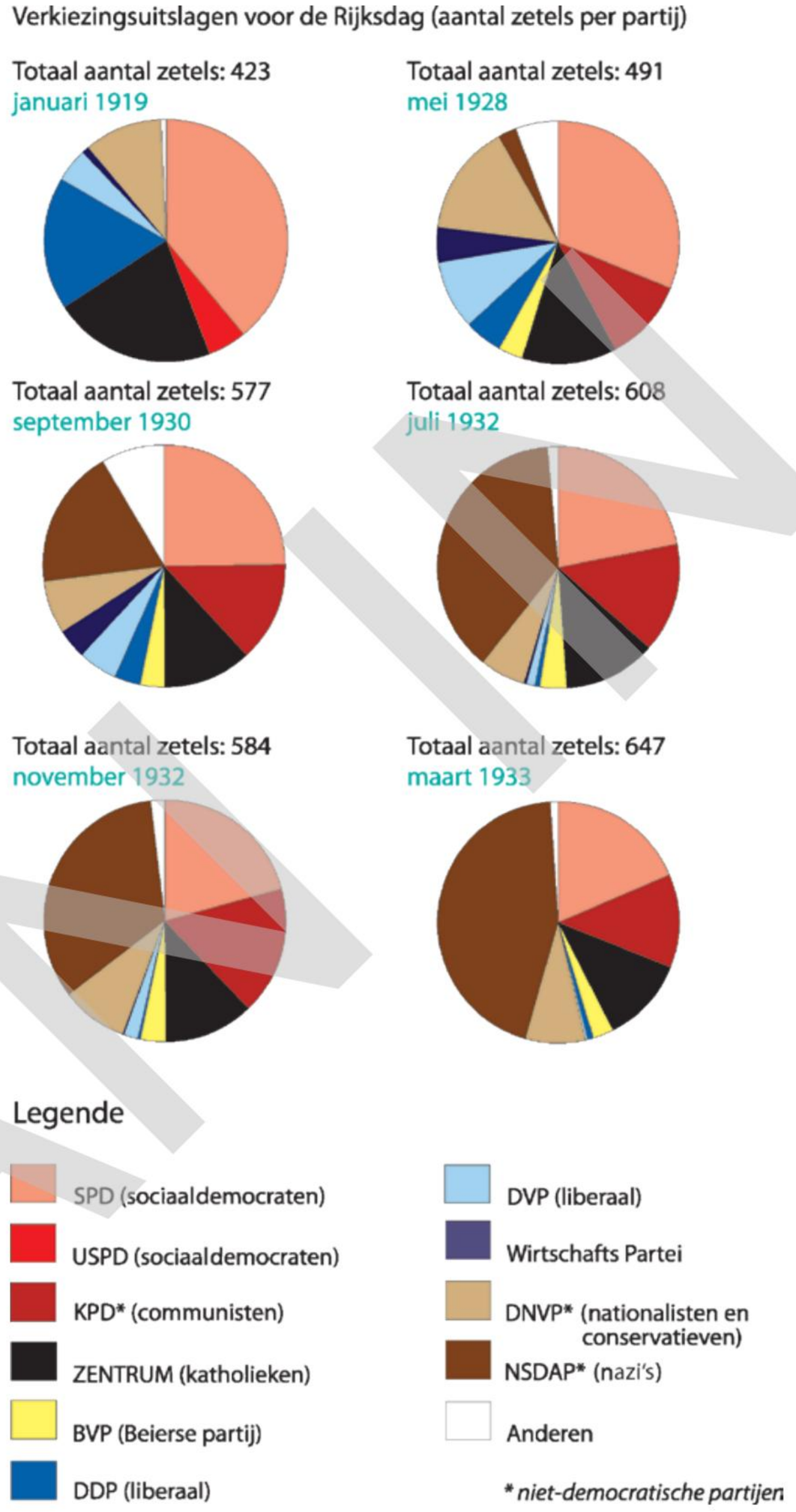

a Wie is in 1919 de grootste partij?
b Vanaf wanneer beginnen de NSDAP en in mindere mate de KPD succes te boeken?
c Bekijk het resultaat van juli 1932. Bewijs dat de democratie in de Weimarrepubliek in gevaar verkeert.
d Bestudeer de verkiezingsuitslagen van de NSDAP. Bewijs dat de meerderheid van de Duitsers niet achter de NSDAP staat.
e De nazi's willen samen met de DNVP een tweederdemeerderheid. Dat vormt de inzet van de verkiezingen van maart 1933. Slagen zij in hun opzet? Motiveer je antwoord.

BRON 23 Hitler en president Hindenburg

Veldmaarschalk Paul von Hindenburg, een legeraanvoerder uit WO I en lid van de DNVP, is van 1925 tot 1934 de verkozen president van de Weimarrepubliek. Hindenburg wint de presidentsverkiezingen van 1932 omdat alle democratische partijen hem steunen. Zo kan de verkiezing van Hitler verhinderd worden. Op aandringen van zijn medewerkers benoemt Hindenburg Hitler begin 1933 tot kanselier van een coalitieregering.

Sommige Duitsers stemmen op de oude maarschalk omdat hij hen herinnert aan 'de goede oude tijd' van het keizerrijk. Bekijk de bron. Hoe werkt Hindenburg dat imago in de hand?

BRON 24 Rijksdagbrand op 27 februari 1933

Niemand zal tegen de noodverordening zijn, ondanks de tamelijk draconische maatregelen waarmee gedreigd wordt. Tegen moordenaars, brandstichters en gifmengers moet zo streng mogelijk worden opgetreden, en terreurdaden moeten worden bestraft met de doodstraf. De fanatici die van Duitsland een Aziatisch rovershol willen maken, moeten onschadelijk gemaakt worden.

Uit: Miesbacher Anzeiger, 2 maart 1933

De regering van nazi's en nationalisten vaardigt een noodwet 'ter bescherming van volk en staat' uit die de persoonlijke vrijheden opschort. De arrestatie van communisten, socialisten, vakbondsleiders en linkse intellectuelen wordt door die wet ingedekt. De krant Miesbacher Anzeiger uit Beieren is een conservatieve Duitse krant die verschijnt van 1874 tot 1945.

draconisch:
heel streng

a **Waarom steunt de krant de regering en dus de nazi's?**
b **Waaruit blijkt dat de krant toch een klein beetje twijfelt aan de ingreep van de regering?**

BRON 25 De Rijksdag in 1934

Waaruit blijkt dat er in de Rijksdag nog slechts één partij is toegelaten?

BRON 26 SA'er met aangehouden politieke tegenstanders

BRON 27 Klikbrief

Mijn Führer!

Ik ben partijveteraan en kleine ambtenaar. Het spijt me zo om u, mijn Führer, dit voor te leggen. Ons kleine burgers verbittert dit zeer.

De heer minister van Rijksarbeid Seldte koopt huizen en goederen om er zijn geld in te beleggen omdat de situatie en de toekomst er triest uitzien. Mijnheer Seldte bezit meerdere huizen in Maagdenburg, en ook twee in Tegernsee. Nu wil hij twee landgoederen aanschaffen. Waar haalt de minister het geld vandaan? Waarom hoeft die man niets voor de oorlog en de staat op te offeren? Waarom moeten alleen maar de arbeider en de burger dat doen? Ook in Holland heeft hij geld en bezittingen. Meerdere kameraden weten dat.

Onze namen mogen we helaas niet zeggen, we zouden anders in een concentratiekamp terechtkomen. Ook hier bezit hij een villa in Tiergarten. Mijnheer Seldte schijnt de oorlogssituatie ongunstig in te schatten en denkt aan inflatie. Mijn Führer, ik vertrouw nog altijd op u en hoop dat u deze zaak zult nagaan.

Heil Hitler!

a **Geef drie manieren waarmee de nazi's de bevolking onder de duim houden.**
b **Lees bron 27. Waaruit blijkt dat de nazi's corrupt zijn?**
c **Bewijs dat de briefschrijver Hitler niet schuldig acht aan de wantoestanden.**

BRON 28 De industriële productie van 1930 tot 1938

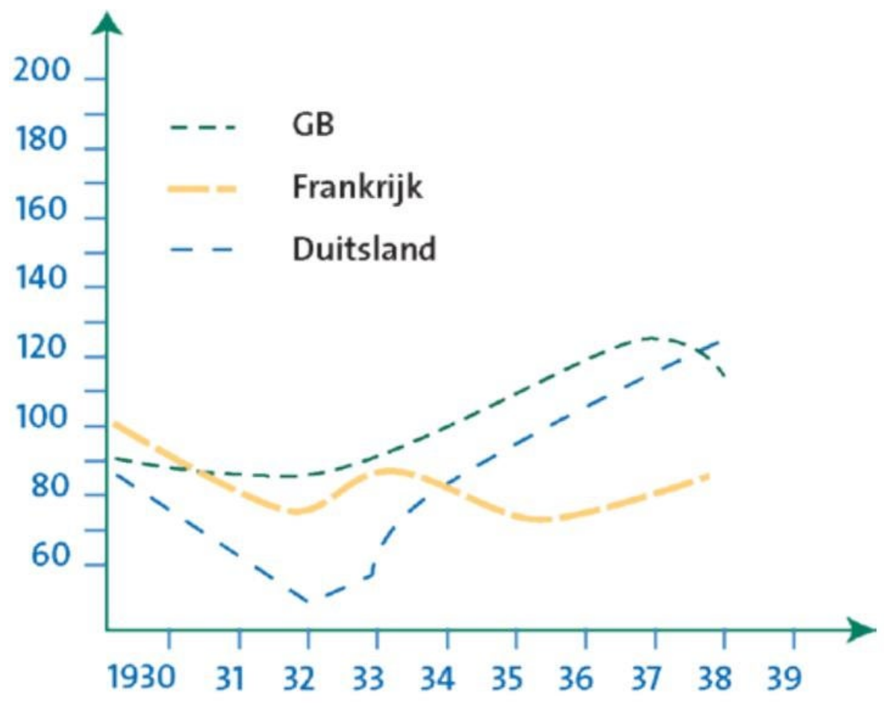

BRON 29 De werkloosheidscijfers van 1927 tot 1938

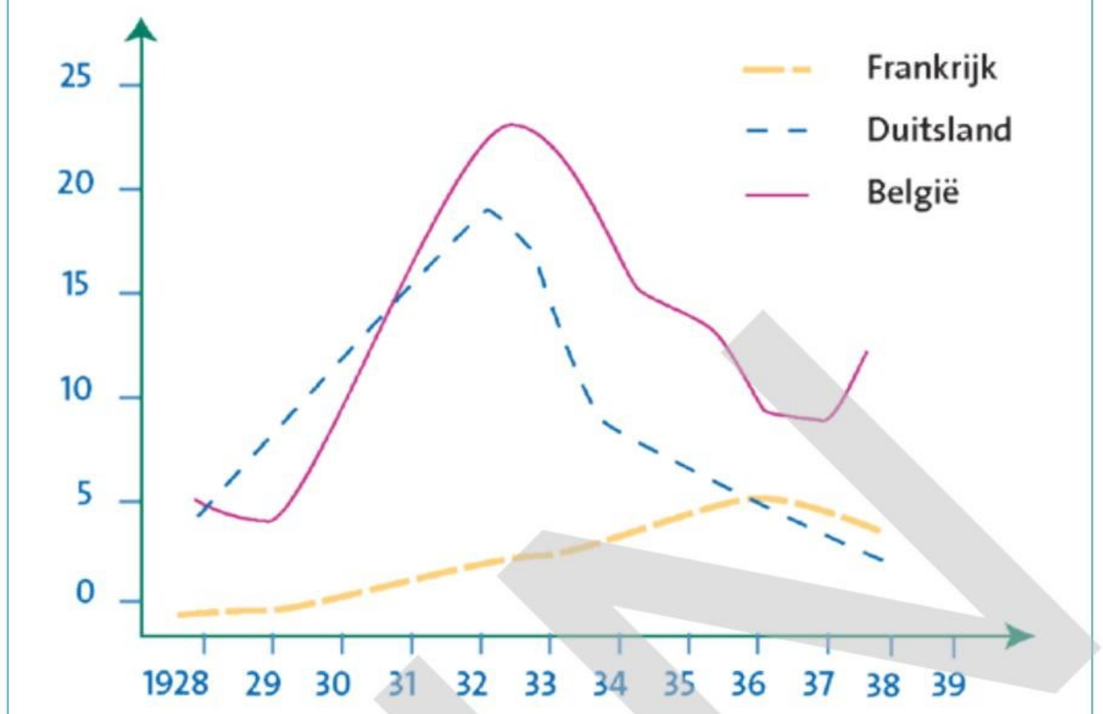

a Vergelijk de industriële productie van Duitsland met die van een ander land naar keuze.
b Doe hetzelfde voor de werkloosheid.
c Waarom worden de nazi's vereenzelvigd met die evolutie in Duitsland?

BRON 30 Militair materiaal

BRON 31 Verplichte arbeid

Werklozen die geen werk vinden, komen in de Rijksarbeidsdienst terecht en verrichten onderhoudswerken. Die arbeid is verplicht.

De twee bronnen tonen twee manieren waarmee de nazi's de werkloosheid weten terug te dringen.
Geef die twee manieren.

BRON 32 De kever, affiche uit 1939

Vertaling van het opschrift: '5 mark per week moet je sparen, wil je in je eigen wagen "varen" [rijden].'

Hitler geeft de aanzet tot de bouw van de VW, de Volkswagen, de auto die voor iedereen betaalbaar is. De opbrengst van het spaarplan steken de nazi's echter gedeeltelijk in de wapenindustrie. Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zien vele spaarders de beloofde auto aan hun neus voorbijgaan.

a **Hoe heeft het spaarplan aanvankelijk aan de populariteit van de nazi's bijgedragen?**
b **Waaruit blijkt dat de consumenten bedrogen worden?**
c **Bedenk een uitvlucht om het niet-leveren te verklaren.**

BRON 33 Cartoon over het nazisme uit 1932

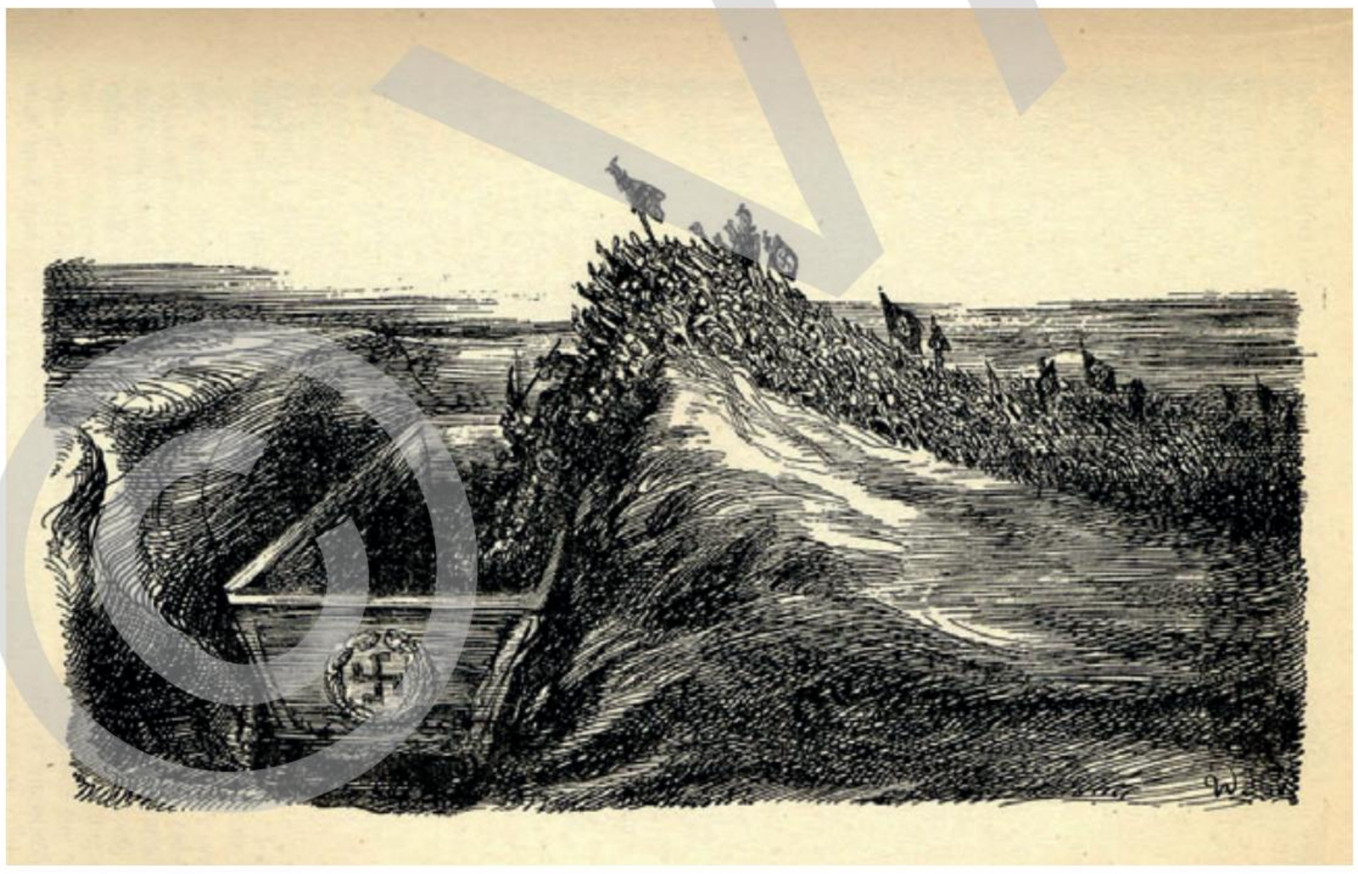

Tekening van Paul Webber in het boek 'Hitler – ein deutsches Verhängnis', 1932

Waarom is dit een visionaire tekening? Houd rekening met de aard en de geschiedenis van nazi-Duitsland (1933-1945).

G3

Hitler en de Tweede Wereldoorlog

Een van de verkiezingsbeloftes van Hitler is een einde te maken aan het Verdrag van Versailles en Duitsland terug in zijn 'oude glorie' te herstellen. Negen jaar later breekt de Tweede Wereldoorlog uit. **Wat is er in die tussentijd gebeurd? Hoe maakt Hitler een einde aan het verdrag? Hoe reageren de andere Europese landen? Waarom breekt er uiteindelijk een nieuwe wereldoorlog uit?**

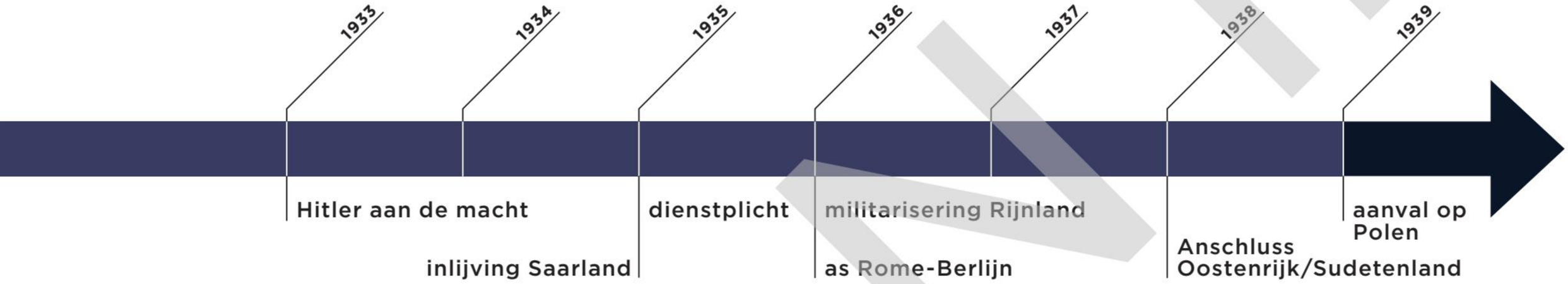

1 Hitler streeft naar een Groot-Duitsland

BRON 1-2-3-4-5-6-7 Nadat Hitler de macht heeft verworven, wil hij vooral het 'Diktat van Versailles' ongedaan maken. Hij wil zich daarbij niet beperken tot het herstel van de Duitse grenzen van 1914. Hij droomt van de Duitse heerschappij over Midden- en Oost-Europa en de oprichting van een Groot-Duitsland. Dat grote rijk, waarin alle Duitsers verenigd worden, moet zorgen voor de nodige 'Lebensraum' (levensruimte) voor het arische ras. Dat moet gebeuren ten koste van 'inferieure' rassen zoals Slavische volkeren, Joden en zigeuners. Verder wil hij Frankrijk verslaan en (daarna) de Sovjet-Unie aanvallen. Hij hoopt op een akkoord met de Britten: Duitsland krijgt de controle over continentaal Europa, Groot-Brittannië behoudt die over de zeeën (en zijn kolonies).

Snel na Hitlers aantreden stapt Duitsland uit de Volkenbond. Het voelt zich niet meer gebonden aan de afspraken in verband met wapenbeperking. Dat betekent het begin van een hele reeks **schendingen** van het Verdrag van Versailles. Zo wordt in 1935 de dienstplicht opnieuw ingevoerd. Ook wordt het Duitse leger gemoderniseerd en herbewapend. De gebiedsuitbreiding start met Saarland. Dat gebied is na WO I **onder het mandaat** van de Volkenbond **geplaatst**.

In januari 1935 wordt er een **referendum** gehouden: 91 % van de inwoners spreekt zich uit vóór een aanhechting bij het Duitse Rijk. Een jaar later trekken Duitse troepen het **gedemilitariseerde** Rijnland binnen, wat opnieuw een schending is van het Verdrag van Versailles. Hitler vreest een reactie van Groot-Brittannië en vooral Frankrijk, maar die blijft uit. Beide landen willen een nieuwe wereldoorlog vermijden en hebben hun eigen problemen. De Britten hebben hun handen vol met de kolonies in het Verre Oosten. In Frankrijk staan de linkse en rechtse partijen lijnrecht tegenover elkaar. De vrees leeft dat er net zoals in Spanje in 1936 een burgeroorlog uitbreekt.

Hitler merkt dat nauwelijks iemand daadkrachtig reageert en gaat steeds verder. Hij wil graag Oostenrijk bij Duitsland aanhechten, maar vreest de reactie van Italië. Daarom sluit hij in 1936 met Mussolini een alliantie: de 'as Rome-Berlijn'. In de Spaanse burgeroorlog steunen ze samen de rechtse opstandelingen tegen de linkse regering. (Dankzij die steun zullen die in 1939 de overwinning behalen.)

In 1936 sluit Hitler een pact met Japan. In dat **Antikomintern**pact beloven beide landen neutraal te blijven als een van de twee in oorlog geraakt met de Sovjet-Unie. Ook Italië treedt tot dat pact toe. Dankzij de verbeterde relaties en het begrip van nazi-Duitsland voor de Italiaanse verovering van **Abessinië**

schenden:
niet respecteren

onder mandaat geplaatst:
gecontroleerd door, onder voogdij van

gedemilitariseerd:
zonder militaire aanwezigheid

Antikomintern:
anticommunistische internationale, bondgenootschap van extreemrechtse landen tegen het communisme

Abessinië:
oude benaming voor Ethiopië, een christelijk keizerrijk in Afrika

vazalstaat: staat die afhankelijk is van een andere staat

maakt Italië geen bezwaar tegen een Duitse aanhechting van Oostenrijk. Onder druk van Hitler komen er Oostenrijkse nazi's in de regering van hun land. Zij nemen al vlug de controle over en vragen Hitler op 12 maart 1938 om hulp om de vrede te bewaren. In maart 1938 trekt daarop het Duitse leger Oostenrijk binnen. Grote aantallen Oostenrijkers begroeten de nazi's met gestrekte arm. Met die 'Anschluss' (aanhechting) wordt Oostenrijk een provincie (de Oostmark) van Duitsland.

Vervolgens laat Hitler zijn oog vallen op Tsjechoslovakije. Dat land is na de Eerste Wereldoorlog opgericht uit een aantal regio's van **Oostenrijk-Hongarije**. Het bestaat grosso modo uit vier delen: Tsjechië, Slovakije, Sudetenland en Roethenië. Hitler wil Sudetenland, waar hoofdzakelijk Sudeten-Duitsers wonen, aanhechten bij Duitsland. Hij eist het gebied op en **mobiliseert** zijn leger. Om een oorlog te voorkomen, wordt in september 1938 in München een **'vredesconferentie'** georganiseerd. Daarop zijn Hitler, Mussolini, de Britse premier Chamberlain en Franse premier Daladier aanwezig. Tsjechoslovakije is niet uitgenodigd. Er komt een akkoord: in ruil voor Sudetenland belooft Hitler geen andere gebieden meer te **annexeren**. Die Conferentie van München is het symbool geworden van de 'appeasementpolitiek': de verzoeningspolitiek die de Fransen en Britten in de jaren 1930 voeren ten opzichte van Duitsland. In plaats van krachtig te reageren, proberen ze met toegevingen Hitler te 'verzoenen' en zo een nieuwe oorlog te vermijden. Chamberlain keert na de conferentie terug naar het **Verenigd Koninkrijk** en verkondigt dat hij 'peace in our time' heeft gerealiseerd. Het blijkt achteraf de foute keuze. Enkele maanden na de conferentie bezet Hitler Tsjechië. Slovakije wordt een **vazalstaat**.

2 De Tweede Wereldoorlog begint met de aanval op Polen

BRON 8-9 Na Tsjechoslovakije wil Hitler graag Polen veroveren. Dat land heeft na de Eerste Wereldoorlog delen van Duitsland gekregen. De havenstad Danzig (Gdansk) is onder het bestuur van de Volkenbond geplaatst. Polen is bovendien interessant door de aanwezige 'levensruimte'. Hitler vreest echter een reactie van de **USSR**. Net zoals vroegere Duitse leiders (o.a. Bismarck) vreest Hitler een tweefrontenoorlog. Hij wil vermijden dat de USSR na een Duitse aanval op Polen aansluit bij Frankrijk en Groot-Brittannië. Dan geraakt Duitsland omsingeld en moet het zijn troepen over twee fronten verdelen. Daarom sluit Hitler in augustus 1939 – tot ieders verbazing – een niet-aanvalspact met Stalin. Die kiest het zekere voor het onzekere. Het West-Europese wantrouwen tegenover de USSR maakt een samenwerking met Frankrijk en Groot-Brittannië moeilijk. Het liefst zien de westerse landen Duitsland vechten tegen de Sovjet-Unie. Dat vormt overigens ook een van de redenen van de 'appeasementpolitiek': een sterk Duitsland als een buffer tegen de USSR. Naast het officiële niet-aanvalspact bevat het verdrag ook een geheim akkoord over de verdeling van Oost-Europa. Stalin krijgt Oost-Polen, Estland, Letland, Finland en Bessarabië. Op zijn beurt krijgt Duitsland West-Polen. Frankrijk en Groot-Brittannië weten niets af van de geheime verdeling, maar beseffen wel dat Polen een potentieel slachtoffer is. Ze stellen kordaat dat ze Hitler de oorlog zullen verklaren als hij Polen binnenvalt.

Op 1 september 1939 valt Duitsland Polen aan. Het beweert dat de Polen als eersten aangevallen hebben. Frankrijk en Groot-Brittannië verklaren twee dagen later de oorlog. Het Poolse leger is niet opgewassen tegen het grote en gemoderniseerde Duitse leger. De verovering gaat zo snel dat de Fransen en de Britten geen tijd hebben om troepen te sturen. Wanneer de USSR het oosten van Polen binnenvalt, is het pleit snel beslecht. De Sovjet-Unie neemt ook de andere 'beloofde' gebieden in. Het mag van de Duitsers zelfs een groot deel van Litouwen bezetten. Alleen Finland, dat zich hevig verzet, weet zijn onafhankelijkheid te bewaren. Na de verovering van Polen maakt West-Europa zich klaar voor een Duitse aanval. Die komt er echter niet direct. Hitler wil uitputtingsoorlogen vermijden. Hij kiest voor korte, krachtige aanvallen ('Blitzkrieg') op een bepaald land in plaats van alles in één keer te veroveren. In Groot-Brittannië neemt Chamberlain ontslag na de Duitse verovering van Noorwegen (april 1940). Winston Churchill, die al lang voor een harde aanpak van nazi-Duitsland pleitte, wordt de nieuwe premier.

KENNEN

1 de begrippen ‘levensruimte’, ‘Groot-Duitsland’, ‘mandaat’ en ‘referendum’ uitleggen
2 Hitlers verwachtingen met de historische werkelijkheid vergelijken
3 twee redenen geven waarom Hitler gebieden wil annexeren
4 vier inbreuken op het Verdrag van Versailles geven
5 de appeasementpolitiek, met haar voor- en nadelen, uitleggen
6 uitleggen waarom het concept van appeasement ook momenteel nog belangrijk is
7 uitleggen waarom het verdrag met de USSR opmerkelijk is

KUNNEN

iDiddit

1 vragen en opdrachten bij een historische kaart oplossen
2 een historisch beeld beoordelen
3 bronnen met elkaar vergelijken en analyseren in functie van een historische vraag
4 nadenken over de totstandkoming van een beeld of mening vanuit een hedendaags perspectief

BRON 1 Europa na de inval in Polen, 1939

a Vergelijk deze kaart met bron 7 in les E3 over het Verdrag van Versailles. Welke gebieden zijn eind september 1939 ‘heroverd’? Welke niet?
b Welk land is in 1939 volledig van Duitsland en was dat niet in 1914?
c Welke (delen van) landen maken gedeeltelijk deel uit van Duitsland in 1939, maar niet in 1914?

BRON 2 Bevolkingsdichtheid in Duitsland en in Rusland

Uit: http://url.vanin.be/bevolkingsdichtheidduitsland

Nazipropaganda uit 1938 of 1939.

De zin onderaan zegt: Daarom, hoelang nog 'Volk zonder ruimte'???

Wat suggereert deze poster?

BRON 3 Britse cartoon over Hitler, 1936

David Low, Stapstenen naar glorie, in: The Evening Standard, juli 1936

Over de ruggen van democratische leiders stapt Hitler naar zijn ultieme doel: 'Boss of the Universe'. Op de eerste treden staan herbewapening, Rijnland en Danzig.

David Low (1891-1963) is een Nieuw-Zeelandse cartoonist die zich in 1919 in Londen vestigt. Via zelfstudie heeft hij zichzelf leren tekenen. Hij wordt huiscartoonist van The Evening Standard, een krant die aanleunt bij de conservatieve partij. In 1937 stelt Jozef Goebbels in een gesprek met een Britse diplomaat dat de cartoons van Low een bedreiging vormen voor de goede betrekkingen tussen Duitsland en het VK.

a Leg in eigen woorden uit waarmee de cartoonist de draak steekt.
b Waarvan is de cartoonist dus een voorstander?

BRON 4 Geert Mak over de appeasement

De overeenkomst van München is de geschiedenis ingegaan als een schoolvoorbeeld van slapte en verraad. De enige held was Churchill, die fel en tevergeefs protesteerde. Toch had Chamberlain niet helemaal ongelijk. Er bestonden vanuit de Britse optiek wel degelijk goede redenen om tot iedere prijs met Hitler tot een akkoord te komen. (...) Chamberlain wist immers, beter dan wie ook, dat het Britse Rijk alle reserves had uitgeput tussen 1914 en 1918. Engeland – en dat gold ook voor Frankrijk – was zowel economisch als militair absoluut niet klaar voor een nieuwe oorlog. Mede dankzij 'de schande' van München kreeg het Verenigd Koninkrijk voldoende respijt om leger en marine daarop voor te bereiden. (...) Zonder München zouden de Spitfires nooit op tijd van de band zijn gerold om de Slag om Engeland te winnen.

Uit: Geert Mak, In Europa, 2004

De Nederlander Geert Mak (1946) is van opleiding jurist en socioloog. Hij wordt journalist en schrijver bij eerder progressieve media. In de 21e eeuw brengt hij een aantal veelgeprezen geschiedkundige werken uit. Sommige geschiedkundigen loven hem, andere vinden hem niet wetenschappelijk genoeg.

BRON 5 Getuigenis van een vertrouweling van Churchill

Er valt niet aan te twijfelen dat Duitsland dankzij München enorm heeft geprofiteerd van het jaar uitstel van het uitbreken van de oorlog, zoals we uit onbetwistbare bron–alle Duitse generaals en verschillende historische bronnen–weten. De Tsjechen hadden aan hun noordelijke grens de sterkste verdedigingslinie van heel Europa en beschikten over dertig goed getrainde en goed bewapende divisies. Daar kon Duitsland slechts drie- tot vierendertig divisies tegenoverstellen. Volgens twee van de hoogste Duitse generaals was die linie nagenoeg ondoordringbaar. In het westen hadden ze vijf reguliere divisies en nog acht divisies in reserve, achter een 'Westwall' die door een andere Duitse generaal werd omschreven als een grote bouwput. Alle Duitse generaals waren ervan overtuigd dat zij, als er in september 1938 om Tsjechoslovakije oorlog was uitgebroken, in een week of drie verslagen zouden zijn. Naar mijn mening is dat juist gebleken. Zij waren van plan geweest Hitler te arresteren en een militaire regering uit te roepen. Dat werd verhinderd door Chamberlains plotselinge bekendmaking dat hij naar Hitler zou vliegen, en dat heeft hen tegengehouden. Ze wilden afwachten wat er zou gebeuren. Daarna namen de gebeurtenissen hun loop; en in feite was München de grootste bluf uit de geschiedenis. De Duitse generale staf was in verlegenheid gebracht, want zij wisten dat ze zouden worden verslagen als ze toen aan een oorlog waren begonnen.

Getuigenis van Robert Boothy, in: Richard Holmes, De wereld in oorlog, 2008

Lord Robert Boothy (1900-1986) was een Britse politicus van de Conservatieve Partij en vertrouweling van Churchill.

BRON 6 Analyse van een hedendaagse historicus

Het is ook waar dat de Duitsers ervan overtuigd raakten dat de tijd zich tegen hen zou keren. Maar de tijd was in het jaar na september 1938 meer op de hand van Duitsland dan die van Engeland. De Duitse landmacht groeide tussen 1938 en 1939 aanzienlijk harder dan de Britse en Franse landmacht samen. Qua marine stond Duitsland wel degelijk stil, terwijl de Fransen en Britten hun vloot uitbreidden. Maar in de lucht, in die tijd als cruciaal beschouwd, was het een nek-aan-nekrace. (...) De voorsprong [in de lucht] van de Britten en de Fransen was groter in 1938 dan in 1939. (...) 'Tijd winnen' in München betekende in werkelijkheid een verbreding, en geen versmalling, van de kloof die Engeland en Frankrijk moesten dichten. Anders gezegd: het zou in 1939 veel moeilijker blijken om Duitsland te bestrijden dan het in 1938 geweest zou zijn.

Naar: Nial Ferguson, De grote oorlogen, 2007

Nial Ferguson (1964) is een Brits-Amerikaans historicus en hoogleraar aan verschillende universiteiten (o.a. Oxford, Londen en Harvard). Hij publiceert ook in de media. Ferguson is eerder conservatief.

a Wat zijn de argumenten voor de appeasement?
b Wat zijn de argumenten tegen de appeasement?
c Welk 'pro'-argument blijkt niet te kloppen met de historische gegevens?
d Wat is jouw persoonlijke mening?

BRON 7 Brief van een Brit aan Chamberlain, 1938

De Rt. Hon. Marcel Chamberlain

Geachte heer,

Ik heb met dankbaarheid naar uw uitgezonden toespraak geluisterd. Maar hoewel ik er zeker van ben dat u de zaak van vrede en gerechtigheid ter harte gaat, ben ik het er niet mee eens dat een poging tot wereldheerschappij voor lang kan worden tegengehouden door oorlog, net zomin als de Tsjechen erdoor kunnen worden gered. De huidige situatie, de uitkomst van de laatste oorlog, bewijst dat tot op het bot.

Ik doe daarom een beroep op u om elke toegeving te doen in plaats van ons in oorlog te storten, want oorlog zal onvermijdelijk meer kosten dan welke toegeving dan ook en zal zijn doel evenmin bereiken als de oorlog van 1914-1918.

Het Duitse volk [met de hand onderstreept] wil zijn buren niet domineren, wat hun leiders ook mogen wensen. Voortdurende oproepen aan hen, zoals door de uitstekende uitzendingen in het Duits en Italiaans vanavond, kunnen er toch toe leiden dat ze die leiders verloochenen. Ik ken Duitsland goed en heb goede redenen om dat te geloven.

Hoogachtend,

Uit: Een brief van een gewone Brit aan Chamberlain, september 1938

De brief wordt geschreven na een uitzending op de BBC, vlak voordat Chamberlain naar München vertrekt.

a **Welke bronnen zijn secundair om historische vragen over appeasement op te lossen?**
b **In welke mate klopt het historisch beeld dat appeasement in de kaart van Hitler heeft gespeeld?**
c **Verklaar waarom appeasement in 1938 voor sommigen een goede oplossing is.**
d **Wat leert de problematiek van appeasement over het verschil in beeld dat er kan zijn tussen tijdgenoten en mensen die terugkijken op gebeurtenissen?**

RANDINFO

De Duitsers en de Sovjets verdelen Polen onder elkaar. Duitse en Sovjet-Russische soldaten ontmoeten elkaar na de Poolse nederlaag in 1939.

BRON 8 Het niet-aanvalsverdrag tussen de Sovjet-Unie en Duitsland

De Sovjetminister van Buitenlandse Zaken Molotov tekent het nazi-Sovjet niet-aanvalsverdrag terwijl de Duitse Rijksminister van Buitenlandse Zaken von Ribbentrop (achter Molotov) toekijkt. Moskou, 23 augustus 1939.

a **Wie kijkt er rechts van Molotov toe?**
b **Wie herken je in het portret aan de muur?**
c **Waarom noemt men dit pact ook weleens het 'duivelspact', denk je?**

BRON 9 De geheime protocollen van het verdrag

Het pact heeft lang na de ondergang van het Duitse Rijk een stempel gedrukt op de politieke situatie in Oost-Europa. Hoewel uit door de Amerikanen op de Duitsers buitgemaakte documenten bleek dat er geheime protocollen (in verband met de verdeling) waren verbonden aan het niet-aanvalsverdrag, bleef de Sovjet-Unie dit in alle toonaarden ontkennen. De Baltische staten Estland, Letland en Litouwen waren immers door het pact van hun onafhankelijkheid beroofd en gedwongen onder het juk van de Sovjets te leven. Pas toen partijleider Michaïl Gorbatsjov zijn politiek van 'glasnost' (openheid) invoerde, kwamen de geheime protocollen weer ter discussie en was de Sovjetregering eind jaren tachtig wel gedwongen toe te geven dat de protocollen daadwerkelijk bestonden.

Uit: Tom Notten, op: www.go2war2.nl, 2-5-2015

a **Wie erkent het bestaan van de geheime protocollen?**
b **Zoek in een naslagwerk op hoeveel jaren er ongeveer verlopen tussen de ondertekening van die protocollen en de erkenning ervan.**
c **Hoe komt het dat dit zo lang geheim gebleven is? Wat zegt dat over de Sovjet-Unie?**

Onderzoek 5: nazipropaganda

Zoals je uit de vorige hoofdstukken weet, combineren de nazi's terreur, misbruik van de democratie en **propaganda** om aan de macht te komen en te blijven. In dit onderzoek ga je dieper in op de propaganda van de NSDAP.

OPDRACHTEN

1 Welke kenmerken uit de nazi-**ideologie** vind je terug in bronnen? Geef telkens een kenmerk en de bron(nen) waarin je het terugvindt. Bekijk eventueel les G3 opnieuw.

2 Hoe proberen de nazi's met propaganda om steeds meer mensen te overtuigen van hun visie? Verwerk in je antwoord alle soorten van propaganda die ze gebruiken.

3 Het is niet omdat de nazi's bepaalde propagandatechnieken gebruiken, dat alle technieken ontoelaatbaar zijn. Van welke reclametechnieken maken hedendaagse partijen gebruik om de mensen te overtuigen?

4 Zoek zelf gelijkenissen en verschillen in de propaganda van Hitler en de nazi's en hedendaagse (totalitaire) dictaturen zoals Noord-Korea, Volksrepubliek China, Iran, Rusland …

BRON 1 Verkiezingsaffiche uit 1928

Uit: http://url.vanin.be/verkiezingsaffiche1928

Een nazivuist raakt een rode mens met Joodse trekken.

BRON 2 Verkiezingsaffiche uit 1932

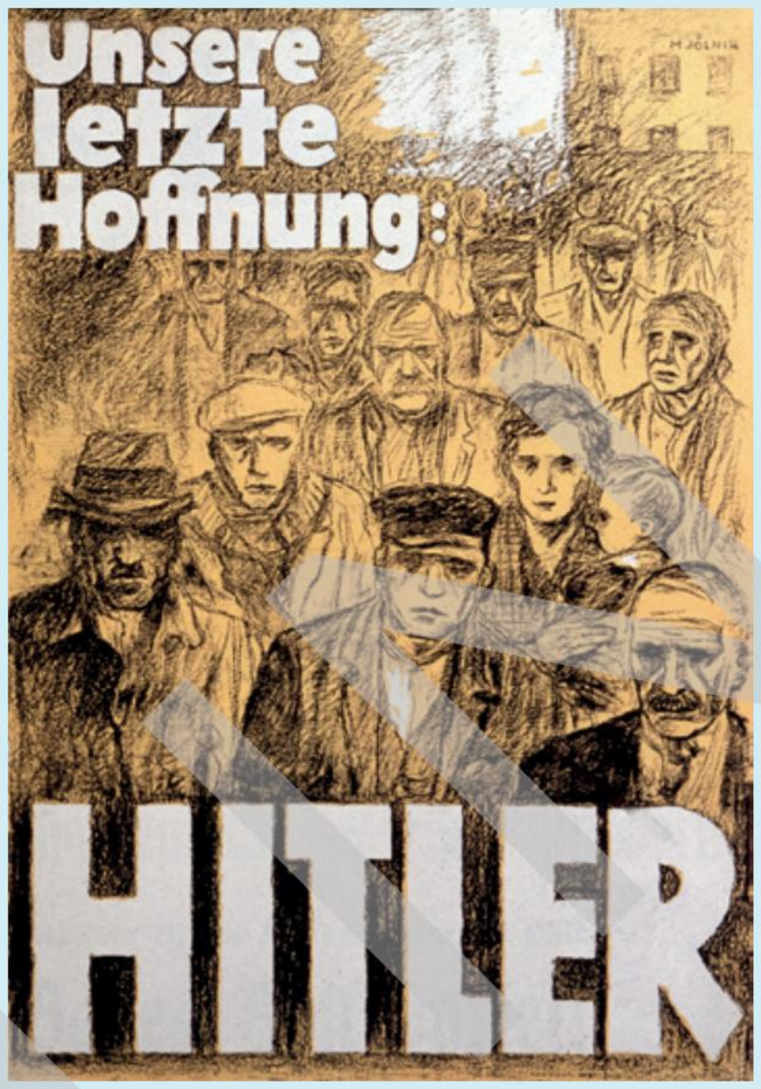

De slogan op deze affiche luidt: 'Onze laatste hoop: Hitler'. De affiche werd gebruikt voor de presidentsverkiezingen van 1932.

BRON 3 Affiche uit 1938

Hitler vraagt in een referendum om de aanhechting van Oostenrijk goed te keuren. Hij roept op om 'ja' te stemmen voor 'Grootduitsland'.

BRON 4 Massabijeenkomst

Hitler is klaar om te speechen op een bijeenkomst in 1933. In goed georkestreerde massabijeenkomsten wisselen muziek, plechtigheden en speechen elkaar af. Het klapstuk van zo'n bijeenkomst is de redevoering van Hitler of een andere welbespraakte nazileider zoals Jozef Goebbels.

BRON 5 Nazipartijdag in Nürnberg

Uit: 'Triumph des Willens', 1935

De film 'Triumph des Willens' van Leni Riefenstahl (1902-2003) gaat over de nazipartijdag in Nürnberg van 1934. Riefenstahl is een cineaste die voor die tijd moderne technieken (bewegende camera's, close-ups, luchtopnamen, soundtrack ...) gebruikt. Na de oorlog ontkent zij elke binding met het naziregime.

BRON 6 Turner van Gerhard Keil, 1939

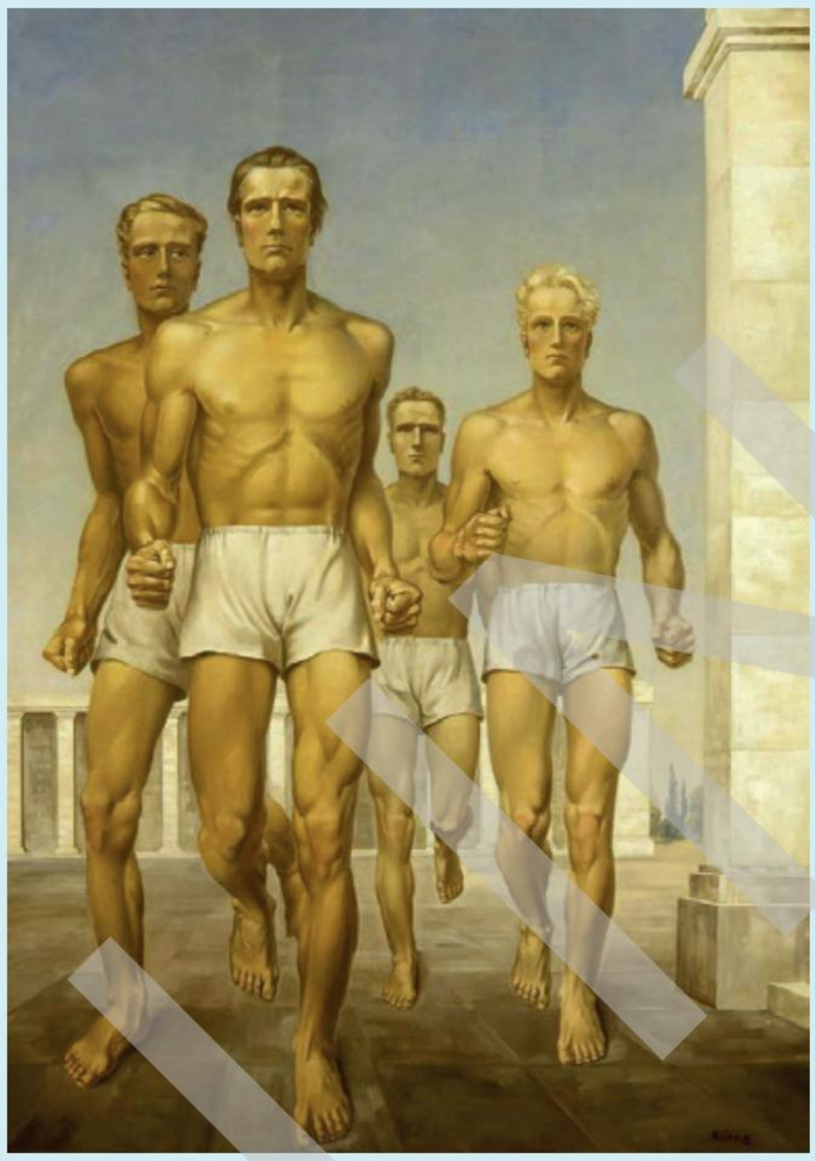

Keil (1912-1992) is een Duitse schilder en graficus. Na de Tweede Wereldoorlog woont en werkt hij in het communistische Oost-Duitsland.

BRON 7 Eros van Arnold Breker, 1939

De Duitse beeldhouwer Arnold Breker (1900-1991) speelt een belangrijke rol in het ontstaan van de arische of nationaalsocialistische kunst. Hij krijgt van Hitler de titel van professor.

BRON 8 Brochure over 'ontaarde muziek', 1938

De nazi's veroordelen alle kunst die niet Germaans of arisch is. Zo vinden ze jazzmuziek en abstracte kunst ontaard en walgelijk.

BRON 9 Radio als propagandamedium

De radio wordt een belangrijk medium tijdens het interbellum. Na hun definitieve machtsovername brengen de nazi's met hulp van het bedrijf Telefunken een goedkope radio op de markt. Op de affiche staat: 'Heel Duitsland hoort de Führer met de "ontvanger van het volk".'

BRON 10 Kinderboek over Hitler

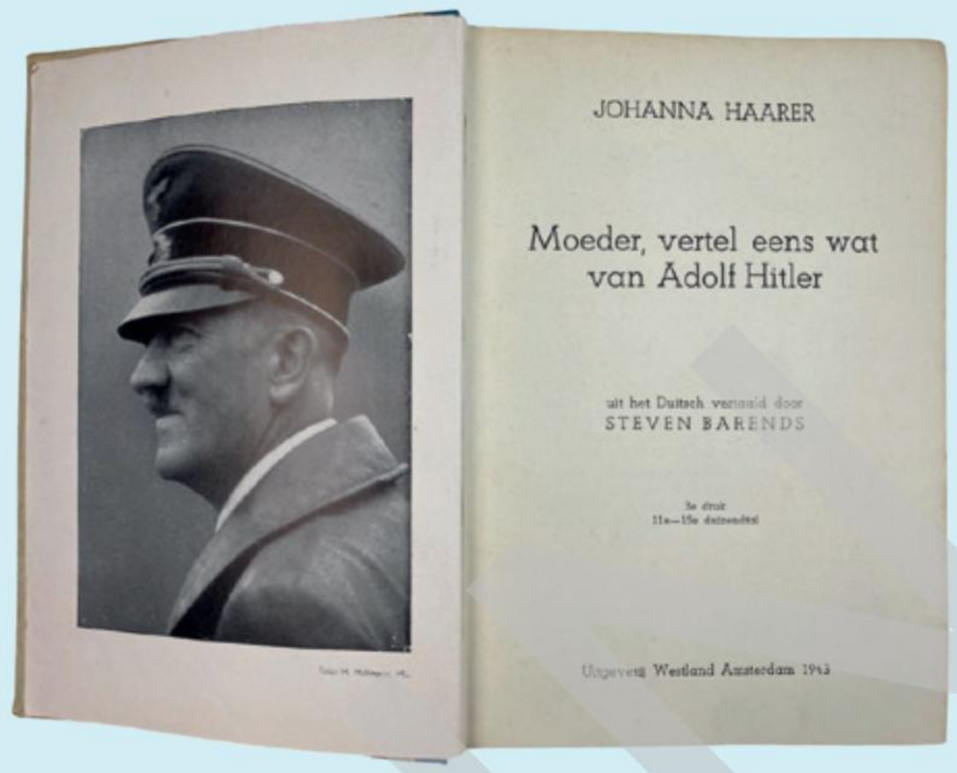

Uit: Johanna Haarer, Moeder, vertel eens wat van Adolf Hitler, 1939

Johanna Haarer (1900-1988) is een Duitse pedagoge die in 1939 een boek uitbrengt om het 'genie' van Hitler aan kinderen uit te leggen. 'Een boek om voor te lezen, na te vertellen of om zelf te lezen voor grote en kleine kinderen.' In 1942 krijgt het een Nederlandse vertaling. Haarer blijft tot aan haar dood een overtuigde aanhanger van het nationaalsocialisme.

BRON 11 Minister van propaganda Goebbels

Jozef Goebbels (1897-1945) wordt in 1929 verantwoordelijk voor de propaganda van de partij. In 1933 wordt hij Duits minister van Propaganda. Daardoor verwerven de nazi's de controle over de radiostations en de filmindustrie. Goebbels vindt entertainment belangrijk opdat mensen zich minder met politiek zouden bezighouden. Tijdens de oorlog moet het hen de ellende doen vergeten.

BRON 12 Film 'Hitler over Duitsland', 1932

'Hitler over Duitsland' is de naam van een campagnestunt en film over Hitlers deelname aan de Duitse presidentsverkiezingen van 1932. Tijdens die tournee zou Hitler op één dag maar liefst vijf steden bezoeken en bijeenkomsten van tienduizenden mensen toespreken. Van de campagne verschijnt ook een betaalbaar fotoboekje met een oplage van 500 000 exemplaren. Hitler verliest de verkiezingen, maar de nazi's blijven gebruikmaken van moderne media en vervoermiddelen.

BRON 13 Film ‘Vluchtelingen’, 1933

De film vertelt het verhaal van de Wolga-Duitsers die leven onder de tirannie van de Sovjet-Russen. De vluchtelingen worden gered door ‘een moedige Duitse leider’.

BRON 14 Film ‘Münchhausen’, 1943

Deze spektakelfilm en komedie wordt besteld door Goebbels naar aanleiding van het 25-jarige bestaan van de Duitse UFA-filmstudio’s.

BRON 15 De krant van de nazi’s

Norddeutsche Ausgabe / Ausgabe A — Ausgabe A / Norddeutsche Ausgabe

VÖLKISCHER BEOBACHTER

Herausgeber Adolf Hitler

Kampfblatt der nationalsozialistischen Bewegung Großdeutschlands

Ein historischer Tag:

Erste Maßnahmen der Reichsregierung Hitler

Interview des „Völkischen Beobachters" mit dem Reichsinnenminister Frick – Tagung des neuen Kabinetts

Der Reichspräsident von Hindenburg hat Adolf Hitler zum Reichskanzler ernannt. Der neuen Regierung werden neben Adolf Hitler als Reichskanzler der frühere Minister Pg. Frick als Reichsinnenminister und der Reichstagspräsident Pg. Goering als Reichsminister ohne Geschäftsbereich und Reichskommissar für den Luftverkehr angehören. Pg. Goering wird gleichzeitig mit der Wahrnehmung der Geschäfte des Preußischen Innenministeriums betraut.

ADOLF HITLER

Die geistige und willensmäßige Erneuerung des deutschen Volkes

Der Grundstein zum Dritten Reich

Stürmische Huldigungen

Nationalsozialistische Glaubenskämpfer in Dresden

Flaggen heraus!

De Völkischer Beobachter is de belangrijkste krant van de nazi’s. Ze kopen de krant in 1920. Naarmate zij meer succes boeken, stijgt de oplage van de krant. Van 100 000 in 1930 tot ca. 1,7 miljoen in 1944. Na de machtsovername van de nazi’s worden kranten met een andere mening verboden.

KUNNEN

iDiddit

1. via een onderzoek van bronnen een historische vraag beantwoorden
2. bronnen analyseren en met elkaar vergelijken in functie van een historische vraag
3. zelf een historisch beeld vormen op basis van een kritische studie van bronnen
4. een historische situatie vergelijken met een actuele situatie

G
OVERZICHT

Het interbellum (1918-1939)

NATIONALISME + WAPENWEDLOOP + BONDGENOOTSCHAPPEN + CONCURRENTIE

EERSTE WERELDOORLOG (1914-1918)

10 miljoen doden

VREDESVERDRAGEN
(Verdrag van Versailles)

Frustraties
(Duitsland, Italië …)
+

Volkenbond

POLITIEK

Meer democratie (België, Duitsland …)
+
Opkomst totalitarisme
Rusland (1917) → USSR
COMMUNISME

Italië (1919)
FASCISME

Duitsland (1919)
NAZISME

ECONOMIE

Moeizame wederopbouw in Europa
Afhankelijkheid van VS
→ 'gay twenties'

Beurscrash (1929)

ECONOMISCHE WERELDCRISIS

JAREN 1930

→ Crisis van de democratie, groeiende populariteit totalitarisme
Machteloze Volkenbond

NAZI-DUITSLAND (1933-1945) o.l.v. ADOLF HITLER
Rassenleer + agressieve buitenlandse politiek

Frankrijk en Verenigd Koninkrijk
appeasement → mislukt

TWEEDE WERELDOORLOG (1939-1945)

H

Wetenschap en techniek van 1800 tot nu

Vanaf de 18e eeuw groeit het geloof in de onbeperkte mogelijkheden van wetenschap en techniek. Ze zouden in de toekomst alle problemen van de mens kunnen oplossen. **Wat zijn de belangrijkste wetenschappelijke theorieën van de moderne tijd? Welke geleerden hebben die theorieën ontwikkeld? Hoe hebben zij de denkbeelden van de mensen veranderd? Welke invloed hebben die theorieën op de techniek en de vooruitgang? Wat zijn de belangrijkste technische ontwikkelingen? Welke invloed heeft de technische vooruitgang op het dagelijkse leven?**

1 | Mens en aarde evolueren

BRON 1-2 In de 19e eeuw ontstaan grote wetenschappelijke theorieën die het wereldbeeld van veel mensen ondergraven. Die laatsten geloven dat God de wereld, de planten, de dieren en de mens bij het begin der tijden geschapen heeft. De wereld en de mens hebben er ook altijd hetzelfde uitgezien. De aarde is de belangrijkste plaats in het heelal en de mens staat boven de dieren.

De Brit Charles Darwin gaat in 1831 mee als natuuronderzoeker op de Beagle, het schip dat de Zuid-Amerikaanse kusten en wateren verder wil verkennen. Tijdens die tocht maakt Darwin aantekeningen en schetsen en verzamelt hij planten en dieren. Hij ontdekt resten van uitgestorven diersoorten. Later besluit hij dat alle diersoorten in de loop van de tijd veranderen of evolueren. Eind 18e en vroege 19e eeuw ontwikkelen schrijvers en wetenschappers zoals Goethe (1749-1832), Alexander von Humboldt (1769-1859) en Ernst Haeckel (1834-1919) al de hypothese dat de verschillende levensvormen uit een oudere oervorm zijn ontwikkeld. Darwin is wel revolutionair in de manier waarop hij die 'evolutie' verklaart. Hij situeert ook de mens in de evolutietheorie. Sommige soorten sterven uit terwijl degene die beter aangepast zijn aan hun omgeving, overleven. Wanneer Darwin zijn bevindingen in een boek publiceert, zorgt dat bij veel christenen voor beroering. Ook heel wat wetenschappers achten de hypothese weinig waarschijnlijk. De evolutie die Darwin beschrijft, zou immers heel lang duren en dat zou betekenen dat de aarde veel ouder moet zijn dan men denkt. Pas aan het begin van de 20e eeuw stelt men dankzij nieuwe dateringsmethoden vast dat de aarde inderdaad veel ouder is. Dat verklaart meteen de talrijke vondsten van uitgestorven en prehistorische diersoorten, van fossielen en uitgestorven mensenrassen.
Die bewijzen maken van Darwins ideeën een echte theorie. Dankzij de genetica, de wetenschap die zich bezighoudt met erfelijkheidsonderzoek, begrijpt men steeds beter hoe nieuwe soorten ontstaan.
De Oostenrijker Mendel legt daarvan de basis.
De genetica bevestigt nogmaals de evolutietheorie.

De Duitser Alfred Wegener bewijst in 1915 met zijn platentektoniek dat de werelddelen niet altijd op hun huidige plaats hebben gelegen. Meer dan 255 miljoen jaar geleden vormden alle continenten één geheel.

hypothese: veronderstelling die nog aan de werkelijkheid moet worden getoetst. Wanneer voldoende bewijzen zijn gevonden, wordt een hypothese een theorie of een verzameling van stellingen en/of wetten.

Onder invloed van processen in de aarde zijn ze uit elkaar beginnen 'drijven'. Dat verklaart de vondst van fossiele planten en dieren op plaatsen waar je die normaal niet zou verwachten (bijvoorbeeld op Antarctica). Zijn theorie, die vanaf 1960 algemeen aanvaard wordt, verklaart ook het ontstaan van bergen, vulkanen en aardbevingen.

2 Ruimte en tijd zijn relatief

BRON 3-4 Geleerden uit de vroegmoderne tijd (Copernicus, Galilei, Kepler en Newton) hebben de ideeën over de aarde en het heelal al grondig gewijzigd. De aarde is niet langer het centrum van het heelal, maar draait net zoals de andere planeten in een baan om de zon. Het blijft echter moeilijk om vanaf de aarde de afstanden in het heelal te bepalen. Hoe moet men de afstand tot een ster of planeet meten? Als we een ster zien, zien we het licht dat die ster uitzendt. Hoelang heeft het licht erover gedaan om onze ogen te bereiken? Kepler denkt, zoals een aantal anderen, dat de lichtsnelheid oneindig is. Dat wil zeggen dat je de ster ziet zoals ze er nu uitziet. In 1887 stelt men echter vast dat het licht zich met een bepaalde snelheid verplaatst (ongeveer 300 000 km/s). Dat betekent dat het licht van een ster een bepaalde tijd nodig heeft om onze ogen te bereiken, want de zon ligt gemiddeld 149 miljoen kilometer van de aarde. Het zonlicht heeft bijvoorbeeld 8,3 minuten nodig om onze ogen te bereiken! Met die kennis en de toepassing van driehoeksmeetkunde kan men de afstand tot andere planeten en sterren nauwkeurig berekenen. Albert Einstein stelt in het begin van de 20e eeuw dat de lichtsnelheid altijd en overal constant (c) is. Hij bewijst dat het licht van een ster onder invloed van de zwaartekracht van de zon lichtjes afbuigt. Daardoor zien we de ster op een andere plaats dan waar ze in werkelijkheid staat. Zijn relativiteitstheorie toont aan dat zowel ruimte als tijd relatief is. Het principe is heel eenvoudig: je meet snelheid, tijd of afstand altijd ten opzichte van iets anders. Bijvoorbeeld: welke trein beweegt? De trein waarin je zit of de trein waarnaar je kijkt? Ook het station beweegt, want de aarde draait rond haar as en rond de zon. Het zonnestelsel in zijn geheel beweegt eveneens, net zoals het melkwegstelsel waar de zon deel van uitmaakt. De beroemde formule $E = mc^2$ stelt dat als er massa (m) verdwijnt, die altijd wordt omgezet in energie (E) en omgekeerd. Als je één gram massa volledig in energie omzet, komt er ontzettend veel energie vrij. Door die stelling heeft Einstein mee de ontwikkeling van atoombommen en kerncentrales op gang gebracht.

3 Een evoluerend heelal

BRON 5 De relativiteitstheorie, het meten van de afstanden in het heelal en het grondige onderzoek van het heelal met telescopen hebben geleerd dat de aarde maar een nietig stofdeeltje is.

De Oostenrijker Christian Doppler beschrijft in 1842 zijn beroemde dopplereffect. De golflengte van licht- en geluidsgolven wordt langer als een licht- of geluidsbron zich van een waarnemer verwijdert en korter als ze naar de waarnemer toe beweegt. Het licht van een ster die zich naar ons toe beweegt, vertoont een verschuiving naar blauw, een ster die zich van ons af beweegt, vertoont een roodverschuiving (= minder energie). Men stelt aan het begin van de 20e eeuw vast dat sterrenstelsels (groepen van miljarden sterren) bijna allemaal een roodverschuiving vertonen. Dat kan niets anders betekenen dan dat het heelal groter wordt (of uitdijt), net zoals na een explosie deeltjes alle richtingen uit vliegen. De Belgische priester Georges Lemaître ontwikkelt op basis daarvan zijn beroemde oerknaltheorie. Een uitdijend heelal moet in zijn ogen een beginpunt hebben, een moment waarop alle massa (sterren, planeten …) samengebald was in een superdichte massa: het oeratoom. Bij het 'uiteenspatten' zouden niet alleen massa en energie, maar ook ruimte en tijd zijn ontstaan. Hij schat de leeftijd van het heelal tussen de 10 en 20 miljard jaar. Zijn tegenstanders noemen de theorie van het oeratoom spottend de big bang. Grotere en betere telescopen, radiotelescopen en vooral de ruimtevaart hebben talrijke bewijzen geleverd voor die theorie.

4 Newton geldt niet voor kleine deeltjes

Volgens de klassieke natuurkunde bestaat massa uit deeltjes en energie uit golven. Een vast voorwerp (bv. een balpen) bestaat volgens onze 'ervaring' uit deeltjes (bv. atomen). Een lichtstraal ervaren we als een golf die een weg aflegt van één punt naar een ander.

De kwantumfysica van Max Planck haalt die stelling onderuit. Hij bewijst dat het onderscheid niet zo duidelijk te maken is. Net zoals vaste stoffen bestaat een lichtgolf uit deeltjes (fotonen = pakketjes of kwanta). Tegelijkertijd vertonen de elementen in zogenoemde vaste stoffen of massa kenmerken van golven. De basiselementen (bv. atomen) staan evenmin stil. Onder een elektronenmicroscoop lijkt een vaste stof immers meer op een wolk van deeltjes die bepaalde wegen afleggen.

Planck maakt duidelijk dat de wetten van Newton niet gelden voor heel kleine deeltjes. De kwantum-mechanica en de relativiteitstheorie zijn niet eenvoudig te begrijpen. Ze komen niet overeen met wat wij zelf kunnen ervaren in ons dagelijks leven. Geen wonder dat niet iedereen er snel mee weg is. Toch hebben beide theorieën veel moderne technieken en uitvindingen mogelijk gemaakt (bv. de cd-speler).

5 Van spierkracht tot motoren

BRON 6-7 Door de uitvinding van de stoommachine in de 18e eeuw zijn machines en werktuigen niet langer gebonden aan menselijke of dierlijke spierkracht, of aan de krachten van wind en water (molens). In principe is een stoommachine een motor. In de loop van de 19e eeuw kent de motor verschillende vernieuwingen doordat de werking wordt verbeterd, de onderdelen worden verkleind, de toepassingsgebieden worden uitgebreid of het gebruik van andere brandstoffen mogelijk wordt gemaakt. Een motor zet energie (elektriciteit, warmte, stroming …) om in bewegingsenergie, die wordt overgedragen via stangen, tandwielen, vliegwielen … Voor de overbrenging gebruiken motoren pompsystemen en cilinders die reageren op drukverschillen. Warmtemotoren kunnen hun energie halen door in de machine een brandstof te verbranden: de benzinemotor, de dieselmotor en de gasturbine. Zulke verbrandingsmotoren worden vanaf de 19e eeuw toegepast bij de meeste – al bestaande en nieuwe – transportmiddelen: treinen, auto's, boten, vliegtuigen.

Bij een stirlingmotor of stoommachine staat de warmtebron buiten de machine. De pomp gaat bewegen door drukverschillen tussen een koude en warme ruimte in de cilinder.

Hoewel het verschijnsel al eeuwen bekend is, duurt het tot in de 19e eeuw voordat men elektriciteit praktisch kan gebruiken als krachtbron voor machines. De eerste elektriciteitscentrales leveren slechts een beperkte hoeveelheid energie. Halverwege de 20e eeuw komt daarin verandering door de bouw van kerncentrales. Een kerncentrale is eigenlijk niet meer dan een moderne versie van de stoommachine. Met behulp van een neutronenkanon worden atoomkernen in de reactorruimte gespleten. Daarbij komt enorm veel warmte (energie) vrij (zie relativiteitstheorie), waarmee een gesloten watercircuit wordt opgewarmd. Men houdt de druk in dat circuit bijzonder hoog, waardoor het water niet kan verdampen. De buizen verwarmen een tweede circuit, waarin het water in stoom wordt omgezet. Die stoom brengt een wiel in beweging, dat een generator aandrijft. De elektriciteit die zo'n generator opwekt, voorziet via een uitgebreid stroomnet bedrijven, instellingen en gezinnen van energie. De meeste apparaten, werktuigen en huishoudelijke toestellen zijn daarom voorzien van een elektrische 'motor' die is aangesloten op het stroomnet. Dankzij de door Volta uitgevonden batterij (begin 19e eeuw) kan elektrische energie eveneens opgeslagen worden. Draagbare elektrische toestellen die vooral populair worden in de tweede helft van de 20e eeuw, maken daar dankbaar gebruik van.

Een minpunt aan kerncentrales is het radioactieve afval en het potentiële gevaar op ongelukken (een radioactief lek). Bij de kernramp in Tsjernobyl in 1986 ontspoort het splijtingsproces, waardoor radioactieve damp in de atmosfeer terechtkomt. Door de stijgende temperatuur in de splijtstof zinkt de kern honderden meters diep de aarde in. In 2011 beschadigen een zeebeving en de daarop volgende vloedgolven de kerncentrale van Fukushima (Japan). De omgeving raakt radioactief besmet. Die rampen, het probleem van het kernafval en de milieuvervuiling door de verbranding van fossiele brandstoffen, doen particulieren en overheden op zoek gaan naar milieuvriendelijke alternatieven zoals windenergie en zonne-energie. Ook de dreigende uitputting van de fossiele energievoorraden (zoals aardolie) speelt daarbij een rol. Overheden gaan steeds meer over tot de sluiting van kerncentrales, wat tot tijdelijke energiecrises en stijgende energieprijzen kan leiden. Miniaturisering (het steeds kleiner maken van toestellen of hun onderdelen) en het gebruik van kunststoffen werken de wegwerpmaatschappij in de hand.

ponskaart: kaart die gebruikt wordt om gegevens vast te leggen door middel van erin geponste gaatjes

6 Van handenarbeid tot automatisering en kunstmatige intelligentie

BRON 6-8-9-10-11-12 Vanaf de 18e eeuw nemen machines steeds meer menselijke arbeid en denkwerk over. Heel wat menselijke taken bestaan namelijk uit stappenplannen (algoritmes). Door die te programmeren in een machine, kun je een menselijke taak automatiseren. Klokken behoren tot de oudste voorbeelden van programmeerbare machines. Het stappenplan is daarbij mechanisch vastgelegd in tandwielen. Gewichten, slingers of veren voorzien de klok van bewegingsenergie. Minder bekend bij het grote publiek zijn automata: geautomatiseerde poppen die bijvoorbeeld (voorgeprogrammeerde) teksten kunnen schrijven of muziek spelen, muziekdozen, draaiorgels of volautomatische kerkorgels. Hun instructies krijgen ze via een **ponskaart**, een plaat met gaatjes waardoor lucht kan ontsnappen of pinnen kunnen springen, of via een cilinder met pinnen die hamertjes of wielen in beweging zet.

De eerste die een soortgelijk programmeerbaar systeem inzet voor industrieel gebruik, is de Fransman Joseph Marie Jacquard (1752-1834). Hij ontwerpt in 1801 een weefgetouw aangestuurd door ponskaarten. In de 19e eeuw bedenkt de Engelsman Charles Babbage (1791-1871) een rekenmachine die met ponskaarten werkt, wiskundige bewerkingen doet en de uitkomst onthoudt. De machine wordt in zijn tijd echter nooit gebouwd. Voor de Amerikaanse volkstelling gebruikt Hollerith (1860-1929) eind 19e eeuw een rekenmachine die informatie krijgt via ponskaarten. Hij ontwerpt bovendien een apparaat om ponskaarten aan te maken via een toetsenbord. Begin 20e eeuw ontstaat uit zijn firma het computerbedrijf IBM (Industrial Business Machines).

Stilaan groeit het besef dat de gaatjes in de ponsbanden kunnen worden vertaald naar elektrische pulsen zoals bij morsecode. De mechanische onderdelen ruimen plaats voor elektronische elementen: in plaats van de instructies vast te leggen in tandwielen of ponskaarten worden vacuümbuizen, lampen en vanaf de tweede helft van de 20e eeuw transistoren gebruikt. Transistoren sturen, versterken of blokkeren elektrische signalen (nullen of enen). Door transistoren te combineren, kunnen ingewikkelde instructies worden gemaakt (als bijvoorbeeld twee transistoren het signaal doorlaten, wordt aan een bepaalde voorwaarde voldaan). Steeds meer transistoren worden op een geïntegreerde schakeling (chip) samengebracht.

Ook het invoeren van informatie en instructies en het tonen van het berekende eindresultaat (uitvoer) worden eenvoudiger gemaakt. Het invoeren van instructies gebeurt met binaire getallen (0 of 1), de taal van de machine. Hoe langer en ingewikkelder de instructies, hoe moeilijker voor een mens om die te schrijven of in te voeren. Daarom ontstaan programmeertalen die herkenbare woorden uit menselijke talen bevatten, maar heel strikte regeltjes volgen. Een ander programma (compiler) vertaalt de programmeertaal naar machinecode. Via schermen, toetsenborden en printers kunnen de in- en uitvoer van gegevens stilaan gebeuren zonder ponskaarten.

De Amerikaan Douglas Engelbart bedenkt in de jaren zestig de muis voor het snel bewerken van tekst via een beeldscherm. De firma Xerox werkt in de jaren zeventig zijn ideeën verder uit en bedenkt de grafische interface: programma's of gegevens worden op het computerscherm weergegeven met aanklikbare icoontjes. De grotere gebruiksvriendelijkheid en de miniaturisering van de elektronische onderdelen brengen computersystemen naar het grote publiek, denk bijvoorbeeld aan laptops en mobiele telefoons.

In de industrie voeren voorgeprogrammeerde robots menselijke taken veel sneller en preciezer uit. Maar niet enkel handenarbeid wordt geautomatiseerd, ook denkwerk. Software (instructies vastgelegd in een 'programma') op basis van kunstmatige intelligentie (AI) leert uit eerdere voorbeelden zelf taken aan. De meest geavanceerde leert zelfs taken zonder eerst 'menselijke' voorbeelden te krijgen. Die vormen van machinaal leren nemen steeds meer taken over die vroeger enkel door mensen konden worden aangeleerd: vertalen, schrijven van teksten, het genereren van afbeeldingen, film en muziek, het analyseren van eiwitstructuren ... Dat doet bij sommigen de angst groeien dat heel wat menselijke taken zullen worden overgenomen door machines en de werkloosheid enorm zal toenemen.

7 Het geheugen in de machine

In 1794 neemt men in Frankrijk de optische telegraaf in gebruik. Met beweegbare seinarmen aan palen kunnen via seinposten berichten worden doorgestuurd. Later ontdekt men dat elektrische signalen door een draad over grote afstanden kunnen reizen: de elektrische telegraaf is uitgevonden. Door de stroom in bepaalde patronen te onderbreken, kan men informatie doorsturen. De tekst moet daarvoor in elektrische pulsen worden gecodeerd (zoals morsecode) en bij de ontvanger gedecodeerd. In de loop van de 19e eeuw probeert men geluid om te zetten in elektrische signalen, wat leidt tot de uitvinding van de microfoon. De telefoon is dus een soort combinatie van telegraaf en microfoon. Telefoonnetwerken en centrales verbinden via een uitgebreide bekabeling de zenders en ontvangers met elkaar. Men probeert niet alleen om geluid en tekst vast te leggen. De Fransman Niépce slaagt er begin 19e eeuw in om het beeld in een camera obscura op lichtgevoelig materiaal vast te leggen: de eerste foto. Pas tegen het eind van de eeuw slagen de broers Lumière erin om een film te maken: een reeks snel gemaakte foto's achter elkaar. De basis van tekenfilmanimatie bestaat dan al een tijdje.

In de 19e eeuw ontdekt men dat elektrische of magnetische trillingen zich (net zoals licht) zonder medium door de ruimte kunnen verplaatsen. De radio en de televisie maken gebruik van die elektromagnetische golven: een zender zet de geluids- en beeldsignalen om in elektromagnetische golven, een ontvanger vangt het signaal (via een antenne) op en vertaalt de golf weer naar het oorspronkelijke signaal. Foto's en filmbeelden worden in punten of lijnen verdeeld die één voor één in elektrische signalen worden omgezet. Diverse pogingen om geluid, beeld en andere vormen van informatie voor langere tijd te bewaren, leiden tot de uitvinding van de grammofoonplaat, de magneetopslag en optische dragers (cd, dvd).

Bij magneetopslag worden ijzerhoudende deeltjes op een band of schijf in diverse richtingen gemagnetiseerd. Bij het aflezen van de band ontstaan elektrische stroompjes die opnieuw vertaald of gedecodeerd kunnen worden naar het oorspronkelijke signaal. Magneetopslag wordt in de 20e eeuw veelvuldig ingezet voor geluid en film, maar ook voor het opslaan van digitale gegevens (bijvoorbeeld harde schijven). De ponskaart kent haar opvolger in optische informatiedragers zoals cd's en dvd's, waarbij minuscule putjes door een laserstraal worden uitgelezen. Bij het internet koppelt men de opslagmedia van miljoenen computers aan elkaar om allerlei vormen van digitale informatie uit te wisselen via (snelle) telefonienetwerken. Ook huishoudelijke toestellen en auto's worden uitgerust met digitale systemen (microcontrollers) die via internet met elkaar worden verbonden via het 'internet of things'. Op die manier verzamelen grote bedrijven massa's informatie over de gebruikers. Die massa data wordt geanalyseerd met kunstmatige intelligentie en ingezet voor onder meer marketingdoeleinden. De Chinese overheid gebruikt die data om de eigen burgers te controleren via een puntensysteem.

KENNEN

1 met eigen woorden de evolutieleer van Darwin uitleggen
2 de tegenstand waarop Darwin stoot, verklaren
3 met twee voorbeelden aantonen dat dieren (mensen) en de aarde evolueren
4 verklaren waarom wij het verleden van de sterren zien en niet het heden
5 de bigbangtheorie uitleggen
6 het nut van een motor uitleggen
7 het belang van elektriciteit voor onze moderne samenleving verklaren
8 met twee voorbeelden de gevaren van moderne technologie bewijzen
9 bondig de overgang van handenarbeid en denkwerk naar computers en robots schetsen
10 bewijzen dat de praktische toepassing van elektriciteit opslagtechnieken en communicatie mogelijk heeft gemaakt

KUNNEN

iDiddit

1 de namen Darwin, Wegener, Einstein, Doppler en Lemaître met een theorie verbinden
2 belangrijke ontdekkingen en uitvindingen chronologisch en thematisch weergeven

BRON 1 Charles Darwin

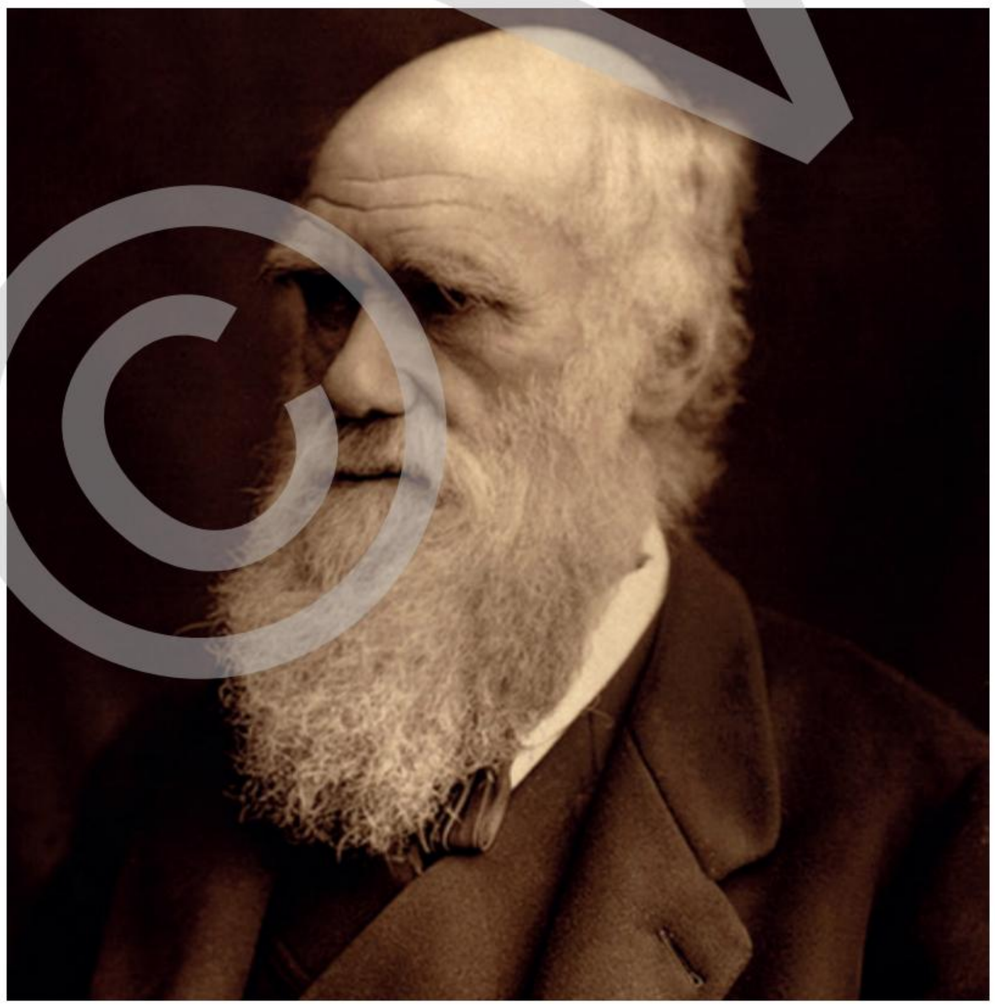

BRON 2 'Pangea' volgens Wegener

Wat is Pangea?

BRON 3 Ruimte is relatief

Was het mijn trein of de trein op het spoor daarnaast die zich in beweging had gezet? De enige manier om dat met zekerheid vast te stellen, was door mijn ogen te fixeren op het stationsgebouw. Het station was het perfecte coördinatenstelsel waartegen ik mijn positie kon afwegen. Uiteindelijk was ook ik in beweging, net als het station, de stad en de hele wereld. De aarde draaide – op het moment dat ik op de treinzetel zat – rustig door terwijl ze simultaan met een naar menselijke maatstaven immense snelheid bezig was aan haar omloop rond de zon. Ook het zonnestelsel met de zon en die hele roterende rimram erbij stond op dat moment niet stil. Ondertussen werd het heelal weer een stuk groter en dat doet het nog altijd. Welke x- of y-positie kon ik gebruiken om de plaats van de aarde te bepalen? Welk verschil is er tussen de positie van de aarde op het moment dat ik meer dan twintig jaar geleden in de trein zat op weg naar huis en de positie van de aarde in het heelal op het moment dat ik dit neerschrijf of dat je deze tekst leest? Zelfs al zou ik de plaats van de aarde op identiek dezelfde dag en hetzelfde tijdstip meten met de zon als uitgangspunt, dan nog zou de positie 'binnen de ruimte' nooit meer dezelfde zijn, want ook de positie van het melkwegstelsel in de lokale cluster en die van de cluster in een nog grotere supercluster in het heelal en zelfs de grootte van het heelal zijn ondertussen gewijzigd.

Los van de vertragingen of stilstanden kon mijn treinrit naar huis snel voorbij zijn of een eeuwigheid duren. Als een mooi glimlachend meisje op de bank voor me plaatsnam, duurde de rit altijd veel te kort. Einstein gebruikte ook vaak die vergelijking: *Wanneer een man een uur lang bij een mooi meisje zit, lijkt het slechts een minuut. Maar als hij gedurende één minuut op een hete kachel moet zitten, dan lijkt het langer dan een uur te duren. Dat is relativiteit.*

Uit: Kris Merckx, In geen tijd, 2013

Leg kort uit wat 'relativiteit' betekent.

BRON 4 Energie en massa

Met de legendarische formule $E = mc^2$ stelt Einstein dat de verhouding van massa en energie altijd hetzelfde is ($c^2 = E/m$). Als er massa verdwijnt, wordt die omgezet in energie. Als één gram massa volledig wordt omgezet in energie, ontstaat 89 875 517 870 000 joule aan energie! Dat is ontzettend veel. Bij de explosie van een atoombom en in kerncentrales wordt daadwerkelijk massa in energie omgezet. Door Einsteins onderzoek hiernaar is de ontwikkeling van de atoombom op gang gezet. Einstein heeft nooit gewild dat zoiets werd ontwikkeld, hij heeft zich altijd ingezet voor het voorkomen van een atoomoorlog. Toch is de ontwikkeling doorgezet, met een vernietigend einde van de Tweede Wereldoorlog als gevolg.

Welke gruwelijke uitvinding werd mogelijk door de relativiteits-theorie?

BRON 5 Het dopplereffect

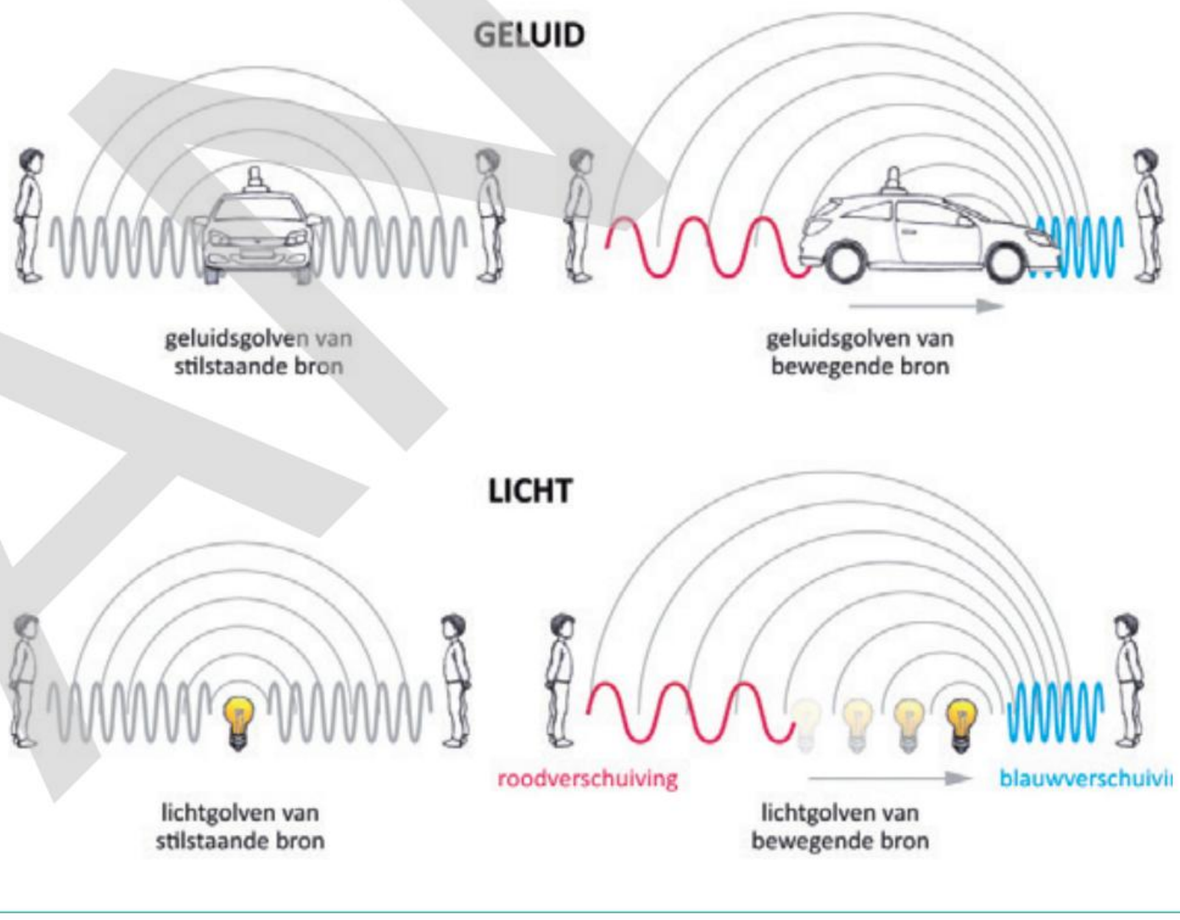

Wat verstaat men onder het dopplereffect?

BRON 6 Belangrijke uitvindingen en ontdekkingen tussen 1800 en 1850

datum	uitvinding/ontdekking	figuur
1800	batterij	Alessandro Volta
1801	volautomatisch weefgetouw met ponskaarten	Joseph-Marie Jacquard
1804	stoomlocomotief	Richard Trevithick
1808	atoomgewichten	John Dalton
1808	typemachine	Pellegrino Turri
1810	conservenblik	Peter Durand
1816	stirlingmachine /-motor	Robert Stirling
1819	duikpak	Augustus Siebe
1819	stethoscoop	René Laennec
1820	elektromagnetisme	Hans Christian Orsted
1820	rekenmachine: de arithmometer	Thomas de Colmar
1822	eerste foto	Joseph Nicéphore Niépce
1824	portlandcement	Joseph Aspdin
1825	openbare stoomspoorweg	George Stephenson
1826	maaimachine	Patrick Bell, Cyrus McCormick
1827	lucifer	John Walker
1832	elektromotor	William Sturgeon, Thomas Davenport
1832	stereoscoop	Charles Wheatstone
1835	ontwerp 'analytische machine'	Charles Babbage
1837	elektrische telegraaf	William Cooke, Charles Wheatstone
1837	morsecode	Samuel Morse, Alfred Vail
1839	scheepsschroef	John Ericksson, Francis Smith
1839	'cel is de bouwsteen van het leven'	Matthias Schleiden, Theodor Schwann
1839	gevulkaniseerd rubber (versterkt rubber)	Charles Goodyear
1839	brandstofcel	William Grove
1839	polystyreen	Eduard Simon
1842	dopplereffect	Christian Doppler
1843	fax ('elektrische afdruk en seintelegraaf')	Alexander Bain
1845	rotatiedrukpers	Richard Hoe
1846	stiksteeknaaimachine	Walter Hunt, Elias Howe, Isaac Singer
1846	nitroglycerine	Ascanio Sobrero
1849	elektrische aard van zenuwimpulsen	Emil Du Bois-Reymond
1849	eerste zweefvliegtuig	George Cayley

a Welke van deze uitvindingen of ontdekkingen zijn nog altijd van belang in onze tijd?
b Stel zelf een lijst van belangrijke uitvindingen of ontdekkingen op voor de periode van 1850 tot nu. Zoek informatie in een naslagwerk of op internet.

BRON 7 Tsjernobyl in 1986

a Wat is het doel van een kerncentrale?
b Welk gevaar houden kerncentrales in?
c Wat zijn de voordelen van een kerncentrale?

BRON 8 Geautomatiseerd weefgetouw op basis van ponskaarten

a **Hoe werkt een ponssysteem?**
b **Wat zijn de voordelen van ponskaarten?**
c **Welke invloed heeft dat op de productie?**

BRON 9 Xerox Starcomputer

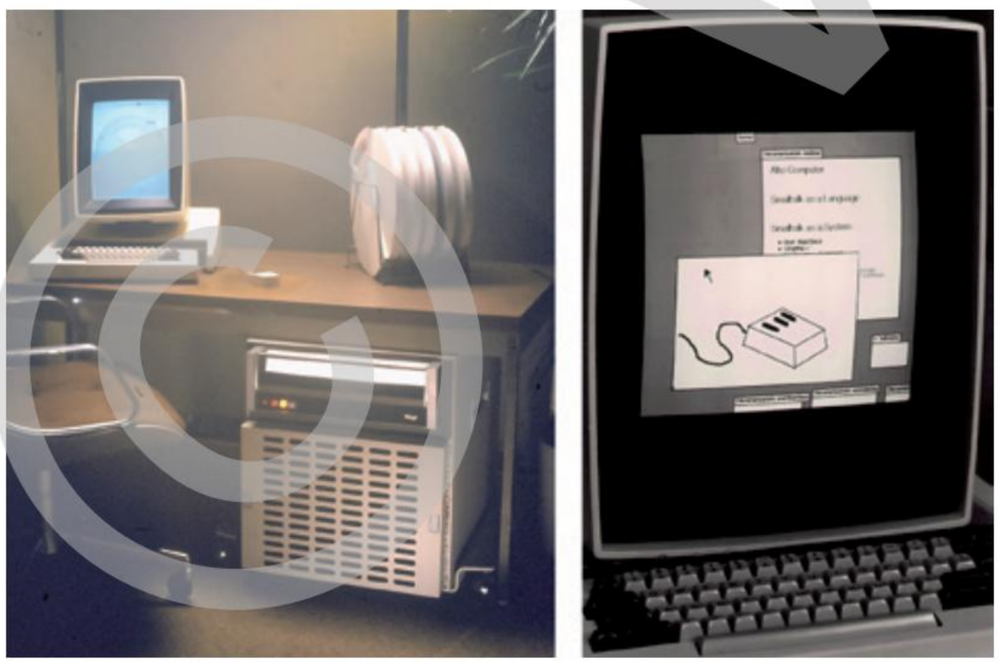

Computer in het Palo Alto Research Center, die in productie ging vanaf 1973. Hij leidde onder andere tot de introductie van de grafische interface.

BRON 10 De 'muis' van Douglas Engelbart (1967)

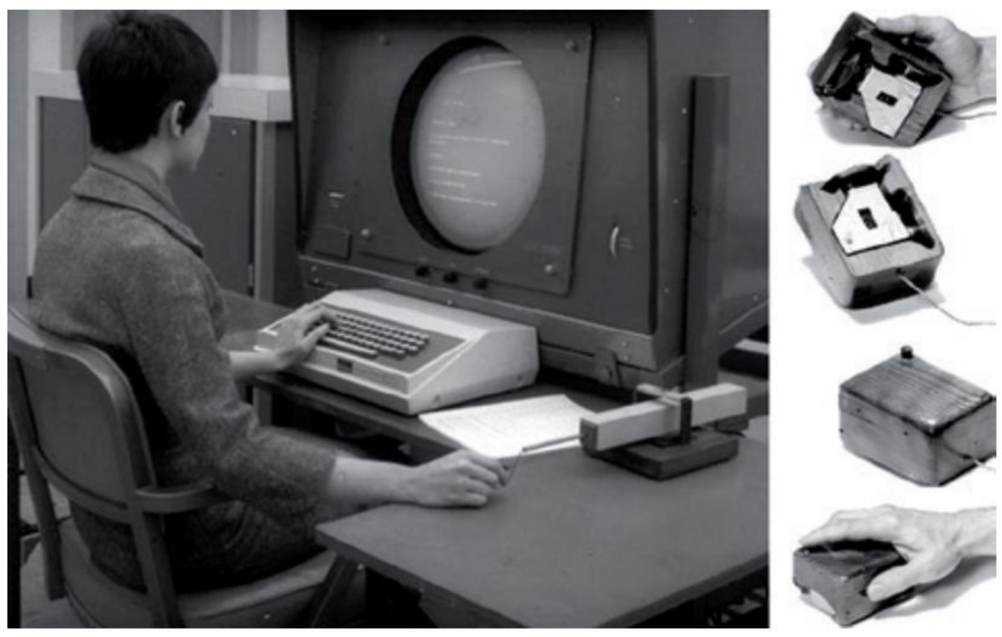

a **Noem één belangrijk verschil met hedendaagse computers.**
b **Noem minstens twee overeenkomsten met de huidige computersystemen.**

BRON 11 Een technologische revolutie in de eiwitvorming

De Amerikaanse biochemicus David Baker veroorzaakt een technologische revolutie die de wetenschap en de geneeskunde voor altijd kan veranderen. (...) Begrijpen hoe eiwitten zich vormen, is al meer dan een halve eeuw een van de ingewikkeldste problemen in de biologie. (...) Alle mogelijke vormen van een enkel eiwit berekenen met conventionele methoden zou meer dan 13,7 miljard jaar in beslag kunnen nemen – de leeftijd van het heelal. En er zijn honderden miljoenen verschillende eiwitten in de natuur. Afgelopen zomer voorspelde AlphaFold, een kunstmatig intelligentiesysteem ontwikkeld door DeepMind – een bedrijf van Google – de vorm van bijna alle bekende eiwitten: meer dan 200 miljoen. Die historische prestatie werd mogelijk gemaakt door deeplearningsystemen. Die reeksen algoritmen bootsen de werking van neuronen in het menselijk brein na, en hoewel ze de capaciteit van ons orgaan nog lang niet evenaren, vinden ze zeer efficiënt patronen in enorme databases. Dankzij die systemen kan de vorm van een eiwit nu worden voorspeld in minuten in plaats van jaren. Het laboratorium van David Baker aan de Universiteit van Washington is nog een stap verder gegaan en heeft verschillende open kunstmatige intelligentiesystemen ontwikkeld die eiwitten creëren die in de natuur nooit hebben bestaan. Het RoseTTA Fold-systeem en zijn opvolgers maken het mogelijk om met ongekend gemak nieuwe eiwitten te ontwerpen met verbazingwekkende functies, zoals het blokkeren van alle varianten van COVID-19 of de bestrijding van ziekten zonder bekende oorzaak, zoals Crohn's of idiopathische longfibrose. Zijn team perfectioneert een systeem van hulpmiddelen om 'een eiwit te zeggen', dat wil zeggen: de functie ervan hardop te beschrijven en de computer de volledige sequentie te laten geven. Het probeert ook een eiwit waarvan slechts een deel is opgegeven automatisch aan te vullen, alsof het om een Google-zoekopdracht gaat.

Uit: http://url.vanin.be/bakereiwitvorming

BRON 12 De Mars Rover

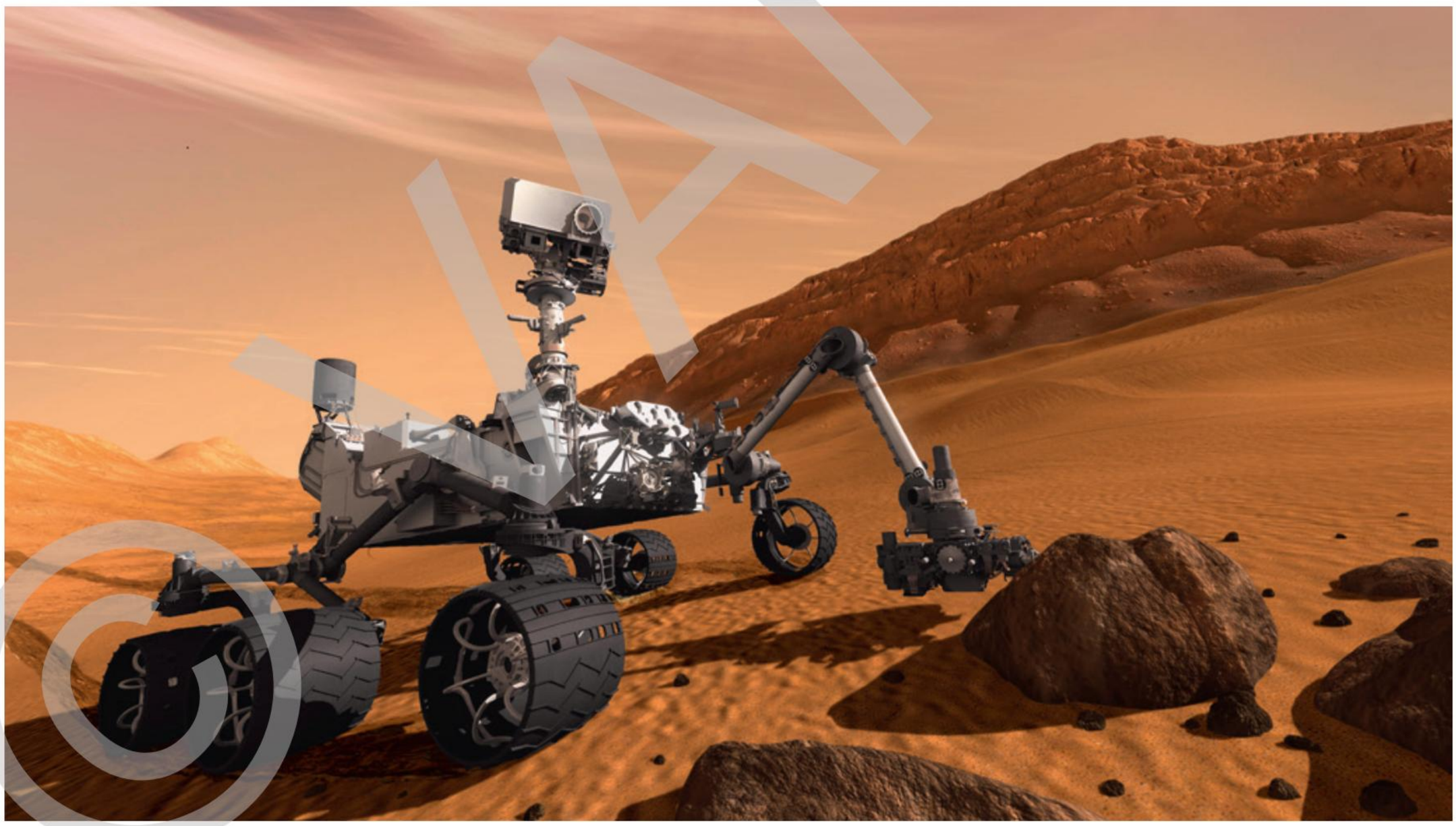

Perseverance is een robotwagen van het Amerikaanse ruimtevaartagentschap NASA, die in februari 2021 landde op Mars om onderzoek te doen naar de geologische en atmosferische omstandigheden op de rode planeet. De wagen is uitgerust met geavanceerde instrumenten, zoals een boor om monsters te nemen en een laser om gesteenten te onderzoeken. Omdat de afstand tussen de aarde en Mars te groot is voor realtimecommunicatie moet de robot zelf kunnen reageren en het veiligste terrein kiezen. De helikopter Ingenuity is ontworpen om korte vluchten te maken boven het Marsoppervlak en maakt foto's en films over de omgeving.

Bewijs dat er wel degelijk vormen van kunstmatige intelligentie bestaan.

Synthese

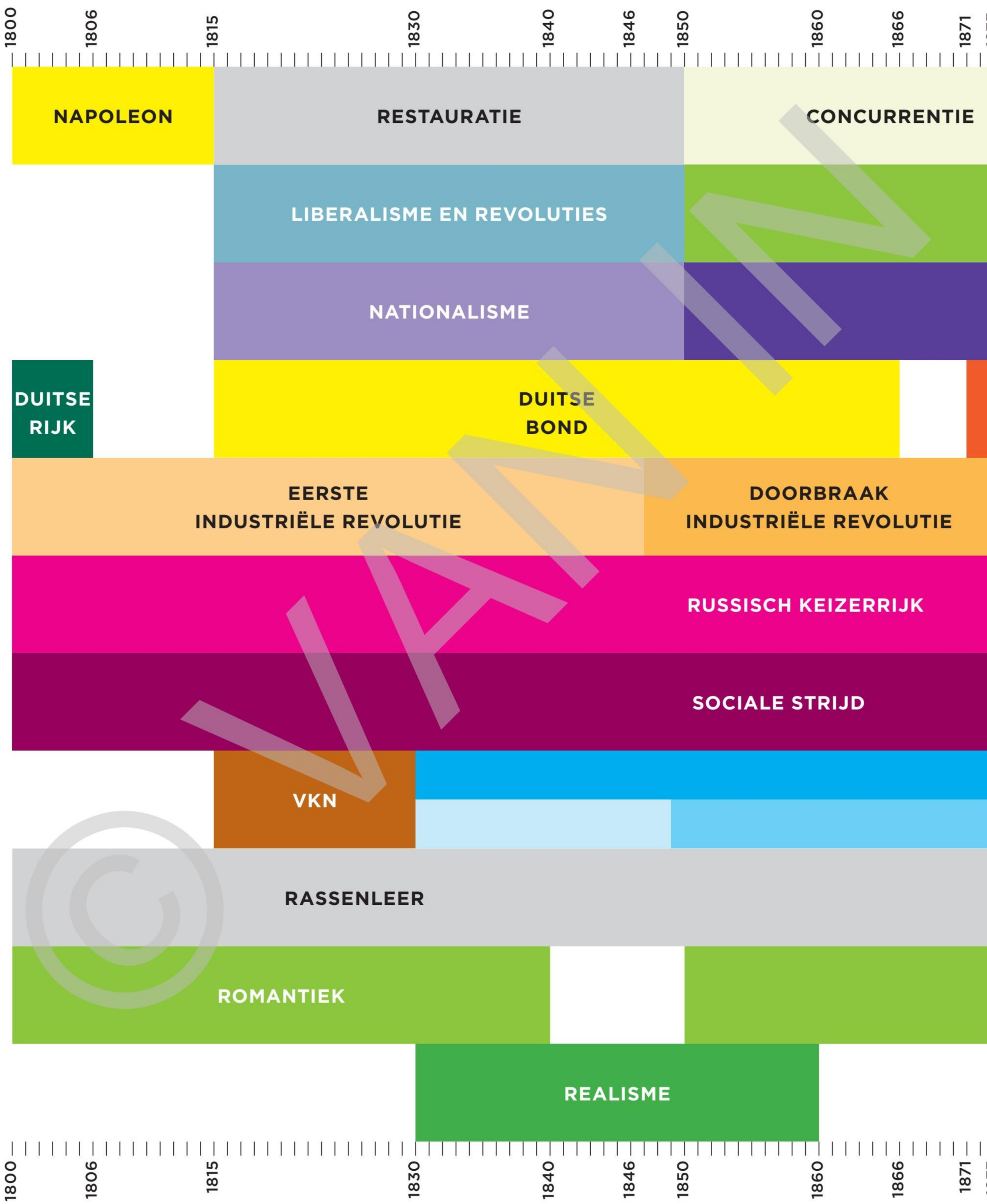
1800
1806
1815
1830
1840
1846
1850
1860
1866
1871
NAPOLEON
RESTAURATIE
CONCURRENTIE
LIBERALISME EN REVOLUTIES
NATIONALISME
DUITSE RIJK
DUITSE BOND
EERSTE INDUSTRIËLE REVOLUTIE
DOORBRAAK INDUSTRIËLE REVOLUTIE
RUSSISCH KEIZERRIJK
SOCIALE STRIJD
VKN
RASSENLEER
ROMANTIEK
REALISME
1800
1806
1815
1830
1840
1846
1850
1860
1866
1871

Geschiedenis heeft met de verleden tijd te maken. Tijdens een schooljaar bestudeer je tal van feiten en processen. Je staat er misschien niet bij stil, maar sommige van die zaken gebeuren grotendeels gelijktijdig. Daarom vind je op deze bladzijden een overzicht dat in dat verband wat meer duidelijkheid brengt.

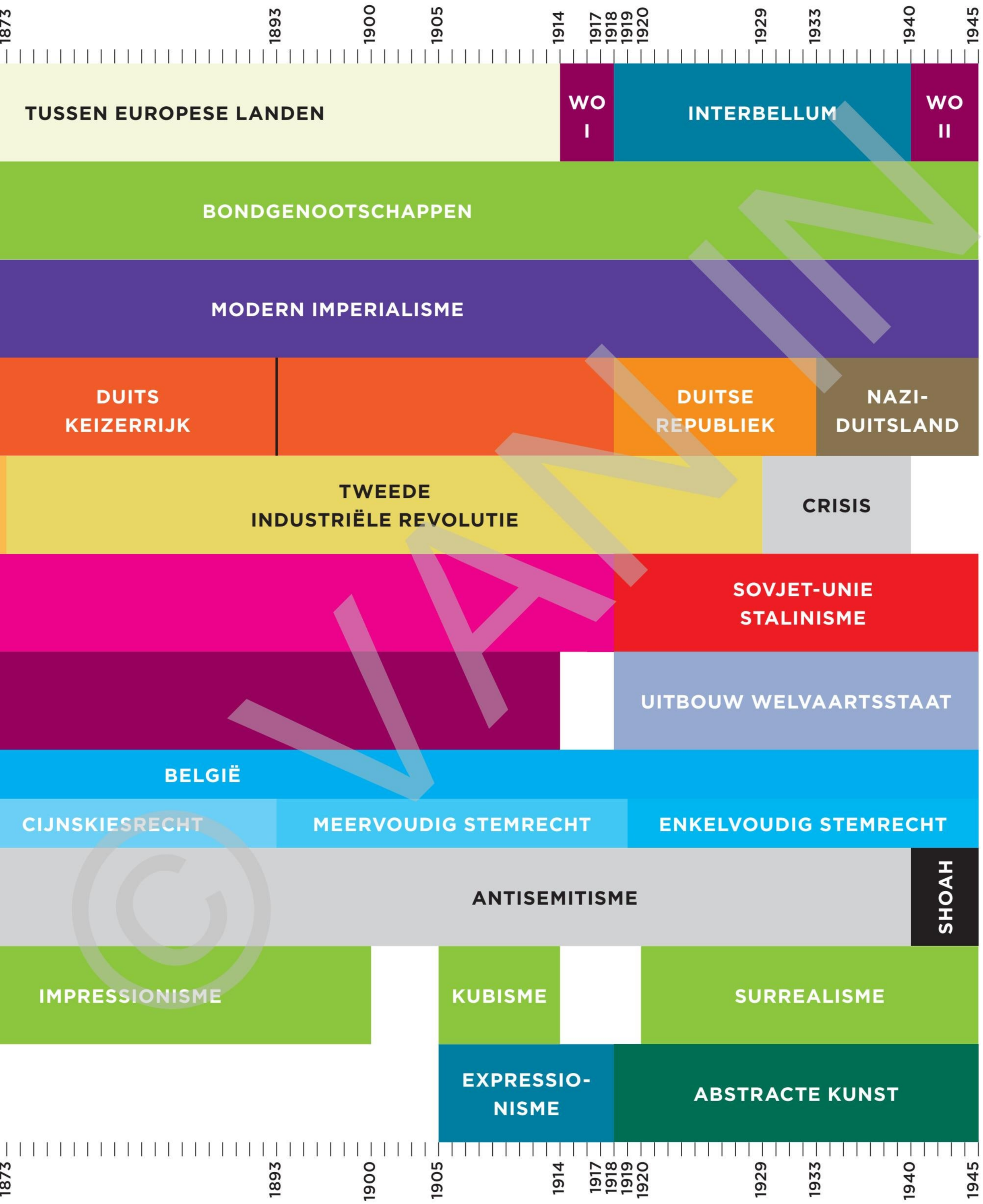

WOORDENLIJST

aartsconservatief: heel behoudsgezind

Abessinië: oude benaming voor Ethiopië, een christelijk keizerrijk in Afrika

ABVV: Algemeen Belgisch Vakverbond

ACV: Algemeen Christelijk Vakverbond

ancien régime: term die de Franse revolutionairen gebruiken om de samenleving te benoemen van vóór de revolutie, de samenleving die in hun ogen onrechtvaardig en voorbijgestreefd was

annexeren: aanhechten

antiklerikalen: tegenstanders van de invloed van de Kerk op politiek en maatschappij

Antikomintern: anticommunistische internationale, bondgenootschap van extreemrechtse landen tegen het communisme

arbeidersproletariaat: armste klasse van bezitlozen

atheïst: iemand die niet in een god/goden gelooft

autoritaire regimes: dictaturen

Balkan: schiereiland in Zuidoost-Europa, waartoe – afhankelijk van de definitie – het gebied van Kroatië tot en met Griekenland behoort

bbp: bruto binnenlands product. Dit is de totale toegevoegde waarde van alle in een bepaald gebied, bijvoorbeeld een land, geproduceerde goederen en diensten gedurende een bepaalde periode, doorheen een jaar.

beurscrash: heel sterke daling van de beurskoersen op heel korte tijd

boeddhisme: leer van Boeddha (de 'verlichte'). Omstreeks 500 v.C. predikt de Indische prins Siddharta een nieuwe leer van naastenliefde, gelijkheid tussen alle mensen en gematigdheid in alle dingen. Als je die levenswijze volgt, doorbreek je de voortdurende kring van reïncarnatie en kom je voor eeuwig in de opperste gelukzaligheid (het nirwana) terecht.

Boksers: populaire naam voor het genootschap van de 'Rechtvaardige Harmonieuze Vuist' (Yi He Tuan)

bolsjewieken: radicale groep van de jonge Russische sociaaldemocratische partij die later 'communisten' worden genoemd. De naam komt van het Russische 'bolsje', dat 'meer' betekent. De belangrijkste leider is Lenin.

bourgeoisie: burgerij, middenklasse, welgestelde laag van de bevolking die meestal haar inkomen haalt uit commerciële of industriële activiteiten

boycot: hier: het verbreken van een handelsrelatie met een land

bros: broos, makkelijk breekbaar

bufferstaat: kleinere staat tussen twee grotere staten die als bescherming of buffer dient voor de ene groot staat als de andere grote staat zou willen aanvallen

burgerlijk recht: rechtspraak over de verhouding tussen burgers of over kleine geschillen (bv. burenruzies)

centrale mogendheden: Duitsland en bondgenoten Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en het Ottomaanse Rijk

christelijke bekeringsijver: inzet om mensen te bekeren tot het christendom

cijnskiesrecht: stemrecht is enkel voor wie vermogend genoeg is en voldoende (vaak erg hoge) belastingen betaalt.

coalitie/coalitieverbod: samenwerking, verbond tussen mensen of groepen. Ook tussen politieke partijen. Hier: samenwerken, afspraken maken van arbeiders

communautair: in België betekent dit: alles wat te maken heeft met de verschillende taalgemeenschappen.

communistische dictatuur: land gecontroleerd door een communistische partij. Officieel streeft de partij naar meer gelijkheid. In werkelijkheid krijgt zij alle macht en worden andersdenkenden zwaar vervolgd.

concordaat: verdrag tussen een staat en de paus, met daarin de afspraken over hoe beide partijen elkaar zullen behandelen

Constituante: Grondwetgevende Vergadering

doordrenken: doordringen, volledig vullen

draconisch: heel streng

drooglegging: tussen 1920 en 1933 is het in de Verenigde Staten verboden om alcohol te produceren, te transporteren en te verkopen. Die maatregel is er gekomen vanuit een combinatie van religieuze en sociale bekommernissen. Het verbod leidt echter tot grootschalige illegale productie en alcoholsmokkel, grotendeels gecontroleerd door georganiseerde misdaadbendes. Uiteindelijk wordt het verbod weer opgeheven.

dubbelmonarchie: twee afzonderlijke vorstendommen met dezelfde vorst en hetzelfde (buitenlandse) beleid

Duitse Tolunie: economische en financiële samenwerking tussen verschillende Duitse staten. Ze handelen als één economische markt.

dynastie: opeenvolgende vorsten die tot dezelfde familie behoren

eggen: na het ploegen de grond zaairijp maken door die grond nog verder te verkruimelen met een eg

encycliek: zendbrief aan alle bisschoppen waarin de paus godsdienstige of maatschappelijke dwalingen veroordeelt of aangeeft hoe men in grote maatschappelijke vraagstukken moet handelen. De encyclieken worden naar de beginwoorden vernoemd, bijvoorbeeld Rerum Novarum.

escaleren: steeds erger worden (bv. bij conflicten)

etnisch: wat een volk betreft

evenredigheidsstelsel: evenredige vertegenwoordiging is een kiessysteem waarbij het percentage behaalde zetels bij goede benadering evenredig is met het percentage behaalde stemmen. Een partij die 20 % van de stemmen haalt, heeft in een systeem met evenredige vertegenwoordiging dus recht op (ongeveer) 20 % van de zetels.

expansionisme: wil om het eigen grondgebied en/of de eigen invloedssfeer uit te breiden

extreemrechts, extreemlinks: radicale en fanatieke linksen en radicale en fanatieke rechtsen. Links wil bijvoorbeeld zo veel mogelijk sociale gelijkheid en denkt misdadigers te kunnen heropvoeden. Rechts wil bijvoorbeeld dat wie zich inspant, beloond wordt en is voor harde bestraffing van misdadigers.

familie: clan van verwanten, afstammelingen van dezelfde voorvader. Men rekent ook dienaars en hun gezinsleden bij de familie.

fascistische beweging: Italiaanse beweging 'Fasci di Combatimento'. Mussolini beweert zelf dat hij met de 'fasces' verwijst naar het vroegere Romeinse Rijk. 'Fasces' zijn bundels van riet waarin lictoren een bijl meedroegen. Die lictoren fungeerden als lijfwacht en begeleiders van Romeinse hoogwaardigheidsbeklederes. In werkelijkheid betekent de term gewoon 'strijdploegen' of 'knokploegen'. De fascisten kleden zich in zwarte hemden.

gay twenties: de gelukkige jaren 1920, ook wel 'roaring twenties' of 'happy twenties' genoemd

gedemilitariseerd: zonder militaire aanwezigheid

geschoolde arbeiders: arbeiders die een opleiding genoten hebben

gouverneur: vertegenwoordiger van de koning, bestuurder

Great Game: benaming voor het conflict tussen het Russische en het Britse Rijk om de controle over Centraal-Azië tijdens de 19e eeuw. De Russen willen via Centraal-Azië een doorgang forceren naar de Indische Oceaan. De Britten proberen dat te verhinderen omdat zij dat Russische streven als een bedreiging beschouwen voor hun belangen in Zuid-Azië (Brits-Indië).

grondrechten: rechten die door de grondwet aan de burgers worden gewaarborgd; fundamentele rechten

grondspeculant: iemand die grond koopt tegen een lage prijs in de hoop die tegen een veel hogere prijs te kunnen verkopen

handelsembargo: geheel of gedeeltelijk verbod om handel te drijven met een land, bijvoorbeeld als onderdeel van een oorlog

hiërarchisch: volgens een rangorde (meestal van laag naar hoog)

Hitlerjugend: jeugdorganisatie van de nazi's waarbij de leden via sport en spel kennismaken met het ideeëngoed van de partij

hyperinflatie: heel zware inflatie waarbij de prijzen duizelingwekkend stijgen. De waarde van de munt zakt enorm.

hypothese: veronderstelling die nog aan de werkelijkheid moet worden getoetst. Wanneer voldoende bewijzen zijn gevonden, wordt een hypothese een theorie of een verzameling van stellingen en/of wetten.

ideologie: samenhangend geheel van ideeën over mens en samenleving, ideeënleer

industrieel kapitalisme: na de industriële revolutie wordt het kapitaal meer en meer geïnvesteerd in de industrie.

industrietak: deelgebied binnen de industrie: textiel, metaalnijverheid ...

integratie: samensmelting van afzonderlijke delen tot een geheel, in casu van verschillende bevolkingsgroepen in de samenleving

interventie: tussenkomst

investeringsmaatschappij: vennootschap of instelling die investeert in de industrie of economie. Men kan daarbij een politiek volgen om nieuwe economische sectoren financieel te steunen. Het uiteindelijke doel blijft echter om winst te maken.

kabinet: regering

kadaster: dienst die per gemeente bijhoudt wie welke onroerende goederen (gronden/huizen ...) bezit. Op basis daarvan wordt een belasting geheven.

kanselier: hoofd van de regering; eerste minister (Duitsland)

kartel: overeenkomst tussen bedrijven om de concurrentie te verminderen

klasse: groepering van mensen met ongeveer dezelfde economische positie. Een 'stand' deelt mensen meestal in op basis van hun afkomst, geboorte. Een 'klasse' deelt mensen in op basis van hun rijkdom, hun bezit.

klassenstrijd: conflict tussen de verschillende klassen in de maatschappij. Hier: het conflict tussen arbeiders en kapitalisten

koopman-ondernemer: hij is tegelijk koopman en ondernemer. Hij koopt de grondstoffen, verdeelt die over de gezinnen die voor hem werken, en verkoopt het eindproduct.

Koude Oorlog: concurrentiestrijd tussen de westerse landen onder leiding van de VS en de communistische landen onder leiding van Sovjet-Rusland. De Koude Oorlog verdeelt van 1948 tot 1990 Europa in twee blokken: West en Oost.

landbouwareaal: totale hoeveelheid landbouwgrond in een gebied

legitimiteitsprincipe: beginsel dat uitgaat van het feit dat een land of de troon van een land toebehoort aan de vorst die ook vóór de Franse Revolutie over dat land heerste (of aan een afstammeling van die vorst), zelfs al was hij tijdens de revolutieperiode van zijn macht verdreven

levensbeschouwing: geheel van opvattingen die men heeft over het leven, de maatschappij, het wereldbeeld. Hier: katholieke of vrijzinnige levensbeschouwing

lineair: rechtlijnig

mammelukken: oorspronkelijk slaven die als krijger of bestuurder werkten voor de Turkse sultan. Ze ontwikkelen zich tot een aparte groep die de controle verwerft over delen van het Midden-Oosten, waaronder Egypte.

manufactuur: groot bedrijf waar met spierkracht en handenarbeid producten worden gemaakt

meerderheidsstelsel: kiesstelsel waarbij een partij in een gebied (kiesarrondissement) een meerderheid moet behalen om alle zetels te veroveren. De partij die de grootste is in een kiesarrondissement, krijgt dan alle zetels.

mensjewieken: meer gematigde groep van dezelfde partij als de bolsjewieken. De naam komt van het Russische 'mensje', dat minder betekent.

militie: groep mensen die optreedt als een legereenheid

mobiliseren: het leger klaarmaken voor de oorlog en soldaten oproepen voor het leger

monarchisten: voorstanders van een monarchie

monopolie: recht om iets alleen te verhandelen of te produceren

multinationale staat: staat waarin verschillende volkeren leven. Vaak is één volk dominant.

nepotisme: het begunstigen van eigen familie en/of vrienden door ze in hoge functies en ambten te benoemen

onder mandaat geplaatst: gecontroleerd door, onder voogdij van

ongelijke verdragen: term gebruikt door de Chinezen voor de verdragen met de imperialistische mogendheden. De verdragen zijn ongelijk omdat China er niets bij wint.

ontmanteling: ontbinding, het uiteenhalen

Oostenrijk-Hongarije: binnen dit vorstendom krijgen de Hongaren een grote mate van zelfbestuur. Buitenlandse zaken, defensie en financiën blijven in handen van de Oostenrijkse regering in Wenen.

orangisten: aanhangers van koning Willem I, die tot de familie Oranje-Nassau behoort

Ottomanen: Ottomaanse of Turkse Rijk, groot rijk onder leiding van de Turkse sultan

particulier: privé

paupers: armen

periferie: randgebied

politierechtbank: lagere rechtbank bevoegd voor misdrijven als openbare dronkenschap, zakkenrollen, diefstal ...

ponskaart: kaart die gebruikt wordt om gegevens vast te leggen door middel van erin geponste gaatjes

potentieel: vermogen om iets te bereiken

pre-industriële samenleving: samenleving vóór de industriële revolutie, dus vóór de tweede helft van de 18e eeuw

productiemiddelen: fabrieken, machines, grondstoffen en land

propaganda: het beïnvloeden van mensen om hen te overtuigen van bepaalde (politieke) ideeën, standpunten en/of personen

protectionisme: het beschermen van de productie en de handel van het eigen land tegen de concurrentie uit het buitenland

protectoraat: land dat onder de bescherming van een ander land staat

Realpolitik: politiek die realistische en haalbare doelen nastreeft

referendum: volksraadpleging; de burgers krijgen een vraag voorgelegd over een (politieke) aangelegenheid, waarop ze ja of nee moeten antwoorden.

rehabiliteren: in ere herstellen

rekenschap verschuldigd zijn: moeten gehoorzamen, navolgen

Rekenhof: centrale instelling die de financiële verrichtingen van de overheid controleert

repressie: onderdrukking; de staat gaat actief op zoek naar politieke tegenstanders en schakelt ze uit.

Rerum Novarum: 'Van nieuwe dingen (of zaken)'; letterlijke vertaling van de eerste woorden van de encycliek (zie hoger)

satellietstaat: vazalstaat, staat die in theorie onafhankelijk is, maar in de praktijk afhankelijk van een ander land

schaalvergroting: op grotere schaal; bedrijven, ook landbouwbedrijven, nemen toe in omvang en/of productie.

scheiding der machten: de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht zijn verdeeld over verschillende personen of politieke instellingen.

Schelde: in 1863 kopen België en een hele reeks andere landen de Scheldetol af. Die afkoop is heel belangrijk voor de groei van de Antwerpse haven.

schenden: niet respecteren

schikken: berusten

solvabel: beschikkend over voldoende geld

sovjet: lokale raad van arbeiders, boeren en soldaten aan het begin van de 20e eeuw

speculeren: het kopen van bijvoorbeeld goederen of aandelen met de bedoeling die op een later tijdstip aan een hogere waarde te kunnen doorverkopen. Een speculant hoopt of verwacht dus een waardestijging.

staatsgreep: de bestaande regering (gewelddadig) afzetten en de macht grijpen op een niet wettelijk voorziene manier

stadsgarnizoen: eenheid van soldaten die in een stad gelegerd zijn

stereotiep: een vaststaand en dikwijls verkeerd beeld over een persoon of groep

strafrecht: rechtspraak over misdrijven (overtreding, diefstal, geweldpleging, moord). De straf kan een geldboete, werkstraf of gevangenisstraf zijn.

superioriteitsgevoel: gevoel meer waard te zijn dan anderen

Taiping: Hemelse Koninkrijk van de Grote Vrede (Tai Ping Tien Guo), uitgeroepen door de opstandelingenleider Hong Xiuqan (1814-1864). Hong heeft zich gebaseerd op het christendom. De Qing-dynastie kan zijn beweging enkel met Britse hulp vernietigen.

theorie: verzameling stellingen en/of (wetenschappelijke) wetten. Een theorie steunt dus op een aantal bewijzen, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat ze niet voor verbetering of aanvulling vatbaar is.

trust: groep zelfstandige ondernemingen die met elkaar verbonden zijn doordat een bedrijf de aandelen in handen heeft

Tweede Latemse School: groep kunstenaars uit de streek rond Latem die een grote invloed heeft gehad op de ontwikkeling van de moderne kunst in België

USSR: Unie van de Socialistische Sovjet-Republieken, eenpartijstaat van 1922-1991 geregeerd door de communistische partij

utopie: onbereikbaar ideaal

vazalstaat: staat die afhankelijk is van een andere staat

Veertien Punten: benaming van een aantal, zij het soms vage voorstellen gedaan door de Amerikaanse president Wilson in een rede voor het Amerikaans Congres begin 1918. De voorstellen zijn bedoeld als basis voor vredesgesprekken om de oorlog te beëindigen.

Verenigd Koninkrijk: benaming voor het vorstendom dat Groot-Brittannië en Ierland omvat

verlicht despotisme: regeringsvorm waarbij de vorst beweert in het belang van het volk te regeren, maar een groot deel van de macht behoudt. Hij/zij baseert zich op ideeën van de Verlichting.

verpaupering: verarming

volkssoevereiniteit: principe waarbij de macht van de vorst en de overheid afkomstig is van het volk, dat dus het hoogste gezag heeft

vredegerecht: rechtbank die het dichtst bij de burgers staat, bevoegd voor geschillen tussen burgers

vredesconferentie: vergadering met vertegenwoordigers van verschillende landen/partijen die met elkaar over vrede onderhandelen

vrijhandel: systeem om handel te drijven, zonder handelsbelemmeringen zoals tollen en invoerrechten

vrijmetselarij: internationaal genootschap, dat opgedeeld is in zogeheten loges. Doel van de vrijmetselaars is het bereiken van een hoger spiritueel en ethisch niveau door onderlinge steun en overleg. De vrijmetselarij is vrijzinnig van aard, verwerpt dus iedere vorm van dogmatisme zonder daarom antigodsdienstig te zijn.

vrijzinnig: men erkent dat iedereen de vrijheid heeft om te denken wat hij of zij wil. Een vrijzinnige of vrijdenker verwerpt dan ook de dwang van een godsdienst, ideologie of groep om iets te aanvaarden of te denken.

Weimarrepubliek: op 9 november 1918 wordt Duitsland een republiek. Democratisch verkozen politici maken de grondwet van die republiek in het stadje Weimar. De hoofdstad Berlijn is immers politiek onrustig. De Duitse republiek krijgt daarom de naam Weimarrepubliek.

xenofoob: bang voor vreemde en onbekende zaken

Xuan Tong: laatste keizer van China, ook gekend als Pu Yi. Hij is drie jaar wanneer hij in 1908 de troon bestijgt. Zijn vader regeert als prins-regent in zijn plaats.

VATICAN

0
500 km
IJSLAND
NOORWEGEN
ZWEDEN
FINLAND
ESTLAND
RUSLAND
LETLAND
KAZACHSTAN
DENEMARKEN
IERLAND
VERENIGD KONINKRIJK
LITOUWEN
RUSL.
WIT-RUSLAND
NEDERLAND
POLEN
OEZBEKISTAN
BELGIË
DUITSLAND
LUXEMBURG
TSJECHIË
OEKRAÏNE
SLOWAKIJE
LIECHTENSTEIN
MOLDAVIË
FRANKRIJK
ZWITSERLAND
OOSTENRIJK
HONGARIJE
TURKMENISTAN
SLOVENIË
ROEMENIË
KROATIË
GEORGIË
AZERBAIDJAN
BOSNIË-HERCEGOVINA
ARMENIË
MONACO
SERVIË
SAN MARINO
AZ.
PORTUGAL
ANDORRA
MONTENEGRO
KOSOVO
BULGARIJE
SPANJE
ITALIË
N. MACEDONIË
ALBANIË
TURKIJE
IRAN
GRIEKENLAND
SYRIË
IRAK
CYPRUS
LIBANON
MAROKKO
ALGERIJE
TUNESIË
MALTA
KOEWEIT

Noordpoolcirkel
V.S.
Groenland (Den.)
CANADA
IJSLAND
NOORWEGEN
FINLAND
ZWEDEN
RUSLAND
IERLAND
VER. KON.
DEN.
EST.
LET.
LIT.
NL.
DUITSLAND
POLEN
WIT-R.
B.
L.
TSJ.
SLOW.
OEKRAÏNE
FRANKRIJK
Z.
D.
S.K.
H.
MO.
B.H.
S.
ROEM.
ITALIË
M.K.
BULG.
ALB.
N.M.
PORTUGAL
SPANJE
GRIEK.
TURKIJE
GEORGIË
ARM.
AZERB.
KAZACHSTAN
OEZBEK.
TURK-MENISTAN
KIRGIZIË
TADZJ.
MONGOLIË
NOORD-KOREA
ZUID-KOREA
JAPAN
CHINA
VERENIGDE STATEN
Kreeftskeerkring
MAROKKO
TUNESIË
CYPRUS
SYRIË
IRAK
ISR.
JOR.
IRAN
AFGHANISTAN
PAKISTAN
KOEWEIT
BAHREIN
KATAR
SAOEDI-ARABIË
V.A.E.
OMAN
BHOETAN
NEPAL
INDIA
BANGLADESH
MYANMAR (BIRMA)
LAOS
THAILAND
VIETNAM
CAMBODJA
TAIWAN
FILIPPIJNEN
BAHAMA'S
MEXICO
CUBA
DOMINICAANSE REP.
HAITI
JAM.
BELIZE
GUATEMALA
HONDURAS
EL SALVADOR
NICARAGUA
COSTA RICA
PANAMA
TRINIDAD EN TOBAGO
VENEZUELA
GUYANA
SURINAME
Frans Guyana
COLOMBIA
ECUADOR
PERU
BRAZILIË
BOLIVIA
PARAGUAY
CHILI
URUGUAY
ARGENTINIË
Evenaar
Steenbokskeerkring
West. Sahara
ALGERIJE
LIBIË
EGYPTE
KAAPVERDISCHE EILANDEN
MAURETANIË
MALI
NIGER
SENEGAL
GAMBIA
GUINEE BISSAU
GUINEE
SIERRA LEONE
LIBERIA
IVOOR-KUST
BURKINA FASO
BENIN
NIGERIA
TOGO
GHANA
EQUATORIAAL GUINEA
GABON
KAME-ROEN
CENTR.-AFR. REP.
TSJAAD
SOEDAN
ZUID-SOEDAN
ERITREA
ETHIOPIË
JEMEN
DJIBOUTI
SOMALIA
KENIA
OEG.
CONGO
D.R. CONGO
R. B.
TANZANIA
SEYCHELLEN
COMOREN
ANGOLA
MALAWI
ZAMBIA
MOZAMB.
ZIMBABWE
NAMIBIË
BOTSWANA
MADAGASKAR
MAURITIUS
SWAZILAND
LESOTHO
ZUID-AFRIKA
SRI LANKA
MALDIVEN
BRUNEI
MALEISIË
INDONESIË
OOST-TIMOR
PAPOEA NIEUW-GUINEA
SOLOMON-EILANDEN
AUSTRALIË
NIEUW-ZEELAND
0
2500 km
120°
80°
40°
0°
40°
80°
120°
160°
160°

Credits

blz. 13 Parthenon op de Akropolis © Steve Swayne; Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring © BELGAIMAGE **blz. 33** Standbeeld Godfried van Bouillon © Ad Meskens / Wikimedia Commons **blz. 55** Fragment Breviarium Grimani © BELGAIMAGE **blz. 65** Edmond Sacré, Gents beluik © KIK_IRPA, Brussel, cliché A025603 **blz. 71** Portret Friedrich Engels © BELGAIMAGE **blz. 73** Paus Leo XIII © BELGAIMAGE **blz. 88** Schip De Vaderland © Swim Ink 2 llc / Corbis Historical via Getty Images **blz. 90** Arme migranten op weg naar Amerika © Arterra Picture Library / Alamy; affiche Red Star Line © The Picture Art Collection / Alamy **blz. 91** Cartoon The only way to handle it © Alpha Stock / Alamy **blz. 101** Zoeloekrijgers © adoc-photos / Corbis **blz. 104** Beklad standbeeld Leopold II © AFP; man met afgehakte hand © The History Collection / Alamy; slaven met afgehakte handen © World History Archive **blz. 106** Leopold II, Oostende door Georges Jansoone, CC BY-SA 3.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.en) **blz. 107** Still 'Kinderen van de kolonie' (2018) © VRT **blz. 108** Bekladde standbeelden van Leopold II in Gent © NurPhoto via Getty Images (links), © ID / Wannes Nimmegeers (rechts) **blz. 111** Cartoon The White Man's Burden W.H. Walker © Stock Montage, Inc. / Alamy; cartoon The Whtie Man's Burden V. Gillam © History and Art Collection / Alamy **blz. 112** Pagina uit 'Kuifje in Afrika' (1954) © Hergé/Tintinimaginatio 2023; portret Aimé Césaire © Bridgeman / BELGAIMAGE **blz. 119** Chinees porseleinen bord © DEA / G DAGLI ORTI; ruïnes keizerlijk paleis in Yanming Yuan © BELGAIMAGE / William Perry; Edward Duncan, De Nemesis vernietigt Chinese jonken © DEA PICTURE LIBRARY - www.belgaimage.be **blz. 122** Affiche Jules Cheret © BELGAIMAGE; affiche Alphonse Mucha © Getty Images / Barbara Singer **blz. 130** Duitse soldaten op weg naar het front © BELGAIMAGE; Belgische vluchtelingen in Amsterdam © www.egoproject.nl; Last Post © Collection Philippe Clement, Arterra Picture Library **blz. 133** Duitse militaire begraafplaats in Vladslo © SABAM Belgium 2015 **blz. 136** Bloedige Zondag © BELGAIMAGE **blz. 156** Spotprent over de Russische maatschappij © BELGAIMAGE; Lenin © BELGAIMAGE **blz. 140** William Orpen, De ondertekening van de vrede in de Spiegelzaal © BELGAIMAGE **blz. 141** Duitse cartoon vredesvedrag © Album / Coll. Dixmier/KHARBINE-TAPABOR; Britse cartoon © Imageselect **blz. 142** Brits-Australische cartoon © BELGAIMAGE **blz. 145** Palazzo Farnese, Rome © BELGAIMAGE; Carolus Borromeuskerk, Antwerpen © BELGAIMAGE **blz. 150** Kathedraal van Rouen © Fine Art Images **blz. 151** De grote baadsters © Imageselect / Peter Horree / Alamy; De meisjes van Avignon © DIGITAL IMAGE © 2016, The Museum of Modern Art/Scala, Florence **blz. 152** De bedelaar © Mu.ZEE Oostende; foto: AD-Art, Sint-Amandsberg; De volharding van de herinnering © DIGITAL IMAGE © 2012 MoMa, N.Y. **blz. 153** Het verraad van de afbeelding © Digital Image Museum Associates/LACMA/Art Resource NY/Scala, Florence **blz. 154** The Great Dictator © Corbis **blz. 155** Portret Stalin © Swim Ink / Corbis; portret Hitler © The Print Collector / Corbis; portret Mussolini © BELGAIMAGE **blz. 164** Kinderen begroeten Hitler © Hulton-Deutsch Collection / Corbis **blz. 167** Affiche Stalin en kinderen © BELGAIMAGE **blz. 168** Portret Mussolini © BELGAIMAGE **blz. 171** Affiche Hitler © BELGAIMAGE **blz. 173** Hitler en Hindenburg © picture alliance / ZB **blz. 174** Rijksdagbrand © BELGAIMAGE; Rijksdag © BELGAIMAGE; SA'er © BELGAIMAGE **blz. 175** Militair materiaal © BELGAIMAGE; verplichte arbeid © BELGAIMAGE **blz. 176** Kever © BELGAIMAGE **blz. 180** Bevolkingsdichtheid © Bundesarchiv Plak 003-002-036; Stapstenen naar glorie © Topfoto **blz. 182** Ondertekening niet-aanvalsverdrag © BELGAIMAGE **blz. 184** Verkiezingsaffiche 1932 © Bridgeman / BELGAIMAGE; massabijeenkomst © Bettmann / CORBIS **blz. 185** Nazipartijdag in Nürnberg © Album; affiche 'Entartete Musik' © Album / Fine Art Images; **blz. 186** Affiche Volksempfänger © akg-images/ImageGlobe; Goebbels © Bundesarchiv, Bild 102-17049 / Georg Pahl; cover 'Hitler over Duitsland' © Shawshots / Alamy **blz. 187** Krant van de nazi's © Pictorial Press, Pictorial Press Ltd **blz. 193** Portret Charles Darwin © adoc-photos / Corbis **blz. 195** Tsjernobyl in 1986 © BELGAIMAGE **blz. 196** Geautomatiseerd weefgetouw © AFP; ponskaarten © BELGAIMAGE **blz. 197** Mars Rover © NASA / JPL-Caltech